

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

ЈАСМИНКА А. КУЗМАНОВСКА

**ПОЗНОАНТИЧКА ТОПОНИМИЈА
МАКЕДОНИЈЕ И ТЕСАЛИЈЕ У
ПРОКОПИЈЕВУ ДЕЛУ *DE AEDIFICIIS***

(ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА)

БЕОГРАД, 2013

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF PHILOSOPHY

JASMINKA A. KUZMANOVSKA

**LATE ANCIENT TOPONYMY IN
MACEDONIA AND THESSALY IN
PROCOPIUS' *DE AEDIFICIIS***

(DOCTORIAL DISSERTATION)

BELGRADE, 2013

МЕНТОР:

ДР. АЛЕКСАНДАР ЛОМА, РЕДОВНИ ПРОФЕСОР
УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ, ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ,
ОДЕЉЕЊЕ ЗА КЛАСИЧНЕ НАУКЕ

ЧЛАНОВИ КОМИСИЈЕ:

ДР. МАРГАРИТА БУЗАЛКОВСКА - АЛЕКСОВА, РЕДОВНИ ПРОФЕСОР
УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ - СКОПЈЕ, ФИЛОЗОФСКИ
ФАКУЛТЕТ, ИНСТИТУТ ЗА КЛАСИЧНИ СТУДИИ

ДР. ВОЈИН НЕДЕЉКОВИЋ, ВАНРЕДНИ ПРОФЕСОР
УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ, ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ,
ОДЕЉЕЊЕ ЗА КЛАСИЧНЕ НАУКЕ

Датум одбране:

ПОЗНОАНТИЧКА ТОПОНИМИЈА МАКЕДОНИЈЕ И ТЕСАЛИЈЕ У
ПРОКОПИЈЕВУ ДЕЛУ *DE AEDIFICIIS*

РЕЗИМЕ

Прокопијево дело *О грађевинама* представља веома подробан опис императорове грађевинске активности у периоду касне антике. Посвећено је набрајању и описивању великих грађевина, храмова, утврђења, мостова, манастира подигнутих од цара Јустинијана у различитим деловима Римске Империје.

Докторски рад има за циљ да да свој допринос бољем разумевању језичке реалности у појединим областима Балкана у позноантичком периоду детаљним испитивањем имена места посведочених у Прокопијевом панегирику. Рад је ограничен на географска подручја која обухватају утврђења поменута у Македонији и Тесалији, са циљем да њихова имену буду што детаљније обрађена. Намера нам је била да име сваког утврђења у детаљима буде размотрено пре свега језички, истовремено водећи рачуна о историјској традицији и осталим релевантним чињеницама. Прокопијево сведочанство је истовремено упоређивано са другим примарним изворима који су релевантни за период Касне антике. Имајући у виду да је већина имена места у Прокопијевим списковима *haraх legomena*, при истраживању коришћени су и археолошки подаци, као и епиграфска и нумизматичка сведочанства. Циљ нашег истраживања био је да се испита не само етимологија појединог имена, већ, уколико је то могуће, и његова локализација.

Кључне речи: *Прокопиј, Јустинијан, топоними, етимологија, утврђења, касна антика*

Научна област: лингвистика

Ужа научна област: топономастика

УДК број:

LATE ANCIENT TOPONYMY IN MACEDONIA AND THESSALY IN
PROCOPIUS' *DE AEDIFICIIS*

RESUMÉ

Procopius' *De aedificiis* presents the most detailed description of imperial building activity during late antiquity and is devoted to an enumeration and description of the great buildings, temples, forts, bridges, monasteries which were erected by the emperor Justinian in all the different parts of the Roman Empire.

This thesis aspires to contribute to a better understanding of linguistic situation in certain Balkan areas in the period of Late Antiquity by examining closely toponyms attested in Procopius's panegyric work. The thesis concentrates on limited geographical area which encompasses forts in Macedonia and Thessaly, in order names of the fortresses to be examined thoroughly. Name of each fortress is linguistically analyzed in detail respecting at the same time historical tradition and other relevant facts. Procopius's testimony is compared with other primary sources relevant for the period of Late Antiquity for each site. Bearing in mind that most of the place-names mentioned by Procopius are *hapax legomena*, most recent archaeological evidence, epigraphic and numismatic data are used as well. The aim of the investigation is not only accurate etymology of certain place to be unveiled, but also, if possible, location.

Key words: *Procopius, Justinian, Toponyms, Etymology, Forts, Late Antiquity*

Scientific discipline: Linguistics

Field of research: Toponomastics

UDK number:

САДРЖАЈ

1.	УВОД: ДЕФИНИСАЊЕ ПРЕДМЕТА И КРИТИЧКИ ОСВРТ НА ДОСАДАШЊА ИСТРАЖИВАЊА	7
2.	ПРЕГЛЕД ИСТОРИЈСКИХ ПРИЛИКА У ВРЕМЕ ЈУСТИНИЈАНА I У ДЕЛИМА ПРОКОПИЈА ИЗ ЦЕЗАРЕЈЕ: ОСВРТ НА ДАТИРАЊЕ ДЕЛА	12
3.	О ИЗВОРУ – PROCOPUS, <i>DE AEDIFICIIS</i>	18
	<i>Опште одлике, композиција и датирање дела</i>	18
	<i>Преглед садржаја IV књиге дела De aedificiis</i>	31
	<i>Први део IV књиге - територија префектуре Илирик</i>	39
4.	АНАЛИЗА ИЗВОРА	55
	<i>Извори и литературе значајни за проучавање предмета</i>	55
	<i>Анализа топонима IV књиге De aedificiis територија Тесалије и Македоније</i>	57
	<i>Идентификација топонима, историјат и лингвистичка анализа имена у Тесалији</i>	58
	<i>Анализа топонима IV књиге De aedificiis Списак за Македонију историјска и лингвистичка анализа</i>	97
	<i>Обновљена утврђења у Тесалији</i>	236
5.	ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ	244
6.	РАДНА БИБЛИОГРАФИЈА	257
7.	БИОГРАФИЈА АУТОРА	280

I Увод:

Дефинисање предмета и критички осврт на досадашња истраживања

Наш рад представља покушај систематског истраживања имена утврђених места која се помињу у Прокопијевом спису *О грађевинама (De aedificiis, Περὶ κτισμάτων)*. Кад кажемо систематско истраживање, при том мислимо да би било потребно да се испита и предложи не само етимологија појединих имена утврђених места, него и њихова историјска и суштинска позадина (основа), а то би уједно био и покушај решавања историјско-географских непознаница у вези са њиховом убикацијом. С обзиром на то да је број топонима које аутор помиње велик, решили смо да се ограничимо само на његову четврту књигу која обухвата имена места која се налазе у балканским провинцијама. Након консултовања заиста обимне литературе и аутора који су се бавили овом проблематиком, утврдили смо да је одређен број топонима који се налазе у оквиру ове четврте књиге, а то су пре свега они који обухватају део територије Илирика, већ темељно обрађен¹, а исти је случај био и са једним делом топонима са простора Дакије Медитеранеје² као и са топонимима који се налазе на обали реке Дунав³. Ови разлози, као и велики број имена места упутили су нас да се ограничимо на оне области које обухватају само део четврте Прокопијеве књиге, а то су, према његовој терминологији, утврђена места која се налазе у засебном, географски опредељеном одељку насловљеном “Ἐπὶ Μακεδονίας” (46) и два града из исте области која су поменута одвојено, т. ј. изван ове листе. Ова имена су набројана каталошки, у јединственој листи у којој нису, како је то уобичајено код овог аутора, раздвојена новоизграђена и обновљена утврђења. Овим утврђењима додаћемо и места која се налазе, према Прокопијевој терминологији, на подручју Тесалије (18), која су поменута на различитим местима у тесксту IV књиге, непрецизно и прилично несистематизовано. Укупан збир набројаних топонима на поменутих географским подручјима је 66, што сматрамо да је сасвим довољно за рад ове врсте.

---

¹ V. Beševliev, *Zur Deutung der Kastelnamen in Procop's Werk De aedificiis*, Amsterdam, 1970; у даљем тексту: Beševliev, *Zur Deutung der Kastelnamen*.

² A. Loma, „Neue Substratnamen aus Dacia Mediterranea“, *Linguistique Balkanique XXXVI*, (1993), 3, 219-240; у даљем тексту: Loma, *Neue Substratnamen*.

³ P. Skok, „De L'importance des listes toponomastiques de Procope pour la connaissance de la latinité balkanique“, *Revue internationale des études balkaniques* 3, 1937, 47-58; у даљем тексту: Skok, *De L'importance des listes toponomastiques*.

Током својих истраживања дошли смо до закључка да је и поред великог укупног броја топонима набројаних у Прокопијевом делу и широког опсега територија које они обухватају, ипак о њима писано веома мало. Од аутора који су се бавили Прокопијевим топонимима потребно је поменути чешког истраживача Павела Шафарика⁴ који је на основу наводног словенског порекла већине имена места код овог аутора покушавао да докаже словенско присуство јужно од реке Дунав у VI веку после Христа. Словенско порекло појединих топонима код Прокопија (иако у мањем обиму) су покушали да докажу у својим радовима и Нидерле⁵ и Дујчев.⁶ Владимир Георгиев је такође истраживао Прокопијеве топониме, и протумачио је око стотину њих као словенске, иако је касније за поједине ревидирао мишљење.⁷ Слажемо се Бешевлиевом да је тешко потврдити словенско порекло имена утврђења набројаних код Прокопија, будући да се у оквиру ових разматрања предлагало вероватно или сигурно словенско значење појединог имена, без обзира на историјске, етничке и многе друге значајне околности које треба узети у обзир у језичким истраживањима. Поједини Прокопијеви топоними су поменути и код Томашека, и то у више његових радова, али су његови коментари оскудни.⁸ Истакнути чешки историчар Контантин Јиречек је такође дао свој прилог језичким истраживањима Прокопијевих топонима, нарочито језичкој класификацији једне велике групе имена утврђења која имају карактеристичне латинске суфиксе *-iana/-ianon*, њиховој идентификацији и локализацији.⁹ Именима утврђења која имају латинско порекло бавио се и познати романист, балканолог и славист Петар Скок. Нарочито значајно за унапређење наших сазнања о Прокопијевом језику је његово излагање на Византолошком конгресу у Софији, под називом *De*

---

⁴ P. J. Safarik, (nach Lorenz W. Surowiecki), über die Abkunft der Slaven, Ofen, 1828.

⁵ L. Niederle, *Slovanské strožitnosti: Život starých Slovanů*, Prague, 1916.

⁶ Дујчев И. , „Балканският Югоизток през првата половина на VI век. Начални славянски навадения“, *Беломорски преглед т. I*, София 1942, 270.

⁷ В. Георгиев, *Въпроси на българската етимология*, София 1958, 67-88. У нашим истраживањима од помоћи нам је био и његов чланак: „Най- старите славянски местни имена на Балканския полуостров и тяхното значение за нашия език и нашата история“, *Балканско езикознание*, VIII, 1958, 321-342; у даљем тексту: Георгиев, Най-старите славянски местни имена.

⁸ W. Tomaschek, *Zeitschrift für die Österreichischen Gymnasien*, 28 Jarg. 1877, 450; *Zur Kunde der Hämus-Halbinsel*. Sitzungberichte der. K. Akademie der Wissenschaften, Wien, 1882, 62; *Die alten Thraker Eine ethnologische Untersuchung*, Verlag der Osterreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1980; у даљем тексту: Tomaschek, *Die alten Thraker*.

⁹ У овом смислу нарочито је значајно његово дело: K. Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters* (Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Bd. 48-49), Wien, 1902.

*l'importance des listes toponomastiques de Procope pour la latinité balkanique*¹⁰ у коме аутор врши класификацију имена утврђења латинског порекла према начину образовања и указује на њихове најзначајније фонетске и морфолошке одлике. Х. Михаеску дао је значајан допринос својим књигама о латинском језику у Дунавским провинцијама и о ширењу латинског језика у Југоисточној Европи, где темељно анализира латински језик посведочен на натписима у овом подручју.¹¹ Од мањих чланака који су значајни за наш рад потребно је поменути прилог Русуа, који, у већем делу успешно, обрађује 28 имена, критички разматрајући текст.¹² Александар Лома је обрадио Прокопијева супстратна имена у Дакији Медитеранеји, тачније случајеве у којима се утврђује континуитет касноримског имена са касније развијеном словенском варијантом.¹³ Од помоћи нам је био рад Фануле Папазоглу *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*, тачније део који је посвећен топономастици.¹⁴ У том, по обиму малом поглављу своје значајне студије, Папазоглу је обрадила топониме које Прокопије помиње у *De aedificiis*, у областима Дарданије, Наиса, Ремесијане, изостављајући при том имена очигледног латинског порекла и она имена о којима се лингвисти уопште нису изјаснили.

Практично, једино дело које се систематски бави анализом Прокопијевог језика у *De aedificiis*, као и питањем језичке припадности појединих имена утврђења, појединостима ортографије, као и вокалским и консонатским променама и закономерностима код овог аутора је монографија Веселина Бешевлиева коју смо раније поменули. Нарочито драгоцено је њено VI поглавље посвећено образовању имена утврђења, а исто се може рећи и за коментар у коме су топоними представљени појединачно, веома сажето, са драгоценом библиографијом која се односи на историју утврђења и етимологију њихових имена. Поред ове изузетне студије, од велике помоћи

---

¹⁰ „De l'importance des listes toponomastiques de Procope pour la latinité balkanique“, *Actes du IV Congrès international des Etudes Byzantines*, 1935, 161; Друга, дужа верзија овог излагања је преточена у чланак: Р. Skok. „De l'importance des listes toponomastiques de Procope pour la connaissance de la latinité balkanique“, *Revue internationale des études balkaniques*, 1937, 47-58.

¹¹ Н. Mihăescu, *Limba latină în provinciile Dunărene ale Imperiului Roman*, Bukarest, 1960; Н. Mihăescu, *La langue latine dans le Sud-est de l'Europe*, Editura Academiei, Les belles lettres, Paris, 1978; у даљем тексту: Mihăescu, *La langue latine*.

¹² I. I. Russu, „Die Ortsnamen der Balkanhalbinsel in De aedificiis“, *Revue de Linguistique*, VIII. 1963, 1, 123-132; у даљем тексту: Russu, *Die Ortsnamen der Balkanhalbinsel*.

¹³ Loma, *Neue Substratnamen*.

¹⁴ F. Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba* (Tribali, Autarijati, Dardanci, Scordisci i Mezi), ANUBIH, Djela, knjiga XXX, Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo, 1969, 181-201; у даљем тексту Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena*.

у нашим истраживањима били су нам и његови чланци у којима углавном разматра Прокопијева имена утврђења латинског порекла.¹⁵

Сматрамо да је потребно нагласити чињеницу да топониме које је Прокопије набројао у каталогу за Македонију, као и оне у листи новоподигнутих утврђења у Тесалији, од којих је већина *haraх legomena*, нико није систематски обрађивао, а поготову нису била предмет језичких истраживања.¹⁶ Имена у Тесалији, наведена на почетку IV књиге, будући да се ради о веома старим топонимима забележеним још код Хомера, била су више разматрана, не само у историјском контексту, него и лингвистички.

С обзиром на чињеницу да позноантичке топониме у наведеним областима разматрамо не само лингвистички, него и у историјском континуитету, морамо напоменути да су нам приликом истраживања од велике помоћи биле студије које се више баве историјском географијом ових простора. У том смислу хтели би да укажемо на изванредну *Историјску географију Македоније - IV-VI век* Ангелики Константакопулу, која нам је била од помоћи за топониме поменуте на територији Македоније.¹⁷ И поред тога што она о Прокопијевим топонимима не пише много, њена указивања и историјски коментари појединих топонима су нам веома помогли. Од велике помоћи нам је био и докторски рад Мартине Анри-Перен посвећен IV књизи Прокопијевог дела *De aedificiis*, нарочито део који обухвата коментаре, и поред тога што су ови углавном историјски (лингвистичких напомена има веома мало) и ни издалека не обухватају све топониме које је Прокопије поменуо у IV књизи, већ само оне о којима је бар нешто писано у појединим чланцима горенабројаних истраживача.¹⁸ За подручје Тесалије од помоћи нам је било изванредно дело из области историјске

---

¹⁵ В. Бешевлиев, Една особеност в образуванието на сложните местни названия от латински произход в Мизия и Тракия", *Българска Академия на Науките, Известия на Института за български език* 1, 1952, 239-245 ; Id. Латинските местни имена в Мизия и Тракия, *Известия на Археологическия институт*, XIX, 1955, 279-303.

¹⁶ Имена утврђења која обухватају територије Македоније и Тесалије су, додуше, поменута у докторској тези Сорина Олтеану-а *The Balkanic Toponyms in Procop's Work "De Aedificiis"*. Будући да је тежиште интересовања аутора усмерено на палеографско проучавање манускрипта, као и критичко разматрање текста IV књиге, филолошки, географски и остали коментари појединих имена, (нарочито имена са подручја Македоније и Тесалије која нас занимају), су оскуднији. Детаљније су разрађени дачки и трачки топоними.

¹⁷ А. Κονσταντακοπούλου, *Ιστορική γεωγραφία τῆς Μακεδονίας (4ος-6ος αἰώνας)*, Διδακτορικὴ διατριβή, Γιάννενα, 1984; у даљем тексту: *Κονσταντακοπούλου, Ιστορική γεωγραφία*.

¹⁸ М. Henry-Perrin, *Procopé de Césarée les Édifices Livre IV, Traduction et commentaire*, fasc. II, Thèse de 3e cycle. Sous la direction de Monsieur Jean Lassus, année 1974, Paris; у даљем тексту: Henry-Perrin, *Procopé de de Césarée les Édifices Livre IV*.

географије еминентних историчара Кодера и Хилта *TIB 1 Hellas und Thessalia* где су азбучним редом набројана византијска насеља датирана између V и XV века лоцирана северно од Коринта, Истма и јужно од Олимпа.¹⁹

---

¹⁹ Tabula Imperii Byzantini, (TIB) Band 1, *Hellas und Thessalia*, von J. Koder und F. Hild, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1976. ; У даљем тексту: *TIB I*.

II Преглед историјских прилика у време Јустинијана I у делима Прокопија из Цезареје: осврт на датирање дела

*У том грчу подвојености, између неслободе и слободе, огледа се вијек Јустинијанов у којем је старо још било живо, а више није могло живјети, па се уништавало и кришило у самом својем обнављању. Стари се свијет рушио у својој обнови, а нови растао у пропадању. То је недвојбено било велико доба. и нашло је велика повјесника.*²⁰

Чинило нам се да је овако кратак и језгровит опис бурног периода шестог века можда најбољи увод у наше истраживање. Византијска историја VI века, тачније владавина цара Јустинијана I, једно је од оних превратних раздобља у светској историји која заиста заслужују пуну пажњу истраживача свих профила. Један од значајних истраживача византијске епохе, Георгије Острогорски, слично описује ово прелазно раздобље: *Тако је цели временски период који од Константина Великог води до Ираклија типично прелазна епоха у којој старо и ново живе једно поред другог, прожимају се и боре се једно против другог, да би најзад срасли у ново животно јединство. Тај период који се са истим правом може назвати рановизантијским или пак позноримским, чини прелаз са истински римског ка истински византијском, или боље: из римског старог века у византијски средњи век.*²¹

Основни циљ Јустинијанове владавине, веома добро и сажето представљен и у самом уводу дела *De aedificiis*,²² био је да створи и одржи јаку империју, у чију ће основу бити уграђен јединствен и стабилан правни и административни систем. О појединостима правних и административних реформи, додуше, сазнајемо из Прокопијевих дела само успутно, јер је сам Јустинијан веома брзо после преузимања трона формирао специјално тело које је било задужено за кодификацију закона. Резултат његових напора у овом правцу је свакако кодификација грађанског права у једном корпусу који је касније назаван *Codex Iustinianus*, први пут објављен 529 године,

---

²⁰ Povijest svjetske književnosti, knjiga 2, uredio Vladimir Vratovic, napisali Milivoj Sironic...[et al.], Mladost, Zagreb, 1977, 326.

²¹ Г. Острогорски, *Из византијске историје, историографије и просопографије*, Периодизација византијске историје, Просвета-Београд 1970, 15.

²² Procopii Caesariensis Opera Omnia, recognovit Iacobus Haury, Volumen III 2, VI Libri ΠΕΡΙ ΚΤΙΣΜΑΤΩΣ sive De aedificiis cum duobus indicibus et appendice, Lipsiae in aedibus B. G. Teubneri 1913; у даљем тексту: Procopius, *De aedificiis*. У уводу (I, i, 12) је Јустинијан једном реченицом представљен као велики реформатор администрације, достојан чувар граница и хришћанства, а пре свега као изузетан градитељ.

а ревидиран 534. Друго специјално тело било је задужено да издвоји и и кодификује дела правника из класичног периода, а као резултат његовог рада је објављено дело *Digesta* 533. године. После тога на иницијативу Императора су објављене тзв. *Novellae* (*Нове одредбе*), око 150 на броју, којима су били уређени административни, правни, црквени и други односи у Империји. Осим тога, у настојању да повећа добит коју је држава имала од пореза, спровео је и значајну реформу пореског система. Врло брзо након преузимања власти Јустинијан се позабавио доношењем закона у области религиозних питања, пре свега веома строгих закона против јеретика и пагана, а лично је био укључен у теолошке расправе. Све ово је предузео са жељом да хришћанство учврсти као доминантну религију читаве Империје.

У књигама *О ратовима* представљена је Јустинијанова намера да обнови ауторитет државе, нарочито у Западном делу римске Империје. У овим обимним књигама описани су ратови вођени са Вандалима у Северној Африци 533/4 године, затим са Остроготима у Италији, где се водио дуг и веома скуп рат у периоду 535-555 године, док је у Шпанији војска успела да покори само неке приморске области. Такође је продужио да ратује на Истоку, са Персијом, где су се, после краткотрајног примирја 532 године, ратне операције продужиле од 540 све до 561/2. Дефанзивна политика која је вођена на Балкану веома добро је посведочена описивањем градитељских подухвата у смислу подизања сложеног фортификационог система у који је било уложено пуно новца и енергије.

Прокопије из Цезареје, који је и сам предмет вишевековне расправе дали је антички или средњевековни аутор, прихватио се тешког посла да буде хроничар Јустинијанове владавине.

Иако и други, њему савремени писци, као и неки из познијег периода пишу о њему, ипак нам највише података о своме животу даје сам Прокопије.²³ Рођен је у палестинској Цезареји, на самом измаку V и почетком VI века, највероватније између 490. и 507. године.²⁴ Није познато где је стекао правничко образовање, али у лексикону

---

²³ Procopii Caesariensis opera omnia, rec. J. Haury I = Vol. I *De bellis libri* I-IV. Lipsiae 1905. II = Vol. II. *De bellis libri* V-VIII. Lipsiae 1905, I, 1, 1; у даљем тексту: Procopius, *De bellis*. Procopii Caesariensis opera omnia, vol. III/1 *Historia quae dicitur Arcana*, ed. J. Haury, Lipsiae 1906. 11, 25; у даљем тексту Procopius, *Historia Arcana*. Упореди и. Der kleine Pauly, *Lexikon der Antike in fünf Bänden*, 1979, München, Band 4, , 1165, у даљем тексту: Der kleine Pauly.

²⁴ Gyula Moravcsik, *Byzantinoturcica, I, Die Byzantinischen Quellen Der Geschichte Der Turkvolker*, Zweite Durchgearbeitete Auflage, Academie-Verlag-Berlin, 1958, 489; у даљем тексту: Moravcsik, *Byzantinoturcica I*.

Суда постоји податак да су га писци каснијег периода називали ρήτορ и σοφιστής²⁵. Упућеност у правне науке омогућава Прокопију да се успешно приближи царском двору, као и да начини дипломатску каријеру.

Сам аутор каже да се његова каријера развијала сасвим поступно и природно - у својим делима назива се (σύμβουλος - consiliarius) и (πάρεδρος - assessor)²⁶. Веома млад, 527 године постаје правни саветник (consiliarius) и човек од поверења чувеног војсковође Велисара кога прати у рату са Персијанцима. Касније одлази заједно са њим на афричку експедицију и као његов службеник извесно време борави у Африци. Постоји запис да се у време војничког устанка налазио у Картагини.²⁷ Године 537. следи војсковођу на тлу Италије, тачније у Напуљу и Кампанији.²⁸ Највероватније је да од 540. године пребива у Константинопољу. Сам потврђује своје присуство у граду 542. године за време епидемије куге.²⁹ Исте године још једном прати Велисара на војном походу против Персије. Од овог периода надаље немамо других непосредних података о његовим путовањима, али је општоприхваћено да је у периоду од 540-555. године боравио у Константинопољу и вредно скупљао материјал за писање.³⁰

Забележено је код Теофана да је Прокопије био изабран на место *praefectus urbi* године 562, непосредно после издавања дела *О грађевинама*, али не можемо са сигурношћу тврдити да се ради о истој личности (јер је име било често у том раздобљу), па и да јесте, не можемо бити сигурни да ли је ту част заслужио превеликом

Упореди и: Удалцова, З. В. , „Мировоззрение Прокопия Кесарийского“, *Византискии временик*, том 31, 1971, 9.

²⁵ Suidae *Lexicon* ed. A. Adler, Berlin 1928 - 1938; у даљем тексту Suda, *Lexicon*. s. v. Προκόπιος . "Προκόπιος ὀϊλλούστριος, Καισαρεύς ἐκ Παλαιστίνης, ρήτωρ καὶ σοφιστής". Такође и: Agathias Scholasticus, *Historiae* 7, 21: "τὰ μὲν γὰρ πλεῖστα τῶν κατὰ τοὺς Ἰουστινιανοῦ χρόνους γεγενημένων ἐπεὶδὴ Προκοπίῳ τῷ ῥήτορι τῷ Καισαρείῳθεν ἐς τὸ ἀκριβὲς ἀναγράφεται, παρὶ τὸν ἐκεῖνα ἔμοιγε, ἄτε δὴ ἀποχρώντως εἰρημένῃ τὰ δὲ μετ' ἐκείνων, ὡς οἶόν τε, διεξιτέον." Euagius IV 12: "Γέγραπται δὲ Προκοπίῳ τῷ ῥήτορι τὰ κατὰ Βελισάριον συγγράφοντι, ὡς Καβάδης ὁ Περσῶν βασιλεὺς".

²⁶ Procopius, *De bellis* I, 1, 3: "ὅτι δὲ αὐτῷ συμβουλῶ ἡρημένῳ Βελισαρίῳ τῷ στρατηγῷ." I, 12, 24 τότε δὴ αὐτῷ σύμβουλος ἡρέθη Προκόπιος, ὅς τὰδε ξυνέγραψε.; III, 14, 3: "τούτοις οὖν ἅπασιν ἀπορούμενος Προκόπιον τὸν αὐτοῦ πάρεδρον ἔστειλεν ἐς Συρακούσας" Уп. Der kleine Pauly, IV, 1165

²⁷ Procopius, *De bellis*, IV, 14, 39-41: "εἶποντο δὲ Προκόπιός τε, ὅς τὰδε ξυνέγραψε. ..." Упореди. Der kleine Pauly, IV, 1165.

²⁸ Procopius, *De bellis*, VI, 4, 17-19: "Τούτοις μὲν Ῥωμαίων τὸν δῆμον παραθρασύνας Βελισάριος ἀπεπέμψατο, Προκόπιον δὲ, ὅς τὰδε ξυνέγραψεν, αὐτίκα ἐς Νεάπολιν ἐκέλευεν ἵεναι." VI 4, 4-9: "ὅπερ ἄγχιστα ὁδοῦ τῆς Ἀππίας ἐφύλασσαν. ἐπεὶδὴ τε ἐς Ῥώμην οἱ ἀμφὶ Μουνδίλαν ἐπανήκοντες ἀφῖχθαι ἤδη Προκόπιον ἐς Καμπανίαν οὐδενὶ ἐντυχόντα τῶν βαρβάρων ἀπήγγελλον, νύκτωρ γὰρ οὐποτε τοὺς πολεμίους ἔξω τοῦ στρατοπέδου πορεύεσθαι. . . ."

²⁹ Procopius, *De bellis*, II, 22, 9: "χώραν. δευτέρῳ δὲ ἔτει ἐς Βυζάντιον μεσοῦντος τοῦ ἥρος ἀφίκετο, ἔνθα καὶ ἐμοὶ ἐπιδημεῖν τηρικαῦτα συνέβη." Упореди: Der kleine Pauly, IV, 1165.

³⁰ J. B. Bury, *History of the Later Roman Empire*, II, London, 1923, 419.

похвалом цара у поменутом делу³¹. Немамо никаквих података о последњим годинама живота и датуму његове смрти.

Прво Прокопијево дело била је *Историја ратова*.³² У овом делу, сачињеном у осам књига, аутор описује ратове које су Византијци водили против Персијанаца, Вандала и Острогота, укључујући и историју читавог Царства до 554/55. године.³³ Интересантно је напоменути да Прокопије у првих седам књига овог дела примењује географски принцип у приказивању догађаја, док у осмој књизи одступа од овог принципа и због тога се та последња књига назива *шареном (различитом - ποικίλη)*.³⁴

Након тога је написао *Тајну историју (Historia arcana, 'Ανέκδοτα)*,³⁵ у виду памфлета који је до те мере критички настројен према савременим догађајима и истакнутим личностима, укључујући ту и самог Цара и његову супругу, да је извесно време било оспоравано да је Прокопије уопште његов аутор. Ипак, подробнија анализа стила, као и нека писана сведочанства других аутора³⁶ указују на то да је аутор Прокопије. У свом опсежном раду посвећеном овом Прокопијевом делу, Панченко је готово разрешио дилеме у вези његовог ауторства.³⁷ Његови аргументи да је Прокопије аутор овог дела до дана данашњег су остали необориви. Дилему о ауторству на извесан начин разрешава и сам писац када у уводу каже да је у њему написао и разјаснио све оно што није смео у *Историји ратова*.³⁸ Извесну посредну потврду његовог ауторства

---

³¹ Theophanis *Chronographia*, rec. C. de Boor, 2 voll. Lipsiae 1883-1885; у даљем тексту: Theophanis, *Chronographia*, A. M. 6055, I, 238, 10; 239, 7; J. Haury, *Procopiana*, Programm Augsburg, 1891, I, 34 f.

³² Procopius, *De bellis*. "Ἐπὲρ τῶν πολέμων λόγοι" како је назива сам аутор, преиздата је као рукопис под именом Ἱστορίαι, или Ἱστορικόν- књиге I и II обухватају историју ратова против Персијанаца до 549 године; књиге III и IV описују поход и победу византијске војске против Вандала-533-4 година; V и VII књига обрађују ратовање против Острогота у Далмацији и Италији у периоду 534-554 године. Постоје докази да су ове књиге написане у периоду од 545-550 године. Нешто касније написана је и VIII књига која представља допуњавање историје читавог царства у периоду 551-553 године. Ова последња књига написана је у стилу једне ἱστορία ποικίλη, у којој аутор, иако наизглед напушта принцип географског редоследа који је одлика првих седам књига, ипак су настани поређани географским следом.

³³ Потврду за Прокопијево ауторство "Ратова" даје и изврсни византијски научник и патријарх Константинопоља Фотиј: Photius, *Bibliotheca*, cod 63, 21b 19: "Ἀνεγνώσθη Προκοπίου τοῦ ῥήτορος ἱστορικόν ἐν βιβλίοις ὀκτώ. Ἱστορεῖ δὲ τὰ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ συνεχθέντα πρὸς τε Πέρσας Ῥωμαίοις καὶ πρὸς Βανδῆλους καὶ Γότθους, ἃ Βελισάριος στρατηγῶν διεπράξατο μάλιστα· ὧ καὶ τὰ πολλὰ ὁ ῥήτωρ συνῶν τὴν ἱστορίαν ἐξ ὧν ὄφει παρῆλθε συνεγράψατο. "

³⁴ G. Moravcsik, *Byzantinoturcica I*, 491.

³⁵ Procopius, *Historia Arcana*.

³⁶ Nicephori Callisti *ecclesiasticae historiae libri XVIII*. ed. JP Migne, Patrologia Graeca 146-147, Paris 1865, XVII, 10: "...τὸ δὲ τέταρτον ἀντίρρησις ἐστὶν ὧν πρὸς Ἰουστινιανὸν εἶρηκε δι' ἐπαίνου ποιῶν, καὶ ὡς ἂν τις παλινῳδία τῶν αὐτῶ μὴ καλῶς εἰρημένων."

³⁷ B. Pancenko, *O Tajnoj istorii Prokopija*, Vizantiskii vremennik, II, 1895, 24-57; III, 1896, 96-117; 300-317; 461-527; IV, 1897, 402-451.

³⁸ Procopius, *Historia Arcana*, 1, 1.

даје нам и податак који наводи у делу *О грађевинама*, помињући да је о нечем већ писао у својим *другим списима*, тако да се може закључити да је поред *Историју ратова* Прокопије написао и неко друго дело.³⁹ Панченко је покушао и тачније датирати настанак *Тајне историје* тиме што је пронашао доказе *ex silentio* који наводе на закључак да је дело морало бити написано пре 553/4. године. Истраживачи Прокопија и његове *Тајне историје*, који су се бавили датумом настанка овог дела, већином прихватају мишљење да је дело написано 550. године.⁴⁰ Главни аргуменат код свих су четири података које даје сам аутор Прокопије у тексту *Тајне историје*. Наиме, он трипут наводи да цар Јустинијан управља државном администрацијом 32 године и једном да је Јустинијан βασιλεύς већ 32 године.⁴¹ Ако узмемо у обзир податак да је Јустин узео упадљиво талентованог Јустинијана за меродавног саветника од 518 године,⁴² иако је то формално година када сам Јустин ступа на власт, то би значило да је дело писано 549/550. године. Својеврсну потврду овог мишљења, наиме да Јустинијан усмерава политику Царства још за време владавине његовог ујака Јустина I (518-527) даје и Острогорски.⁴³ Ово мишљење истим аргументом заступа и Хаури, додајући да је највероватније и сама Теодорина смрт 548 године *охрабрила писца да у једном даху излије сав свој бес према владарима*, што наводи на закључак да је аутор веома брзо након њене смрти и прожет страшним бесом написао дело, чиме се фаворизује теза о настанку дела око 550. године.⁴⁴

Друго рачунање, од године 527. када је Јустинијан и формално преузео власт, дало би 558/9. годину, за коју су се залагали неки старији коментатори.⁴⁵ Истраживач Прокопијевих дела Еванс заступа тезу да је аутор у готово исто време писао *Тајну*

³⁹ Procopius, *De aedificiis*. I i, 12: “ἄ ἀλλὰ τῶν μὲν ἄλλων τὰ πλεῖστα ἐν ἑτέροις μοι συγγέγραπται λόγοις, ὅσα δὲ αὐτῷ ἀγαθὰ οἰκοδομουμένῳ δεδημιούργηται, ἐν τῷ παρόντι γεγράφεται. ἄριστον μὲν δὴ βασιλέα γεγονέναι.”

⁴⁰ Stein, *Histoire*; H. B. Dewing, „The Secret History of Procopius of Caesarea“ *TAPA*, LXII, 1931, xl, xli; J. B. Bury, *A History of the Later Roman Empire*, London, 1889, 1, 361.

⁴¹ Procopius, *Historia Arcana*: 18, 33: “ἂν οὕτω τύχοι, ποιούμενοι ἐς δύο καὶ τριάκοντα ἑνιαυτοὺς οὐδένα ἀνιέντες καιρὸν αὐτοὶ τε εἰργάζοντο ἀλλήλους ἀνήκεστα ἔργα καὶ πρὸς τῆς τῷ δήμῳ ἐφεστῶσης ἀρχῆς ὡς τὰ πολλὰ διεφθείροντο.” 23, 1: “.....συκοφαντεῖν ἐγχειροῦσι τῶν τοῦ φόρου ὑποτελῶν τοὺς οὐδὲν ὀφείλοντας, οὗτος ἐς δύο καὶ τριάκοντα ἐτῶν χρόνον οὐδὲν τοιοῦτο ἐς τοὺς κατηκόους εἰργάσατο.” 24, 29: “οὐχ οἶόν τε ἦν μὴ πράσσεισθαι αἰεὶ μηχανῇ πάσῃ. ἐξ ὅτου δὲ ἀνὴρ ὅδε δικρήσατο τὴν πολιτείαν, τοιοῦτο οὐδὲν οὔτε διεπράξατο οὔτε ἐμέλλησε, καίπερ χρόνου δύο καὶ τριάκοντα ἑνιαυτῶν τριβέντος ἤδη, ὥστε καὶ λήθην τοῦ ἔργου τούτου τοῖς ἀνθρώποις γενέσθαι τινά.” 24, 33: “καὶ ἦν τις τὴν ξυμπεπτωκυῖαν αὐτοῖς ἐνθὲνδε ζημίαν ἐς ἔτη δύο καὶ τριάκοντα διαριθμοῖτο, εὐρήσει τὸ μέτρον ὧνπερ αὐτοὺς ἀποστειρεῖσθαι ξυνέπεσε.”

⁴² Der kleine Pauly, III, 19, (34-36).

⁴³ Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд, 1969.

⁴⁴ J. Haury, „Zu Prokops Geheimgeschichte“, *Byzantinische Zeitschrift*, 1934, 34, 10-14.

⁴⁵ C. E. Mallett, „The Empress Theodora“, *English Historical Review*, II, 1887, 4.

историју и дело *О грађевинама*.⁴⁶ *Тајну историју* датира према 32 години од Јустинијановог властитога ступања на власт 527 године, а то је 558/9. година, док сматра да је дело *О грађевинама* написано пре 7 маја 558. године.

Свему овоме треба додати и податак који смо нашли у шестој књизи *О грађевинама*, где Прокопије описујући напад варварских Маурисија, названих Леватаја, посредно даје индицију за датирање својих дела.⁴⁷ Наиме, ако он (*Јустинијан*) *тек што је преузео царску власт, а још није започео Вандалски рат*, који, како је познато траје од 533-534. године, морамо признати да је ближа 527. година, него 518. као година када је Јустинијан ступио на власт. Овај податак, свакако, представља аргуменат више у прилог тези о каснијем настанку *Тајне историје*.

Ако узмемо да стоји претходно наведени аргуменат, да је дело настало 32 године након 527. године, требало би се приклонити тези да је *Тајна историја* настала године 558/9, т. ј. још за Јустинијанова живота⁴⁸, али је из разумљивих разлога објављена тек након цареве смрти.

---

⁴⁶ J. A. S. Evans, „The dates of the Anecdota and the De aedificiis of Procopius“, *CPh*, LXIV, 1969, 30.

⁴⁷ Procopius, *De aedificiis*, VI iv, 6: “ἤδη μὲν Ἰουστινιανοῦ τὴν βασιλείαν παραλαβόντος, οὕτω δὲ πόλεμον τὸν Βανδιλικὸν ἀνηρημένου, Μαυρούσιοι βάρβαροι, οἱ Λευάθαι καλούμενοι, βιασάμενοι τοὺς Λιβύης τότε κυρίου Βανδίλους...”

⁴⁸ Procopius, *Historia Arcana*, 166 = 27, 2; Упореди и: Der kleine Pauly, IV 1167.

III О извору - Procopius, *De aedificiis*

Опште одлике, композиција и датирање дела

Треће Прокопијево дело је спис *О грађевинама* (*De aedificiis*, *Περὶ κτισμάτων*), панегирик Јустинијану у шест књига у којем су набројане и мање или више подробно описане све грађевине подигнуте или обновљене у царству за време његове владавине.

Насупрот једноставној аналитичности и релативној објективности коју аутор показује у *Историју Ратова* и стилу беспопштедног критичара којим нас изненађује у *Тајној историји*, у делу *О грађевинама* он се представља као прославитељ цара Јустинијана - великог реформатора администрације, достојног чувара граница и хришћанства, а пре свега и изнад свега као изузетног градитеља⁴⁹. Ова разноликост у приступу коју показује Прокопије утолико је необичнија и за читаоца тешко прихватљива, зато што сам аутор наглашава да непрестано држи пред очима кредо: *док је красноречивост прикладна за реторику, машта за поезију, за историју је потребна истина*.⁵⁰ Својеврсна потврда да се аутор у свим својим делима (макар декларативно) држи истине изражена је на самом почетку панегирика где аутор наглашава да му је једина брига да *јасно изложи оно што је учињено у прошлости*.⁵¹

Врло је могуће да је један од разлога овакве противуречности доба у коме се Прокопије развија као историчар - време прелаза из стари у средњи век. Ову констатацију поткрепљује и специфични стил појединих његових дела, као и чињеница да се она с обзиром на садржај и концепцију међу собом оштро разликују. Наиме, очито је сваком ко је читао његова дела, како је то И. Голдштајн приметио у својој обимној студији о Прокопију, да је *Историја Ратова* писана у маниру античких књижевника и историчара, нарочито Херодота, Тукидида и Полибија, док дело *О грађевинама* наговештава долазак новог доба, јер панегирици у VI веку нису били уобичајена форма византијске књижевности и свој врхунац доживљавају много касније, у већ развијеном

---

⁴⁹ Procopius, *De aedificiis*: I i, 12.

⁵⁰ Procopius, *De bellis*, I, 1, 4: πρέπειν τε ἡγεῖτο ῥητορικῇ μὲν δεινότητα, ποιητικῇ δὲ μυθοποιίαν, ξυγγραφῇ δὲ ἀλήθειαν.

⁵¹ Procopius, *De aedificiis*, I i, 3.

средњем веку.⁵² Више средњем него старом веку овај панегирик припада и по ограничавању свог предмета на градитељске подухвате цара Јустинијана,⁵³ по свом превише похвалном и некритичком карактеру,⁵⁴ као и општем квалитету (аутор нас често замара каталошким набрајањем утврђења, иако сам указује да то ради да би избегао досадно излагање).⁵⁵ Ипак, морамо се сложити са Рубином, једним од истраживача Прокопијевог дела, да се аутор врло умешно служи античком традицијом етнографског и географског приповедања.⁵⁶

Многи аутори који су се бавили Прокопијевим опусом постављали су питање зашто је спис *О грађевинама* уопште написан. Неки од бројних истраживача његовог дела мислили су да је он написао то дело да би добио неку почаст.⁵⁷ Наиме, према подацима које нам даје лексикон *Суда*, познато је да је Прокопије постао *illustis*,⁵⁸ т. ј. да је ушао у друштво *spectabiles comites primi ordinis*, али насупрот томе стоји мишљење да, иако знамо да је он 562. године већ имао ту почаст, ипак немамо готово никаквих изворних података да је њу заслужио управо овим панегириком.⁵⁹

Феликс Дан, један од истраживача Прокопијевог дела из периода друге половине XIX века у својој књизи о великом историчару изложио је мишљење да Прокопије заправо пише дело *О грађевинама* како више не би био у немилости код Јустинијана и да би наново стекао цареву наклоност.⁶⁰ Истраживачи његовог дела

---

⁵² I. Goldstein, „Historiografski kriteriji Prokopija iz Cezareje“, *Зборник радова Византолошког института*, XXIV-XXV, 1986, 89; у даљем тексту: Goldstein, Historiografski kriteriji.

⁵³ Procopius, *De aedificiis*, I, i, 17: “τανῦν δὲ, ὅπερ εἶπον, ἐπὶ τὰς οἰκοδομίας τούτου δὴ τοῦ βασιλέως ἡμῶν ἰτέον, ὡς μὴ ἀπιστεῖν τῷ τε πλήθει καὶ τῷ μεγέθει ἐς τὸν ὀπισθεν χρόνον τοῖς αὐτὰς θεωμένοις ξυμβαίη, ὅτι δὴ ἀνδρὸς ἐνὸς ἔργα τυγχάνει ὄντα.” “толико бројне и и велелепне да је тешко поверовати да су дело једног човека”.

⁵⁴ Аутор претерује похвалама цара Јустинијана, називајући га “владетелем добрим по природи, и како би Хомер рекао “нежним као отац” и упоређује га великим персијским царем Киrom” Procopius, *De aedificiis*, I, i, 15: “τοῦ δὲ καθ’ ἡμᾶς βασιλέως Ἰουστινιανοῦ (ὄν δὴ καὶ φύσει βασιλέα καλῶν τις, οἶμαι, ὀρθῶς ἂν εἶποι, ἐπεὶ καὶ πατὴρ ὡς ἡπίος ἐστί, καθ’ Ὀμηρον) εἴ τις ἐς τὸ ἀκριβὲς τὴν βασιλείαν διασκοποῖτο, παιδιάν τινα τὴν Κύρου ἀρχὴν οἰήσεται εἶναι.”

⁵⁵ Procopius, *De aedificiis*, IV iv, 3.

⁵⁶ B. Rubin, *Pauly Realencyclopädie der Class. Altertumwissenschaft*, 23, I, 273-599.

⁵⁷ Stein, *Histoire*, II 711. Упореди и податак који даје Photius *Bibliotheca* cod 160: “ὅς (sc. Προκόπιος) ἐς μέγα κτῆμα καὶ ὄφελος κατ’ ἐκεῖνο καιροῦ τὰς ἱστορικὰς γραφὰς συντάξας ἀείμνηστον αὐτοῦ κλέος τοῖς σπουδαιότεροις καταλέλοιπεν.”

⁵⁸ Suda, *Lexicon*, s. v. Προκόπιος. “Προκόπιος Ἰλλούστριος,...; Упореди и : Stein, *Histoire*, II 779.

⁵⁹ Introduction by G. Downey in H. B. Dewing's edition of the *De aedificiis*, with an English translation, Loeb Classical Library, X; у даљем тексту Downey, *Procopius, Buildings*, , *Introduction*.

⁶⁰ Felix Dahn, *Prokopius von Casarea, ein Beitrag zur Historiographie der Völkerwanderung und des sinkenden Römertums*, Berlin 1865.

такође су узели у обзир и могућност да је ово дело непосредно наручено од самог цара и да је самим тим природно што има изразито похвалан тон.⁶¹

Спорно је дали је дело написано према императоровој вољи и наређењу, или је оно израз ауторове захвалности према Јустинијану. Главни аргумент у прилог првом гледишту је цитат који наводи Дауни у свом одличном предговору издања *О грађевинама*,⁶² премда и сам признаје да једна овакава алузија није довољан доказ да је Император изричито наручио објављивање овог дела. Исти аутор у посебном чланку посвећеном композицији овог дела још категоричније заступа став да је дело писано искључиво по жељи и наређењу Јустинијана, поткрепљујући такво мишљење аргументом да се при састављању листа грађевина Прокопије служио официјалним државним документима и да се све то одвијало под строгим државним надзором.⁶³ С обзиром на текст цитата који аутор наводи не бисмо се могли у потпуности сложити са његовим мишљењем да је дело писано по изричитој владаревој наредби. За нас је много прихватљивије становиште да је Прокопије писао дело као израз личне захвалности Цару, а алузију на такву мотивацију налазимо у самом уводу дела.⁶⁴

Независно од побуда које су водила аутора у сачињавању дела и свих мало пре изречених оцена, једнодушно је прихваћено да овај спис и поред изразитих карактеристика једног *λόγος παιευηρικός* представља прворазредан извор за географију, топонимију, топографију и уметност краја V и прве половине VI века - да је то својеврсна *етно-географска енциклопедија VI века*.⁶⁵

У самом уводу дела аутор набраја сва императорова достигнућа настојећи тиме да нагласи његове вишеструке заслуге за Царство. Наиме, *он, преузимајући погрешно*

⁶¹ Procopius, *De aedificiis*, I, iii, 1: “Ἀρκτέον δὲ ἀπὸ τῶν τῆς θεοτόκου Μαρίας νεῶν. τοῦτο γὰρ καὶ αὐτῶ βασιλεῖ ἔξεπιστάμεθα βουλομένῳ εἶναι, καὶ διαφανῶς εἰσηγεῖται ὁ ἀληθὴς λόγος ὅτι διὲκ τοῦ θεοῦ ἐπὶ τὴν αὐτοῦ μητέρα ἰτέον.” G. Downey, Introduction X. Аутор наводи речи самог Прокопија које према његовом мишљењу претстављају својеврсну алузију на то да је Јустинијан непосредно наручио дело и да је према томе имао утицај и на његов садржај, али по нашем мишљењу овај цитат много више говори о претераној похвали аутора према цару кога изедначава са самим Богом, него као место које говори о директној “наруђбини” дела. Упореди и: G. Downey, „Procopius on Antioch: A Study of Method in the “De aedificiis“, *Byzantion*, 14, 1939, 361-78; Idem: „The composition of Procopius De aedificiis“, *Transactions of the American Philological Association*, 78, 1937, 171-83, 181. у даљем тексту: Downey, The composition of Procopius, De aedificiis.

⁶² Downey, *Procopius, Buildings, Introduction*, xi.

⁶³ Downey, The composition of Procopius, De aedificiis, 181.

⁶⁴ Procopius, *De aedificiis*, I i, 4: “χωρὶς δὲ τούτων εὐγνώμονας μὲν ἱστορία ἐς τοὺς εὐεργέτας ἐνδείκνυται γεγονέναι τῶν ἀρχομένων τοὺς εὖ πεπονθότας, ἐν μείζοσι δὲ αὐτοῖς ἐκτετικέναι τὰ χαριστήρια, οἱ γὰρ, ἂν οὕτω τύχοι, ἐπὶ καιροῦ μὲν τῆς ἀγαθοεργίας τῶν ἐν σφίσις ἠγῆσαμένων ἀπώναντο, ἀθάνατον δὲ αὐτοῖς τῶν εἰς τὸ ἔπειτα ἐσομένων τῇ μνήμῃ τὴν ἀρετὴν διασώζουσι.”

⁶⁵ J. Haury, *Zur Beurteilung der Geschichtsschreibers Prokopios von Casarea*, Munchen, 1896.

вођену државу, не само што је увећао њену територију и учинио је славном, него је успео да одбије варваре који су је одавно опседали.⁶⁶ На све ово надовезује се још један Јустинијанов велики успех, да је успео да припоји многе туђе земље под римску власт и оснује многе градове који пре тога уопште нису постојали.⁶⁷ Како каже Прокопије Императору Јустинијану, вођеном од Бога допала је та почаст да се стара о Римском Царству и промени га колико је то највише могуће.⁶⁸

Ипак, у овом делу аутор се ограничава на само један сегмент Јустинијанове активности који ће подробније бити описан, а то су грађевине које је Јустинијан подигао, а које су толико бројне и велелепне да је тешко поверовати да су дело једног човека.⁶⁹ Иако на више места у тексту говори о томе како му недостају речи да опише лепоту свих здања,⁷⁰ Прокопије ипак врло умешно користи прилику да и себе похвали као писца који речју посведочава њихово постојање, тиме што сматра да су многа дела из прошлости постала невероватна, услед преувеличавања њиховог значаја, ако нису била записана.⁷¹ У овом уводном делу аутор наставља похвалама упућених Јустинијану, називајући га владарем по природи (*φύσει βασιλέα*), благонаклоним као отац, неумерено га упоређујући са великим персијским царем Киром.⁷²

Оно што је већ на први поглед уочљиво, а односи се на композицију дела, свакако је Прокопијева намера да представи Јустинијанове градитељске подухвате служећи се методом географског распореда описа. Дело је састављено од шест књига, различитих по свом обиму, које обухватају различита географска подручја Империје.

Прва књига је комплетно посвећена црквама које су подигнуте у самом Константинопољу и његовим предграђима и обухвата 40 страна Тојбнеровог издања. Аутор, како сам каже, не почиње своје дело случајно грађевинама Константинопоља, цитирајући при том речи старог песника Пиндара да се на самом почетку (сваког) дела треба поставити прочеље које надалеко сја.⁷³

⁶⁶ Procopius, *De aedificiis*, I, i, 6-7.

⁶⁷ Procopius, *De aedificiis*, I, i, 8.

⁶⁸ Procopius, *De aedificiis*, II vi, 6.

⁶⁹ Procopius, *De aedificiis*, I, i, 17.

⁷⁰ Procopius, *De aedificiis*, I, i, 2-19; I, 4, 29; IV. 1, 2.

⁷¹ Procopius, *De aedificiis*, I, i, 18: “πολλὰ γὰρ ἤδη τῶν προεγενημένων οὐκ ἐμπεδωθέντα τῷ λόγῳ τῷ ὑπερβάλλοντι τῆς ἀρετῆς ἀπίστα γέγονεν.” Сматрамо да је ова реченица врло језгровита, и уједно, врло суптилна ауторова одбрана насупрот очекиваних примедби да је у делу и сувише хвалио Јустинијанову градитељску способност.

⁷² Procopius, *De aedificiis*, I, i, 15

⁷³ Procopius, *De aedificiis*, I, i, 18: “ἀρχομένου γὰρ ἔργου, κατὰ δὴ τὸν παλαιὸν λόγον, πρόσωπον χρῆ θέμεναι τηλαυγές. Уп. и: Pindarus, *Olympia. Ode*, VI, 4.

Постоји видљива разлика између атмосфере и садржаја прве књиге у поређењу са осталим. Градитељски подухвати императора у престоници описани су нарочито брижљиво и у појединостима. Дауни у своме чланку у целости посвећеном првој књизи наводи и веома интересантну тезу да управо ова прва књига, сагледана у својој целовитости и независности у односу на остатак дела *О грађевинама*, не представља само најважнији, уводни део дела, него је самостална целина написана са циљем да се усмено представи пред императором и двором.⁷⁴

У првој књизи аутор не описује баш све грађевине у Константинопољу, како каже због тога, што је то већ учинио у књизи *Историја ратова*.⁷⁵ Најподробније и најдеталјније задржава се на опису *цркве Хришћана* или *Софије* како је зову становници Константинопоља.⁷⁶ Поред тога помиње и цркву посвећену Св. Ирени, као и неке друге цркве, посвећене Богородици, затим цркву посвећену Архангелу Михајлу, више цркава посвећених Светим Апостолима, мученицима и друге.

У другој књизи Прокопије продужава ређањем Јустинијанових градитељских подухвата на територији Азије, прецизније у Месопотамији, Сирији и Феникији. Аутор увеличава опис одбрамбених бедема у овим најудаљенијим деловима Империје, упоређујући их са пирамидама египатских владара.⁷⁷ Једина разлика према његовом мишљењу лежи у томе *што су пирамиде грађене потпуно непотребно, из пуког задовољства владара, насупрот вредних бедема које подиже Јустинијан и који служе за заштиту Империје од варварских упада*. Опис бедема почиње од оних који се налазе на граници са Персијом.

Прокопије нас обавештава да Јустинијан истовремено са подизањем одбрамбених бедема и утврђивањем градова *гради и мрежу водоводних канала чиме обезбеђује воду за сва насељена места*.⁷⁸ Уједно врши преусмеравање неких водотокова да би се избегле поплаве и подиже цистерне за воду за пиће, све то са циљем да се насељена места не нађу под притиском због недостатка воде. При том наводи неколико примера градова где је то учињено.

---

⁷⁴ G. Downey, „Notes on Procopius, De aedificiis, Book I“, *Studies presented to D. M. Robinson*, St. Louis 1953, Volume II, 719-725, 719.

⁷⁵ Procopius, *De aedificiis*, I, x, 3.

⁷⁶ Procopius, *De aedificiis*, I, i, 21: ἀντήραν, ἐμπρῆσαι τῶν Χριστιανῶν τὴν ἐκκλησίαν ἐτόλμησαν (Σοφίαν καλοῦσιν οἱ Βυζάντιοι τὸν νεῶν ἐπικαιριώτατα τῶ θεῶ τὴν ἐπωνυμίαν ἀπεργασάμενοι), ...”

⁷⁷ Procopius, *De aedificiis*, II, i, 2.

⁷⁸ Procopius, *De aedificiis*, II, iii, 25.

Карактеристично за ову другу књигу је и место где аутор помиње велику поплаву реке Скирт.⁷⁹ Поплаву ове реке Прокопије помиње и у *Тајној историји* и то на начин који показује пишчеву намеру да о њој пише у својој следећој књизи.⁸⁰ Овај цитат посредно указује да је *О грађевинама* дело које је Прокопије написао последње и да је свакако настало након *Тајне историје* и, истовремено, наводи нас на закључак да је аутор врло брижљиво планирао писање својих дела.

Трећа књига у низу од шест у *О грађевинама* посвећена је територији Јерменије и на самом крају деловима Црноморског приобаља. По обиму је релативно кратка, обухвата 20 страна. У овој књизи аутор не говори само о градитељским подухватима у Јерменији, већ даје пресек достигнућа у свим областима политичког и друштвеног живота која су резултат Јустинијановог ангажмана на овој територији.

У овој трећој књизи мислимо да је потребно забележити и пишчев кратак етнографски екскурс о Цанима, који су били суседи Јермена. У њему Прокопије даје податак да су се Цани смирили, прекинули са разбојништвом, прихватили нови и цивилизован начин живота и постали добри хришћани, што је свакако заслуга Јустинијана.⁸¹ Ови подаци су важни за датирање *О грађевинама*, о чему ћемо касније писати опширније. Треба напоменути да је код једног дела истраживача Прокопијевог дела опште прихваћено мишљење да су управо екскурси о народима, који се свакако морају критички анализирати, најблиставији делови његовог стваралаштва, који чине Прокопија великим историчарем.⁸²

Четврта књига у делу *О грађевинама* је посвећена, како на почетку каже сам аутор, *описима грађевина која су настала за потребе поданика на територији Европе*.⁸³ Ова књига је најобимнија у целом делу и обухвата 47 страница. Једним делом те територије ћемо се опширније бавити у овом раду и због тога сматрамо да је најбоље да ту књигу представимо у посебном поглављу.

---

⁷⁹ Procopius, *De aedificiis*, II, vii, 4

⁸⁰ Procopius, *Historia Arcana*, 18, 38: “Ἄ”Εδεσσαὺν μὲν γὰρ Σκιρτὸς ἐπικλύσας ὁ ποταμὸς μυρίων δημιουργὸς τοῖς ἐκείνη ἀνθρώποις συμφορῶν γέγονεν, ὡς μοι ἐν τοῖς ὀπισθεν λόγοις γεγράφεται.”

⁸¹ Procopius, *De aedificiis*, III, vi, 6-8.

⁸² Goldstein, *Historiografski kriteriji*, 168. Супротно становиште према којем Прокопије изражава озбиљне предрасуде у описима тзв. “варварских” народа има Аверил Камерон, А. Cameron, *Procopius and the Sixth Century*, 218, , 218, као и Ото Фе, О. Veh *Zur Geschichtsschreibung und Weltauffassung des Prokop von Caesarea*, I Teil 1950/1, 23-25.

⁸³ Procopius, *De aedificiis*, IV, i, 3.

У петтој књизи аутор продужава описом територије у *преосталом делу Азије и Либије* у смислу грађења нових утврђења, поправке путева и обнове свих делова већ постојећих грађевина који су били уништени.

Прокопије у овој књизи која броји 22 стране, даје податак о остварењу плана изградње моста на реци Сангариј, који се врло често помиње као један од веома ретких временски опредељених доказа за датирање дела *О грађевинама*.⁸⁴ У овој књизи има још један такав податак, а то је *да је Јустинијан преобратио Самарићане у хришћане*.⁸⁵ На самом крају ове књиге Прокопије даје листу обновљених манастира, географски грубо подељених на: манастире у Јерусалиму, Феникији и Месопотамији. Последња, шеста књига је најмања по свом обиму (има само 15 страна) и посвећена је грађевинским активностима цара Јустинијана у Северној Африци, прецизније у Египту и Либији.

У овој шестој књизи Прокопије закључује да је Јустинијан не само учврстио Империју подизањем утврђења, него је још више допринео постављањем војничких логора у њима на целој територији од Истока *где излази Сунце, до његовог заласка, где су и границе Римске Империје*, чиме нас посредно обавештава о границама Империје у време Јустинијана.⁸⁶

Врло неуобичајено, на самом крају последње књиге открива нам изворе које су њему послужили као материјал за писање. За све описане грађевине каже да је сазнао *или тиме што их је сам својим очима видео, или је за њих дознао од оних који су их видели*.⁸⁷ С обзиром на заиста превелики број описаних грађевина оваква пишчева изјава уопште није чудна. Потребно је нагласити да се не може очекивати да баш сви подаци, нарочито они који се односе на најудаљеније територије Империје, буду апсолутно тачни. Неким истраживачима чињеница да Прокопије на три места наводи дугачке листе утврђења и других објеката служи као доказ да је он користио званичне документе из државних архива, што начелно, сматрамо исправним и поред Прокопијеве изјаве да се одлучио на такав начин описивања да не би ређање толико бројних

---

⁸⁴ Procopius, *De aedificiis*, V, iii, 10.

⁸⁵ Procopius, *De aedificiis*, V, vii, 16.

⁸⁶ Procopius, *De aedificiis*, VI, vii, 17.

⁸⁷ Procopius, *De aedificiis*, VI, vii 18, О грађевинама које је сам видео упореди и пасус: II iv, 3: “ξυμβαίνει εἶναι. ὅπερ μοι κατ’ ἀρχὰς ἀγαμένω καὶ τῶν ἐπιχωρίων ἀναπυθανομένω ὄντινα τρόπον Ῥωμαίους προσήκουσα ὁδὸς τε καὶ χώρα γῆν ἐκατέρωθεν τὴν πολεμίαν διακεκλήρωται...”

грађевина било досадно читаоцима.⁸⁸ Осим тога треба напоменути још једну његову реченицу, којом и започиње ређање грађевина у списку у четвртој књизи, у којој употребљава фразу *ὅσα ἡμᾶς μεμνησθαι αὐτῶν*,⁸⁹ иако је неки истраживачи сматрају чисто реторичком. У сваком случају, изјављује да се истински потрудио да њих опише како је најбоље умео. Прокопије оставља простор да је вероватно неке грађевине и пропустио због бројности или због тога што о њиховом постојању уопште није био обавештен. Интересантна је ауторова понуда упућена *свима онима који су вољни, а који су сазнали о неким новим грађевинама, да их убудуће слободно додају*.

Почетак друге, треће и петте књиге одликује специфична формула којом се аутор осврће на већ изнети садржај из претходне књиге и који омогућава лагани прелаз са једне књиге на другу, т. ј. из једне географске области у другу. Овај део недостаје у четвртој књизи, у којој као својеврсна компензација стоји један дужи и разрађенији увод него у свим осталим књигама. У шестој књизи, која је и најмања по свом обиму, такође недостаје тај уводни део који се односи на описе у претходној, и због тога неки истраживачи сматрају да она у почетку није ни била планирана као посебна књига, него је само део претходне пете књиге.

Дауни, један од истраживача Прокопија, који се подробније бавио управо композицијом дела, сматра да је дело *О грађевинама*, онакво какво га ми данас имамо, заправо недовршено.⁹⁰ Главни аргуменат за овакву тезу је Прокопијева најава у уводу дела у којој каже да ће описати све Јустинијанове грађевинске активности у Империји, а није описао ни једну грађевину на тлу Италије. Овај аргуменат је оспораван од једног другог аутора, Витбија, који сматра да су подаци за градитељску активност Јустинијана на тлу Италије врло оскудни, па да чак и цркве у Равени које Дауни помиње као доказ практично уопште нису биле финансиране од Цара.⁹¹ Чињеница да постоји разлика у тексту између два главна рукописа, као и различито предавање каталожких листа утврђења према Даунију су такође разлог сумњи да су постојале две редакције текста.

Свој одговор по питању Даунијеве тезе о *недовршености* дела тражимо, као и увек, у самом Прокопијевом раду. Сматрамо да пишчева констатација која стоји на

---

⁸⁸ Procopius, *De aedificiis*, IV iii, 15: “οὐδὲν δὲ χεῖρον ὡς ἐν καταλόγῳ ἐπελεθεῖν ἅπαντα, ὡς μὴ τῶν ὀνομάτων ἐπιμίξις ὄχλος τις ἐπιγένηται τῷ λόγῳ πολὺς.”

⁸⁹ Procopius, *De aedificiis*, IV, xi, 20: “ἔστι δὲ τὰ φρούρια, ὅσα ἡμᾶς μεμνησθαι αὐτῶν, πρὸς ὄνομα τάδε.”

⁹⁰ Downey, *The Composition of Procopius “De aedificiis”*, 171-183

⁹¹ L. M. Whitby, „Justinian's Bridge over the Sangarius and the Date of Procopius' *De aedificiis*“, *Journal of Hellenic Studies*, 1985, 129-148, 145; у даљем тексту: Whitby, *Justinian's Bridge*.

почетку четврте књиге речито говори о томе *да се трудио да увек заврши све оно што је започео*, па и поред одређених пропуста, вероватно је то случај и са овим делом.⁹²

Слажемо се са Голдштајновим мишљењем да Прокопије примењује веома интересантну историографску технику концентришући се у готово свим својим делима на једну личност и њено деловање.⁹³ Да би то постигао, у делу *О грађевинама* аутор примењује веома специфичан начин изражавања, стављајући владара увек у треће граматичко лице једнине, употребљавајући при том најчешће изразе *Јустинијан* или *Император*, наводећи га самим тим као непосредног извршиоца свих грађевинских подухвата. Тиме он практично поистовећује личност Цара са Царством и царском влашћу која је једино одговорна и заслужна за све оно што се предузима. Овим начином аутор жели да нагласи цареву личну иницијативу, предузимљивост, вољу и непосредно учешће у свим таквим подухватима, иако врло добро знамо да то није могло ни приближно бити физички изводљиво. Према Прокопију, *Бог је дао посебну почит Јустинијану да изводи све те послове*, ипак допуштајући да *његови помоћници у извршавању обимне градитељске мисије буду 'Ανθέμιος, 'Ισιδωρος и Χρύσης*.⁹⁴

Једно од најспорнијих питања, које се некако природно надовезује на питање о разлозима за писање дела *О грађевинама*, свакако је и питање његовог датирања. Управо сам садржај текста, у којем се, такође, *безвремено* ређају Јустинијанови градитељски подухвати у континуитету, оставља простор расправи о тачном времену настанка. Градитељски подухвати описани су подацима на начин који не омогућава тачно датирање, тј. овом делу недостаје хронолошки фокус који се може уочити у другим Прокопијевим историјским делима.⁹⁵ То је такође и разлог што је ово дело, иако пребогато подацима, веома тешко за интерпретацију, будући да се тешко може упоредити са другим историјским изворима, као и са подацима археологије, епиграфике и топонимије. Расправа о датирању списа траје веома дуго и у њу су укључени најистакнутији ауторитети из области византијске историје који су се из различитих побуда бавили њиме. Из досадашње дискусије могу се грубо издвојити два основна става у погледу датирања списа. Став прве групе истраживача говори да је

---

⁹² Procopius, *De aedificiis*, IV i, 8: “ἔργου γὰρ ἀρξαμένους τρόπῳ ὀψωῦν ἐς πέρας ἀφίχθαι ξυνοίσει μᾶλλον ἢ ἀτελεύτητον ἀπολιπόντας ὀπίσω ἰέναι.”

⁹³ Goldstein, *Historiografski kriteriji*, 80

⁹⁴ Procopius, *De aedificiis*, I, i, 25, 50; II, iii, 2.

⁹⁵ Whitby, *Justinian's Bridge*, 142.

дело настало раније, негде око 554 године,⁹⁶ док се друга група приклања мишљењу да је спис доцнијег датума, настао око 558-560 године.⁹⁷

Према подацима којима данас располажемо веома је тешко утврдити тачно време настанка овог списка, али ми ћемо свакако покушати да, првенствено на основу самих ауторових сведочења у делу *О грађевинама*, дамо своје мишљење и, надамо се, допринос у разјашњавању проблема.

Новија истраживања ове непознанице, са којима се и ми у потпуности слажемо и која нам се чине најисправнија, говоре о томе да је при датирању свих набројаних утврђења у спису, с обзиром на његову композицију и садржај, готово немогуће ослонити се на аргументе *ex silentio*.⁹⁸

Управо зато смо се одлучили да размотримо проблем на основу података које нам, посредно и непосредно, даје сам аутор.

Један од истраживача, Штајн, датира настанак Прокопијевог дела 554/55. годином. Његови главни аргументи у прилог померања *terminus post quem* non су: непомињање рушења куполе Св. Софије 7 маја, 559,⁹⁹ тврдња да су Цани постали мирни и прихватили цивилизован начин живота,¹⁰⁰ иако је познато да је на њих кренула казнена експедиција 557 године, и податак да су Самарићани постали добри хришћани,¹⁰¹ што не би се могло казати после њиховог устанка у Цезареји 555 године и то би уједно био *terminus post quem* non за писање дела *О грађевинама*.

У потпуности се слажемо са истраживачима који одбацују Штајнове тезе о ранијем датирању дела. У односу на први аргуменат, не можемо прихватити да би аутор писао о рушењу куполе Св. Софије (559) у једном изразито похвалном тексту у

---

⁹⁶ Stein, *Histoire*, 837; O. Veh, *Prokop Bauten*, München, 1977, 15; A. Cameron, *Procopius and the sixth century*, London, 1985, 9-11; у даљем тексту: Cameron, *Procopius and the sixth century*; Beševliev, *Zur Deutung der Kastellnamen*, 1 - прихвата годину 553-555; Ф. Баришић, ВИИНЈ, 20. одр. 7 прихвата Штајново мишљење о датирању 554 године. ; G. Greatrex, „The Dates of Procopius' Works“ *Byzantine and Modern Greek Studies*, 18, University of Birmingham 1994, 101-114.

⁹⁷ J. A. S. Evans, „The Dates of the Anecdota and the De Aedificiis of Procopius“, *CPh*, 64, 29-30; J. A. S. Evans, „The Dates of Procopius' Works: A Recapitulation of the Evidence“, *GRBS* 37, 1996, 308-310; Whitby, Justinian's Bridge. 129-48; Downey, *Procopius, Buildings Introduction*, IX.

⁹⁸ С. Б. Торбатов, „Скифские аномалии Прокопия Кесарийского и вопрос о времени составления его трактата “О постройках”“, *Византиский временник*, 2000, 49-57.

⁹⁹ У вези тачног датума рушења куполе Св. Софије потребно је напоменути да постоје два датума у изворима који се разликују. Први наводи Малала (Ioannis Malalae Chronographia, ed. L. Dindorf, Bonnæ 1831; 489, 19ff), а то је шести индикт = 1 Септембар-31 Аугуст 558 године. Други податак је Теофанов (232, 27 ff. ed. De Boor) и он тврди да је рушење настало 7 Маја 559 године. Истраживачи сматрају да је сигурније сматрати поузданим податак Малале, зато што је он ипак савременик догађаја.

¹⁰⁰ Procopius, *De aedificiis*, III vi, 6.

¹⁰¹ Procopius, *De aedificiis*, V vii, 16

коме велича Јустинијана као градитеља и опису саме цркве посвећује добар део прве књиге. Врло вероватно је, такође, да су у време писања дела 559/560. већ били отпочели радови око њеног санирања. И остала два аргумента се могу побити сличним противаргументима. Помињање казнене експедиције против Цана не приличи тексту једног панегирика. Навођење податка да су се Самарићани побунили 555. године, након податка које даје и сам Јустинијан у 129 новели од 15 јуна 551 године *да су се они смирили и постали смерни хришћани*¹⁰² било би свакако у директној супротности са покушајем да се Јустинијан поред тога што је велики градитељ претстави и као чувар вере у самом уводу дела.¹⁰³ У сваком случају у делу где Прокопије говори о смиреним Самарићанима, који су примили хришћанство, даје и податак да су бедеми око цркве коју су Самарићани у претходној буни напали, ипак остали, што наводи на закључак да је и сам Јустинијан био припремљен за евентуалне нове немире у будућности, а које аутор свакако не би поменуо у панегирику.¹⁰⁴

Овом податку можемо додати и следећи Прокопијев изворни податак. Наиме, постоји место у *Тајној историји* чији садржај наговештава намеру писца да напише дело *О грађевинама*.¹⁰⁵ Један пасус у *Историји ратова* такође изражава намеру састављања таквог списка.¹⁰⁶ То је један доказ више да је аутор један дужи период планирао, а самим тим вероватно и писао овај спис и да је он, разумљиво, настао најкасније. До сличног закључка након опсежне анализе дошао је и истраживач Ото Фе који сматра да је дело настајало поступно, сукцесивно, почевши од године 549. па надаље.¹⁰⁷

Штајн који припада, условно речено, првој групи аутора, цитира самог Прокопија који каже да *описане грађевине постоје дуго и много је времена прошло од њихове изградње* и овај аргумент користи да би доказао да је Сангаријски мост изграђен много раније и да је Теофан погрешно у датирању.¹⁰⁸

---

¹⁰² Novellae Iustiniani, ed. R Scholl-Gu. Kroll (Corpus Iuris Civilis), Berolini, 1895; Procopius, *De aedificiis* V, vii, 16

¹⁰³ Procopius, *De aedificiis*, I, i, 10.

¹⁰⁴ Procopius, *De aedificiis*, V, vii 16.

¹⁰⁵ Procopius, *Historia Arcana*, 18, 38: “. . . γεγονεν, ὡς μοι ἐν τοῖς ὀπισθεν λόγοις γεγράφεται. ”

¹⁰⁶ Procopius, *De bellis*, II, 12, 29.

¹⁰⁷ O. Veh, *Zur Geschichtsschreibung und Weltauffassung des Prokop von Caesarea*, I Teil 1950/1, II Teil, 1951/2, III teil, 1952/3, Wiss. Beil. zum Jahresbericht des Gymnasiums Bayreuth.

¹⁰⁸ Stein, *Histoire*, II 837.

Према нашем мишљењу, насупрот Штајновој тези овај део (наиме Прокопијев податак да је *већ почео рад, и да је он (Јустинијан) сада заокупљен њиме* је један од најзначајних података који иде у прилог тези о каснијем датирању дела и несумњиво наводи на констатацију да је аутор радио на спису током 560. године, а на исти закључак наводи и податак који нам даје Прокопије у самом тексту о изградњи Сангаријског моста, а који налази своју чврсто документовану потврду другог извора, Теофана, да је рад на њему отпочео 559 године.¹⁰⁹ У својој одличној и веома исцрпној анализи по овом питању истраживач Витби долази до сличног закључка,¹¹⁰ наводећи као потврду два доказа која посредно дају Павле Силентијариј и песник Агатија да је мост завршен 562. године.¹¹¹

Сам аутор посредно нас обавештава да је његов спис *О грађевинама* састављан (а вероватно и објављен) за време живота и владавине цара Јустинијана.¹¹²

Хаури такође сматра дело да је дело *О грађевинама* написано касније, тачније 560. године.¹¹³

Посредан, али по нама и најверљивији доказ да је Прокопије вероватно најкасније од свих својих радова писао управо *О грађевинама* представља податак који аутор даје на почетку овог дела, а који говори о томе да у њему намерава описати Јустинијана као великог градитеља, *док су његова остала достигнућа већ описана у мојим другим радовима.*¹¹⁴ Интересантно и истовремено врло индикативно је то што

---

¹⁰⁹ Procopius, *De aedificiis* 5, iii, 10: “βασιλεὺς δὲ Ἰουστινιανὸς γέφυραν αὐτῷ ἐκεχειρήκεν ἐποικοδομεῖσθαι ταῦν. ἀρξάμενός τε τοῦ ἔργου ἤδη πολλὴν ἐς αὐτὸ διατριβὴν ἔχειτ' ὅπερ εὖ οἶδα ὅτι ὑποτελέσει οὐ πολλῶ ὕστερον, τεκμηριούμενος ὅτι δὴ αὐτῷ τὰ ἔργα συνεπιλαμβάνεται ὁ θεὸς ἅπαντα.”; Теофан, (Theophanis Chronographia, rec. C. de Boor, 2voll, Lipsiae 1883-1885), 234, 15-18 тврди да се изградња Сангаријског моста о коме расправља и Прокопије одвија у току ann. mundi 6052 т. j. 559/60 године. Синтаγμα коју употребљава Теофан “ἤρξατο κτίζειν” показује да је те године изградња моста започела, а не да је у току или да је завршила. Тим податком посредно потврђује да је Прокопијево дело највероватније писано током исте године.

¹¹⁰ Whitby, Justinian's Bridge 129-148, 137.

¹¹¹ Paul Sil. Ekphrasis, 928-33; Agathias -доказ је епиграм овог песника урезан на мосту (A. P. ix 641).

¹¹² Procopius, *De aedificiis*, II, vi, 3: “Ἰουστινιανὸς δὲ ταῦν βασιλεὺς χρόνου τε μήκει εὐρών συντριβὲς γεγονός, ἀπημελημένον δὲ καὶ ἄλλως ἀφύλακτον ὄν, ἐς ὀχύρωμα βεβαιότατον μετεστήσατο, . . .” “наш садашњи император Јустинијан. . .”

¹¹³ Haury, *Procopiana I*, 1891.

¹¹⁴ Procopius, *De aedificiis*, I, i, 12: “ἀλλὰ τῶν μὲν ἄλλων τὰ πλεῖστα ἐν ἑτέροις μοι συγγέγραπται λόγοις, ὅσα δὲ αὐτῷ ἀγαθὰ οἰκοδομουμένῳ δεδημιούργηται, ἐν τῷ παρόντι γεγράφεται.”; Уп. J. Haury, B Z, xxxvii, 1937, 5. Потпуно се слажемо са мишљењем Хаурија који сматра да је конструкција “τῶν μὲν ἄλλων τὰ πλεῖστα ἐν ἑτέροις μοι συγγέγραπται λόγοις” употребљена у функцији прикривања чињенице да је поред “Ратова” Прокопије написао и друго дело које, иако очевидно написано пре дела “О грађевинама” аутор је из разумљивих разлога желео да остане необјављено за време Јустинијановог живота.

сам аутор своје дело *Историја Ратова* помиње у више наврата,¹¹⁵ док *Тајну историју* експлицитно не цитира из познатих разлога. Ипак, брижљиво употребљен стил и граматичка анализа текста овог пасуса показују да је аутор вероватно мислио не само на *Историју Ратова* (коју, како смо видели помиње конкретним именом), него и на *своја остала дела* (по свему судећи *Тајну историју*, коју је можда и истовремено писао, па је због тога не наводи, као и из других разумљивих разлога). Ако смо прихватили мишљење да су она настала 551- 555, односно 558/9 године, логично следи закључак да је спис *О грађевинама* настао касније, можда чак и након 560 године.¹¹⁶

И у новијим истраживањима о датуму настанка овог Прокопијевог дела не може се добити коначан и сигуран одговор на то питање.¹¹⁷

---

¹¹⁵ Сам Прокопије у делу *О грађевинама* на више места (прецизније осам) помиње своје дело *Историју ратова*, понављајући синтагму “ὕπερ τῶν πολέμων λόγοι”: Procopius, *De aedificiis* I i, 6; I i, 20; II i, 4; III ii, 8; V viii, 2; VI i, 8; VI v, 6; VI vi, 9.

¹¹⁶ Упореди и мишљење И. Голдштајна, Goldstein, *Historiografski kriteriji*, 31.

¹¹⁷ О овом проблему су писали: Howard –Johnston, „Education and Expertise of Procopius“, *Aniquite Tardive*, 8, 2000, 21.

Преглед садржаја IV књиге дела De aedificiis

Писац је ову књигу посветио Европи.¹¹⁸ Центар ове стратешки значајне територије је родно место Јустинијана - месташце *Таурисијон* у близини утврђења *Бедеријана*. У наставку књиге Прокопије набраја места која су постојала од раније, а која су сада обновљена од стране Јустинијана, а то су *Ултијана*, *Сардика*, *Наисупољ*, *Германија*, *Пауталија* (за коју погрешно стоји *Панталеиа*), као и она утврђења која је он подигао од темеља, а то су *Јустинианупољ*, *Кратискара*, *Куимедаба* и *Румисијана*.¹¹⁹

Од овог места надаље мења позорницу свога излагања и наводи неке од обновљених градова у провинцијама Нови и Стари Епир: *Јустинианупољ*, раније познат под именом *Адрианупољ* (који наново помиње у каталошкој листи утврђења које је обновио у Старом Епиру, IV iv, 3). Након тога наводи имена места која је цар обновио у истој провинцији: *Никопољ*, *Фотике* и *Фојнике*. За последња два града Прокопије даје нешто дужи топографски опис. То исто чини и са следећим поменутиим старим градом, *Еуројом*.

Ту аутор сасвим изненадно, као што има и другде обичај напушта територију Епира, прелазећи преко Акарнаније и Етолије, па стиже до Крисајског залива, Истма и Коринта и *друге земље Хеладе*.

У наставку следи подужи опис прелаза код Термопила, који Прокопије сматра једном од стратешки најзначајнијих тачака.

Осим тога, све градове који се налазе изван теснаца, а који су нарочито бројни, обезбедио је подижући нове бевеме. То су следећа насељена места: *Сакус*, *Хипате*, *Коракиј*, *Унос*, *Валеа* и *Леонтариј*.

Прокопије даје кратак топографски опис територије на самој граници *са прелаза из земље Илира у Хеладу*, а након тога говори о обнављању градова који су се налазили у унутрашњости Термопилских бевема: *Коринт*, *Атина* и *Платеја*, као и градова у Беотији који су одавно били запуштени и нико није марио за њих. У наставку говори о обнављању градова на Пелопонезу.

---

¹¹⁸ Procopius, *De aedificiis*, IV, 1, 3.

¹¹⁹ Procopius, *De aedificiis*, IVi, 30, 32. Сматрамо да је неопходно напоменути да је према Хијерокловом Синегдему (654, 2-7) територија која је обухватала ове градове које је набројао Прокопије позната као административна јединица Унутрашња Дакија (*Dacia Mediteranea*).

Прокопије наставља свој опис према северу, на простору Тесалије, о чему намеравамо подробније да пишемо.

Писац прелази на дужи опис острва Еубеје, а након лакуне нагло и нелогично прелази на сасвим другу територију, описујући полуострво *Палене* које се налази на северу, у Македонији. На овој територији он пре свега помиње стари град који се некада звао *Потидеја*, а сада *Касандреја*. У даљем тексту аутор описује реку Рехиј, која се у близини Тесалонике улива у море. Будући да је овај предео око самог ушћа реке био сасвим отворен и незаштићен, Јустинијан је на том месту подигао нову тврђаву и назвао је *Артемисијон*.

Прокопије саопштава да у наставку дела има намеру да наброји новоподигнуте и обновљене тврђаве у регионима које је већ описао.

Стога, у наставку четврте књиге Прокопије наводи следеће спискове:

(IV, iv, 3):

Новоизграђене тврђаве у Новом Епиру;

Обновљене тврђаве у Новом Епиру;

Новоизграђене тврђаве у Старом Епиру;

Обновљене тврђаве у Старом Епиру;

Тврђаве у Македонији;

Обновљене тврђаве у Тесалији;

Новоизграђене тврђаве у Дарданији;

Обновљене тврђаве у Дарданији;

Тврђаве под управом града Сердикe;

Новоизграђена тврђава у области Кабеца: Βάλβαι;

Обновљене тврђаве у области Кабеца;

Новоизграђене тврђаве у . . . . . ;

Обновљене тврђаве у . . . . . ;

Обновљене тврђаве под управом града Гермене;

Тврђаве под управом града Паута;

У области Скасетана:

Новоизграђене тврђаве под управом града. . . . . ;

Обновљене тврђаве ;

У области Ремисијана;

У области Аквенисиј, новоизграђена тврђава: Τιμπαθοχίωμ;

У области Аквенисиј обновљене тврђаве;

Овим листама Прокопије завршава преглед свих места која је Јустинијан утврдио у *унутрашњости Илирика*.¹²⁰

Одатле надаље аутор описује друго веома стратешки значајно подручје, а то је прибрежје реке Истра, *коју такође зову Дунав*.

Императори из прошлости нису довољно снажно утврдили приобаље реке Истра, постављајући усамљене куле које су биле слаба заштита, нарочито после снажног напада Атиле (441 године) када је цела та линија одбране била уништена. Император Јустинијан је обновио стара и подигао многа нова утврђења на овом подручју изузетно важном за одбрану Римске Империје од варварских упада.

Река Истар која извире у *области Келта (који се сада зову Гали)*,¹²¹ на подручју близу Дакије, по први пут предстаља праву границу, која дели римски свет и варваре на северу од ње и ову територију Римљани зову Рипесија (од *ripa* – ‘обала’). Јустинијан је отпочео утврђивање обнављањем старог, веома познатог и значајног утврђења *Сингидунум*. Он је подигао и ново утврђење удаљено осам миља од Сингидунума и назвао га сасвим прикладно *Октавон*, а иза њега је обновио стари град *Виминакијум* који је био готово потпуно уништен.

Пинкус, *Купус* и *Нова* су биле појединачне куле на обали реке. Јустинијан је појачао одбрану ових места и тиме их унапредио у ранг градова. На другој обали насупрот утврђења *Нова*, од давних времена постојала је запуштена кула *Литерата*, коју су некад звали *Ледерата*. Јустинијан је обновио кулу и знатно повећао њену сигурност.

Са обе стране реке је Император паралелно утврђивао обалу. У продужетку места *Нова* низале су се тврђаве: *Кантабаза*, *Зморна*, *Кампса*, *Таната*, *Зерна* и *Дукепрату*. На другој обали је из темеља подигао бројна утврђења. На овом подручју обновио је град који је основао император Трајан *Канут Бовис*, као и стари град *Зану*. Свим овим подухватима је добро обезбедио приобаље реке Истра које је веома значајно за одбрану читаве Империје.

Император Трајан је подигао и две тврђаве на супротним обалама реке, а то су: *Теодора* и *Понтес*, јер је његова давна жеља била да обезбеди прелаз преко реке, како

---

¹²⁰ Procopius, *De aedificiis*, IV, v, 1.

¹²¹ Procopius, *De aedificiis*, IV, v, 9.

би могао несметано гонити варваре и са друге стране. Обе тврђаве су дуго биле у рушевинама и страдале од варварских упада. Јустинијан је обновио *Понтес* на десној обали реке и обезбедио га непробојном заштитом. У позадини утврђања *Понтес*, Јустинијан је подигао и нова утврђења по имену *Маребург*, *Сусијана*, *Армата*, *Тимена*, *Теодорупољ*, *Стилибургу* и *Халиканибургу*, чиме је употпунио сигурност читавог *Илирика*. Установио је да му стара тврђава на другој страни, *Теодора*, није више стратешки тако значајна, тако да њу није обновио.

Следећи Јустинијанови градитељски подухвати огледају се у обнављању малих градова и утврђења под именом *Аквес*, *Бургоноборе*, *Лакобурго*, *Дортикон*, *Јудаијос*, *Бургуалту*, *Гомбес*, *Криспас*, *Лонгиниана*, *Понтесеријон*, *Бононија*, *Новус*, *Ратијарија*, *Мокатијана*, *Алму*, за које појединачно аутор даје веома сажет опис. Усамљене куле *Трикеса* и *Путедис* које су биле лак плен варварима, претворио је у веома добро заштићене тврђаве.

Утврдио је приобаље обнављањем одбрамбених бедема код места *Кебрус*, *Бигранае*, *Онос* и обновио град који је веома дуго већ носио име *Аугуста*. Обновио је одбрану и око места *Аедава*, потпуно изградио порушену *Варијану* и подигао је нови бедем око *Валеријане*, која је у прошлости била потпуно необезбеђена.

Јустинијан је своју пажњу усмерио и на градове које не леже на самој обали реке *Истра*, него се налазе на већој удаљености: *Кастра Мартис*, *Зетнукорту* и *Искос*. Старо утврђење *Унон*, које лежи на обали реке добило је нови одбрамбени зид. Недалеко, на супротним бреговима реке, налазе се две тврђаве: на илирској страни *Палатиолон*, а на супротној *Сукибида*, које су обновљене од Јустинијана. Иза њих подигао је ново утврђење *Утос*. На самом крају илирских граница подигао је утврђење *Лепидаријас* и претворио је усамљену кулу *Лукернаријабургу* у веома јаку тврђаву. Овим Прокопије завршава опис императорових градитељских подухвата на територији *Илирика*.

Од овог места надаље аутор премешта свој интерес на другу територију и најављује да има намеру да започне опис утврђених градова које је Јустинијан подигао дуж обале реке Дунава на територији Тракије. То ће заправо учинити доста касније, јер овде започиње опис утврђења на територији Мизије, да би се на тај начин у географском смислу задржао континуитет претходног излагања. Иза већ поменуте тврђаве *Лукернариабургу* Јустинијан је подигао потпуно нову тврђаву *Секуриска*. У тој области је такође обновио *Кинтодемус* и подигао потпуно нови град којег је према

имену своје супруге назвао *Теодорупољ*. Грађевинске подухвате у смислу обнављања започео је и на утврђеним местима: *Јатрон*, *Тигас*, *Максентиј*, *Трансмарискас*, док је тврђаву *Кинтон* подигао од темеља, као потпуно ново здање. Јустинијан је обновио и стару тврђаву *Дафне*, која је била изграђена од императора Константина. Ова тврђава је подигнута на стратешки веома важном месту, јер омогућује одбрану реке са обе стране. Иза утврђења *Трансмарискас* обновио је и тврђаве *Алтенон* и *Кандидијану*. Такође је обновио делове који су били уништени у тврђавама које су поређане дуж обале реке Дунав: *Салтупиргу*, *Доростолос* и *Сукидаба*. У тој области је обновио тврђаву *Квестрис*, знатно повећао површину места *Палматис*, а у близини је подигао сасвим нову тврђаву *Адина*, да спречи постојане упаде Словена и њихове нападе на пролазнике. Подигао је и тврђаву *Тиликион* и утврђење са њене леве стране. Овим аутор завршава опис грађевинских подухвата на територији Мизије, прецизније, дуж обале реке Истра и у његовој непосредној близини.

У наставку Прокопије наставља набрајање подухвата на територији Скитије. Јустинијан је обновио је старе тврђаве: *Киринос*, *Улмитон*, *Ибида*, *Халмирис* и претворио их у снажна утврђења која су достојна заштита од честих словенских упада. Осим тога подигао је и нову тврђаву и назвао је *Аугисон*. Прокопије напомиње да су све ове већ набројане тврђаве, као и преостале на територији Европе, вредне помена. На овом месту прави својеврсну рекапитулацију тиме што изјављује да је завршио са набрајањем грађевинских подухвата у Дарданији, Епиру, Македонији и *другим деловима Илирика*, као и у Хелади и на територији дуж реке Истра.

Од овог места надаље коначно описује још раније најављену Јустинијанову грађевинску активност *на територији Тракије*. Сасвим природно почиње од околине најзначајнијег града у Тракији, *Бизантија*, јер је сам град подробно већ описао у првој књизи. То подручје сматра веома значајним у стратешком смислу, јер по свом природном положају дели континенте Европу и Азију. Император је пре свега обновио веома значајни пут који води од утврђања *Стронгилум* до места *Регујум*, у чијој се близини налази језеро. Ту се налази и град под именом *Атхира*, у којем је Јустинијан обновио порушене делове одбрамбеног бедема и разрешио проблем са снабдевањем воде.

На подручју места *Епископеија*, император Јустинијан је подигао одбрамбене куле, градећи их на веома специфичан начин и постављајући улазе на неубичајеним местима, чиме је допринео већој одбрамбеној способности утврђења.

Још у прошлости су се императори као на пример Анастасије, залагали да предграђа Бизантија, која су била богата и релативно густо насељена, буду заштићена од спољних пљачкашких упада. Он је подигао одбрамбени зид на раздаљини од око 40 миља од града, али се показало да једна толико велика површина није могла бити чврсто заштићена. Управо због тога је Јустинијан обновио делове зидина најизложеније нападима и променио начин заштите појединачних кула. Осим тога обновио је уништене делове кружног зида око града *Селимбрија* и тиме знатно допринео већој издржљивости одбране.

Јустинијан је предузео грађевинске радове и у веома познатом граду *Хераклеја*, као и у оближњој луци *Перинт*. Ови радови су се пре свега односили на обнову акведукта, јер је стари био потпуно уништен и граду је претила несташица воде. Након што је град обезбедио чистом водом за пиће, Император је обновио и палату у том знаменитом граду.

Један дан удаљености од *Хераклеје* налазила се лука *Редестос*, која је имала изванредан положај за поморску трговину. Управо тај живи поморски саобраћај је допринео да овај град постане мета варварских упада, због чега су трговци почели да га избегавају. Због тога је Јустинијан нарочито добро утврдио град не само снажним, него и изузетно високим бедемом, истовремено обезбедивши додатну заштиту и на територији његове околине.

Прокопије наставља описом знаменитог трачког региона, полуострва познатим под именом *Херсонес*. На овој површини која улази дубоко у море постојала је веома слаба заштита у виду бедема који се могао прескочити обичним лествама. Такође, није постојала никаква утврда ни кастел, тако да је непријатељ управо одавде најлакше упадао у трачку земљу. Управо због тога Јустинијан је пре свега обновио стари бедем, повећавајући његову ширину и нарочито висину. Осим тога, на оба краја бедема поставио је наоружана утврђења (тзв. *προβόλους*), која су се протезала дубоко у море, тако да су повезана бедемом чинила солидну заштиту од упада. Поставио је и бројчано јаке гарнизоне војника који су били способни да се супротставе вараварским нападима, а подигао је и додатна утврђења за грађане који су се налазили унутар бедема. Обезбедио је заштиту градова *Афродисијаде* и *Кивере*. У *Киверу* је пре свега довео нове становнике, подигао ново купалиште и отворио гостионице, чиме је допринео да град који је био готово опустео наново заживи. Град *Калитољ* који је био без било какве

заштите оградио је новим заштитним бедемом и у њему подигао складишта за грозђе и вино довољно велике да снабдевају војнике целог Херсонеса.

Јустинијан је подигао неосвојиву тврђаву у граду *Сестос*, који се налазио, како писац каже, у непосредној близини *Абидоса*. *Елаијус* је био град који по свом положају је имао природно утврђење. На њему је Император подигао нову тврђаву која је била велика препрека нападачима. Осим тога, основао је ново утврђење код *Теска*, на другој страни дугачког зида. Тиме је Јустинијан учврстио безбедност грађана Херсонеса са свих страна.

Иза Херсонеса налазио се град *Аинос*, који је наводно добио име према чувеном Анхисовом сину Енеји. Бедем којим је био опкољен град био је слаб и веома низак. Јустинијан је повећао његову висину и затворио све отворе на њему чиме га је учинио несавладљивим. Област Родопа је одувек била позната по веома слабој одбрани. У унутрашњости Јустинијан је допринео да се село *Велурос* унапреди у ранг града, који је сада добио и заштитни зид. У овој области радио је и на обнови неколико других градова као што су *Трајанупољ* и *Максимијанупољ*. Град *Анастасиупољ*, иако је већ имао бедем, ипак је био незаштићен са стране обале. Император је подигао бедем и са те стране и тако знатно побољшао безбедност острва која су се налазила у близини обале, а и самих бродова. Осим тога изградио је и нови акведукт. Стари град *Топерос*, који је према пищевим речима *недавно страдао од упада варварских Словена*¹²² добио је бедем виши од ранијег, као и колонадни портик, који је умногоме допринео бољој одбрани града.

Аутор у даљем тексту наводи имена утврђења у осталом делу Тракије, који се сада зове, како писац каже, *Хаемимонтум*, а то су: *Филипопољ*, *Вероија*, *Адријанупољ* и *Плотинупољ*, који су нарочито били у опасности, јер се налазе на територији која је веома блиска варварским племенима.

На самом крају IV књиге Прокопије набраја у каталошком облику *све тврђаве које је цар подигао у целој Тракији, чиме је земљу која је била у прошлости*

---

¹²² Овај податак који даје писац у нашем тексту можемо временски сместити у 550 години када је извршен пљачкашки упад словенске војске у Тракију у коме је нарочито страдао град Топерос (година може послужити и као *terminus post quem* за настанак дела *О грађевинама*). Податак се потврђује се и у његовом другом делу: Просоријус, *De bellis*: III, 38. Уп. Љ. Максимовић, „Северни Илирик у VI веку“, *Зборник радова Византолошког института* XIX, Београд 1980, 34. у даљем тексту, Максимовић, Северни Илирик.

узнемиравана упадима, учинио потпуно слободном од непријатеља.¹²³ Прокопије у даљем тексту наводи бројне тврђаве, онако како га служи сећање.

Подела области коју примењује аутор је следећа:

У Европи;

У Родопи;

У Тракији;

У Хаемимонту;

Преостале тврђаве у Тракији; такође оне које се налазе на обали Црног мора и дуж реке Истра и у унутрашњости;

У Мезији дуж реке Истра;

У унутрашњости Мезије;

Овим списковима аутор завршава IV књигу дела *О грађевинама*.

---

¹²³ Procopius, *De aedificiis*, IV, ix, 20.

Први део IV књиге - територија префектуре Илирик

Топоними у балканским провинцијама Римског царства, нарочито они поменути у IV књизи знаменитог историјско-географског дела Прокопија од Цезареје *О грађевинама (De aedificiis, Περὶ κτισμάτων)*, пружају изузетну грађу за језичка и историјска истраживања. Ова књига представља изузетно драгоценост сведочанство о старој пресловенској топонимији Балкана. Сматрамо да ће систематско проучавање ових топонима допринети не само учвршћивању наших сазнања у области касноантичке топонимије, него и у расветљавању етничких и језичких односа, па и административних промена у једном преломном периоду прелаза из касне антике у рани средњи век, тачније у првим годинама продора Словена на балканско тле.

На почетку би било упутно нагласити да у овом поглављу представљамо само први део IV књиге нашег извора који обухвата простор префектуре Илирик, или како је већ Прокопије именује, територију *ἐν Ἰλλυριοῖς*.¹²⁴

У току претстављања садржаја дела ове књиге покушаћемо да упутимо читаоца на оне појединости које су значајне и које одвајају ову књигу од осталих у Прокопијевом спису. Ова књига је најобимнија у целом делу. Она се одликује пре свега тиме што у њој недостаје уобичајена кратка фраза¹²⁵ која аутору омогућује елегантнији и природнији прелаз на следећу књигу, т. ј. из једног географског подручја на друго. И на почетку ове књиге, као што то чини и у II и V књизи, Прокопије хвали Јустинијана говорећи: *(сматрам да је) подједнако(неприлично, недозвољиво) недостојним речима*

---

¹²⁴ Карактеристично за Прокопија је то што нигде у тексту својих дела не користи административну одредницу провинција (ἐπαρχία). Код других извора из тог периода (на пр. код Хијерокла) среће се назив административне јединице ἐπαρχία. Исто можемо тврдити и за употребу термина префектура код овог аутора, нпр. када говори о Илирику не именује га као префектуру, него употребљава једноставно израз “ἐν Ἰλλυριοῖς” као својеврсну скраћену ознаку за префектуру Илирик. Уочљиво је да овај датив етнонима οἱ Ἰλλυριοί Прокопије употребљава уместо уобичајеног супстантивираниог облика τὸ Ἰλλυρικόν (lat. Illiricum). Можда би било најисправније ову употребу етнонима уместо административног (географског) назива сматрати као специфику његовог стила писања, али притом имати у виду да се не ради о територији насељеној Илирима у етничком смислу. У сваком случају, сматрамо да је упутно да изнесемо ова наша пре свега чисто језичка запажања у погледу употребе административних термина, која кореспондирају са административним променама, као и функцијама локалних органа управе у време Јустинијана. (поступним умањивањем улоге провинција као административних јединица у односу на градске центре).

¹²⁵ Прецизније, аутор употребљава варијанте исте фразе: “ἐν τῷ ἔμπροσθεν λόγῳ δεδήλωται” и “ἥπερ μοι ἐν τῷ ἔμπροσθεν λόγῳ ἐρρήθη.” Ова фраза, додуше, недостаје и у VI књизи, али је тај недостатак у њој оправдан тиме што је опис географског подручја најављен још на почетку пете књиге, тако да у шестој аутор некако природно продужава садржај претходне књиге.

одмерити (проценити) грађевине цара Јустинијана.¹²⁶ Према његовом сведочанству, император Јустинијан је постигао неописив успех не само на пољу градитељских радова, него и у свему ономе што је преузео. То се нарочито односи на територију Европе¹²⁷ где је извео заиста велике подухвате које је тешко набројати. Аутор наводи главни разлог због чега су сви ови радови и отпочели,¹²⁸ а то је пре свега сама близина реке Истра која је као велика природна граница често страдала од варварских упада са суседних територија. Нападали су Хуни, Готи, Словени и Сауромати. Јустинијан је, према пишчевим речима учинио одлучан корак тиме што је изградио јака утврђења, али и што је у њима поставио бројне војне посаде, чиме је имао намеру да спречи непрестане изненадне упаде варвара.

Такође, пада у очи то што на почетку ове књиге аутор даје исцрпнији и разрађенији увод него што је то случај са осталим књигама. Сматрамо да је аутор то учинио из два разлога, пре свега да би нагласио стратешки значај тог подручја, јер је оно у то време било најугроженије од варварских упада са севера. Свакако, други разлог је тај што се на овом подручју налазило и императорово родно место, које је требало описати детаљније.

Писац започиње занимљивим описом Европе као својеврсног острва између Јадранског мора и реке Истра на северу, и територије од изузетне важности, због чега је Јустинијан нарочито инсистирао да она буде добро утврђена и неприступачна варварским упадима који су долазили са друге стране реке Истра.¹²⁹

Центар ове стратешки значајне територије је, свакако, родно место Јустинијана - месташце Таурисијон (Ταυρίσιον) у близини утврђења Бедеријана (Βεδερίανα), које аутор географски смешта у области *Европских Дарданаца*. На овом месту је Император подигао одбрамбени бедем са четири куле на угловима тзв. *Τετραπυργία*, а у њеној близини подигао знаменити град Јустинијану Приму (*Ἰουστινιανὴν ὠνόμασε Πρίμαν*),

---

¹²⁶ Procopius, *De aedificiis*, IV, i, 1: “ταὐτὸ δὲ ἐστὶ τὰς Ἰουστινιανοῦ βασιλέως οἰκοδομίας λόγῳ φαυλοτάτῳ διαμετρήσασθαι”

¹²⁷ Потребно је напоменути да је овде поменути појам Европе употребљен у античком значењу термина - као територија супротстављена Малој Азији и Либији. Према Прокопијевом опису, у чисто географском смислу, Европа је у овом делу списа представљена прилично рестриктивно и ограничена на територију која се протеже од Јадранског мора до реке Дунав и Јонског мора на југу, обухватајући и унутрашње копнене области.

¹²⁸ Procopius, *De aedificiis*, IV, i, 4.

¹²⁹ Procopius, *De aedificiis*, IV, i, 12-14.

чији опширнији опис следи у даљем тексту.¹³⁰ Не желећи да у оквиру излагања о топонимима првог дела IV књиге улазимо дубље у дискусију око административне припадности Јустинијане Приме и њене убикације, дајемо само поједина запажања која би могла допринети расветљавању ових питања која су годинама веома исцрпно разматрана. Према нашим запажањима израз *Ἐν Δαρδάνοις που τοῖς Εὐρωπαϊοῖς* сам по себи у чисто граматичком смислу имплицира више етничко значење (припадност), нарочито због употребе придева *Εὐρωπαϊοῖς*. Сматрамо да овако употребљен термин не одговара значењу *провинција Дарданија* у административном смислу.¹³¹ Као својеврсна потврда овог становишта може послужити и реченица која се налази у даљем тексту исте IV књиге.¹³² Појам Дарданије и његово значење на овом примеру код Прокопија анализирао је и Мирослава Мирковић и утврдила је поприличан степен непрецизности и нејасноће у његовој употреби.¹³³ Веома индикативно је и то што аутор у истој, четвртој књизи и на сасвим другом месту у виду спискова набраја не само новоподигнута, него и обновљена утврђења (ἐπὶ Δαρδανίας), независно од ових поменутих у уводу. Ово наше запажање представља аргуменат више истраживачима који сматрају да се Јустинијана Прима није налазила у Дарданији, него у провинцији Средоземној Дакији.¹³⁴ Пре свега, административна припадност провинцији Средоземној Дакији је веома прецизно потврђена од самог Цара у XI Јустинијановој новели.¹³⁵ У чланку приложеном на трећем интернационалном траколошком конгресу у част Вилхелма Томашека, Папазоглу преноси и подржава Томашеково мишљење у вези са тим значајним питањем. Наиме, он децидно одбацује убикацију Јустинијане Приме код Лихнида, Пауталије и Скупија, истовремено инсистирајући на чињеници да

---

¹³⁰ Procopius, *De aedificiis*, IV, i, 17. “Ἐν Δαρδάνοις που τοῖς Εὐρωπαϊοῖς, ο δὴ μετὰ τοὺς Ἐπιδαμνίων ὄρους ᾤκηται, τοῦ φρουρίου ἄγχιστα, ὅπερ Βεδερίανα ἐπικαλεῖται, χωρίον Ταυρίσιον ὄνομα ἦν, ἔνθεν Ἰουστινιανὸς βασιλεὺς ὁ τῆς οἰκουμένης οἰκιστὴς ὤρμηται.”

¹³¹ Н. Вулић је давно изнео мишљење по овом питању у чланцима: „Justiniana Prima“, *Глас Српске краљевске академије*, CLV, Други разред, Београд 1933, 54; „Народност Цара Јустинијана“, *Глас Српске краљевске академије*, CLX, Други разред, Београд 1934, 76.

¹³² Procopius, *De aedificiis*, IV, viii, 1. “Ὅσα μὲν δὴ ἐν τε Δαρδάνοις καὶ Ἠπειρώταις καὶ Μακεδόσι καὶ τοῖς ἄλλοις Ἰλλυριῶν ἔθνεσιν, ...”

¹³³ Miroslava Mirkovic, „Villas et domains dans l’ Illyricum central (IV –VI siècle)“, *Зборник радова Византолошког института*, XXXV, 1996, 68: “Par son étendue, elle ne corresponde ni a la province de Dardanie, ni a la notion ἐν Δαρδάνοις apparaissant chez ce meme auteur.....Par contre, il est permis de supposer qu’elle englobait a l’ouest et au nord des regions qui n’appartenaient pas administrativement a la Dardanie.”

¹³⁴ Andreas Mocsy, „Municipale Gemeinden und ihre Territorien in Moesia Superior“, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, Knjiga V, Sarajevo 1967, 163.

¹³⁵ Novellae Iustiniani, ed. R. Schöll-Gu. Kroll, (Corpus Iuris Civilis, vol. III), Berolini, 1895, Nov. XI, 94.

је треба тражити на подручју провинције Дакије Медитеранеје, у области Топлица, недалеко од Ниша.¹³⁶ Посредну потврду да се Јустинијана Прима налазила у Средоземној Дакији налазимо и у оквиру самосталних истраживања Фануле Папазоглу.¹³⁷ Разматрајући топоним Запаара, она веома логично закључује да град Запаара, о којем постоји податак у актима V екуменског сабора да се у 553 години налазио под црквеном јурисдикцијом архиепископа Јустинијане Приме, после укидања Македоније Секунде поново улази у састав суседне провинције Средоземне Дакије, којој је и раније припадао. То би потврдило припадност и саме Јустинијане Приме провинцији Средоземна Дакија.

Супротно мишљење, да се Јустинијана Прима заправо налазила на територији Дарданије, заступају истраживачи Веселин Бешевлиев¹³⁸ и Владислав Поповић, који је ревидирао своје раније становиште. Наиме, он у свом изузетном чланку о убикацији Јустинијане Приме задржава мишљење да се она највероватније налазила код Царичиног Града.¹³⁹ На основу каснијих извора, он у истом чланку претпоставља да је територија на којој се налази Царичин град, а то је подручје јужно од Ниша, омеђено Топлицом, јужном Моравом и идеалном линијом која спаја две станице *Ad Fines*, крајем VI века отцепљено од Средоземне Дакије и припојено Дарданији. Иако сматрамо да је идентификација Јустинијане Приме са Царичиним Градом сасвим основана, мислимо да аутор није довољно убедљив у својој анализи према којој би место у Прокопијевој четвртој књизи било пресудно да се изведе закључак да је Јустинијана Прима административно припадала провинцији Дарданији. Сумирајући све што нам је било доступно, дајемо предност тврђењу оних истраживача који сматрају да

---

¹³⁶ Fanoula Papazoglu, „L’ oeuvre de W. Tomashek dans le domaine de la géographie historique et la topographie de la Péninsule Balkanique“, Institut für Thrakologie an der Bulgarischen Akademie der Wissenschaften, *Dritter Internationaler Thrakologischer Kongress zu Ehren W. Tomascheks* 2-6 Juni 1980, Wien, Bd. I, Staatlicher verlag Swjat Sofia, 1984, 39. Упореди и: Владимир Кондић-Владислав Поповић, *Царичин град. Утврђено насеље у византијском Илирику*, Галерија српске академије наука и уметности, 1977, 165-166.

¹³⁷ Ф. Папазоглу, *Македонски градови у Римско доба*, Жива антика, Посебна издања, Књига I, Скопје, 1957, 247; у даљем тексту: Папазоглу, *Македонски градови*. У својој другој студији (Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena*, 200) Папазоглу износи мишљење да је провинција Дакија Медитеранеја у сваком случају обухватала дарданску територију.

¹³⁸ V. Beševliev, „Zur Topographie der Balkanhalbinsel in Prokops Werk “De aedificiis”“, *Philologus*, 11, 1967, 268.

¹³⁹ Владислав Поповић, „Грчки натпис из Царичиног Града и питање убикације Прве Јустинијане“, *Глас Српске академије наука и уметности*, Одељење историјских наука, књ. 7, 1990, 84.

се Јустинијана Прима налазила у Средоземној Дакији, а не у Дарданији.¹⁴⁰ Административна припадност Јустинијане Приме Средоземној Дакији је истовремено аргуменат више у прилог њеној идентификацији са локалитетом Царичин Града, близу Лебана, насупрот мишљењу да се налазила у околини данашњег Скопља.

У наставку књиге Прокопије помиње *Улпијану* (Οὐλπιᾶνα), град који је према његовим речима постојао од раније, а сада је обновљен од Јустинијана, и преименован у *Јустинијана секунда* (Σεκοῦνδα Ἰουστινιάνη).¹⁴¹ У његовој близини Јустинијан је основао сасвим нови град коме је дао име *Јустинупољ* (Ἰουστινούπολις) у знак сећања на свог ујака Јустина. Старим градовима, који су већ од раније постојали као што су: *Сардика* (Σαρδική), *Наисупољ* (Ναῖσοῦπολις), *Гермае* (Γερμαή), *Пауталија* (коју аутор предаје коруптелом *Панталеија* (Πανταλεία) и то у оба рукописа различитом графицијом) Император је обновио бедеме, док је између њих *из темеља подигао* нова мала утврђења, а то су: *Кратискара* (Κρατίσκαρα), *Куимедаба* (Κουιμέδαβα) и *Румисијана* (Ῥουμισιάνα).¹⁴²

Ваља напоменути да Прокопије у овом делу текста набраја поменуте топониме не прецизирајући њихову припадност одређеним административним целинама. Неки од градова (*Сердика*, *Гермае*, *Пауталија* и *Румисијана*) поменути у самом уводу четврте књиге наново се јављају и у првом каталогу топонима у истој књизи. Чињеница да су бар три од њих забележени другачијом графицијом (Παυτά / Πανταλεία, Ῥουμισιάνα/ Ῥεμισιανισία, Γερμαή / Γέρμενε) у тексту даје нам за право да помислимо да су постојале бар две редакције текста исте књиге и да су имена места преузета из различитих извора/званичних докумената. Познато је из других извора да још од време Диоклецијанових административних реформа ова места припадају Средоземној Дакији. Такође и Прокопијев савременик Хијерокле у свом Синегдему територију која је обухватала ове градове именује као провинција *Унутрашња Дакија* (Ἐπαρχία Δακίας

---

¹⁴⁰ Упореди и мишљење F. Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena*, 152: “Ali je sigurno da ta Dakija nije nikada obuhvatala celu Dardaniju, već samo njen severoistočni deo. Isto tako je sigurno da od Dioklecijanova vremena, pored Mezije Superior Margensis, postoji i provincija Dardania. Ali ova provincija nije obuhvatala oblast Naisa.”

¹⁴¹ Procopius, *De aedificiis*, IVi, 28. Једини град који је наведен након описа Јустинијане Приме у уводном делу IV књиге, а за који можемо поуздано тврдити да се налази у Дарданији, јесте управо Улпијана (Iustiniana Secunda). Ипак, сматрамо да то није довољан аргумент да се и остали градови, набројани у њему, а пре свега Јустинијана Прима, сместе у административну провинцију Дарданију.

¹⁴² Procopius, *De aedificiis*, IV, i, 30, 32. Упореди и: Martine Perrin-Henry, „La place des listes toponymiques dans l’organisation du livre IV des Edifices de Procope“, *Geographica byzantina*, ed. H. Ahrweiler (= Byzantina Sorbonensia 3), Paris, 1981, 95; у даљем тексту: Perrin-Henry, La place des listes toponymiques., Downey, „The Composition of Procopius’ De aedificiis“, 174.

μεσογείου). Уочљиво је да се код Прокопија управна јединица *Dacia Mediterranea* (Средоземна Дакија) не именује и не помиње као засебна, иако је саставни део префектуре Илирик, него је у тексту заправо замењена областима које гравитирају појединим градским центрима који се налазе на дотичној територији.¹⁴³ Својеврсну потврду наших запажања у погледу административног статуса града Пауталије налазимо код Малха, аутора из V века, од којег га касније преузима и Константин Порфирогенит.¹⁴⁴ У овој прилици указали бисмо да је Блоклијева емендација наведеног места из Малха¹⁴⁵ у новијем критичком издању фрагмената историчара из каснијег римског периода непотребна и неоправдана. Аргументат који се томе у прилог наводи, према којем Пауталија није провинција, не може бити оправдан, јер према поправљеном читању, онако како га види Блокли, провинција би био Илирик, што такође није тачно, јер је у бројним другим изворима потврђено да је Илирик у то време префектура. Једино логично решење би било да се термин *επαρχία* на овом месту преведе као *област*, а не као *провинција*.¹⁴⁶ Осим тога, историјски коментар истога пасуса, у коме аутор ставља Пауталију у провинцију Дарданију наводно према Прокопију, је нетачан, јер је код њега, како смо видели, Пауталија одвојена као посебни градски центар са својом територијом која укључује пет утврђења.

Што се тиче Приобалне Дакије, описујући утврђења која је Јустинијан подигао на реци Истру, Прокопије помиње територију коју Римљани тако називају.¹⁴⁷ Флорин Курта категорично негира постојање Приобалне Дакије као посебне управне јединице у

---

¹⁴³ Упореди и: Beševliev, *Zur Deutung der Kastelnamen*, 65. Опширније о процесу: Максимовић, Северни Илирик, 43.

¹⁴⁴ *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, editio emendatior et copiosior, cosilio Niebuhrii C. F. institute, Pars I, Excerpta e Malchi *Historia*, Bonnae, ed Weberi, MDCCCXXIX, Fr. 20, (Exc. de leg. Rom)247; C. Porphyrogenitus, *De legationibus*, 156, 2. : “ὁ δὲ Ἀδαμάντιον τὸν Βιβιανοῦ παῖδα πατρικίον τε ὄντα καὶ πολιάρχῃσαντα προσθεῖς αὐτῷ καὶ τιμὴν ὑπατικὴν ἔπεμψε παραγγείλας, χώραν μὲν αὐτῷ δοῦναι ἐν Παυταλία, ἢ τῆς μὲν Ἰλλυρικῆς μοίρας ἐστὶν ἐπαρχία, οὐ πολὺ δὲ ἀπέχουσα τῶν εἰσβολῶν τῆς Θράκης, . . .”

¹⁴⁵ Eunapius, Olympiorus, Priscus and Malchus, II, ed. R. C. Blockley, Liverpool 1983, 274: μοῖρα ....ἐπαρχίας scripsi [μοίρας ..ἐπαρχία] codd. “47. Pautalia was on the road between Stobi and Serdica and in the province of Dardania (Procopius, *De Aed.* 4, 1, 31). Since Pautalia was not itself a province, probably μοίρας .....ἐπαρχίας should be emended to μοῖρα.....ἐπαρχίας.”

¹⁴⁶ Управо тако је поступио и Бешевлиев у преводу Малха у издању: Грцки извори за бугарската историја том I, Софија, 1954, 141: “Той му заповядал да даде на Теодорих земя в Пауталия, област в илирийската префектура, недалеч од проходите за Тракия, ...”

¹⁴⁷ Procopius, *De aedificiis*, IV, v, 11. “Δακίας δὲ ὡς ἀγχοτάτω γενόμενος, ἐνταῦθα διορίζων φαίνεται πρῶτον τοὺς τε βαρβάρους, οἳ δὲ αὐτοῦ τὰ ἐπ’ ἀριστερᾶ ἔχουσι, τὴν τε Ῥωμαίων γῆν ἐν δεξιᾷ οὖσαν. διὸ δὲ Ῥιπησίαν καλοῦσι Ῥωμαῖοι τὴν ταύτην Δακίαν.”

време Јустинијана.¹⁴⁸ Код Прокопија је, како видимо, Приобална Дакија означена само као територија са десне стране реке Истра која има изузетно стратешко значење, јер су на левој обали исте реке настањени варвари, без прецизнијег одређивања њеног административног статуса. Не можемо се у потпуности сложити са мишљењем Флорина Курте да она уопште није поменута, јер је Приобална Дакија, ипак, макар и као територија, забележена код Прокопија. Као и у случају Средоземне Дакије, у тексту је назив провинција (иако је она како смо видели поменута као територија) замењен називима области које гравитирају појединим градским центрима, а то су у овом случају: *χώρα Ῥεμισιανισία* и *χώρα Ἀκκενισίος*. Овај начин именовања код Прокопија је потврда процеса поступног преноса власти на градске центре са дотадашњих административно-територијалних јединица - провинција. Прокопије у својим осталим делима, у *Историји Ратова* пет пута, а једном и у *Тајној историји* помиње само једну, неподељену Дакију.

Од овог места надаље аутор прелази на сасвим друго подручје¹⁴⁹ и набраја неке од обновљених градова у провинцијама Нови и Стари Епир: *Јустинијанупољ* (Ἰουστινιανούπολις) раније познатим под именом *Адријанупољ* (Ἀδριανούπολις), који наново помиње и у каталогу утврђења која је Јустинијан обновио у Старом Епиру, IV iv, 3. Након тога набраја имена места која је цар обновио у истој провинцији: *Никопољ* (Νικητόλις), *Фотики* (Φωτική) и *Фојники* (Φοινίκη). За последња два града Прокопије даје нешто дужи топографски опис. То исто чини и са следећим поменутиим старим градом, а то је *Еуроја* (Εὔροια). Само име града, које је према аутору старо колико и град, показује да је он одлично снабдевен водом. Писац описује да се у околини града налази језеро са (полу)острвом у његовом средишту до којег се долази уским земљоузом. Император је тамо преселио становништво и подигао град добро утврђен бедемима.

Аутор опет нагло, како то обичава и на другим местима, завршава опис територије Епира, прелазећи преко Акарнаније и Етолије, па стиже до Крисајског залива (Κρῖσαῖος κόλπος), Истма (Ἴσθμός) и Коринта (Κόρινθος) и *других земаља*

---

¹⁴⁸ Florin Curta, *The Making of the Slavs*, History and Archeology of the Lower Danube Region, с. 500-700, Cambridge University Press, 2001, 124, 154. у даљем тексту Curta, *The Making of the Slavs*.

¹⁴⁹ Изненадни прелаз са једног географског подручја на друго у оквирима једне исте књиге је битна одлика Прокопијевог начина рада. Ова одлика такође иде у прилог мишљењу да је текст четврте књиге *О грађевинама* имао најмање две редакције.

Хеладе.¹⁵⁰ Те географске целине помиње само успут овом једном реченицом, напомињући да је *Император* у њима подигао бројне утврђене градове којима је учврстио римску власт, не набрајајући их појединачно.

У наставку следи један дужи и детаљнији Прокопијев опис прелаза код *Термопила* (ἐν Θερμοπύλαις), који сматра једним од стратешки најзначајнијих места и управо због тога наглашава важност грађевинских подухвата које је ту предузео Јустинијан.¹⁵¹ Император је сматрао да је веома лако заузети планине на овом подручју, зато што бедеми који су првобитно постојали нису били довољно јаки и високи. Због тога је он поставио двојна утврђења, а утврђење (φρούριον) које је постојало од давнина на том месту било је такође наново двоструко утврђено и била је повећана висина одбрамбених бедема. Осим тога подигао је цистерну за складиштење кишнице, чиме је обезбедио утврђење водом. Император је преградио зидом све планинске путеве који су пре тога били необезбеђени. Он је веома добро схватио да ни море само по себи не може представљати препреку за непријатеља, па је Термопиле заштитио и са те стране, тиме што је учврстио утврђења дуж обале и поставио око 2000 војника као заштиту. Јустинијан је сматрао да је овим подухватима потпуно обезбедио одбрану код Термопила. Беквињон крајње опрезно предлаже недовољно убедљиву и потврђену идентификацију обновљених бедема из Јустинијановог периода о којима пише Прокопије са остатцима пронађеним на терену.¹⁵² Новијим истраживањима методом Ц-14 утврђено је да су бедеми код Термопила подигнути око столеће раније од Јустинијана.¹⁵³ И поред тога сматрамо да је потребно напоменути да је овај део четврте књиге у коме Прокопије описује утврђивање теснаца Термопила један од најразвијенијих и најаргументованије сачињених у целој књизи, што иде у прилог поузданости исказа. Осим тога, аутор признаје да је и раније било других покушаја подизања бедема на том месту.

Император Јустинијан је све градове који се налазе изван теснаца, а који су нарочито бројни, обезбедио подижући нове бедеме. То су следећа насељена места:

---

¹⁵⁰ Термин 'Ελλάς,-άδος, је на овом месту употребљен у свом оригиналном значењу као збирни назив за целокупну територију Грчке (као код Хесиода, *Εργα*, 653, Страбона, 8, 6, 6; Архилоха, *Fragm.* 54 и других аутора), независно од административне поделе и нових административних именовања која су карактеристична за период владавине Јустинијана.

¹⁵¹ Procopius, *De aedificiis*, IV, ii, 2-16.

¹⁵² M. Bequignon, *Revue Archeologique*, Paris 4, 1934, 18 f.

¹⁵³ W. J. Chert., „Carbon-14 and Prokopios’ “De aedificiis”“, *Eight Annual Byzantine Studies Conference, Abstracts*, Chicago, 1982, 44-5.

Сакос (Σάκκος), Хипате (Ἑπάτη), Коракиј (Κοράκιοι), Унос (Οὐνός), Валеа (Βάλεα) и Леонтариј (Λεοντάριον).¹⁵⁴

Прокопије даје кратак топографски опис територије на граници *прелаза из земље Илира у Хеладу*,¹⁵⁵ на којој две планине које се налазе веома близу једна другој *формирају уски прелаз којег зову клисура*. Према пищевим речима, управо са те тачке варвари су врло лако у прошлости улазили у Термопиле и уопште у цели тај део Хеладе. Оба града која су од давних времена постојала на овом месту: *Хераклеја* (Ἡράκλεια)¹⁵⁶ и други, мало више удаљен од ње *Миропол* (Μυροπόλης), била су готово потпуно уништена. Прокопије нас обавештава да их је Император наново подигао и затворио прелаз веома јаким бедемом, који је саградио веома близу планинским масивима тако да је онемогућио прилаз варварима. Потврду Прокопијевих описа налазимо и у чланку аутора Росера¹⁵⁷ који сматра да се подизање овог јаког бедема десило у Јустинијаново време, непосредно након упада Хуна 539/40 године. Други и значајнији доказ налазимо у чињеници да је овај прелаз био последњих година систематски истраживан од археолога са Лајола универзитета из Чикага.¹⁵⁸ Притом су пронађени остаци бедема код археолошког локалитета Дема, лоцираног око 13 км. западно од Термопила, који одговарају Прокопијевом опису. Самим тим постаје све извеснија и идентификација импресивне тврђаве Кастро Оријас са Прокопијевим топонимом Миропол који смо поменули. Ови закључци су засновани на најверодостојнијим научним топографским, архитектонским и археолошким подацима. Мишљење да су остаци пронађени у Кастро Оријас из Јустинијановог периода било је изнето раније и од стране једног другог аутора.¹⁵⁹ Овим је несумњиво потврђена Прокопијева веродостојност као извора и доказано је да се литерарна анализа Прокопијевих топографских и архитектонских описа може и практично доказати.

---

¹⁵⁴ Procopius, *De aedificiis*, IV, ii, 16.

¹⁵⁵ Procopius, *De aedificiis*, IV, ii, 17-22 (ἐξ Ἰλλυριῶν ἐς Ἑλλάδα).

¹⁵⁶ Реч је о Хераклеји Трахинијској (Ἡερα/κλεια η(Γραχι/ξ). На терену су потврђени остаци градског бедема. (IG IX 2, 1-2. SEG III 452. Mz. Head HN 296)

¹⁵⁷ John Rosser, „The Justinianic fortifications behind Thermopylae“ Boston College, 10 (34), *Sixth Annual Byzantine Studies Conference*, 24-26 October, Oberlin Ohio 1980.

¹⁵⁸ Под руководством проф. E. W. Kase, овај локалитет је истраживан у оквиру експедиције Фокида - Дорида у Централну Грчку током лета 1976-8 и 1980-81 године.

¹⁵⁹ G. Kolias, „Siderokastron“, *Epeteris Etaireias Byzantinon Spoudon*, 10, 1933, 80-81.

Јустинијан је обновио све градове који су се налазили са оне стране Термопилских бедема: *Коринт* (Κόρινθος), *Атина* (Ἀθῆναι) и *Платаја* (Πλαταιαί), као и градове у Бојотији.

Откако је Император сазнао да су сви градови на Пелопонезу незаштићени, решио је да би било боље да обнови уништени бедем око читавог Истма и постави војничке страже на њему, уместо да утврђује градове редом. Тако је једним великим захватом обезбедио заштиту свих градова на Пелопонезу и учинио их неприступачним за непријатеља.

Прокопије наставља своје излагање враћајући се опет на северу, у Тесалију (ἐπὶ Θεσσαλίας). У овом веома кратком одељку аутор описује радове на обнављању које је Император преузео у градовима који су веома стари и познати. Према нашим запажањима, можда је управо њихов значај и дугогодишње постојање разлог што их Прокопије не набраја у каталогу, већ веома сажето каже по коју реч о свакоме, задржавајући се притом мало дуже на неким од њих. На самом почетку и најисцрпније описује град *Диоклетијанопол* (Διοκλητιανοῦπολις).¹⁶⁰ У његовој непосредној близини се налази језеро Касторија. У средишту језера стоји мало острво, повезано са копном једним прилазом широким око петнаесет стопа. Ту на острву је Јустинијан подигао веома добро утврђен град, коме је допустио да и надаље носи своје старо име.

Једном реченицом помиње обнављање бедема следећих градова: *Ехинаја*, *Тебе*, *Фарсале Деметријаде*, *Метропоља*, *Гомфа* и *Трике* (Εχίναϊος, Θῆβαι, Φάρσαλος, Δημητριάς, Μητρόπολις, Γόμφοι, Τρίκα)¹⁶¹ Након кратког описа ове области у којој је, и поред свих природних предности које има, нарочито наглашена трајна угроженост од варварских упада, аутор набраја обнављање *практично необезбеђених* градова *Лάρισα* и *Καισάρεια*.¹⁶² Последња у овом делу је кратка реминисценција на мит о Кентаурима који су оставили свој траг у топониму - тврђави *Кентауโรปол* (Κενταυρόπολις).¹⁶³ Прокопије нас обавештава да је тврђава задржала ово име до његових дана и да је обновљена и учвршћена од Јустинијана заједно са оближњом тврђавом *Еуримена* (Ἐυριμένη).¹⁶⁴

¹⁶⁰ Procopius, *De aedificiis*, IV, iii, 1.

¹⁶¹ Procopius, *De aedificiis*, IV, iii, 5.

¹⁶² Procopius, *De aedificiis*, IV, iii, 9.

¹⁶³ Procopius, *De aedificiis*, IV, iii, 13.

¹⁶⁴ Procopius, *De aedificiis*, IV, iii, 14.

Након тога он започиње опис острва Еубеја са намером да ниједан део Хеладе не остане непоменут. Писац ово острво описује као одсечени део копна бачен у море, у близини Атине и Маратона.¹⁶⁵ Халкида је једини град на острву који помиње. Непосредно после тога у тексту следи лакуна већег обима,¹⁶⁶ да би аутор изненада прешао на тло Халкидичког полуострва и на грађевинске радове које је Јустинијан предузео у Македонији. И поред тога што аутор коментара Девинг¹⁶⁷ сугерише да се текст у лакуну морао односити на опис грађевина на острву Еубеја, сматрамо вероватнијим да се ради о или о опису другог (преосталог) дела грчког копна или о делу у којем се помињу топоними из Македоније. С обзиром на искуство које смо стекли читајући Прокопија, а нарочито његову четврту књигу која говори о грађевинама у Европи, анализирајући његов стил писања и критеријуме за помињање одређених места, можемо претпоставити да је у овом изгубљеном делу говорио управо о најстаријим и најпознатијим местима у Македонији. Чињеница да готово ниједно од њих није поменуто у каталогу који нам аутор даје о Македонији била би само још једна потврда овакве могућности.

На Халкидици он помиње обнову града Потидеја Ποτιδαία (Κασανδρία),¹⁶⁸ који је, према његовим речима, *страдао у скорошњем хунском налету*¹⁶⁹ описујући га и дајући му значај једног, у стратешком смислу, изузетно важног града. Његова безбедност је предуслов сигурности читавог крака Палене. Овај податак би могао да се искористи као аргуменат да је Прокопијево дело настало након 540. године када је ово подручје мета хунских напада, иако се на основу оваквих израза (*οὐ πολλῶ πρότερον*) тешко може макар и приближно одредити временски размак.

И поред формуле којом аутор уобичајено завршава опис појединог географског подручја,¹⁷⁰ он се и даље задржава на истом подручју, настављајући кратким описом реке Ρήχιος) која се улива у море близу Тесалонике. Сматрамо да је потребно напоменути, да употреба ове формуле такође оставља отворену могућност да је аутор поред топонима из Тесалије, у делу изгубљеног текста врло вероватно поменуо и друге топониме из

---

¹⁶⁵ Procopius, *De aedificiis*, IV, iii, 16-17.

¹⁶⁶ Procopius, *De aedificiis*, IV, iii, 20.

¹⁶⁷ Buildings, Loeb Classical Library, 1940, ed. and trans. by H. B. Dewing, 245.

¹⁶⁸ Procopius, *De aedificiis*, IV, iii, 21.

¹⁶⁹ Procopius, *De aedificiis*, IV, iii, 22; “οὕτω δὲ τὰς ἐνταῦθα οἰκοδομίας ὁ χρόνος διέφθειρε πάσας ὥστε δὴ Οὐννικόν τι ἔθνος οὐ πολλῶ πρότερον καταθέοντες τὰ ἐκείνη χωρία...”; Упореди и: Procopius, *De bellis*, II, 4, 5.

¹⁷⁰ Procopius, *De aedificiis*, IV, iii, 26. “ταῦτα μὲν οὖν ἐν πράξεσιν αὐτῶ ταῖς ἐπὶ Μακεδονίαν διαπεπόνηται.”

Македоније. У овом делу текста Прокопије нас обавештава да је Јустинијан подигао утврђену луку 'Αρτεμίσιον која највише штити Тесалонику од упада са мора.

У даљем тексту следи набрајање преосталих новоподигнутих или обновљених утврђења у, како аутор наводи *овом делу Европе*, каталогски набројаних да би се избегла понављања и да би се олакшало навођење тако великог броја насеља. Наводи да је каталог утврђења који следи у даљем тексту потпуно веродостојан, јер се ради о земљама које се не налазе веома далеко и због тога су у постојаном контакту са престоницом Константинопољем.¹⁷¹ Тиме практично признаје да су главни извор за каталоге заправо људи који су у интензивној комуникацији са писцем и чији су податци према његовом тврђењу истинити и неспорни. Ово пишчево сведочанство даје нам за право да, поред званичних докумената највероватније из државних архива, којима се неспорно служио, допустимо могућност да је бар о подручјима описаним у четвртој књизи прикупљао сазнања и другим методама. На то нас упућује и ауторово признање на самом крају последње, шесте књиге, где нам открива изворе које је користио. За све описане грађевине каже *да је сазнао или тиме што их је сам својим очима видео или је за њих дознао од оних који су их видели.*¹⁷² С обзиром на превелики број описаних грађевина оваква пишчева изјава уопште није чудна. Каталогска форма излагања је према његовом мишљењу најпогоднија, јер би садржај изнет на било који други начин за читаоца био крајње досадан.

Дуже листе се као вид излагања јављају на два места у четвртој (IV, 4) и (IV, 11) и на једном у петој књизи (V, 9), с тим што је потребно напоменути да се листа из пете књиге у многе (и формално и садржински, јер углавном говори о обнављању верских објеката) разликује од оних представљених у четвртој књизи.¹⁷³ Тачније, Прокопије ту даје списак обновљених манастира, географски грубо подељених на: манастире у Јерусалиму, у Феникији и у Месопотамији који је прилично неспретно састављен, јер радови набројени у њеном доњем делу немају никакве везе, ни по својој природи нити по локацији, са манастирима у Јерусалиму и његовој околини са којима почиње набрајање.¹⁷⁴

---

¹⁷¹ Procopius, *De aedificiis*, IV, iv, 1.

¹⁷² Procopius, *De aedificiis*, VI, vii, 19: “ὅσα μὲν οὖν τῶν Ἰουστινιανοῦ οἰκοδομημάτων μαθεῖν ἴσχυσα ἢ αὐτόπτης γεγενημένος ἢ τῶν θεασαμένων αὐτήκοος, ὅση δύναμις τῷ λόγῳ ἐπῆλθον.ᾶ

¹⁷³ Упореди: Martine Perrin-Henry, *La place des listes toponymiques*, 99.

¹⁷⁴ Procopius, *De aedificiis*, V, ix, 1-38; Упореди и : G. Downey, „Procopius on Antioch: A Study of Method in "De aedificiis"“, *Byzantion*, 14, 1939, 362.

У овом раду нас посебно занима каталог (κατάλογος)¹⁷⁵ топонима који се налази у наставку четврте књиге. Термин *каталог* употребљен је од аутора једино за прву листу набројаних топонима у четвртој књизи. Овакво његово именовање, сам изглед каталога, његова исцрпност и садржај и поред свих језичких или географских пропуста, указује да је управо при његовом састављању Прокопије највише користио званичне архивске документе, било на државном или локалном нивоу, као и географске карте и итинерарије. Он обухвата следећа појединачно набројана подручја:

Ἐν Ἠπείρῳ νέα (Новоизграђене тврђаве у Новом Епиру)¹⁷⁶

Ἀνανεώθη δὲ τάδε· (Обновљене тврђаве у Новом Епиру)

Ἐν δὲ Ἠπείρῳ παλαιᾶ νέα μὲν φρουρία (Новоизграђене тврђаве у Старом Епиру)

Ἀνανεώθη δὲ τάδε· (Обновљене тврђаве у Старом Епиру)

Ἐπὶ Μακεδονίας (Тврђаве у Македонији)

Ἀνανεώθη καὶ ἐπὶ Θεσσαλίας φρούρια τάδε (Обновљене тврђаве у Тесалији)

Ἐπὶ Δαρδανίας δὲ πεποίηται τάδε. νέα μὲν· (Новоизграђене тврђаве у Дарданији)

Ἀνανεώθη δὲ τάδε· (Обновљене тврђаве у Дарданији)

Ἐπὶ πόλιν Σαρδικὴν (Тврђаве под управом града Сердике)¹⁷⁷

Ἐν δὲ τῷ Καβητζῶ χώρᾳ· νέον μὲν Βάλβαι ἀνανεώθη δὲ τάδε· (Новоизграђена тврђава у области Кабеза): (Обновљене тврђаве у области Кабеза)

[Ἐν χώρᾳ....] (Новоизграђене тврђаве у . . . .)

[Ἐν χώρᾳ....] (Обновљене тврђаве у . . . .)

Ἐπὶ πόλιν Γέρμεννε, νέον μὲν Σκαπλιζῶ. ἀνανεώθη δέ· (Нова тврђава Скаплизо и обновљене тврђаве под управом града Гермене)

Ἐπὶ πόλιν Παυτά· (Тврђаве под управом града Паута)

¹⁷⁵ Procopius, *De aedificiis*, IV, iv, 3.

¹⁷⁶ Део каталога у коме Прокопије набраја новоподигнута и обновљена утврђења у Новом Епиру је забележена само у ватиканском рукопису дела, док у амбросијском недостаје. Овај податак служи као доказ више истраживачима који сматрају да су постојале бар две редакције текста.

¹⁷⁷ Предлог ἐπὶ коме одговара латински *sub*, и неспорно у овом периоду и оваквој употреби има значење *под* (управом, влашћу) града Сердике. Види под ἐπὶ: E. A. Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods (From B. C 146 to A. D 1100)*, Volume II, 1116. Исто мишљење заступа и Бешевлиев: V. Beševliev, „Zur Topographie der Balkanhalbinsel in Prokops ‘De aedificiis’“, *Philologus*, 111, 1967, 272: Überschrift ἐπὶ πόλιν bedeutet offensichtlich, das die angeführten Kastelle direct unter der Verwaltung der betreffenden Stadt standen, d. h. sich in ihrer nächsten Umgebung oder, besser gesagt, in ihrem Stadtterritorium befanden. Mit diesem Überschrift wurde also das Stadtterritorium bezeichnet. Упореди и напомену 60 код Ф. Курте: Curta, *The Making of the Slavs*, 155: “Procopius lists names of forts under the name of the city, preceded by ἐπὶ an indication that forts were under the direct administration of that city.”

Ἐν χώρᾳ Σκασσετάνᾳ· (У области Скасета̀на)

Ἵπὸ πόλιν δὲ ... νέᾳ μὲν· (Новоизграђене тврђаве под управом града. . . .)

Ἀνενεώθη δέ· (Обновљене тврђаве под градом. . . . .)

Ἐν χώρᾳ Ῥεμισιανισίᾳ· (У области Ремисијанисија)

Ἐν χώρᾳ Ἀκвениσίῳ,

νέον μὲν Τιμαθοχιώμ. У области Аквенисиј, новоизграђена тврђава: Τιμαθοχιώμ

τὰ δὲ ἀνανεωθέντα· (У области Аквенисиј обновљене тврђаве)

Потребно је нагласити да је овај каталог много брижљивије и детаљније састављен у односу на листе утврђења која се налазе у другом делу четврте књиге. У њему су, у највећем броју случајева, раздвојена обновљена и новоподигнута утврђења појединих области или подручја која гравитирају одређеном градском центру.¹⁷⁸ Нарочито занимљиво је Прокопијево одређивање припадности поједином градском центру, јер представља веома витално сведочанство о почецима замене управних јединица провинција све моћнијим епископским центрима. Ова тенденција, пре свега наглашена у каталогу IV књиге (а поткрепљена садржајем и неким одредбама XI Јустинијанове новеле), објашњава се чињеницом да поједини градски центри, нарочито у подручјима највише угроженим од варварских упада са севера, јачају и постају све моћнији. Поред првобитне војне и стратешке улоге, ови центри, преузимајући и одређене еклесијастичке као и световне функције, поступно замењују дотадашњу провинцијску управу. Овај процес, који је према мишљењу појединих аутора почео и раније, веома је добро представљен и потврђен управо садржајем каталога у четвртој Прокопијевој књизи *О грађевинама*.¹⁷⁹

На појединим местима аутор се не придржава ове поделе, нарочито тамо где је под посебним областима наведен релативно мали број утврђења.¹⁸⁰

---

¹⁷⁸ Анализом текста каталога уочљиво је именовање појединачних административних јединица. Наиме, аутор употребљава предлоге ἐν и ἐπι када говори о провинцији, док за градове и њихову ширу територију употребљава изразе ὑπὸ πόλιν а за области: ἐν χώρᾳ .... (које би одговарало латинском *regio*). За оба појма сасвим је јасно да не означавају више провинцију као управну јединицу. Види под одредницом Χώρα код С. Бизантинца, Stephan Von Byzanz *Ethnika*. *Stephani Byzantii Ethnicorum quae supersunt*, ex recensione Augusti Meinekii, 1958, Akademische Druck U. Verlagsanstalt, Graz: “Χώρα, ἡ μερικὴ γῆ, ἀφ’ οὗ τὸ χωρῆμα, ἀφ’ οὗ καὶ χών καὶ χῶν καὶ χωρικὴ γῆ.” Детаљна језичка анализа терминологије налази се у одличној књизи В. Бешевлиева: Beševliev, *Zur Deutung der Kastellnamen*.

¹⁷⁹ Упореди и: Максимовић, Северни Илирик, 43; Curta, *The Making of the Slavs*, 124.

¹⁸⁰ Изузетак у том погледу представља каталог утврђења у Македонији, у којем ова подела није спроведена и поред релативно великог броја утврђења.

Одмах након каталога у којима се одвојено набрајају прво новоподигнуте, а затим и обновљене тврђаве у Новом Епиру, а затим и у Старом Епиру (такође са раздвојеним списковима), следи каталог утврђења у Македонији.¹⁸¹ Код Прокопија је у том списку наведена само једна Македонија. Сматрамо да је то одраз правог стања, с обзиром на то да је Македонија Друга, која се помиње у Јустинијановој IX новели, а и у другим изворима, највероватније укинута у периоду између 535. и 545. (у CXXXI новели се такође јавља једна Македонија).¹⁸² После набрајања 46 утврђених места у Македонији (ἐπὶ Μακεδονίας), иако је првобитно навео да ће преостале бројне обновљене тврђаве у Тесалији навести у каталошком облику у истом списку који се односи на Македонију,¹⁸³ ипак обновљена утврђења у Тесалији и то само седам на броју наводи у посебном каталогу, одмах након оних која је поменуо на територији Македоније.

Тим каталошким набрајањем Прокопије завршава преглед свих места која је Јустинијан утврдио у *унуџраишњостѝи Илирика*.¹⁸⁴ Други извори несумњиво сведоче да има значајних пропуста при набрајању утврђених места, нарочито у каталогу IV књиге о коме је било речи, а исто потврђују и случајеви понављања појединих имена места, са мањом или већом разликом у графици. Веома мали број наведених имена може се сасвим сигурно идентификовати на терену. Неки новији археолошки резултати показују да су неке од грађевина које аутор набраја највероватније старијег датума, изграђене пре Јустинијанове владавине. У сваком случају, потребно је бити опрезан и критичан како при језичком разматрању и истраживању, тако и при вредновању каталога IV књиге као релевантног историјског извора из VI века. Све ово наводи нас на закључак да дело *О грађевинама* можда и није успело да оствари првобитну намеру аутора да буде свеобухватно сведочанство целокупне Јустинијанове градитељске активности, бар не у овом делу IV књиге кога подробније разматрамо. Садржај каталога допушта нам да помислимо да је аутор писао IV књигу у журби, немајући потпуни увид

---

¹⁸¹ Procopius, *De aedificiis*, IV, iv, 3.

¹⁸² F. Papazoglou, „La Macedoine Salulaire et la Macedoine Seconde“, *Bull. de la Cl. Des Lettres et des sciences morales et politiques*, Acad. royale de Belgique, 42-3, 1956, 115-124; Папазоглу, *Македонски градови*, 92-96;

¹⁸³ Procopius, *De aedificiis*, IV, iii, 15: “πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα φρούρια ἐπὶ Θεσσαλίας ὁ βασιλεὺς οὗτος ἀνεπέσωστο, ὧν περ τὰ ὀνόματα σὺν τοῖς ἐν Μακεδονίᾳ τετελιχημένοις ἐν καταλόγῳ γεγράφεται μοι οὐ πολλῶ ὑστερον.”

¹⁸⁴ Procopius, *De aedificiis*, IV, v, 1. “Οὕτω μὲν σύμπασαν τὴν μεσόγειον Ἰουστινιανὸς βασιλεὺς ἐν Ἰλλυριοῖς ἐτείχισατο.”

у грађу коју описује.¹⁸⁵ Неки аутори убедљиво показују да има значајних пропуста при набрајању утврђених места, нарочито у каталозима у IV и V књизи, а исто потврђују и случаји понављања појединих имена места, са мањом или већом разликом у графици.¹⁸⁶ И поред свих ових размишљања, и Камерон Аверил која помно истражује Прокопијева дела признаје да каталози из IV књиге, као део званичних докумената, неоптерећени Прокопијевим литерарним интенцијама, представљају можда једино аутентично сведочанство о грађевинама, топографији, топонимији и језику Балканског полуострва, независно од тога дали су основа тих каталога документи, мапе, извештаји провинцијских управника, сведочанства царских архива или једноставно листе још нереализованих пројеката.¹⁸⁷

---

¹⁸⁵ Примедбе оваквог типа у односу на територију Епира износи и P. Cabanes, „L’Illyrie meridionale et l’Epire dans l’antiquite IIIe“: *Actes du IIIe colloque international de Chantilly* (16-19 octobre 1996), 1999, 336.

¹⁸⁶ Cameron, *Procopius and the Sixth Century*, 219.

¹⁸⁷ Истог су мишљења: Skok, *De l’importance des listes toponomastiques*; Beševliev, *Zur Deutung der Kastelnamen*.

IV Анализа извора

Извори и литературе значајни за проучавање предмета

Основни извори за проучавање топографије Македоније и Тесалије у позноантичко доба су следећи: пре свега извор који је узет као основа за наш рад на топонимима, Прокопијев спис *De aedificiis*, Хијероклов Синекдем - извор из V века,¹⁸⁸ затим Акта црквених сабора - *Acta consiliarum* и спискови епископских седишта *Notitiae episcopatum*,¹⁸⁹ као и дело Стефана Бизантинца *Ἐθνικά*.¹⁹⁰ Поједини византијски извори из раног периода, који се могу назвати и позноантички, такође од користи, јер пружају понеке релевантне податке о насељеним местима у областима које нас занимају (Зосим, Малх, Малала).¹⁹¹ Као извор могу послужити и византијски списи “Спискови градова који су променили име”,¹⁹² дело *De Thematibus* из X века Константина Порфиrogenита¹⁹³ као и познији византијски хроничари, из XI века Скилица, из XII Зонара и Ана Комнина, XIII и XIV века - Никифор Грегора, Јован Кантакузен.¹⁹⁴

Свакако треба поменути и итинерарије, сачињене на латинском језику, који бележе мрежу путева у Царству и градове и станице на њима, са раздаљином између њих. Ови документи могу бити од велике помоћи нарочито приликом локализације појединих насеља: *Tabula Peutingeriana*, компилирана између 335 и 366 године после Христа, која се заснива на старијим изворима, затим *Itinerarium Antonini* који обухвата

---

¹⁸⁸ Hieroklis *Synecdemus et Notitiae Graecae episcopatum*, accedunt Nili Doxapatrui *Notitia patriarchatum et Locorum nomina immutata ex recognitione* Gustavi Parthey, Verlag Adolf M. Hakkert, Amsterdam, 1967 .

¹⁸⁹ *Notitiae episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae*, texte critique, introduction et notes par J. Darrouzès, A. A. , Paris 1981. ; У даљем тексту: Darrouzès, *Notitiae episcopatum*.

¹⁹⁰ Stephan von Byzanz *Ethnika* Stephani Byzantii *Ethnicorum quae supersunt*, rec. A. Meinekii, Graz 1958.

¹⁹¹ Ioanni Malalae *Chronographia*, ed. L. Dindorf, Bonnae 1831; Malchi Philadelphensis *Byzantina*, ed. C. Muller, FHG IV, Berolini, 1885; Zosimi comitis et exadvocati fisci *Historia nova*, ed. L. Mendelssohn, Lipsiae 1887.

¹⁹² Види напомену 1.

¹⁹³ Constantino Porphyrogenito (Studi e testi 160) *De thematibus*, ed. , A. Pertusi, Cita del Vaticano, Bibliotheca Apostolica Vaticana, 1952.

¹⁹⁴ Ioannis Scylitzae *synopsis historiarum*, ed. I. Thurm, Berolini 1973. ; Ioannis Zonarae *Annales* ex rec. Mauricii Pinderi I-III, Bonnae MDCCCXLIV. ; Annae Comnenae, *Alexiadis libri XV*, rec. Ludovicus Schopenus, Vol. I-II, Bonnae, MDCCCXXXIX; Nicephori Gregorae, *Byzantina historia I-II*, rec. Schopenus, L. , ed. Bonnae 1829-1830, III, rec. Bekkerus, I. , ed. Bonnae 1855. ; Ioannis Cantacuzeni *eximperatoris historiarum libri IV*, graecae et latine, I-III, rec. Schopeni, L. , Bonnae 1828-1832.

подручје између Гадеире до Кајсареје у Палестини и од Кримере до Александрије и који је свој завршни облик добио негде између 280 и 290 године после Христа и *Itinerarium Hierosolymitanum*,¹⁹⁵ (према Ф. Папазоглу поуздано датиран 333 године после Христа), који описује пут између Бордоа и Јерусалима бележећи градове, станице (*mansiones*) и тачке на којима су се мењали коњи т. з. *mutationes*. Овде треба поменути и основни каталог оваквих информација у Византијском периоду, а то је дело анонимног аутора из Равене, *Космографија* из VII века, написана на латинском језику негде између 600 и 700 године после Христа према римском моделу итинерарија, где је поменуто 5. 000 географских имена која се географски ређају са Запада према Истоку. На ту Космографију се током средњег века надовезује и позната Гвидонова *Географија*.¹⁹⁶

При изради радова оваквог типа непоходно је обратити пажњу на натписе, који су и најпоузданији писани извори. У првом реду то су почасни натписи на којима се налази или етнимон личности којој се подиже споменик или име града или заједнице која га је поставила или оба податка.

---

¹⁹⁵ *Itineraria Romana*, vol I, *Itineraria Antonini Augusti et Burdigalense*, ed. O. Cuntz, Lipsiae 1929. ; Папазоглу, *Македонски градови*, 24.

¹⁹⁶ *Ravennatis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica*, ed. M. Pinder et G. Parthey, Berolini 1860.

Анализа топонима IV књиге De aedificiis територија Тесалије и Македоније
(Историјска и лингвистичка анализа)

Прокопије описује грађевинску активност Јустинијана на подручју провинције Тесалије (ἐπὶ Θεσσαλίας) на два места у тексту IV књиге. Прво помињање тесалских топонима среће се на почетку књиге, као део једног поглавља, где аутор описује обнављање које је Император предузео у градовима који су веома стари и познати.¹⁹⁷ Можда је управо њихов значај и дугогодишње постојање разлог што их Прокопије не набраја у каталошком облику, већ веома сажето каже бар по коју реч о свакоме од њих, задржавајући се при том мало дуже на некима од њих.

Веома интересантно је то што Прокопије у даљем тексту наводи да је Јустинијан обновио и многе друге тврђаве у Тесалији и обавезује се да ће њихова имена уметнути у каталог утврђених места у Македонији који следи касније.¹⁹⁸

После каталога у коме Прокопије набраја 46 утврђених места у Македонији, иако је првобитно навео да ће преостале бројне обновљене тврђаве у Тесалији навести у каталошком облику у истом списку који се односи на Македонију,¹⁹⁹ ипак обновљена утврђења у Тесалији, и то само седам на броју, наводи у посебном каталогу, одмах након оних којих је поменуо на територији Македоније.

---

¹⁹⁷ Procopius, *De aedificiis*, IV, iii. – iii. 14.

¹⁹⁸ Наша истраживања су показала да су су нека тесалијска места заиста поменута у каталогу за Македонију.

¹⁹⁹ Procopius, *De aedificiis*, IV, iii, 15: πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα φρούρια ἐπὶ Θεσσαλίας ὁ βασιλεὺς οὗτος ἀνεπέσωτο, ὥνπερ τὰ ὀνόματα σὺν τοῖς ἐν Μακεδονίᾳ τετειχισμένοις ἐν κατα-λόγῳ γεγράφεται μοι οὐ πολλῶ ὕστερον.

Идентификација топонима, историјат и лингвистичка анализа имена у Тесалији

Διοκλητιανούπολις

Име Диоклецијанопољ поменуто је у Антониновом итинерарију насталог највероватније у почетку III века после Христа. Наиме, у овом итинерарију поменуто је станица *M. P. XXX Diocletianopolis* између Едесе и Тесалонике.²⁰⁰ Под истим именом је забележен и код Хијерокла у V веку као град у Тесалији.²⁰¹

У Прокопијевом делу *О грађевинама* овај топоним је најисцрпније и најближе географски опредељен. Прокопије нам у целом једном подужем пасусу даје податке о Диоклецијанопољу, чије име пише Διοκλητιανούπολις, означавајући као град у Тесалији.²⁰²

Прихватамо мишљење Фануле Папазоглу²⁰³ по питању историје, убицације, као и именовању града Диоклецијанопоља, пре свега због тога што веома прецизно следи оригинални текст и податке које Прокопије даје о овом топониму. Наиме, из Прокопијевог текста јасно сазнајемо да се стари Диоклецијанопољ (само име јасно упућује да је био подигнут/обновљен у време императора Диоклецијана) налазио у близини језера Касторија, на лако приступачном месту због чега је и страдао од

---

²⁰⁰ *Itinerarium Antonini*, 330, 6. Будући да је ово је једини случај да је ово име забележено на овом географском подручју, једино логично објашњење било би да се заправо ради о Пели, која се можда у извесном периоду (највероватније под Диоклецијаном) звала и Диоклецијанопољ. Ово, свакако, сматрамо само хипотезом, јер овакво име за Пелу није потврђено ни у једном другом извору. У сваком случају не ради се о Диоклецијанопољу о коме пише Прокопије. Врло вероватно је почињена грешка у итинерарију. Упореди и: Kubitchek (*Realencyclopädie*), 2337; Geyer, 678; Tafel, 44; Папазоглу, *Македонски градови*, 115.

²⁰¹ Hieroclis *Synecdemus et Notitiae Graecae Episcopatum Accedunt Nili Doxopatris Notitia Patriarchatum et Locorum Nomina Immutata ex recognitione Gustavi Parthey*, Amsterdam, 1967, 642, 1: 1. θ' Ἐπαρχία Θεσσαλίας, ὑπὸ ἡγεμόνα. πόλεις ιζ' 2. Λάρισα 3. Δημητρίας 4. Θῆβαι 5. Ἐχίναιον 6. Λαμία 7. Ὑπατα 8. Μητρόπολις 9. Τρίκαι 10. Γόμοφοι 11. Καισάρεια 12. Διοκλητιανούπολις 13. Φάρσαλος...

²⁰² Procopius, *De aedificiis*, IV, iii, 14-18. "Πόλις δὲ ἦν τις ἐπὶ Θεσσαλίας, Διοκλητιανούπολις ὄνομα, εὐδαίμων μὲν τὸ παλαιὸν γεγενημένη, προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου βαρβάρων οἱ ἐπιπεσόντων καταλυθεῖσα καὶ οἰκητόρων ἔρημος γεγυῖα ἐπὶ μακρότατον· λίμνη δὲ τις αὐτῇ ἐν γειτόνων τυγχάνει οὔσα, ἢ Καστορία ὠνόμασται. καὶ νῆσος κατὰ μέσον τῆς λίμνης τοῖς ὕδασι περιβέβληται. μία δὲ εἰς αὐτὴν εἴσοδος ἀπὸ τῆς λίμνης ἐν στενῶν λέλειπται, οὐ πλέον ἐς πεντεκαίδεκα διήκουσα πόδας. ὄρος τε τῇ νήσῳ ἐπανέστηκεν ὑψηλὸν ἄγαν, ἥμισυ μὲν τῇ λίμνῃ καλυπτόμενον, τῶν δὲ λειπομένων ἐγκείμενον. διὸ δὴ ὁ βασιλεὺς οὗτος τὸν Διοκλητιανουπόλεως ὑπερ ἰδῶν χώρον ἄτε που διαφανῶς εὐέφοδον ὄντα καὶ πεπονθότα πολλῶν πρότερον ἄπερ ἐρρήθη, πόλιν ἐν τῇ νήσῳ ὄχρωτάτην ἐδείματο, καὶ τὸ ὄνομα, ὡς τὸ εἶκος, ἀφῆκε τῇ πόλει."

²⁰³ Папазоглу, *Македонски градови*, 182.

варвара. Можемо се сложити са Керампулосом²⁰⁴ једино да је то заправо стари град Аргос Орестикон, који је обновљен од Диоклецијана и почаствован његовим именом. Керампулосови аргументи да је положа Арга једини који одговара Прокопијевом опису *εὐέφοδος* (раван, широк) као и да се Аргос Орестикон не помиње у каснијим изворима су прилично натегнути. Прокопије нас обавештава да је град дуго био у рушевинама док га император Јустинијан није обновио, али на бољем и безбеднијем месту, на самом острву које се налазило на средини језера Касторија. Осим тога он је *ὡς τὸ εἰκὸς* - како приличи, (како се чини, вероватно) допустио да град задржи своје име а то је име Диоклецијанопољ.²⁰⁵ Потпуно се слажемо са мишљењем Тафела и Фануле Папазоглу у погледу тумачења Прокопијевог текста, нарочито због употребе глагола ἀφίεμι, чија би употреба била депласирана у случају да је град приликом обнављања добио сасвим ново име. Дуготрајним археолошким истраживањима на локалитету Арменохори, у близини модерног града Аргос Орестико, пронађен је утврђен град који се са сигурношћу може идентификовати са Диоклецијанопољем каквим га описује Прокопије.²⁰⁶ Истраживањима су пронађени бедеми града, три црквена и два приватна објекта. Приликом најновијих истраживања 119 метара дугачких југозападних зидина на локалитету где се налази Диколлецијанопољ пронађено је 16 монета датираних из времена од Ликинија до Валенса (у 4 веку после Христа).²⁰⁷ У оближњој структури нађене су и монете из времена Криспа и Констанција II, по којим се датира изградња зидина. Пронађено је и 55 гробних места у организованом

²⁰⁴ A. Keramopoulos, „Ὁρεστικὸν Ἄργος - Διοκλητιανοῦπολις- Καστορία“, *Byzantinische-Neugriechische Jahrbuch* IX, 1932, 55-63; у даљем тексту: Keramopoulos, Ὁρεστικὸν Ἄργος.

²⁰⁵ Тезу да је име које је град задржао Диоклецијанопољ заступао је Тафел (F. Tafel, *De via militari Romanorum Egnatia*, Tübingen, 1841) и Папазоглу (Папазоглу, *Македонски градови*, 183, F. Papazoglou, *Les Villes de Macédoine à l'époque romaine (BCH. Suppl. 16)*, Athens 1988; у даљем тексту: Papazoglou, *Les Villes*. Мишљење да је град добио име по близини језера Касторија заступали су Керампулос (Keramopoulos, Ὁρεστικὸν Ἄργος, 57), Муцопулос (N. Moutsopoulos, "Esquisse del' histoire des remparts de Kastoria", *Proceedings of the Eight Scientific reunion of the International Institute on Forts*, Athens, 1968, 71-83.) и Аврамеа (A. Avramea, *Η Βυζαντινὴ Θεσσαλία μέχρι τοῦ 1204. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορικὴν Γεωγραφία*, Athens, 1974; у даљем тексту: Avramea, *Η Βυζαντινὴ Θεσσαλία* Једини од старијих истражи-вача је Хонигман (Le Synekdémós d' Hiéroklys, et l'opuscule géographique de Georges du Chypre, ed. E. Honigmann, *Corpus Bruxellense Historiae. Forma Imperii Byzantini*, Brussels, 1939, 1.) био на становишту да је град према владару добио име Јустинијанопољ. Са том се тезом слаже Карагеоргу (O. Karagiorgou, *Urbanism and Economy in Late Antique Thessalia(3rd-7th century A. D)*. The archaeological evidence, a thesis in three volumes, Vol. I, Trinity, 2001, 159-60; у даљем тексту: Karagiorgou, *Urbanism and Economy*) узимајући у обзир пре свега Јустинијанов империјални менталитет у погледу именовања обновљених насеља).

²⁰⁶ Th. Papazotos, „Ἀνασκαφὴ Διοκλητιανουπόλεως. Οἱ πρώτες ἐκτιμήσεις“, *AD* 43, 1988, 195-218.

²⁰⁷ Archaeological reports for 2002-2003, published by the Council of the Society for the promotion of Hellenic Studies and the Council of the British School at Athens, 2003, 62.

гробљу, а у једном од њих су пронађене монете датиране у IV век п. Хр. Све ово показује да је Диоклецијанопољ био активан као насеље током IV века после Христа.

Својеврсну потврду да је средњовековна Касторија највероватније била основана веома близу, или чак на истом месту позноантичког Диоклецијанопоља²⁰⁸ пружа опис из пера позновизантијског хроничара Кантакузена, веома сличан Прокопијевом опису.²⁰⁹ И путописац Ал Идриси из XII века даје веома сличне податке о положају града.²¹⁰ Опис положаја утврђеног града (τὸ κάστρον) под именом Касторија налазимо и у позније доба, код А. Комнене.²¹¹

У notiцијама које претстављају попис епископских седишта распоређених по епархијама²¹² Диоклецијанопољ је забележен као епископско седиште и то у различитим епархијама.²¹³ Тако, у оквиру треће notiције забележен је на два места, први пут као првонабројани са графијом Διοκλητιανουπόλεως у једанаестој епархији

---

²⁰⁸ Потребно је напоменути да још један антички аутор, Тит Ливиј, (Livy, with an english translation in fourteen volumes, IX, Books XXXI-XXXIV, Cambridge Massachusets, Harvard University Press, MCMLXI, 40; у даљем тексту Т. Livius, *Ab Urbe Condita*) говорећи о тврђави Келетрон даје готово идентични опис: “inde impetum in Orestidem facit et **oppidum Celetrum** est adgressus in paene insula situm; **lacus moenia cingit**; angustus faucibus unum ex continenti iter est...” Све ово несумњиво наводи на помисао да је и антички Келетрон ушао у састав обновљеног Диоклецијанопоља, који је касније познат и под именом Касторија.

²⁰⁹ Ioannis Cantacuzeni *ex imperatoris historiarum libri IV*, Graece et latine, ed. L. Shopen, 1828-1832, Аутор у неколико наврата помиње Касторију, али су за нас интересантна само два места. У првој књизи (Cantacusenus, *Historiae I*, 54, 24, 25) забележен је податак о самом положају града: “**Καστορίας** δὲ καὶ αὐτῆς ὀχυρωτάτης οὐσσης διὰ τὸ πανταχόθεν περικλύζεσθαι τῇ λίμνῃ, οὐ τοῦ πρωτοβεστιαρίου γαμβρὸς ὁ ἰ Αγγελοξ ἀρχεῖ.....” “Касторијом, која је и сама најутврђенија, будући да је са свих страна окружена језером, влада Ангел, протовестијарев зет. . . .” (Cantacusenus, *Historiae IV*, 21, 24) У четвртој књизи Кантакузен помиње Касторију у групи заједно са македонским селима и мањим градовима: “**Ζίχνα δὲ καὶ Φεράς καὶ Μελενίκον καὶ Στρώμβιτζαν καὶ Καστορίαν καὶ τὰς αἰλλας Μακεδονικὰς κώμας καὶ πολίχνας....**”

²¹⁰ Борис Недков, *България и съседните и земи през XII век според “Географията” на Идриси*, Държавно издателство наука и изкуство -София, 1960, 43; у даљем тексту: Недков, *Идриси*. Описујући пут између “Аблуна (Аулона) на обали Венецијанског мора и Армируна(Алмироса) на обали Константинопољског мора”, овај путописац из XII века наводи и топоним Кастурија (Костур). Он даје податке о граду, описујући га као велики и многољудни, са бројним селима и много плодног земљишта у околини. Даје нам и податке о положају града, наводећи да се овај налази на *узвишеном месту, обикољен језером, у којем се риба лови чамцима*.

²¹¹ Annae Comnenae *Alexiadis Libri XV*, edidit Ludovicus Schopenus, Volumen I, Bonnae impensis ed. Weberi MDCCCXXXIX, Lib. VI, 1, 7-11; у даљем тексту А. Comnena, *Alexiadis*.

²¹² Добро је познато да је црквена организација почивала на административној организацији Царства, која се са своје стране, заснивала на граду (полису). Епископска седишта су, природно, успостављана по градовима, и то по правилу у сваком важнијем граду.

²¹³ *The Oxford Dictionary of Byzantium* 704, Ἐπαρχία, провинција, темин који се среће у изворима, првенствено из XI и XII века као синоним званичног термина *тема*. У црквеном вокабулару (као што је у овом случају) под појмом Ἐπαρχία подразумева се црквена територија, коју преводимо термином *епархија*.

Македонији, која броји 19 градова, са метрополом Тесалоника.²¹⁴ Интересантно је то што се исти топоним појављује као епископско седиште у истој трећој notiцији и то сада у оквиру четрдесет друге провинције *Друге Тесалије*²¹⁵ као петнаести од тамошњих деветнаест градова са метрополом Ларисом, и то са истом грађијом Διοκλητιανουπόλεως. Ова notiција, која је, како смо видели уједно и најстарија, прилично је непоуздана и произвољна компилација која тешко може послужити за истраживање, па можда је и то разлог што је Диоклецијанопољ поменут у Македонији.

Овакво колебање у изворима додатно потврђује тезу која је заступала и Папазоглуова да су првобитно македонске области Елимијотида и Орестида припојене Тесалији и да је она административним реформама у време Диоклецијана постала одвојена и самостална провинција, поред Ахаје и Македоније у оквиру мезијске дијецезе.²¹⁶

Потребно је напоменути да се у каснијим изворима овај град (именован као Касторија) означава као македонски. Тако је код познијег хроничара Кантакузена поменут заједно са неколико других македонских градова, док се у тринаестој notiцији

²¹⁴ Dargouzès, *Notitiae episcopatum*:

ΙΑᾶ ἐπαρχία Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη μετρόπολις εἶχει πόλεις ιθ'.

α' ὁ Διοκλητιανουπόλεως

β' ὁ Νίκης

γ' ὁ Κέλλης

δ' ὁ Ἐδέσης

.....

²¹⁵ ΜΓ' ἐπαρχία δευτέρος Θετταλίας

α' Λάρισσα μητρόπολις ζ' ὁ Λαμίας ιβ' ὁ Γομφέας

β' ὁ Δίος η' ὁ Σαλτουμηόνης ιγ' ὁ 9 Τρίκης

γ' ὁ Δημητιάδος θ' ὁ Καισαρείας ιδ' ὁ Ὑπατίας

δ' ὁ Σκινέως ι' ὁ Φαρσάλος ιε' ὁ Διοκλητιανουπόλεως

ς' ὁ Γηέβας ια' ὁ Μητροπόλεως ις ὁ Πύκτος

Дарузеов коментар о именовању *Друга Тесалија* гласи: “Deuxième Thessalie” suppose l’existence d’une “première Thessalie”, que la notice ne connait pas. La nomenclature civile des IX et X siècles ne connaît pas de Thessalie; la source est probablement ecclésiastique, mais l’entrée du nom de Thessalie dans les notices est bien postérieur à la notice 7, qui range Larissa en Hellade, comme Athènes. ” Из њега се види да није јасна употреба термина *Друга Тесалија* у тексту треће notiције, будући да је у истом (16, 257) Тесалоника наведена као метропола провинције Македоније. Ово навођење по свему судећи наговештава касније установљену провинцију Тесалију са метрополом Тесалоника, која се помиње у седмој notiцији (7, 296). Упореди и: Laurent, *Corpus* 5, 1, nos. 459, 461, у еклесијастичкој терминологији име Тесалије и његове изведенице односиле су се (нарочито у дванаестом веку) на Тесалонику и њени митрополити су били називани *тесалски*.

²¹⁶ Потврде да је Тесалија постала самостојна провинција налазимо осим код Хијерокла, још и код Зосима (Νέα ἱστορία) 2, 33, 2; GLM 127, 5. 131, 5. ; Папазоглу, *Македонски градови*, 88, 184. ; Papazoglou, *Les Villes*, 91, 140; D. Feissel, *Recueil des inscriptions chretiennes de Macedoine du III-VI siecle*, Paris 1983, 68. Слично и: З. Костић, „Осврт на административне поделе Македоније“, *ЗРВИ*, 35, 1996, 78.

помиње као епископско седиште под јурисдикцијом архиепископије Јустинијане Прима.²¹⁷ Данашње име му је Касторија (Костур).

Прокопијево утврђење носи сложено име, свакако везано за когномен римског императора Диоклецијана у генитиву једнине уз именицу πόλις - *Диоклецијанов град*. Пуна титула римског императора је Gaius Aurelius Valerius Diocletianus. Ради се о имену са латинским посесивним наставком - *ianus* (грч. (ι)ανός) који је позајмљен у грчки и био је веома продуктиван у којни и каснијим периодима развоја грчког језика творби личних имена и топонима.²¹⁸ Постоји податак да је до напретка у својој каријери император носио когномен Диоклес (Διοκλῆς), а да га је касније *латинизирао* у звучније *Diocletianus*, што је мало вероватно.²¹⁹ Овај когномен је грчког порекла. У грчкој митологији је забележено име Диоклес као име једног од првих свештеника Деметре који је био упућен у тајне Елеусинских мистерија. Сматрамо да је когномен императора везан за ово име грчког порекла проширено уобичајеним посесивним суфиксом. Самим тим мислимо да је неодржива популарна теза према којој је когномен везан за топоним *Doclea* (Дукља), због податка да император потиче са територије Далмације.²²⁰

Ἐχίναϊος

Поред обавештења које нам Прокопије даје о обнови града у Јустинијаново време у спису *De aedificiis*,²²¹ овај град је поменут и у другом његовом делу *De Bellis*.
222

---

²¹⁷ У тринестој notiцији, прецизније у додатку 2 (13, 834, 837), јавља се топоним Касторија (Καστορίας), као епископско седиште под Првом Јустинијаном:

Τάξις τῶν θρόνων τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς ἤτοι πάσης Βουλγαρίας.

α' ὁ Καστορίας α' ὁ Πελαγονίας

β' ὁ Σκοπίων β' ὁ Διαβόλεως

γ' ὁ Βελεβουσδίου γ' ὁ Πρέσπας

δ' ὁ Σαρδικῆς ἤτοι Τριαδίτζης δ' ὁ Καστορίας

ε' ὁ Μαλεσόβης ἤτοι Μοροβισδίου ε' ὁ Γρεβενοῦ

²¹⁸ P. S. Costas, *An Outline of the history of the Greek language with particular emphasis on the Koine and the subsequent periods*, Ares, 1997, 108.

²¹⁹ Eritome Aurelius Victor, XXXIX.

²²⁰ Опширније: P. Skok, *Etimologijski rjecnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Vol. 1, 455; у даљем тексту: Skok, *Etimologijski rjecnik*. О томе и A. Loma, „Serbisches und kroatisches Sprachgut bei Konstantin Porphyrogennetos“, *ЗРВИ* 38, 1999-2000, 96.

²²¹ Procopius, *De aedificiis* (IV, iii, 510): “ἐπὶ μέντοι Ἐχίναϊοῦ τε καὶ Θεβῶν καὶ Φαρσάλου καὶ ἄλλων τῶν ἐπὶ Θεσσαλίας πόλεων ἀπασῶν, ἐν αἷς Δημητριάς τέ ἐστι καὶ Μητρόπολις ὄνομα καὶ Γόμφοι καὶ Τρίκα, τοὺς περιβόλους ἀνανεωσάμενος, ἐν τῷ ἀσφαλεῖ ἐκρατύνατο, χρόνῳ τε καταπεπονηκότας μακρῶ, εὐπετῶς τε ἀλωτοὺς ὄντας, εἴ τις προσίοι.”

Од старијих извора помиње га Клаудије Птоlemeј и бележи као Ἐχίνος набрајајући га међу *осталим градова у Фтиотиди до Πελαγίјског залива*.²²³ Забележен је и у Скилаковом периплусу.²²⁴ Хијерокле помиње Ехинај у оквиру провинције Тесалије.²²⁵ Полибије нас обавештава о граду Ехијана, прецизирајући његов положај у Малијском заливу.²²⁶ На другом месту помиње га заједно са Тебом Фтиотидском, Фарсалом и Ларисом у вези Филиповом опсадом тих места. Од латинских извора Echinus налазимо код Плинија, именован као oppidum заједно са осталим утврђењима у Термопилским теснацима.²²⁷ Помиње га и Константин Порфиροгенит међу градовима у епархији Тесалији, у делу *De Thematibus* у лику Ἐχιναιός.²²⁸ У периоду касне антике и

²²² Procopius, *De bellis*, VIII, 25, 19: “ἐν δέ γε τῷ πορθμῶ, ὄνπερ μεταξὺ Θεσσαλίας τε καὶ Βοιωτίας ξυμβαίνει εἶναι, γέγονέ τις ἐκ τοῦ αἰφνιδίου τῆς θαλάσσης ἐπιρροή ἀμφί τε πόλιν τὴν Ἐχιναιῶν καλουμένην καὶ τὴν ἐν Βοιωτοῖς Σκάρφειαν.

²²³ Claudii Ptolemaei *Geographia*, 3, 12, 14:

“Φθιώτιδος ἐν τῷ Πελασγικῷ κόλπῳ

Παγασαί ν γ λη γ ιβ

Δημητριάς ν λη γ ιβ

Ποσειδίων ἄκρον να λη γ

Λάρισσα να γ λη δ

Ἐχίνος να ς λη δ

Σπέρχεια να λη γο

Θῆβαι Φθιώτιδος να λη ιβ

Σπερχειοῦ ποταμοῦ ἐκβολαί να λη”

²²⁴ Scylax, *Periplus Scylaci*, 62, 7: “ΜΑΛΙΕΙΣ. Μετὰ δὲ Μηλιεῖς [Μαλιεῖς] ἔθνος. Ἔστι δὲ Μαλιεῦσιν ἡ πρώτη πόλις Λάμια, ἐσχάτη δὲ Ἐχίνος”

²²⁵ Hieroclis *Synecdemus*,

“1. θ’ Ἐπαρχία Θεσσαλίας, ὑπὸ ἡγεμόνα. πόλις ιζ’

2. Λάρισα 3. Δημητριάς 4. Θῆβαι 5. Ἐχιναιον 6. Λαμία 7. Ὑπατα 8. Μητρόπολις 9. Τρίκαι 10. Γόμοφοι 11. Καισάρεια 12. Διοκλητιανούπολις 13. Φάρσαλος....” У коментару су наведене и граfiје осталих манускрипта: Ἐχιναιον] sic B αἰχινεος T αἰχινίο * Br. Αἰχιονίο Car. Ἐχίνου. Ἐγχίνου Notit. Ἐχιναιός Wess. Bekk.

²²⁶ Polybius, *Historiae*, 9, 42, 1: “Πόπλιος ὁ τῶν Ῥωμαίων στρατηγὸς καὶ Δωρίμαχος ὁ τῶν Αἰτωλῶν, τοῦ Φιλίππου πολιορκοῦντος τὴν Ἐχιναιῶν πόλιν, καὶ τὰ πρὸς τὸ τεῖχος καλῶς ἀσφαλισμένου καὶ τὰ πρὸς τὴν ἐκτὸς ἐπιφάνειαν τοῦ στρατοπέδου τάφρω καὶ τείχει ὀχυρωσαμένου, ...που μᾶλλον ἰσχυρῶς ἀγωνισαμένου, ἀπελπίσαντες οἱ Ἐχιναιεῖς παρέδωσαν ἑαυτοὺς τῷ Φιλίππῳ. οὐ γὰρ οἷοί τε ἦσαν οἱ περὶ τὸν Δωρίμαχον τῇ τῶν δαπανημάτων ἐνδεία ἀναγκάζειν τὸν Φίλιππον, ἐκ θαλάττης ταῦτα ποριζόμενον.”

18, 3, 12: “ἔξανδραποδισαίτο, φίλος ὑπάρχων Αἰτωλοῖς· τί δὲ λέγων κατέχει νῦν Ἐχίνον καὶ Θήβας τὰς Φθίας καὶ Φάρσαλον καὶ Λάρισαν.”

²²⁷ C. Plinius Secundus, *Naturalis historia*, IV, 28, 9: “ex his Phthiotae nominantur Dorida accolentes. eorum oppida Echinus, in faucibus Sperchii fluminis Thermopylarum angustiae, quo argumento III inde Heraclea Trechin dicta est. mons ibi Callidromus; oppida celebrata Hellas, Halos, Lamia, Phthia, Arne.”

²²⁸ Constantinus VII Porphyrogenitus, *De thematibus*: “Ἐπαρχία Θεσσαλίας· ὑπὸ τὸν αὐτόν, πόλις ιζ· Λάρισσα, Δημητριάς, Θῆβαι, Ἐχιναιός, Λάμια, Τρίκη, Γόμοφοι, ...”

током средњег века овај град је био и седиште епископа.²²⁹ Посведочен је и епиграфски као Ἐχῆνος и Ἐχινέος.²³⁰

Ехинај је град који се налази на граници између области тесалске Фтиотиде и Малије. Истраживачи, а пре свега Беквињон,²³¹ датирају време подизања зидина, судећи према начину градње, у IV век пре Христа. Према његовом мишљењу (а на основу сведочења схолија уз Демостенове Филипике, 3, 34) бедеми су били подигнути у време Епаминонде као део програма преузетог ради контроле над морем, јер се Ехинај налази на стратешки веома значајном месту на улазу у Малијски залив. Археолошким

---

²²⁹ Darrouzès, *Notitiae episcopatum*. У тексту notiција овај топоним помиње се пет пута. Налазимо га у трећој notiцији између 19 епископских седишта епархије “Друге Тесалије”, одбележен погрешном графицијом: ὁ Σκινέως. (У коментару текста стоји: и графиција Αἰχίνεος (ut Ἐχῆνος) Hier. 642, 5.).

²²⁹ ΜΓ' ἐπαρχία δευτέρως Θετταλίας

δ' ὁ Σκινέως

У седмој (7, 572) и деветој (9, 443) notiцији помиње се истом графицијом ὁ Εχίνου као седиште подчињено метрополис Лариси Хеладској заједно са преосталим десет градова: Име Ехинаја налазимо у десеттој notiцији (10, 522, 781), са непромењеном графицијом ὁ Εχίνου заједно са преосталим шеснаест епископских седишта у оквиру лариске митрополије: τῷ Λαρίσσης δευτέρως Ἑλλάδος.

Друга рецензија: η' ὁ Εχίνου

У оквиру ове notiције налазимо и додаток (appendix 2), у коме се наводи место (10, 781) графицијом ὁ Εχίνου, у проширеном саставу од деветнаест седишта потчињеним Лариси: θρόνος λς' .τῷ Λαρίσσης τῆς δευτέρως Θετταλίας καὶ πάσσης Ἑλλάδος.

1-10 : ut supra, 515-524

ια' ὁ Δομενίκου

ιβ' ὁ Κατρία

ιγ' ὁ Γαρδικίου

ιδ' ὁ ἐτέρας Γαρδικίου

ιε' ὁ Εχίνου

ιξ' ὁ Περιστερᾶς

ιζ' ὁ Ῥαδοβισδίου.....

Последњи пут у notiцијама помиње се у тринаесеттој notiцији графицијом: ὁ Εχίνου. Потребно је напоменути да је у различитим манускриптима ове notiције (A- Atheniensis 1371 и S -Sinaiticus 1117) овај топоним предат различитом графицијом (Ἐχίνου S) и различитим местом при набрајању. (om. A post. Τρικάλων како је забележено у коментару).

ΛΕ' τῆ Λαρίσση τῆς Ἑλλάδος

Λς' ἡ Λάρισσα τῆς Ἑλλάδος

α' ὁ Σκοπίλων

β (1) ὁ Δημητριάδος ια' (9) ὁ Σταγῶν

γ' ὁ Βεσάνης ιβ' ὁ Δομενίκου

δ' (2) ὁ Θαυμακοῦ ιγ' ὁ Καπούης

ε' (3) ὁ Ζητουνίου ιδ' ὁ Περιστερᾶς

ξ' ὁ Γαρδικίου ιε' ὁ Χαρμένους

ζ' (4) ὁ Ἐζέρου ιξ' ὁ Βελᾶς

η' (5) ὁ Λοιδορικίου ιζ' ὁ Βελεστήνου

θ' (6) ὁ Τρικάλων (7) ὁ Εχίνου

ι' (8) ὁ Κολύδρου

²³⁰ Ἐχῆνος: IG IV, 617. 2. ; Ἐχινέος: BCH 45, III, 131.

²³¹ M. Bequignon, *La Vallée du Spercheios des Origines au IV Siecle*, Paris, 1937, 299-303.

испитивањем утврђено је да су остаци бедема (код данашњег места Ахино) углавном из периода о коме пише и Прокопије - т. ј. да су резултат грађевинских подухвата Јустинијана у смислу обнављања бедема. Истраживач Дајли²³² закључује (према наново употребљеном материјалу, пукотинама на плочи или камену између блокова, према употребљеној *емплектон* техници, као и малтерном испуњавању ломљеним каменом) да је једина позната реконструкција зидина на овом месту управо она о којој говори Прокопије у свом делу *О грађевинама* и која се приписује Јустинијану.²³³ Нумизматички материјал, у поседу становника овог места који чине неколико монета Тесалске конфедерације, једна из времена Нерона, једна из IV века нове ере, две од X или XI века (једна венецијанска друга турска), сведочи о континуитету насеља.²³⁴

Утврдили смо да је у изворима овој топоним забележен грађијама Ἐχινέος, Ἐχῖνος, Ἐχινάϊος. Највероватније га можемо везати са именицом мушкога рода ἔχινος 'јеж, морски јеж'. Под одговарајућом одредницом у оба етимолошка речника²³⁵ налазимо да је реч вероватно изведена од ἔχισ 'змија', будући да јеж једе змије, и да је сродна називима за јеж у другим ие. језицима: јерменском *ozn*, немачком *Igel*, литавском *ežys*, словенском *ježь*.

Дериват од исте речи је и назив групе острва у јонском мору Ἐχῖναι (Ἐχινάδες), о чијем имену налазимо објашњење (преузето од Аполодора) код Стефана Бизантинца.²³⁶ Сматрамо да се ово тумачење може применити и на Прокопијев топоним који се налазио у близини обале Малијског залива и да се у овом случају именовање објашњава топономастичком метафором.²³⁷ Будући да се град није налазио на самој обали, већ у њеној непосредној близини, вероватније је да тако прозвао због конфигурације терена, т. ј. због стрме позиције коју заузима.

---

²³² L. W. Daly, „Echinos and Justinian’s fortifications in Greece“, *AJA* 46, 1942, 500-508; у даљем тексту: Daly, Echinos.

²³³ Истраживач Дајли потврђује да је коришћење старог (постојећег) материјала веома уобичајена појава нарочито у Јустинијаново време, када државна економија тешко може поднети преузимање тако амбициозних градитељских подухвата, макар и пред непосредну опасност од варварских упада, уколико не користи стари материјал. Упореди и сведочење самог аутора, Procopius, *De aedificiis*, IV, 1, 28.

²³⁴ Daly, Echinos, 500

²³⁵ Chantraine, *Dictionnaire*, 391–392; Frisk *GEW* 1: 601.

²³⁶ Stephanus, *Ethnica*, 292, 11: “λέγονται καὶ Ἐχινάδες διὰ τὸ τραχὺ καὶ ὀξύ, παρὰ τὸν ἔχινον, ἢ διὰ τὸ πλῆθος ἔχειν ἔχινων.”

²³⁷ Види и : Pape –Benseler, *Wörterbuch der Griechischen Eigennamen*, 435; у даљем тексту: Pape –Benseler, *Wörterbuch*.

Θῆβαι

Прокопије је помиње само у *De aedificiis* говорећи о обнављању њених бедема.²³⁸ Клаудије Птоlemeј бележи је као Θῆβαι Φθιώτιδος између осталих градова у Фтиотиди до Пелазгијског залива.²³⁹ Полибије помиње Тебу као главни циљ похода Филипа II у овим областима.²⁴⁰ Код Хијерокла је забележена графичком Θῆβαι као трећи по реду наведени град у оквиру епархије Тесалије.²⁴¹ Међу бројним градовима које носе ово име код Стефана Бизантинца под одговарајућом одредницом забележена је и Теба Фтиотидска.²⁴² Овај топоним је још једном поменут код Стефана као допуна подацима везаним за Филипи, обавештавајући нас да је тесалска Теба била називана још и именом Филипи²⁴³ (ἐκλήθησαν Φίλιπποι καὶ αἱ Θῆβαι Θεσσαλίας καὶ Γόμφοι Θεσπρωτίας). Константин Порфирогенит у свом делу *De thematibus* помиње Θῆβαι међу градовима епархије Тесалије.²⁴⁴ То набрајање је само једна историјска реминисценција, будући да

²³⁸ Procopius, *De aedificiis* IV, iii, 510:

“ἐπὶ μέντοι Ἐχιναίου τε καὶ Θηβῶν καὶ Φαρσάλου καὶ ἄλλων τῶν ἐπὶ Θεσσαλίας πόλεων ἀπασῶν, ἐν αἷς Δημητριάς τε ἐστὶ καὶ Μητρόπολις ὄνομα καὶ Γόμφοι καὶ Τρίκα, τοὺς περιβόλους ἀνανεωσάμενος, ἐν τῷ ἀσφαλεῖ ἐκρατύνατο, χρόνῳ τε καταπεπονηκότας μακρῶ, εὐπετῶς τε ἄλωτους ὄντας, εἴ τις προσίοι.”

У индексу оба издања је погрешно означен као: “Θῆβαι : urbs Boeotiae cuius moenia refecit Iustinianus”.

²³⁹ Claudii Ptolemaei *Geographia*, 3, 12, 14:

Φθιώτιδος ἐν τῷ Πελασγικῷ κόλ-
πῳ

Παγασαί ν γ λη γ ιβ

Δημητριάς ν λη γ ιβ

Ποσειδῖον ἄκρον να λη γ

Λάρισσα να γ λη δ

Ἐχίνος να ς λη δ

Σπέρχεια να λη γο

Θῆβαι Φθιώτιδος να λη ιβ

Σπερχειοῦ ποταμοῦ ἐκβολαί να λη

²⁴⁰ Polybius, *Historiae*, V, 99, 4: “ἡ γὰρ ὅλη πρόθεσις ἦν αὐτῷ τῆς στρατείας ἐξελεῖν τὰς Φθιώτιδας καλουμένας Θήβας. ἡ

δὲ πόλις αὕτη κείται μὲν οὐ μακρὰν ἀπὸ τῆς θαλάττης, ἀπέχουσα Λαρίσης ὡς τριακοσίους σταδίους, ἐπίκειται δ' εὐκαίρως τῇ τε Μαγνησίᾳ καὶ τῇ Θετταλίᾳ, καὶ μάλιστα τῆς μὲν Μαγνησίας τῇ τῶν Δημητριάων χώρᾳ, τῆς δὲ Θετταλίας τῇ τῶν Φαρσαλίων καὶ Φεραίων.”

²⁴¹ Hieroklis Synekdemos, 642, 4:

1. θ' Ἐπαρχία Θεσσαλίας, ὑπὸ ἡγεμόνα. πόλεις ιζ'

2. Λάρισα 3. Δημητριάς 4. **Θῆβαι** 5. Ἐχιναιον 6. Λαμία 7. Ὑπάτα 8. Μητρόπολις 9. Τρίκαι 10. Γόμφοι 11. Καισάρεια 12. Διοκλητιανούπολις 13. Φάρσαλος.....

²⁴² Stephanus, *Ethnica*, 313, 1:

Θήβη, ... τρίτη Θεσσαλίας τῆς Φθιώτιδος.

²⁴³ Stephanus, *Ethnica*, ἐκλήθησαν Φίλιπποι καὶ αἱ Θῆβαι Θεσσαλίας καὶ Γόμφοι Θεσπρωτίας

²⁴⁴ Constantinus Porphyrogenitus, *De thematibus*:

“Ἐπαρχία Θεσσαλίας: ὑπὸ τὸν αὐτόν, πόλεις ιζ': Λάρισσα, Δημητριάς, **Θῆβαι**, Ἐχιναιός, Λάμια, Τρίκη, Γόμφοι, Ὑπάτη αἱ νῦν λεγόμεναι Νέαι Πάτραι, Μητρόπολις, Καισάρεια, Φάρσαλος, Βουραμίνσιος, σάλτος Ἰ[ῶων]ούβιος, νῆσος Σκίαθος, νῆσος Σκέπολα, νῆσος Πεπάρηθος.”

у његово време ова Теба више не постоји.²⁴⁵ У епископским notiцијама забележен је у трећој notiцији међу 19 градова провинције *Друге Тесалије* исквареним обликом имена: ὁ Γηέβας.²⁴⁶

Теба се налазила у јужнотесалској области Фтиотиди. Позноантичка Теба, која се налазила на месту модерног града Неа Анхиалос, била је смештена око 8 км. од обале, на ниском брду које је омогућавало визуелну контролу плодне низине која се протезала у околини. Страбон нам најпрецизније описује да је Теба Фтиотидска била смештена изнад (на месту) луке Пирасос.²⁴⁷ Она је уствари преузела име од античке тесалске Тебе која се налазила више према унутрашњости копна и због удаљености од мора је временом изгубила значење,²⁴⁸ Ова Теба постоји и доживљава процват све до словенских упада у VII веку. Према сведочанству у Чудима Св. Димитрија у периоду 675-677 године, Тебу и Деметријаду насељава словенско племе Велегезити чији се припадници овде баве пољопривредом.²⁴⁹ Податак код Прокопија говори о обнављању заштите града у Јустинијаново време. Налази новца у IX веку потврђују да је насеље вероватно још било активно,²⁵⁰ али се у каснијим изворима ова Теба више не помиње. Археолошка истраживања на територији позноантичке Тебе открила су делове бедема града, девет базилика, такозвану *Епископску палату*, као и велики број јавних зграда и делове путева и водоводног система града.²⁵¹

Графија којом је Теба забележена код Прокопија (Θῆβαι) је најчешћа, као што смо видели и у осталим изворима. Именица женског рода се најчешће среће у овом множинском облику, а много ређе као Θήβη. Чињеница да се поред Тебе у Фтиотиди и оне најпознатије у Бојотији, како нам сведочи Стефан Бизантинац, градови под овим именом налазе и у Египту, Киликији, Јонији, у близини Троје, као и на италском тлу у

²⁴⁵ *TIB I*, 271

²⁴⁶ Dagrouzès, *Notitiae episcopatum*:

²⁴⁶ ΜΓ' ἐπαρχία δευτέρος Θετταλίας

α' Λάρισσα μητρόπολις ζ' ὁ Λαμίας ιβ' ὁ Γομφέας

β' ὁ Δίος η' ὁ Σαλτουμηόνης ιγ' ὁ 9 Τρίκης

γ' ὁ Δημητιάδος θ' ὁ Καισαρείας ιδ' ὁ Ὑπατίας

δ' ὁ Σκινέως ι' ὁ Φαρσάλος ιε' ὁ Διοκλητιανουπόλεως

ξ' ὁ Γηέβας ια' ὁ Μητροπόλεως ιεξ ὁ Πύκτος

У коментару стоји напомена Θῆβαι, Hier. 642, 11.

²⁴⁷ Strabo, *Geographica*, IX, 5, 14: “ἦν δὲ πόλις εὐλίμενος ἢ Πύρασος ἐν δυοῖ σταδίοις, ἔχουσα Δήμητρος ἄλσος καὶ ἱερὸν ἄγιον, διέχουσα Θηβῶν σταδίου εἴκοσι· ὑπέρκεινται δὲ Πυράσου μὲν αἰ Θῆβαι.”

²⁴⁸ Данашња Μικροτχηβαι. Види: *TIB I*, 271.

²⁴⁹ S. Demetrii *Martyris Acta*. In PG cxvi: 1081–[1166/1424]. Paris, 1864, 1325, 1351.

²⁵⁰ Avramea, *Ἡ Βυζαντινὴ Θεσσαλία* 150-155.

²⁵¹ P. Lazarides, “Φθιώτιδες Θῆβαι“, *AE* 1987, 313-335.

Катанији, говори нам да се ради о веома старом, пре-грчком топониму.²⁵² Варон наводи сабинско *teba* ‘collis’,²⁵³ док Стефан Бизантинац²⁵⁴ тај топоним у Лидији и у Карији изводи из локалне речи τάβα ‘камен’. Италска веза се одбацује због малоазијских паралела.

Од истраживача који су се бавили овим именом у новије време Бартоњек начелно верује у његово индоевропско порекло.²⁵⁵ Основ за то пружају му микенски придевски облик *te-qa-ja* (KN Ер. 359) ‘Тебанка’ и мушко име *au-to-te-qa-jo* (TH Ug. 4) – ‘Αὐτοθήβαιος’ одакле се види да је β у беотском топониму настао од лабиовелара *g^w. Бартоњек сматра да микенско име нема праву паралелу у египатској и семитској фонологији.

И поред тога што етимологија имена остаје непозната, већина истраживача сматра да је ово име пре индоевропског, него семитског или египатског порекла.²⁵⁶

Φάρσαλος

Фарсала је један од најзначајнијих и веома старих градова у тесалској Фтиотиди који се налазио код данашњег истоименог места, на раскрсници веома важних путева (север-југ/исток-запад) и изузетном стратешком положају. Старији извори помињу и место Палеофарсала, које се налазило поред Фарсале.²⁵⁷ Остаци (бедеми у дужини 5, 1/2 км) код данашњег места Фарсала су делом бедеми обновљени у византијско време. Обнова бедема у време Јустинијана је посведочена код Прокопија.²⁵⁸ Тукидид бележи

²⁵² Stephanus, *Ethnica*, 312, 15: Θήβη, πόλις Βοιωτίας διάσημος, ἀπὸ Θήβης τῆς Προμηθέως. ὁ πολίτης Θεβαῖος καὶ Θεβαιεύς καὶ Θεβαῖς καὶ ἡ χώρα καὶ ἡ γυνή. ἔστι καὶ ἄλλη Αἰγυπτία, περὶ ἧς Καλλιμαχὸς φησιν ὅτι κατὰ τὰς Αἰγυπτίας Θήβας ἔστι σπήλαιον, ὃ ταῖς μὲν ἄλλαις ἡμέραις πληροῦται ἀνέμου, κατὰ δὲ τὰς τριακάδας οὐ πνεῖ παντελῶς”. τρίτη Θεσσαλίας τῆς Φθιώτιδος. τετάρτη ἐν Κιλικίᾳ, Ὑποπλακίᾳ, πλησίον τῆς Τροίας, ἧς ὁ πολίτης Θεβαῖτης. πέμπτη Ἴωνίας κατὰ Μίλητον. ἕκτη ἐν τῇ Ἀττικῇ. ἑβδόμη τῆς Καταονίας. ὄγδοη Ἰταλίας. ἐνάτη Συρίας. τὸ κτητικὸν Θεβαϊκὸς καὶ Θεβαϊκῆ. τὰ τοπικὰ Θήβηθεν Θήβαζε Θήβησιν.

²⁵³ M. Terrentius Varro, *Res Rusticae*, III, 1, 6: “nec minus oppidi quoque nomen Thebae indica[n]t antiquiorem esse agrum, quod ab agri genere, non a conditore nomen ei est inpositum. nam lingua prisca et in Graecia Aeolis Boeoti sine adflatu vocant collis t[h]ebas, et in Sabinis, quo e Graecia venerunt Pelasgi, etiam nunc ita dicunt, cuius vestigium in agro Sabino via Salaria non longe a Re<a>te, miliarius clivus cum appellatur t[h]ebae.”

²⁵⁴ Stephanus, *Ethnica*, s. v. Τάβαι.

²⁵⁵ A. Bartonek, . . . „The Name of Thebes in the Documents of the Mycenaean Era“, *Minos* 23, 1988, 39–46.

²⁵⁶ Опширније види: D. Berman, „The Double Foundation of Boiotian Thebes“, *Transactions of American Philological Association*, 134, 2004, 17.

²⁵⁷ Strabo, *Geographica* IX, 5, 6: ἔστι πλησίον τῶν Φαρσάλων ἀμφοῖν, τῆς τε παλαιᾶς καὶ τῆς νέας,....”

²⁵⁸ Procopius, *De aedificiis*, IV, iii, 5-10: “ἐπὶ μέντοι Ἐχιναίου τε καὶ Θεβῶν καὶ Φαρσάλου καὶ ἄλλων τῶν ἐπὶ Θεσσαλίας πόλεων ἀπασῶν, ἐν αἷς Δημητριάς τέ ἐστι καὶ Μητρόπολις ὄνομα καὶ Γόμοφοι καὶ Τρίκα, τοὺς περιβόλους ἀνανεωσάμενος, ἐν τῷ ἀσφαλεῖ ἐκρατύνατο, χρόνῳ τε καταπεπονηκότας μακρῶ, εὐπετῶς τε ἄλωτους ὄντας, εἴ τις προσίοι.”

Фарсалу као град у Тесалији.²⁵⁹ Код Клаудија Птолемеја овај град није поменут. Код Хијерокла је Фарсала смештена међу градове у епархији под именом Тесалија.²⁶⁰ Код Прокопијевог савременика Стефана Бизантинца такође је забележен као град у Тесалији који је добио име по Акрисијевом сину Фарсалу.²⁶¹ Константин Порфирогенит га убраја међу градовима епархије Тесалије.²⁶² У Гвидоновој *Γεογραφίῳ* град је забележен као *Pharsalium*, означен је као *civitas* уз других дванаест градова.²⁶³ У додатку (*Appendices, Urbium regionum fluminum cet. nomina immutata*) забележен је податак према којем је Фтија променила име у Фарсалија Φθία ἢ Φαρσαλία.²⁶⁴ Код Равенског анонима помиње се као *Farsalos*²⁶⁵ заједно са градовима у области која се зове Хеленска Тесалија, а коју географ означава именом Хелада.²⁶⁶ Други пут је у истом извору забележен графijом *Falsarivum*²⁶⁷ као станица између градова Ларисе и

²⁵⁹ Thucydides, *Historiae*, I, 111, 1: “Ἐκ δὲ Θεσσαλίας Ὁρέστης ὁ Ἐχεκράτιδου υἱὸς τοῦ Θεσσαλῶν βασιλέως φεύγων ἔπεισεν Ἀθηναίους ἑαυτὸν κατάγειν·καὶ παραλαβόντες Βοιωτοὺς καὶ Φωκέας ὄντας συμμάχους οἱ Ἀθηναῖοι ἐστράτευσαν τῆς Θεσσαλίας ἐπὶ **Φάρσαλον**.”

²⁶⁰ Hieroklis *Synekdemos*, 642, 13: 1. θ' Ἐπαρχία Θεσσαλίας, ὑπὸ ἡγεμόνα. πόλεις ιζ'

2. Λάρισα 3. Δημητριάς 4. Θῆβαι 5. Ἐχίναιον 6. Λαμία 7. Ὑπάτα 8. Μητρόπολις 9. Τρίκαι 10. Γόμοφοι 11. Καισάρεια 12. Διοκλητιανούπολις 13. **Φάρσαλος**.....

²⁶¹ Stephanus, *Ethnica*, 659, 22: “**Φάρσαλος**, πόλις Θεσσαλίας, ἀπὸ Φαρσάλου τοῦ Ἀκρισίου. τὸ ἔθνικόν Φαρσάλιος καὶ Φαρσαλῖς καὶ Φαρσαλία. ἔστι καὶ Παμφυλίας πόλις. λέγεται καὶ Φαρράλιος διὰ δύο ρρ, ὡς Μυρρίνη καὶ κόρρη καὶ ἐπὶ κόρρης”.

²⁶² Constantinus Porphyrogenitus, *De thematibus*: Ἐπαρχία Θεσσαλίας· ὑπὸ τὸν αὐτὸν, πόλεις ιζ'· Λάρισσα, Δημητριάς, Θῆβαι, Ἐχιναιός, Λάμια, Τρίκη, Γόμοφοι, Ὑπάτη αἱ νῦν λεγόμεναι Νέαι Πάτραι, Μητρόπολις, Καισάρεια, **Φάρσαλος**, Βουραμίνσιος, σάλτος Ἰ[ωανν]ούβιος, νῆσος Σκίαθος, νῆσος Σκέπολα, νῆσος Πεπάρηθος.

²⁶³ Ravvenatis Anonymi *Cosmographia* et Guidonis *Geographica* ex libris manu scriptis ediderunt M. Pinder et G. Parthey accedit tabula, Berolini in aedibus Frederici Nicolai (G. Parthey), 1860; у даљем тексту: Ravvenatis Anonymi *Cosmographia* et Guidonis *Geographica*.

²⁶⁴ Још од старих времена постоји двојба дали је Φθία област или град. Управо Φάσαλος је претендирао на то да буде сматран хомерском Фтијом. Упореди и: Strabo, *Geographica*, IX, 5, 6: . . . . λίας θάτερον μέρος τὸ νότιον· οἱ δὲ διαιροῦσιν. ἔοικε δ' ὁ ποιητῆς δύο ποιεῖν τὴν τε Φθίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα...**ὁ μὲν οὖν ποιητῆς δύο ποιεῖ, πότερον δὲ πόλεις ἢ χώρας οὐ δηλοῖ**. Код Хомера је у Илијади поменута без прецизирања дали се ради о области или о граду, A, 155: “οὐδέ ποτ' ἐν Φθίῃ ἐριβόλακι βωτιανεῖρῃ” . У схолији Одисеје налазимо податак којим се поистовећују тврђава Фтија и Фарсалија 9, 4:

Μυρμιδόνων προτὶ ἄστυ] ἦν Ὅμηρος μὲν Φθίαν λέγει, οἱ δὲ νεώτεροι Φαρσαλίαν. E. H. M. T. V.

Stephanus, *Ethnica*:

“**Φθία**, πόλις καὶ μοῖρα Θετταλίας. Παρμενίσκος δὲ χώραν αὐτὴν φησι καὶ οὐ πόλιν· οὐκ ὀρθῶς...”

²⁶⁵ Ravvenatis Anonymi *Cosmographia* et Guidonis *Geographica* (V, 10, 9), Pharsalos editi, Falsarivum V 13; IV, 9, 9 Item iuxta mare magnum adscribitur patria quae dicitur Ellas Thessaliae, quae coniungitur cum supra scripta Macedonia. quam Ellada supra scripti philosophi qui eandem Macedoniam descripserunt, sic et eandem appelaverunt; sed ego secundum praefatum Aristarchum Graecorum philosophum inferius dictas civitates eiusdem Elladis designavi.

²⁶⁷ (V, 13, 3) “A supra scripta civitate quae dicitur Larissa circa ipsa litora maris usque ad civitatem quae nominator Durachium sunt civitates sexaginta una et supputantur miliaria mille duodecim.”

13. Iterum civitas Grannona

2. Falaphari

Дирахија, заједно са шездесет осталих градова. Из notiција се јасно може закључити да је овај град, будући да је поменут као епископско седиште у VII и VIII веку, вероватно наставио да постоји и у византијском периоду. У истим документима је посведочен и као архиепископија и метропола потчињена Константинопољској патријаршији у касније доба.²⁶⁸ Извори сведоче о ривалитету између Ларисе и Фарсале за место

---

3. Falsarivum

4. Tapedon.....

У коментару : Falsarivum] pharsalium G, Farsalos 199 9.

²⁶⁸ Dargouzès, *Notitiae episcopatum*:

Забележен је графијом **ὁ Φαρσάλω** као епископско седиште у трећој notiцији (3, 677) и то у оквиру четрдесет друге провинције “Друге Тесалије” (ΜΓ' ἐπαρχία δευτέρος Θετταλίας) као десетти међу осталих деветнаест градова:

²⁶⁸ ΜΓ' ἐπαρχία δευτέρος Θετταλίας

.....

ι' ὁ Φαρσάλω

Истом графијом је поменут у седмој notiцији (7, 566) као епископско седиште потчињено метрополи Лариси Хеладској: **β' ὁ Φαρσάλω**

У деветтој notiцији (9, 437), забележен је као епископско седиште потчињено метрополији Лариси, и варијантом графије **Φαρσαύλου Β**:

У десеттој notiцији је епископско седиште потчињено метрополи Лариси са коментаром графије **Φαρσάλων** passim (c1, c11, c15):

Друга рецензија:

β' ὁ Φαρσάλων

У тринаесеттој и двадесет првој notiцији овај град је изостављен са листа епископских седишта под метрополом Ларисом и то у свим манускриптима.

Као архиепископија **τὰ Φάρσαλα** забележена је у осмој notiцији (8, 119):

νβ' τὰ Φάρσαλα 43 44 49 ἐπαρχίας < > ὁ Φαρσαλῶν

У једанаестој notiцији (11, 138):

Αἰ ἀρχιεπισκοπαί

.....

νβ' τὰ Φάρσαλα 43 38 38 τὰ Φάρσαλα 37 ὁ Φαρσάλων

νγ' τὰ <Τα>μάτραχα 39 τὰ Μάτραχα

.....

Другачијом графијом **ὁ Φαρσάλων** у дванаесеттој notiцији (12, 134)

λζ' 30 ὁ Φαρσάλων

34 35 38 35 τὰ Φάρσαλα

У четрнаестој notiцији (14, 117) са графијом **τὰ Φάρσαλα** :

117 **τὰ Φάρσαλα καὶ**

118 ὁ Ἀγχίαλος

У петнаесеттој notiцији (15, 170) са варијантама графије **τὰ Φάρσαλα** и **ὁ Φαρσάλων**

.

Αἰ ἀρχιεπισκοπαί

N D-W F A-C

.....

36 34 τὰ Φάρσαλα 35 ὁ Φαρσάλων

У шеснаестој notiцији (16, 121) забележен је заједно са осталим архиепископијама датим у плану (пројекту) цара Леона у коме је одређен распоред црковних седишта потчињених патријаршиској столици Константинопоља графијом **τὰ Φάρσαλα**

λζ' ἢ Αἴγινα

водећег града у Тесалији. Археолошка истраживања су углавном ограничена на налазе из класичног и хеленистичког периода. Из постхеленистичког периода су забележени само делови заштитног бедема, гробна циста и део одводног канала.²⁶⁹ На основу досадашњих истраживања не може се са сигурношћу закључити да ли је град и током позноантичког периода био снажан и успешан као у претходном.

О имену овог старог града који и данас носи исто име Фарсала и који се бележи углавном грађијом Φάρσαλος и обликом у множини (τά) Φάρσαλ(ι)α извори не дају ближе податке, ако изузмемо сведочење Стефана Бизантинца који нас обавештава да се град тако прозвао по Акpисијевом сину Фарсалу. У својој познатој студији о Тесалији истраживач Штелин предложио је нову етимологију имена Фарсалос. Према његовом мишљењу, име града је везано за именицу φάρσος, -εως, (τὸ), са значењем *било коју откинут (пресечен) део, парче*. При том то може бити део града - квартал, као што указује употреба код Херодота.²⁷⁰ Такође, може се односити на *део куће*. У односу на порекло, Шантрен и Фриск преносе Персоново мишљење да се φάρσος заснива на *bhř-s које одговара *bher-s од староиран. *berraim* 'косим, сечем'.²⁷¹ Шантрен износи и хипотезу Брауна да се реч због тога што је нејасна може да се веже за *per-s (cf. гр. περσέ - πόλις).²⁷² Фриск додаје и другачије становиште Форбса који φάρσος везује за *φαρκίος.²⁷³

У нашем случају би најприхватљивије било значење које наводи Хесихије (Hesichius, Lexicon, 193, 1: φάρσος· τρύφος, κλάσμα. πτερύγιον. [ἀκρωτήριο]). Хесихијева глоса за φάρσος, поред објашњења *део, комад, одломак*, уноси и тумачење *шиљак храма или краљевски двор налик на торањ и крајњи горњи део, рт, главица, врх*. Ова тумачења савршено одговарају положају града Фарсала. Наиме, овај град у

λη' τὰ Φάρσαλα

λθ' τὰ Μάτραχα

У седамнаесеттој нотицији (17, 34), град је забележен као метропола потчињена апостолском и патријаршиском столицом Константинопоља у време Андроника Палеолога Старијег, са различитим рецензијама текста:

οδ' ὁ Φαρσάλων καὶ αὐτὰ, ἀρχιεπισκοπὴ ὄντα, εἰς οδ' προεβιβάσθησαν и

τὰ Φάρσαλα, ἀρχιεπισκοπὴ ὄντα, εἰς οδ' προεβιβάσθησαν θρόνον.

²⁶⁹ AD 28, 1973, B2, 332-4. ; AD 29, 1973-4, 82, 567; AD 39, 1984, B 151, fig. 1.

²⁷⁰ Frisk, *GEW II*, 994; Фриск нас упућује на опис града Бабилона код Херодота (Herodotus, *Historiae*, I, 180, 186) који је према сведочењу аутора био реком подељен на два дела:

“Ἐτετείχιστο μὲν νυν ἡ Βαβυλῶν τρόπῳ τοιῶδε. Ἔστι δὲ δύο φάρσαα τῆς πόλιος· τὸ γὰρ μέσον αὐτῆς ποταμὸς διέρχει, τῷ οὐνομά ἐστι Εὐφρήτης, ῥέει δὲ ἐξ Ἀρμενίων, ἑὼν μέγας καὶ βαθὺς καὶ ταχύς.”

²⁷¹ Chantraine, *Dictionnaire*, 1179-1180; Frisk, *GEW II*, 994-995.

²⁷² A. Braun, *Atti del' Istituto Veneto di Scienze*, 95, 1935-36, 2, 400.

²⁷³ K. Forbes, *Medial Intervocalic -ρσ, -λσ in Greek*, *Glotta*, 36, 1958, 254.

Тесалији се одликује доминантним утврђењем (стрмим и високо постављеним), са изузетном, стратегијском позицијом над околним тереном и одличним одбрамбеним могућностима. Сама чињеница да се ова реч тумачи од Хесихија показује да се ради о необичном, опскурном или дијалекатском значењу.

Δημητριάς

Деметријада је град-лука у Пелазгијском заливу. Основао ју је- у нескладу са својим надимском - Деметриј Полиоркет (Πολιορκητής - *нападач градова, градоборац*) око 294 године пре Христа путем синојкизма и, како нам саопштава Страбон, по њему је и добила име.²⁷⁴ Убрзо постаје најзначајнији град у области, веома важна трговачка лука и утврђење на хеленском тлу и други по значају град у Македонији, када је Магнезија улазила у њен састав. Град је располагао импресивном инфраструктуром и нарочито добро утврђеном палатом. Клаудије Птолемеј га наводи под именом Δημητριάς као други по реду град *међу осталим градовима у Фтиотиди до Пелазгијског залива*.²⁷⁵ Код Хијерокла је Деметријада смештена у епархији Тесалија.²⁷⁶ Поменута је и код Стефана Бизантинца.²⁷⁷ Продужава да постоји као град и у

²⁷⁴ Strabo, *Geographica*, IX, 5, 15: “τῆς δὲ Δημητριάδος ἑπτὰ σταδίους ὑπέρεκειται τῆς θαλάττης Ἰωλκός. ἔκτισε δὲ Δημήτριος ὁ πολιορκητὴς ἐπώνυμον ἑαυτοῦ τὴν Δημητριάδα μεταξὺ Νηλείας καὶ Παγασῶν ἐπὶ θαλάττῃ τὰς πλησίον πολίχνας εἰς αὐτὴν συνοικίας, Νήλειάν τε καὶ Παγασὰς καὶ Ὀρμένιον, ἔτι δὲ Ῥιζοῦντα Σηπιάδα Ὀλιζῶνα Βοίβην Ἰωλκόν, α δὴ νῦν εἰσι κῶμαι τῆς Δημητριάδος.” Овај податак је потврђен и код Плутарха, Plutarh, *Demetrius*, 53, 7, 2.

²⁷⁵ Claudii Ptolemaei *Geographia*, 3, 12, 2:

Φθιώτιδος ἐν τῷ Πελασγικῷ κόλπῳ

Παγασαί ν γ λη γ ιβ

Δημητριάς ν λη γ ιβ

Ποσειδίου ἄκρον να λη γ

Λάρισα να γ λη δ

Ἐχίνος να ς λη δ

Σπέρχεια να λη γο

Θῆβαι Φθιώτιδος να λη ιβ

²⁷⁶ Hieroklis *Synekdemos*, 642, 13:

1. θ' Ἐπαρχία Θεσσαλίας, ὑπὸ ἡγεμόνα. πόλεις ιζ'

2. Λάρισα 3. **Δημητριάς** 4. Θῆβαι 5. Ἐχίναιον 6. Λαμία 7. Ὑπατα 8. Μητρόπολις 9. Τρίκαι 10.

Γόμφοι 11. Καισάρεια 12. Διοκλητιανούπολις 13. Φάρσαλος.....

²⁷⁷ Stephanus, *Ethnica*, 227, 11: “**Δημητριάς**, πόλις Θεσσαλίας, ἀπὸ Δημητρίου βασιλεύσαντος, [ὄς] καὶ τὰς ὑπὸ τὸ Πήλιον κειμένας πόλεις κατέσκαψε. κείται δὲ πρὸς τῷ Παγασιτικῷ κόλπῳ [ἐν μέσῳ Εὐβοίας καὶ τῆς Φωκίδος]. β Μακεδονίας. γ Περσίδος πρὸς Ἀρβήλῳ. τὸ ἐθνικὸν Δημητριάς, ὡς τὸ Ἀφροδισειὺς Ὀρθωσειὺς.

У коментару: Δημητριάς] Hanc olim Sicyonem appellatam fuisse nescio unde resciverit Nicephorus Greg. Hist. Byz. 4, 9. qui error hoc certe commodi habet, quod inde Sicyonem Achaicam aliquando a Demetrio Poliorceta Demetriadem dictam fuisse discitur. ; ὄς add. H; τῷ add. RV. Παγασιτικῷ V, Παγασιτικῷ AR. quam resposui formam, ea unice analogae legibus convenit, utpote ad Παγασίτης revocanda supra s. v.)Αφεται/ habetque. cod. Par. apud Scylc. 64. 65. 66. dissentientis a ceterorum usu scriptorum Ptolem. Geogr. 3, 3, 17 hunc sinum

византијском и средњевековном периоду, иако је забележено опадање њене моћи, а и површина јој је знатно умањена. Забележен је податак да је око 600. године град разрушен приликом јаког аварско-словенског упада.²⁷⁸ Константин Порфиροгенит га убраја међу градовима епархије Тесаслије.²⁷⁹ Кекаумен говори о заузимању града за време Одељановог устанка 1040 године.²⁸⁰ Георгије Акрополита бележи Деметријаду термином “χωρον” у овом случају најпре са значењем *укрепљено место*. Својеврсну потврду таквом тумачењу налазимо у индексу овог издања, где је Деметријада означена као *oppidum Thessaliae*, насупрот Лариси, на пример, која је означена као *urbs*.²⁸¹ У збирци текстова сачуваној у рукопису из једанаестог века под именом *Γεοφανов настављач* Деметријада је забележена као град у теми Хелада.²⁸² Никифор Грегора, писац из XII века, даје нам податак да се Деметријада раније заправо звала Сикион, а да је касније према Деметрију Полиоркету, сину Антигона, једног од Александрових дијадоха, добила име Деметријада.²⁸³ У ноцијама је потврђена као значајни

Πελασγικὸν appellavit: Φθιώτιδος πόλεις ἐν τῷ Πελασγικῷ κόλπῳ. ubi Παγαστικῶ corrigitibus obstant quae apud Nicephorum Greg. Hist. Byz. 4, 10 leguntur: “κόλπος ἐστὶ Πελασγικὸς οὕτως ὡς καλούμενος, ἐπὶ πλείστον τῆς μεσογείου παρεξίων καὶ πρὸς ἄρκτους ἀφίεις τὴν Ὀσσαν τε καὶ τὸ Πήλιον.”

ἐν μέσῳ Νηλίας καὶ Παγασῶν πραγμ. probabiliter H, cll Strab. 9, p. 436 non dubium est quin verba ἐν μέσῳ Εὐβοίας καὶ τῆς Φωκίδος ex alio loco huc illata fuerint; itaque seclusi. Ἄρβολῳ V, Ἄρβήλοις B.

²⁷⁸ S. Demetrii Martyris Acta. In PG cxvi: 1081–[1166/1424]. Paris, 1864, 1351. Види и Vasmer, *Die Slaven*, 85.

²⁷⁹ Constantinus Porphyrogenitus, *De thematibus*:

Ἐπαρχία Θεσσαλίας· ὑπὸ τὸν αὐτόν, πόλεις ἰζ· Λάρισα, **Δημητριάς**, Θῆβαι, Ἐχιναιός, Λάμια, Τρίκη, Γόμοφοι, Ὑπάτη αἱ νῦν λεγόμεναι Νέα Πάτραι, Μητρόπολις, Καισάρεια, Φάρσαλος, Βουραμίσιος, σάλτος Ἰ[ωανν]ούβιος, νῆσος Σκίαθος, νῆσος Σκέπολα, νῆσος Πεπάρηθος.

²⁸⁰ Cecaumeni *Strategikon*, 172, 184-6.

²⁸¹ Georgii Acropolitae *opera*, recensuit Augustus Heisenberg, Volumen prius, Lipsiae, in aedibus B. G. Teubneri, MCMIII. *Annales*, 38, 43:

“καταλαβὼν οὖν τὸν τῆς **Δημητριάδος χωρον** ὁ Μανουήλ κάκειθεν τοῖς μὲν τῶν οἰκείων γραφαῖς παρασημήνας τὴν αὐτοῦ ἔφοδον, τοὺς δὲ ὑποθέλξας ταῖς ὑποσχέσεσιν, οὐ διὰ πολλῶν συνηθροίκει τῶν ἡμερῶν περὶ αὐτὸν στράτευμα, ἤρξέ τε Φαρσάλων καὶ Λαρίσσης καὶ Πλαταμῶνος καὶ τῶν περὶ αὐτά.

²⁸² Theophanes Continuatus, ed I Bekker, Bonn 1838, 364, 12:

“16 Ἐτελεύτησεν δὲ ὁ πατριάρχης Στέφανος, καὶ ἀντ' αὐτοῦ πατριάρχης ὁ μυστικὸς ἐχειροτονήθη Νικόλαος, ὁ πολλὰ μὲν κατὰ τῆς σοφίας προτερήματα σὺν εὐσχήμονι καταστάσει. παρελήφθη δὲ ἡ **πόλις Δημητριάς**, ἣ ἐν τῷ θέματι Ἑλλάδος, ὑπὸ τῶν Ἀγαρηνῶν.”

²⁸³ Nicephori Gregorae, *Byzantina Historia*, Graece et Latine, Cum annotationibus Hier. Wolfii, Car. Ducangii, Io. Boivini et Cl. Capertonnei, cura Ludovici Shopeni, Volumen I, Bonnae impensis ed. Weber, MDCCCXXXIX.

“οὕτω δ' ἔχοντες δυστυχῶς καταπτῶσιν ἐς τὰ πλησίον τῆς Δημητριάδος χωρία. πόλις δὲ αὕτη Σικυῶν μὲν πρότερον ἐπικεκλημένη, ὕστερον δὲ τὴν ἐπωνυμίαν πρὸς τὸν κτησάμενον μετενεγκούσα, Δημήτριον δηλαδὴ τὸν Πολιορκητὴν, ὃς ἐτύγχανε παῖς τῶν Ἀλεξάνδρου διαδόχων ἐνὸς Ἀντιγόνου, τοῦ τῆς Ἀσίας κατάρξαντος, ὁπόσην ὁ ποταμὸς Εὐφράτης ἔνδον ὀρίζει.”

Овај податак је с правом оспорен код коментатора Стефана Бизантинца. Види заб. 66.

Исти извор даје и податке о физичком положају града (I, 117, 9):

“ὄρη δὲ ταῦτα πρὸς ὕψος τὰς κορυφὰς ἀναπέμποντα μέγιστον. τοῦ δὲ τοιοῦτου κόλπου κατὰ τὸ ἀκρότατον καὶ ἡ προειρημένη παραφαύει πόλις τοῦ Δημητρίου.”

ранохришћански центар и епископско седиште.²⁸⁴ Византијска Деметријада обухватала је само део површине античког града. Помен код Георгија Акрополите који смо навели, где се она означава као утврђено место, представља још једно сведочанство о опадању моћи овог града. У каснијим византијским изворима, код Грегоре и Кекаумена, на пример, поново се помиње као град. Код овог другог аутора је забележен податак²⁸⁵ да је средином XI века у граду цветала трговина. Под овим именом се бележи до пре половине XIV века.

²⁸⁴ Dagouzès, *Notitiae episcopatum*:

Забележен је у генитиву **ὁ Δημετριάδος** у трећој нотицији (3, 670) као епископско седиште епархије “Друге Тесалије” под лариском митрополијом:

²⁸⁴ ΜΓ' ἐπαρχία δευτέρος Θετταλίας

α' Λάρισσα μητρόπολις ζ' ὁ Λαμίας ιβ' ὁ Γομφέας

β' ὁ Δίος η' ὁ Σαλτουμηόνης ιγ' ὁ 9 Τρίκης

γ' ὁ Δημητιάδος θ' ὁ Καισαρείας ιδ' ὁ Ὑπατίας

У седмој нотицији (7, 565):

ΛΔ τῆ Λαρίσση τῆς Ἑλλάδος

α' ὁ Δημητριάδος ς' ὁ Λοιδωρικού

β' ὁ Φαρσάλω ζ' ὁ Τρίκης

.....

У деветој нотицији (9, 436):

ΛΔ τῆ Λαρίσση τῆς Ἑλλάδος

α' ὁ Δημητριάδος ς' ὁ Λοιδωρικού

.....

У десетој нотицији (10, 515):

ΛΔ τῆ Λαρίσση τῆς Ἑλλάδος

α' ὁ Δημητριάδος ς' ὁ Λοιδωρικού ια' ὁ Βεσσαίνης

β' ὁ Φαρσάλων ζ' ὁ Τρίκης ιβ' ὁ Καπουλιάνων

.....

Друга рецензија:

ΛΕ' τῶ Λαρίσσης δευτέρας Ἑλλάδος

α' ὁ Δημητριάδος ς' ὁ Λοιδωρικού

β' ὁ Φαρσάλων ζ' ὁ Τρίκης

.....

У тринаесетој нотицији (13, 563) поменута је као епископско седиште подчињено Лариси, али је број седишта и њихов редослед набрајања различит у манускриптима А и S:

ΛΕ' τῆ Λαρίσση τῆς Ἑλλάδος

Λς' ἡ Λάρισσα τῆς Ἑλλάδος

α' ὁ Σκοπίλων

β (1) ὁ Δημητριάδος ια' (9) ὁ Σταγῶν

.....

У двадесет првој нотицији (21, 140) забележен је као епископско седиште потчињено Лариси:

Αἰ ἀρχιεπισκοπαί

11- ὁ Λαρίσσης τῆς Ἑλλάδος ἔχει ταύτας:

τοῦ Δημητριάδος

τοῦ Λιτζᾶ καὶ Ἀγράφων

τουτ' Φαναρίου.....

²⁸⁵ Cesaumenos, *Strategikon*, (33, 29-34, 33). Упореди и: Византијски извори I, 204, нап. 41.

Обнављање и учвршћивање бедема које је забележено код Прокопија преузето је због потпуно небезбедних зидова, који су годинама стајали разорени и потврђено је археолошким ископавањима.²⁸⁶ Интересантно је да је у близини саме Деметријаде, на брду под именом Јолк подигнуто мало утврђење. Није утврђено тачно време грађења, али се посредно, на основу замирања активности базилике у Деметријади у другој половини VI века, може претпоставити да је ово период подизања нових бедема. Олга Карагеоргу, која је у својој тези писала о овом утврђењу, поставила је дилему дали се овде ради о истом оном које је Прокопије описао као *обнављање старих бедема*.²⁸⁷ Њена дилема је подстакнута чињеницом да током интензивних археолошких истраживања старих бедема Деметријаде од 1967-73 године нису пронађени трагови касноантичких фортификација (ни новоподигнутих ни тада обновљених). Карагеоргу сматра да је брдо Јолк у време обнављања бедема већ било насељено и да је оно (и поред бедема) представљало део града. Такође оставља као отворену могућност да су се ови радови обнављања бедема десили пре Јустинијана, још у време његовог претходника Јустина. Истраживач Кирилов износи веома логично објашњење да је ово ново утврђење подигнуто према унутрашњости највероватније служило као прибежиште становништву Деметријаде у време изванредних и великих опасности.²⁸⁸ У сваком случају, овај конкретни пример може послужити као доказ о великој урбаној промени насеља у VI веку, у смислу њихове трансформације из града у кастрон. Ископавањем су откривени остаци насилно уништене ранохришћанске базилике са предивним мозаиком. Поред трагова зидина, нађени су и остаци базилике из IV века и још једне из периода IV - V века близу северне луке, поред акведукта који је био обновљен у византијском периоду. Најновија археолошка истраживања позоришта и палате из хеленистичког периода која су у току сведоче да се источно крило палате највероватније поново користило као гробље у римско-византијском периоду.²⁸⁹

Деметријада је, како је потврђено Страбоновим сведочанством, добила име према личном имену једног од Александрових дијадоха, Деметрију Полиоркету, који ју је основао. Име града у својој основи садржи лично лиме Δημήτριος које је по свом

---

²⁸⁶ V. Milošević, *Nova iskopavanja u makedonskom glavnom gradu Demetrijadi (Tesalija)*, 1967-1974, Zagreb, 1977.

²⁸⁷ Karagiorgou, *Urbanism and Economy*, 67, 71.

²⁸⁸ J. Henning, *Post-Roman towns, trade and settlement in Europe and Byzantium*, Walter de Gruyter, Berlin, 2007, Chapter IV. Kirilov, *The reduction of the fortified city area in late antiquity: some reflections on the end of the 'ancient city' in the lands of the Eastern Roman Empire*, 3-24, 11.

²⁸⁹ Archaeological reports for 2002-2003, 52.

пороклу грчко и према мишљењу Татакија спада у такозвана имена *панхеленске дистрибуције*, а према мишљењу Хацопулоса име се одликује *јасним јонским фонетским траговима*.²⁹⁰ Име је теофорно и представља придевски облик изведен од имена богиње Деметре. Δημήτηρ је заправо име грчке богиње плодности и мајке-заштитнице житних поља и претставља сложеницу чије је први део нејасног порекла и предмет разних лингвистичких интерпретација.²⁹¹ Изведено лично име Δημήτριος ‘онај који припада Деметри’ веома је добро посведочено у Македонији.²⁹² Према класификацији епиграфски посведочених имена у Македонији коју је сачинила Фанула Папазоглу ово име спада у групи грчкомакедонских имена (имена несумњиво грчког порекла) за која се не може утврдити ни време када су продрла у Македонију ни путеви којима су дошла.²⁹³ Спада у групу најраспрострањених и најчешћих имена у хеленском свету, на целом подручју где се говорио грчки језик.²⁹⁴

Μητρόπολις

Μетроποљ је град у тесалијској земљи Хестијотиди, који је настао синојкизмом околних малих места, први пут поменут под тим именом у IV веку пре нове ере. Забележен је у неким античким изворима. Клаудије Птоlemeј га помиње именом Μητρόπολις као седми по реду у земљи Хестијота.²⁹⁵ Код Хијерокла је Μетроποљ

²⁹⁰ S. Hornblower and E. Matthews, *Greek personal names and their value as evidence*, Oxford University Press 2001, 110. Можда би боља формулација била да се име одликује *јонскоантичким гласовним ликом*.

²⁹¹ Постављено је више хипотеза о пореклу и значењу првог дела сложеног имена. Према мишљењу Шантрена највероватнија иако не и потпуно непроблематична је претпоставка коју износи Кречмер (Kretschmer, *Glotta*, 17, 240; *Wien. Stud.*, 24, 523ff.). Према његовом мишљењу име се тумачи као *земља мајка* са првим делом δα- као предгрчким називом *земља*, (δάτη). Друге хипотезе бележи Фриск (Frisk, *GEW*, 379).

²⁹² A. B. Tataki, , „Macedonian Edessa Prosopography and Onomasticon“, *ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ* 18, Athens, 1994, 80. Ф. Папазоглу ово име сврштава у групу тзв. грчкомакедонских имена, тј. имена несумњиво грчког порекла која су била у употреби код Македонаца (у подгрупи општегрчких имена), „Етничка структура Античке Македоније у светлости новијих ономастичких истраживања“, *Balkanica*, VIII, Belgrade, 1977, 75. У даљем тексту: Папазоглу, Етничка структура

²⁹³ Папазоглу, Етничка структура, 141.

²⁹⁴ Име Деметријада је потврђено у Вергини (Μνημεία 273, 19, 825, 826); у Тесалоники (19 пута)- IG X, 2, 1, 292, 304; у Берији (35 пута)- Βεροία 408; у Горњој Македонији (23 пута) Ριζαάκις - Τουράτσογλου, Επιγραφές Ἀνο Μακεδονίας, том. Α' 205-206; у даљем тексту: Ριζαάκις - Τουράτσογλου, *ΕΑΜ*.

²⁹⁵ Ptolemaius Claudius, *Geographia*, III, 12, 41:

Ἔσταιωτῶν

Φαιστός μζ δ λθ γ

Γόμφοι μζ γο λθ ς

Αἰγίνιον μη λθ γ

Τρίκκα μη ιβ λθ

Κτιμεναί μη δ λθ ς

смештен међу градове у епархији Тесалија.²⁹⁶ Стефан Бизантинац га помиње под одредницом Μητρόπολις уз три друга града истог имена.²⁹⁷ У Прокопијевом делу *De aedificiis* поменут је заједно са осталим оближњим градовима којима је Јустинијан обновио бедеме.²⁹⁸ Константин Порфиροгенит га убраја међу градове епархије Теасалије.²⁹⁹ Потврду да је град наставио да постоји и у рановизантијском периоду пружа чињеница да је у VIII веку поменут у notiцији као епископско седиште у оквиру “Друге Тесалије”.³⁰⁰ Истраживач Дајли³⁰¹ који је на терену истраживао и проверавао информације које је нашао код Штелина и Беквињона, није успео да пронађе никакве трагове. Како нас обавештава у свом чланку о Ехинају,³⁰² све што је он могао да види на терену био је један римски саркофаг, полуукопан у земљи на њиви поред села и неколико каменова у црквеном дворишту. Путописац Лик је први који је предложио идентификацију старог Метропоља са истоименим селом (старо име му је Палеокастро)

Χυρετίαи μθ λθ

Μητρόπολις μθ γ λθ

²⁹⁶ Hieroklis Synekdemos, 642, 8:

1. θ' Ἐπαρχία Θεσσαλίας, ὑπὸ ἡγεμόνα. πόλεις ιζ'

2. Λάρισα 3. Δημητριάς 4. Θῆβαι 5. Ἐχιναιον 6. Λαμία 7. Ὑπάτα 8. **Μητρόπολις** 9. Τρίκαι 10.

Γόμφοι 11. Καισάρεια 12. Διοκλητιανούπολις 13. Φάρσαλος.....

²⁹⁷ Stephanus, Ethnica,

Μητρόπολις, [πόλις] Φρυγίας, ὑπὸ τῆς μητρὸς τῶν θεῶν οἰκισθεῖσα, ὡς Ἀλέξανδρος ἐν τῷ περὶ Φρυγίας. ἔστι καὶ ἄλλη Φρυγίας ὁμώνυμος. τρίτη Λυδίας. **τετάρτη Θεσσαλίας**. πέμπτη Ἀκαρνανίας. τὸ ἐθνικὸν Μητροπολίτης. ἕκτη Δωριέων. ἑβδόμη τῶν ἐν τῷ Πόντῳ Μοσσονοίκων. ὄγδῳ Σκυθίας. ἐνάτη Εὐβοίας. δεκάτη τῆς ἄνω Θετταλίας.

²⁹⁸ Procopius, *De aedificiis*, IV, iii, 5 : “ἐπὶ μέντοι Ἐχιναίου τε καὶ Θηβῶν καὶ Φαρσάλου καὶ ἄλλων τῶν ἐπὶ Θεσσαλίας πόλεων ἀπασῶν, ἐν αἷς Δημητριάς τέ ἐστι καὶ **Μητρόπολις** ὄνομα καὶ Γόμφοι καὶ Τρίκαι, τοὺς περιβόλους ἀνανεωσάμενος, ἐν τῷ ἀσφαλεῖ ἐκρατύνατο, χρόνῳ τε καταπεπονηκότας μακρῶ, εὐπετῶς τε ἄλωτους ὄντας, εἴ τις προσίοι.”

²⁹⁹ Constantinus Porphyrogenitus, *De thematibus*:

Ἐπαρχία Θεσσαλίας· ὑπὸ τὸν αὐτόν, πόλεις ιζ'· Λάρισα, Δημητριάς, Θῆβαι, Ἐχιναιός, Λαμία, Τρίκη, Γόμφοι, Ὑπάτη αἱ νῦν λεγόμεναι Νεαί Πάτραι, **Μητρόπολις**, Καισάρεια, Φάρσαλος, Βουραμίνσιος, σάλτος Ἰ[ωανν]ούβιος, νῆσος Σκίαθος, νῆσος Σκέπολα, νῆσος Πεπάρηθος.

αι(νυτν λεγο/μεναι Νε/αι Πα/τραι ante Μητρο/πολιξ transposui. Коментар указује да је Метропољ у Cod. Paris. грешком повезан са Νεαί Πάτραι, која је и у другим изворима, пре свега у notiцијама(2, 52; 10, 52; 12, 62; Nil. 326;) потврђена као срдњевековно име за Ὑπάτη.

³⁰⁰ Darrouzès, *Notitiae episcopatuum*:

Забележен је графijом **ὁ Μητροπόλεως** као епископско седиште у трећој notiцији (3, 678) у оквиру четрдесет друге провинције “Друге Тесалије”:

³⁰⁰ ΜΓ' ἐπαρχία δευτέρος Θετταλίας

α' Λάρισα μητρόπολις ζ' ὁ Λαμίας ιβ' ὁ Γομφέας

β' ὁ Δίος η' ὁ Σαλτουμηόνης ιγ' ὁ 9 Τρίκης

γ' ὁ Δημητιάδος θ' ὁ Καισαρείας ιδ' ὁ Ὑπατίας

δ' ὁ Σκινέως ι' ὁ Φαρσάλω ιε' ὁ Διοκλητιανουπόλεως

ς' ὁ Γεβέας **ια' ὁ Μητροπόλεως** ις ὁ Πύκτος

³⁰¹ Daly, Echinus, 502.

³⁰² Daly, Echinus, 507.

које се налази у подножју ниског брда, 8 километара северо-западно од места Кардица.³⁰³ Материјалну потврду ове идентификације пружио је натпис пронађен у овој области, у коме се помиње *град Метропољ*.³⁰⁴

Име овога града је сложено, састављено од именице μήτηρ ‘мајка’ и πόλις ‘град’. У антици је ово сложено име широко употребљавано и прилично распрострањено и као топоним. Зависно од контекста и свакако времена у коме је употребљавана, ова сложеница је имала значење: *метропола/матични град/оснивач колоније*, понекад *главни град*, каткад и *завичај*.³⁰⁵ У позној антици је обично овим термином означаван главни град епархије, у коме је било и седиште митрополита.³⁰⁶

Γόμφοι

Гомфи су град у тесалској Хестијаотиди смештен на самој граници насупрот Атаманији. Остаци старог града налазе се код данашњег места Музаки (2 км. према северу), око петнаест километара од Трикале. У 531. години забележено је име епископа Еустатија из Гомфа (Gomfiensis civitatis episcopus).³⁰⁷ Код Клаудија Птолемеја град је забележен под именом Γόμφοι као други по реду набројани град у земљи Хестијајота.³⁰⁸ Као утврђено место (castellum/oppidum) у латинским изворима помињу га Флор, Плиније, Цезар и Ливије, који детаљније описују стратешки положај утврђења.³⁰⁹ Код Хијерокла су Гомфи наведени као осми међу градовима у епархији Тесалија.³¹⁰ Стефан Бизантинац га бележи као град у Тесалији, а у одредници о

³⁰³ W. Leake, *Travels in Northern Greece, Vol. IV*, J. Rodwell, 1835, 507-8; у даљем тексту: Leake, *Travels in Northern Greece, IV*.

³⁰⁴ L. Heuzey and H. Daumet, *Mission archéologique de Macédoine*, Paris, 1876.

³⁰⁵ Chantraine, *Dictionnaire*, 698.

³⁰⁶ A. P. Kazhdan, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. II, 1959.

³⁰⁷ Mansi, VIII, 743.

³⁰⁸ Ptolemaius Claudius, *Geographia*, III, 12, 41:

Ἑστιαιωτῶν

Φαιστός μζ δ λθ γ

Γόμφοι μζ γο λθ ς

Αἰγίνιον μη λθ γ

Τρίκκα μη ιβ λθ

Κτιμεναί μη δ λθ ς

Χυρεταί μθ λθ

Μητρόπολις μθ γ λθ

³⁰⁹ T. Livius, *Ab Urbe Condita*, XXXII, 14, 2: “...a consule modico praesidio cum **Gomphos** peteret, oppidum protinus nomine Phaecam, situm inter Gomphos faucesque angustas quae ab Athamania Thessaliam dirimunt, ui cepit.”

³¹⁰ Hieroklis *Synekdemos*, 642, 8:

Филипима обавештава нас да су поред тесалијске Тебе и теспротијски Гомфи преименовани у Филипи.³¹¹ Податак да је његов одбрамбени зид био обновљен у Јустинијаново време налазимо код Прокопија.³¹² Забележен је интересантном графијом Γομφέας као епископско седиште у трећој notiцији (3, 679) у оквиру четрдесет друге провинције *Друге Тесалије*.³¹³ Чињеница да је град забележен као епископско седиште под лариском митрополијом у VIII веку говори да је град наставио да постоји и у рановизантијско време.³¹⁴ Константин Порфирогенит га убраја међу градове епархије Теасалије.³¹⁵

Археолог Олга Карагеоргу сматра да је име овог града везано за јединствену конфигурацију терена, тачније, да је мотивисано његовим специфичним положајем на брду које се данас зове Епископи. То је једно од три брда која се одвајају од пиндског планинског масива и *задиру у виду клина у тесалску равницу*.³¹⁶ Истраживач Милер износи мишљење да се град - утврђење Гомфи налазио на стени која је имала облик

1. θ' Ἐπαρχία Θεσσαλίας, ὑπὸ ἡγεμόνα. πόλεις ιζ'

2. Λάρισα 3. Δημητριάς 4. Θῆβαι 5. Ἐχιναιον 6. Λαμία 7. Ὑπάτα 8. Μητρόπολις 9. Τρίκαι 10.

Γόμφοι 11. Καισάρεια 12. Διοκλητιανούπολις 13. Φάρσαλος.....

³¹¹ Stephanus, *Ethnica*, 210, 9:

Γόμφοι, πόλις Θεσσαλίας. τὸ ἔθνικὸν ὅμοιον. εὐρηται δὲ Γομφεύς.
666, 1:

Φίλιπποι, πόλις Μακεδονίας, οἱ πρότερον Κρηνίδες. Ἄρτεμιδωρος ἐν ἐπιτομῇ τῶν ἑνδεκα καὶ πόλις Φίλιπποι τὸ παλαιὸν Κρηνίδες. τοῖς δὲ Κρηνίταις πολεμουμένοις ὑπὸ Θρακῶν βοηθήσας ὁ Φίλιππος Φιλίππους ὠνόμασεν". ἔνθεν ἦν Ἄδραστος ὁ περιπατητικὸς φιλόσοφος, Ἄριστοτέλους μαθητῆς. ἐκλήθησαν Φίλιπποι καὶ αἱ Θῆβαι Θεσσαλίας καὶ Γόμφοι Θεσπρωτίας. ὁ πολίτης Φιλιππεύς, Φιλιππηνός δὲ παρὰ Πολυβίω. Ὑ κοментару: Γόμφη V.

³¹² Procopius, *De aedificiis* IV, iii, 5 : "ἐπὶ μέντοι Ἐχιναιίου τε καὶ Θηβῶν καὶ Φαρσάλου καὶ ἄλλων τῶν ἐπὶ Θεσσαλίας πόλεων ἀπασῶν, ἐν αἷς Δημητριάς τέ ἐστι καὶ Μητρόπολις ὄνομα καὶ Γόμφοι καὶ Τρίκα, τοὺς περιβόλους ἀνανεωσάμενος, ἐν τῷ ἀσφαλεῖ ἐκρατύνατο, χρόνῳ τε καταπεπονηκότας μακρῶ, εὐπετῶς τε ἄλωτους ὄντας, εἴ τις προσίει."

³¹³ Dagrouzès, *Notitae episcopatum*: ΜΓ' ἐπαρχία δευτέρος Θετταλίας

α' Λάρισα μητρόπολις ζ' ὁ Λαμίας ιβ' ὁ Γομφέας

β' ὁ Δίος η' ὁ Σαλτουμηόνης ιγ' ὁ 9 Τρίκης

γ' ὁ Δημητιάδος θ' ὁ Καισαρείας ιδ' ὁ Ὑπατίας

δ' ὁ Σκινέως ι' ὁ Φαρσάλω ιε' ὁ Διοκλητιανουπόλεως

ξ' ὁ Γηέβας ια' ὁ Μητροπόλεως ιε' ὁ Πύκτος

Ὑ κοментару је забележено: Γόμφοι Hier. 642, 10.

³¹⁴ BCH 45, 1921, 16.

³¹⁵ Constantinus Porphyrogenitus, *De thematibus*:

Ἐπαρχία Θεσσαλίας· ὑπὸ τὸν αὐτόν, πόλεις ιζ'· Λάρισα, Δημητριάς, Θῆβαι, Ἐχιναιός, Λαμία, Τρίκη, Γόμφοι, Ὑπάτη αἱ νῦν λεγόμεναι Νέαι Πάτραι, Μητρόπολις, Καισάρεια, Φάρσαλος, Βουραμίνισις, σάλτος Ἰ[ωανν]ούβιος, νῆσος Σκίαθος, νῆσος Σκέπολα, νῆσος Πεπάρηθος.

³¹⁶ Karageorgou, *Urbanism and economy*, 142.

клина.³¹⁷ Оба истраживача су се вероватно водила визуелним утиском при тумачењу овог имена, полазећи од техничког значења речи γόμφος, ὄ, ‘колац, клин, чавао’. Шантрен у свом етимолошком речнику, као прво значење речи даје *κлин* (нарочито клин који се употребљава при изградњи бродова).³¹⁸ Употреба ових клинова у бродоградњи потврђена је код античких аутора. Осим тога, дрвени клин је служио као направа за спајање уопште, нарочито за спајање предњег и задњег дела запрежних кола. Ова функција јасно показује да се ради о једном веома старом техничком термину. Према Шантрелу, реч је уобичајена у јонском и атичком дијалекту. У латинском језику је наслеђени облик *gotphus* са значењем *велики зглоб у облику клина, стена у облику клина*. Код Хесихија је потврђено значење: *κλιнови, зглобови, везе, зуби - кутњаци*.³¹⁹ Због различитих значења које има ова реч тешко је донети суд о основи од које потиче. Шантрел сматра да је непотребно тражити дали је основно значење речи *врх* или *зуб-кутњак*. Од понуђених различитих значења сматрамо да би за име нашег утврђења значење *κлин* једино одговарало и то у конкретном случају као опис конфигурације терена на коме се налази, као што сматра и Карагеоргу. Упореди у српском географски термин *κлик* који се као топономастичка метафора може довести у везу са термином *κβλυκτ* ‘очњак’: *огољени каменити врх, стена која се издиже изнад околног земљишта, хрид*,³²⁰ и етимологију по којој гр. γόμφος рефлектује праиндоевропску реч за ‘зуб’ одражену у том значењу у староиндијском *jāmbha*, пра словенском **zobь*, албанском *dhëmb*.³²¹

Трика

Трика је град у плодној области Хестијотида, у северозападној Тесалији. Поменуто је код Хомера са епитетом *κοηογοјна*.³²² Према Хомеровом сведочанству, у Трики су пребивали и владали Асклепијеви синови-лекари Махаон и Подалијрије.

³¹⁷ K. Müller, *Geschichten hellenischer Stämme und Städte*, Volume 3, J. Max, 1924, 24. Упореди и : I. Grasberger, *Studien zu den griechischen Ortsnamen*, 1888, 126.

³¹⁸ Herodotus, *Historiae*, II, 96.

³¹⁹ Hesychius, *Lexicon*, 805, 1:

*γόμφοι: μύλοι, σφῆνες, δεσμά, ἄρθρα, σύνδεσμοι. vg AS καὶ ὀδόντες vg γόμφοι

Слично и Suda, *Lexicon*: Γόμφοι: μύλοι, σφῆνες, δεσμά, ἄρθρα, σύνδεσμοι ὀδόντων.

³²⁰ Види А. Loma, „Киљан–“пободен камен” далматоромански остатак на тлу Црне Горе“, *Juznoslovenski filolog*, LXV, 93.

³²¹ Frisk, *GEW I*, 319-320.

³²² Homerus, *Ilias*, B, 729: “Οἱ δ' εἶχον Τρίκην καὶ Ἰθώμην κλωμακόεσσαν” Δ.202: “λαῶν, οἱ οἱ ἔποντο Τρίκης ἐξ ἰπποβότοιο”

Αντιχκα Τρικα је била значајна због близине плодне равнице. Још код Страбона је забележена као јако утврђење.³²³ Остаци старог града су веома оскудни. На месту старог акропоља подигнуто је византијско утврђење.³²⁴ Τρικα није играла неку велику улогу у хеленској историји, иако је због свог изузетног положаја била позната као транзитни центар, који је процветао нарочито у византијском периоду, преузимајући у том погледу примат од Гомφα. Код Прокопија је описано обнављање градских бедема. Овај аутор је помиње само у *De aedificiis* под именом Τρίκα,³²⁵ као град у Тесалији коме је Јустинијан обновио бедеме. Код Клаудија Птолемеја град је забележен графијом Τρίκκα као четврти по реду у земљи Хестијајота.³²⁶ Код Хијерокла је Τρικα набројана као осма међу градовима у епархији Тесалија.³²⁷ Константин Порфирогенит је такође смешта у епархији Тесалија и анахроно је бележи старим именом.³²⁸ Поменуता

³²³ Strabo, *Geographica*, VIII, 4, 4:

“δείκνυται δ' ἐν τῇ Γερηνίᾳ Τρικκαίου ἱερὸν Ἀσκληπιοῦ, ἀφίδρυμα τοῦ ἐν τῇ Θετταλικῇ Τρίκκῃ.”

IX, 5, 17:

“Ὁ δ' οὖν ποιητὴς μέχρι δεῦρο προελθὼν τῆς Μαγνητικῆς παραλίας ἐπάνεισιν ἐπὶ τὴν ἄνω Θετταλίαν· καὶ γὰρ τὰ παρατείνοντα τῇ Φ[θιώτιδι], ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς Δολοπίας καὶ τῆς Πίνδου, [μέχρι τῆς] κάτω Θετταλίας διέξεισιν οἳ δ' εἶχον Τρίκκην καὶ Ἰθώμην κλωμακόε-σαν.”

IX, 5, 17:

“καλοῦσι δὲ καὶ [αὐτὴν καὶ] τὴν Δολοπίαν τὴν ἄνω Θετταλίαν, ἐπ' εὐθείας οὔσα[ν τῇ ἄνω] Μακεδονία, καθάπερ καὶ τὴν κάτω τῇ κάτω. ἔστι δ' ἡ μὲν Τρίκκη, ὅπου τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ τὸ ἀρχαιότατον καὶ ἐπιφανέστατον, ὄμορος τοῖς τε Δόλοψιν καὶ τοῖς περὶ τὴν Πίνδον τόποις.

IX, 5, 17: “οὕτω γὰρ καλεῖσθαι πρότερον, νῦν δὲ *Θαμαὶ μετωνομάσθαι, χωρίον ἐρυμνὸν καὶ τῶ ὄντι κλωμακόεν, ἰδρυμένον μεταξὺ τεττάρων φρουρίων ὥσπερ ἐν τετραπλεύρῳ κειμένων, Τρίκκης τε καὶ Μητροπόλεως καὶ Πελινναίου καὶ Γόμφων.”

³²⁴ Anvamea *Ἡ Βυζαντινὴ Θεσσαλία*, 132f., 195.

³²⁵ Κοментар: Τρίκα, τοὺς scripsi] τρικκαττους codd.

³²⁶ Ptolemaius Claudius, *Geographia*, III, 12, 41:

Ἑστιαιωτῶν

Φαιστός μζ δ λθ γ

Γόμφοι μζ γο λθ ς

Αἰγίνιον μη λθ γ

Τρίκκα μη ιβ λθ

.....

³²⁷ Hieroklis Synekdemus, 642, 9:

1. θ' Ἐπαρχία Θεσσαλίας, ὑπὸ ἡγεμόνα. πόλεις ιζ'

2. Λάρισα 3. Δημητριάς 4. Θῆβαι 5. Ἐχίναιον 6. Λαμία 7. Ὑπάτα 8. Μητρόπολις 9. **Τρίκα** 10.

Γόμφοι 11. Καισάρεια 12. Διοκλητιανούπολις 13. Φάρσαλος.....Υ κοментару: Τρίκαι] sic BT Τρίκη Const. Τρόκαι Car. Τρίκκης . Τρίανης Notit. Τρίκη Wess. Bekk.

³²⁸ Constantinus VII Porphyrogenitus, *De thematibus*:

Ἐπαρχία Θεσσαλίας· ὑπὸ τὸν αὐτόν, πόλεις ιζ'· Λάρισα, Δημητριάς, Θῆβαι, Ἐχιναιός, Λαμία, **Τρίκη**, Γόμφοι, Ὑπάτη αἰ νῦν λεγόμεναι Νέαι Πάτραι, Μητρόπολις, Καισάρεια, Φάρσαλος, Βουραμίνσιος, σάλτος Ἰ[ῶανν]ούβιος, νῆσος Σκίαθος, νῆσος Σκέπολα, νῆσος Πεπάρηθος.

је и код Стефана Бизантинца.³²⁹ У notiцијама је забележена као епископско седиште под метрополом Ларисом.³³⁰ Истраживач Дајли³³¹ радио је на терену око данашње Трикале и утврдио да је упркос честим тврђењима осталих истраживача да практично нема ничег видљивог од старих бедема Трике (мисли се на оне које описује Прокопије), он ипак међу рушевинама касновизантијских грађевина на западној страни акрополе приметио неколико великих камених блокова. Због тога сматра да је прилично

---

³²⁹ Stephanus, *Ethnica*, 635, 1: **Τρίκη**, πόλις Θεσσαλίας, ἀπὸ Τρίκκης τῆς Πηνιεύθ θυγατρὸς. τὸ ἔθνικὸν Τρικκαῖος.

У коментару: τριάκη et mox Τριάκης V. Τρικαῖος R, Τρικαῖος V.

³³⁰ Dagouzès, *Notitiae episcopatum*:

Забележен је графијом **ὁ Τρίκης** као епископско седиште у трећој notiцији (3, 680) у оквиру четрдесет друге провинције “Друге Тесалије”:

ΜΓ' ἐπαρχία δευτέρως Θετταλίας

α' Λάρισσα μητρόπολις ζ' ὁ Λαμίας ιβ' ὁ Γομφέας

β' ὁ Δίος η' ὁ Σαλτουμηόνης **ιγ' ὁ Τρίκης**

.....

Измењеном графијом **ὁ Τρίκης** је поменут у седмој notiцији (7, 571) као епископско седиште под “Ларисом Хеладском”:

ΛΔ τῆ Λαρίσση τῆς Ἑλλάδος

α' ὁ Δημητριάδος ζ' ὁ Λοιδωρικού

β' ὁ Φαρσάλω **ζ' ὁ Τρίκης**

.....

У коментару: Τρικκάλων DEF 575-583 om. J (in mg suppl. Vaticanus 1150, f. 201)

Τρίκη τὰ νῦν Τρίκαλα· Diller, A9, B15.

У деветтој notiцији (9, 442), забележен је графијом **Τρίκης** као епископско седиште под метрополом Ларисом, и варијантом графије Τρικιῆς S:

ΛΔ τῆ Λαρίσση τῆς Ἑλλάδος

α' ὁ Δημητριάδος ζ' ὁ Λοιδωρικού

β' ὁ Φαρσάλω **ζ' ὁ Τρίκης**

.....

У десеттој notiцији (10 521), је епископско седиште потчињено метрополи Лариси “Друге Хеладе” са истом графијом:

ΛΔ τῆ Λαρίσση τῆς Ἑλλάδος

α' ὁ Δημητριάδος ζ' ὁ Λοιδωρικού ια' ὁ Βεσαίνης

β' ὁ Φαρσάλων **ζ' ὁ Τρίκης** ιβ' ὁ Καπουλιάνων

.....

Друга рецензија:

ΛΕ' τῶ Λαρίσσης δευτέρας Ἑλλάδος

α' ὁ Δημητριάδος ζ' ὁ Λοιδωρικού

β' ὁ Φαρσάλων **ζ' ὁ Τρίκης**

.....

У тринаесеттој notiцији (13, 570) забележена је као епископско седиште исте митрополије **ὁ Τρικάλων**.

ΛΕ' τῆ Λαρίσση τῆς Ἑλλάδος

.....

θ' (6) ὁ Τρικάλων (7) ὁ Ἐχίνου

ι' (8) ὁ Κολύδρου

У коментару текста се напомиње: Τρίκης ἦτοι < vacat > linea sequenti ὁ Τρικ (ά) λ (ων) S.

³³¹ Daly, *Echinos*, 507.

вероватно да бар један део старије конструкције још увек постоји у средишту зида из новијег периода. Сачуван је и подни мозаик из нартекса базилике са натписом, највероватније из 5 века³³² као и остаци цркве из византијског периода на акропољу. Данашње место са којим се поистовећује стара Трика је Трикала.

Код Кекаумена, код кога је први пут забележено ново име, становници града посведочени су као Τρικαλιται.³³³ У додатку (Appendices, Urbium regionum fluminum set. nomina immutata) I, 12 забележен је податак да је Трика променила име у Трикала: Τρίκη τὰ νῦν Τρίκαλα који је у II, 69 поновљен са друкчијом графијом: Τρίκη τὰ νῦν Τρίκαλα. Код византијског хроничара Кантакузина забележена је као Трикала.³³⁴ Ана Комнина је помиње као географски појам са измењеним именом Трикала, не наводећи ближе податке о природи насеља.³³⁵

Име Трика се у старијим изворима бележи мање-више уједначеном графијом са евентуалном варијацијом Τρίκη/Τρίκα. У лексикону Суда налазимо податак према којем постоји племе под именом Трикаји: Τρικαῖοι: ὄνομα ἔθνους.³³⁶ Од приложених сведочанства уочавамо да је име града Трика (Τρίκα) највероватније у периоду XI - XII века промењено у Трикала (Τρίκαλα).³³⁷ Ово ново име града је свакако у вези са старијом варијантом, чија је етимологија засад непозната. Најстарији податак о пореклу имена налазимо код Стефана Бизантинца, према коме је Трика добила име по имену Пенејеве кћери. Кодер и Хилт у ТИВ –у о Тесалији, позивајући се на Ану Аврамеу,

³³² A. Orlandos, „Ψηφιδωτὸν δάπεδον ἐκ Βασιλικῆς τῶν Τρικάλων“, *ABME* 8, 1955-6, 117-125.

³³³ Cecaumeni *Strategicon*, 254.

³³⁴ Joannes VII Cantacuzenus, *Historiae*: I, 741, 1: 254

καὶ εἶλε τὸν τε Γόλον καὶ Καστρίν καὶ Λυκόστομον πολιήματα αὐτῆς. Σταγούς δὲ καὶ **Τρίκαλα** καὶ Φανάριον καὶ Δαμάσιν καὶ Ἐλασῶνα, ἃ ὑπὸ Γαβριηλόπουλον ἐτέλουν, καὶ ἕτερα φρούριά τινα ὁ τῆς Ἀκαρνανίας ἄρχων ὁ δεσπότης Ἰωάννης ὁ δοῦξ φθάσας παρεστῆσατο ὁμολογίᾳ.

³³⁵ A. Comnena, *Alexiadis*, V, 5, 2:

Ἐν ὅσῳ δὲ ταῦτα ὁ βασιλεὺς ᾤκονόμει καὶ ἠτοιμάζετο, ὁ Βαῖμουῆτος μέρος τι τοῦ ἰδίου στρατεύματος ἀποδιελόμενος Κελτοὺς καταφράκτους ὅλους ἀποστείλας ἐξ ἐπιδρομῆς κατέσχε τὴν Πελαγονίαν, **τὰ Τρίκαλα** καὶ τὴν Καστορίαν. Αὐτὸς δὲ ὁ Βαῖμουῆτος μετὰ ξύμπαντος τοῦ στρατεύματος καταλαβὼν **τὰ Τρίκαλα** ἀποσπάδα τοῦ ὅλου στρατεύματος ἀποστείλας γενναίους ὅλους ἐξ ἐφόδου κατέσχε τὸν Τζίβισκον.

V, 5, 7:

Οἱ γοῦν Λατῖνοι τὴν σημαίαν ἐξ ὀρθίου σχήματος κατακλιθεῖσαν ἐωρακότες ἐν συγχύσει

γεγόνασι καὶ ἐφ' ἑτέραν ἐτράποντο ἀτραπόν, δι' ἧς καὶ **τὰ Τρίκαλα** καταλαμβάνουσιν ἤδη προκατασχεθέντα παρά τινων τῶν μετὰ τοῦ Βαῖμούητου πρὸς τὸ Λυκοστόμιον

φευγόντων.

³³⁶ Suda, *Lexicon*, 980, 1.

³³⁷ Нови облик имена употребљен је и код Халкокондила: Chalcocondylae Laonici, *Historiarum*, II, 30, 3: “ἐνταῦθα ὡς ἐπίθετο Τουραχάνης ὁ τῶν **Τρικκάλων** καὶ Θετταλίας ὑπαρχος τότε δι' ὧν, τοὺς τε Ἀλβανούς ἀφεστηκότας ἀπὸ βασιλέως καὶ τὴν μητρόπολιν πολιορκούντας, ...”

одлучно одбацују словенску етимологију имена.³³⁸ Олга Карагеоргу у својој студији о тесалским градовима у касној антици говори и о етимологији имена Трике,³³⁹ углавном преносећи разматрања истраживача Симеонидиса. Она прихвата Симеонидисову етимологију, према којој Τρίκαλα води порекло од придева Τρίκάρη(α)νον (ὄρος) или Τρίκάρανα (ὄρη), са значењем *гора/ горе са три врха*, које одговара конфигурацији терена, односно представља прикладну ознаку за врхове планине Касије где се налазио град. Тако се и град назвао Τρίκάρανος πόλις или једноставно Τρίκάρανα, облик који се поступно скратио у Τρίκάρα, а онда се путем дисимилације (ρρ>ρλ) дошло до имена Τρίκαλα.³⁴⁰ Симеонидис сматра да је до овог новог облика имена, насупрот старијем облику Τρίκκη/Τρίκκα који је био у употреби све до краја VI века, дошло после дужег тзв. *тамног периода* у коме се град не помиње у изворима. Оба аутора намећу питање дали је до промене имена дошло спонтано или је град преименован одлуком званичних власти. Карагеоргу даје предност становишту о спонтаном именовању, сматрајући да је конфигурација терена била веома важна за становнике Трике, јер су брда служећи као склоништа нудила савршену могућност за повлачење становништва приликом опасности. Главни аргумент археолога Карагеоргуове да град није преименован од званичника је сведочанство солунског архиепископа Еустатија.³⁴¹

Λάρισα

Лариса је најзначајнији град који је усред плодне тесалске равнице Пелазгиотиде. Помињу је бројни антички извори Клаудије Птоlemeј је набраја под именом Λάρισα као други по реду град *међу осталим градовима у Фтиотиди до Пелазгијског залива*.³⁴² У време македонске експанзије, Лариса је заузета од стране

³³⁸ TIB I, 278. ; Avramea, *Η Βυζαντινή Θεσσαλία*, 135f, 195.

³³⁹ Karagiorgou, *Urbanism and Economy*, 133-134.

³⁴⁰ Χ. Π. Συμεωνίδης, „Η προέλευση και η εξάπλωση του γεωγραφικού όρου 'Τρίκαλα'“
περιοδικό *Τρικαλινά* 3 (1983) 5-18.

³⁴¹ Eustath. *Comment.* Vol I, 515

“**Τρίκκη** δὲ πόλις Θεσσαλίας, ἀπὸ Τρίκκης θυγατρὸς μὲν Πηνειοῦ ποταμοῦ, γυναικὸς δὲ Ὑφέως. **ταύτην Τρίκαλά τινές φασιν ἄρτι καλεῖσθαι**, οἱ δὲ παλαιοὶ Τρίκαλα οὐδετέρως δι' ἑνὸς κ πόλιν Σικελίας ἱστοροῦσι.”

³⁴² Claudii Ptolemaei *Geographia*, 3, 12, 2:

Φθιώτιδος ἐν τῷ Πελασγικῷ κόλπῳ

Παγασαί ν γ λη γ ιβ

Δημητριάς ν λη γ ιβ

Ποσειδῖον ἄκρον να λη γ

Λάρισα να γ λη δ

Ἐχῖνος να ς λη δ

Филипа II у 352 години старе ере и постаје његово најзначајније упориште у Тесалији.³⁴³ Након македонске доминације, Лариса потпада под власт Римљана, развија се и остаје веома значајан град у овој области. Помиње је и Стефан Бизантинац.³⁴⁴ Интересантно је то да Стефан помиње још један податак у вези са Ларисом у Тесалији под другом одредницом "Αργος, где каже да се Лариса некада звала Αργος.³⁴⁵ Код Прокопија налазимо податак о обнављању градских бедема. Док о обнови заштите осталих градова даје само успутна обавештења у само једној реченици, Лариси је, као значајнијем центру, посветио мало више простора и пажње. Аутор издваја Καјсареју и Ларису као значајније градове и наводи да су њихове тврђаве и превише пострадале у задње време (највероватније мисли на упаде Острогота крајем 5 века),³⁴⁶ и да су они после тога остали практично необезбеђени. Нове бедеме је подигао император Јустинијан и тиме је, према Прокопијевим речима, *повећана не само безбедност, него и свеукупни напредак читавог региона.*³⁴⁷ Лариса не само што продужава да постоји као град и у византијском и средњовековном периоду, већ задржава и водећу улогу у региону као административни и црквени центар. У Хијерокловом Синегдему је

Σπέρχεια να λη γο

Θῆβαι Φθιώτιδος να λη ιβ

³⁴³ Polybius, *Historiae*, V, 99, 3:

"Ο δὲ Φίλιππος διαφευσθεὶς τῆς πράξεως, καὶ καταστρατοπεδεύσας περὶ τὸν Ἐνιπέα ποταμὸν, συνῆγε τὰς παρασκευὰς ἐκ τε τῆς **Λαρίσης** καὶ τῶν ἄλλων πόλεων, ἃς ἐπεποίητο κατὰ χειμῶνα πρὸς τὴν πολιορκίαν."

Упореди и Livius, XXXII, 33, 16; XXXIII, 6, 3; XXXIII, 11, 1.

³⁴⁴ Stephanus, *Ethnica*:

Λάρισαι πόλεις ι. **Θεσσαλίας**, ἡ πρὸς τῷ Πηνεῖῳ, ἦν Ἀκρίσιος ἔκτισε. δευτέρα ἡ Κρεμαστή, ὑπὸ τινων δὲ Πελασγία. τρίτη ἐν τῇ Ὀσση χωρίον. τετάρτη τῆς Τρωάδος, ἦν φησιν "Ὀμηρος τῶν οἱ Λάρισαν ἐριβώλακα". πέμπτη Αἰολίδος περὶ Κύμην τὴν Φρικωνίδα. ἕκτη Συρίας, ἦν Σύροι Σίζαρα καλοῦσιν. ἑβδόμη Λυδίας. **ὀγδόη Θεσσαλίας πρὸς τῇ Μακεδονίᾳ**. ἐνάτη

Κρήτης. δεκάτη Ἀττικῆς ἐστὶ Λάρισα. καὶ ἡ ἀκρόπολις τοῦ Ἄργους Λάρισα. καὶ ὁ πολίτης Λαρισαῖος καὶ Λαρισεὺς Ζεὺς. Στράβων δὲ κώμην φησὶν Ἐφέσου, ἐν ἡ Ἀπόλλων Λαρισηνός."

³⁴⁵ Idem: 112, 23:

"Αργος, ... τρίτη Θεσσαλίας [ἡ νῦν **Λάρισσα**]· τετάρτη Κιλικίας ἡ νῦν Ἀργειόπολις.

У коментару је забележена напомена: η(νυτν Λαρισσα add. Eustathius I

³⁴⁶ О овим упадима и код другог извора, Comes Marcellinus, 92.

³⁴⁷ Procopius, *De aedificiis*, IV, iii 6-11:

"Ἄλλ' ἐπεὶ ἐς Θεσσαλίαν ἀφίγμεθα, φέρε δὴ, τῷ λόγῳ ἐπὶ τε τὸ ὄρος τὸ Πήλιον καὶ Πηνεῖον ποταμὸν ἴωμεν. ῥεῖ μὲν ἐξ ὄρους τοῦ Πηλίου πρῶς τῷ ρείθρῳ ὁ Πηνεῖός, ωράισται δὲ αὐτῷ περιρροομένη πόλις ἡ **Λάρισα**, τῆς Φθίας ἐνταῦθα οὐκέτι οὔσης, τοῦτο δὴ τοῦ μακροῦ χρόνου τὸ διαπόνημα. φέρεται δὲ ὁ ποταμὸς οὔτος εὖ μάλα προσηγῶς ἄχρι ἐς θάλασσαν. εὐφορὸς τε οὖν ἐστὶν ἡ χώρα καρπῶν παντοδαπῶν καὶ ποτίμοις ὕδασι κατακορῆς ἄγαν, ὧν περὶ ὀνίνασθαι ὡς ἤκιστα εἶχον περίφοβοι ὄντες οἱ τῆδε ὠκνημένοι διηνεκὲς καὶ караδοκοῦντες αἰεὶ τοὺς βαρβάρους ἐγκείμεσθαι σφίσι· ἐπεὶ οὐδαμῇ τῶν ταύτη χωρίων ὀχύρωμα ἦν, ὅπη ἂν καταφυγόντες σωθῆσαντο. ἀλλὰ καὶ **Λάρισσαν** καὶ Καισάρειαν, πεπονηκότων σφίσι ὑπεράγαν τῶν ἐρυμάτων, σχεδὸν τι ἀτειχίστους εἶναι ξυνέβαινε. βασιλεὺς δὲ Ἰουστινιανὸς ἀμφω τείχη ἰσχυρότατα ποιησάμενος γνησίᾳ τὴν χώραν εὐδαιμονίᾳ ξυνώκισεν."

забележено да је она постала седиште епархије Тесалије,³⁴⁸ а касније, увођењем тематског уређења, и седиште тесалске теме. У додатку (Urbium regionum fluminum set. nomina immutata 1, 9) забележен је податак да је Аргос Тесалијски променио име у Лариса: "Αργος Θετταλικὸν ἢ Λάρισα."³⁴⁹ У додатку 1, 54 налазимо још један податак у вези са овим топонимом, где се изедначавају имена Λάρυμνα и Λάρισα.³⁵⁰ Анонимни географ из Равене помиње Ларису као последњу станицу од Месембрије, а прву од Дирахија.³⁵¹ И у Гвидоновој Географији Лариса је набројана као последњи град од одредишта Месембрија и као први међу педесет седам набројаних од Дирахија.³⁵² Помиње је и лексикограф Хесихије.³⁵³ Константин Порфиρο-генит је убраја међу градове у епархији Тесалија.³⁵⁴ Спискови епископија нас обавештавају да је овај град имао статус метрополе потчињене патријаршиској столици у Константинопољу, која је у различитим периодима имала различити број епископских седишта под својом влашћу.³⁵⁵ Забележена је и код аутора из познијег периода. Георгије Акрополита, писац

³⁴⁸ Hieroklis *Synekdemos*, 642, 1:

1. θ' Ἐπαρχία Θεσσαλίας, ὑπὸ ἡγεμόνα. πόλεις ιζ'

2. Λάρισα 3. Δημητριάς 4. Θῆβαι 5. Ἐχίναιον 6. Λαμία 7. Ὑπάτα 8. Μητρόπολις 9. Τρίκαι 10. Γόμοφοι 11. Καισάρεια 12. Διοκλητιανούπολις 13. Φάρσαλος.....

У коментару: Λάρισα]sic B Λάρισα reliqui

³⁴⁹ Упореди и: Stephanus, *Ethnica*: τρίτη Θεσσαλίας [ἡ νῦν Λάρισα]:

Другачије: Strabo, *Geographica*: "τό τε [γὰρ] Ἀργος τὸ Πελασγικὸν [οἱ μὲν] καὶ πόλιν δέχονται Θετταλικὴν περὶ Λάρισαν ἰδρυμένην ποτὲ νῦν δ' οὐκέτι οὔσαν· οἱ δ' οὐ πόλιν ἀλλὰ τὸ τῶν Θετταλῶν πεδίον οὕτως ὀνοματικῶς λεγόμενον, θεμένου τοῦνομα Ἄβαντος ἐξ Ἀργους δεῦρ' ἀποικήσαντος.

³⁵⁰ Λάρισα] sic Rh. , Λάρυσα reliqui. Ради се о сасвим другом топониму, Упореди: Hesychius, *Lexicon*: Λάρυμνα, πόλις Βοιωτίας.

³⁵¹ Ravenatis anonymi *Cosmographia* et Guidonis *Geographia*: 374, 13, 16; 379, 5: A supra scripta civitate quae dicitur Mesembria circa ipsa litora maris usque ad civitatem quae dicitur **Larissa** sunt civitates quinquaginta una et supputantur miliaria centum tredecim.

³⁵² Ravenatis anonymi *Cosmographia* et Guidonis *Geographia*: 536, 24; 541, 11: "Itaque a civitate praelata Mesembria per ora maris usque ad nominatam Larisam urbem civitates sunt quinquaginta quinque (у коментару је забележена и варијанта quinquaginta tres) et miliaria supponuntur mille centum tredecim" и ближе опредељен као: "**Larisa**, urbs regni Mirmidonum, in qua regnavit Achilles famosissimus, quam modo melius sanctus martyr Achilles illuminat. "

³⁵³ Hesychius, *Lexicon*:

Λάρισα: πόλις Συρίας κοίλης, καὶ Θεσσαλίας (B 841)

³⁵⁴ Constantinus Porphyrogenitus, *De thematibus*:

Ἐπαρχία Θεσσαλίας· ὑπὸ τὸν αὐτόν, πόλεις ιζ'· **Λάρισα**, Δημητριάς, Θῆβαι, Ἐχιναιός, Λαμία, Τρίκη, Γόμοφοι, Ὑπάτη αἱ νῦν λεγόμεναι Νέαι Πάτραι, Μητρόπολις, Καισάρεια, Φάρσαλος, Βουραμίνσιος, σάλτος Ἰ[ωανν]ούβιος, νῆσος Σκίαθος, νῆσος Σκέπολα, νῆσος Πεπάρηθος.

³⁵⁵ Darrouzès, *Notitiae episcopatum*:

У тексту друге и петте notiције Лариса је опредељена као метропола епархије Хеладе:

(2, 40) Τάξις προκαθέδρας μητροπολιτῶν

λξ' ἐπαρχία Ἑλλάδος ὁ Λαρίσσης

λς' ἐπαρχία Μακεδονίας α' ὁ Φιλίππων

(5, 43) Τάξις τῶν ὑποκειμένων μητροπόλεων τῶ πατριαρχικῶ θρόνῳ τῆς θεοφυλάκτου πόλεως

(επαρχία Ἑλλάδος ὁ Λαρίσης)

У трећој ноџици забележена је као четрдесет и друга по реду метропола Друге Тесалије, подчињена Константинопољској столици, која има под својом влашћу подређене епископије: **ὁ Λαρίσης**, ΜΓ' ἐπαρχία δευτέρας Θετταλίας

У шестој ноџици забележено је само име Ларисе **ὁ Λαρίσης** у поредку имена преподобних метропола, без ближег одређивања припадности.

У седмој ноџици (7, 564) забележена је као метропола: ΛΔ" **τῆ Λαρίση** τῆς Ἑλλάδος.

У осмој и деветој ноџици поменуџа је такође као метропола Хеладе:

(8, 36) Αἱ μητροπόλεις Τάξις τῶν ὑποκειμένων μητροπόλεων

λδ' ἡ Λάρισα ἐπαρχία Ἑλλάδος ὁ Λαρίσης (ιδ')

(9, 435) Εἰοσί δὲ καὶ ὅσοι ἐκάστη μητρόπολι ὑπόκεινται θρόνοι

ΛΔ" **τῆ Λαρίση** τῆς Ἑλλάδος

У десеттој ноџици (10, 514, 775) у којој је забележен поредак метропола подчињених апостолској столици, Лариса је поменуџа два пута: једном у тексту (10, 514): “ΛΕ' **τς+Π Λαρι/σης** δευτε/ραξ (Ελλα/δος”затим и у додатку 2 као: “φο/νοξ λς'. **τῶ Λαρίσης** δευτέρας Θετταλίας καὶ πάσης Ἑλλάδος”.

(Ово је случај специфични или датирање исте нијансе од XI до XIII века води у хорсокак. Млађи историчари међутим сумњају да се ради о урођеној грешци у наслову: δευτέρας Θετταλίας καὶ πάσης Ἑλλάδος. Помињање Друге Тесалије у трећој ноџици води ка поправљању грешке у X веку, уколико се појави једна Тесалија Прима.)

У једанаестој (11, 36), дванаестој (12, 34), петнаестој (15, 34) и шеснаестој ноџици (16, 34) одбележена је идентично као метропола.

λδ' ἡ Λάρισα ὁ Λαρίσης

У осамнаесеттој (18, 41) ноџици је забележена као метропола потчињена апостолском и патријаршиском столицом Константинопоља у време Андроника Палеолога Старијег:

μα' ὁ Λαρίσης

μβ' ὁ Ναυπάκτου

У ноџици Нила Доксипатрија (14, 37) Лариса је набројана као тридесет и седма по реду метропола:

Εἴσι δὲ αἱ ἀναγεγραμμένα ἐπαρχία καὶ μητροπόλεις αἱ ὑποκείμεναι τῶ Κωνσταντινουπόλεως αὐται, αἱ ἐν τῆ Ἀνατολῇ καὶ τῆ Δύσει καὶ τοῖς λοιποῖς

λδ' ἡ Λάρισα τῆς Ἑλλάδος ἔχουσα ἐπισκοπὰς ..... ιζ' (ι')

У седамнаестој ноџици (17, 41) у којој су набројане метрополе подређене Константинопољској столици у време Андроника Другог Палеолога забележена је као четрдесет и прва по реду метропола: **μα' ὁ Λαρίσης**· καὶ αὐτῆ, θρόνος λδ' οὔσα, εἰς, μβ' γέγονεν.

У деветнаестој ноџици (19, 45) у којој су набројане метрополе подређене Константинопољској столици у време Андроника Трећег Палеолога Лариса је набројана као:

λγ' ὁ Τραπεζοῦντος

λδ' ὁ Λαρίσης

λε' ὁ Ναυπάκτου

У двадесетој ноџици (20, 34) у којој се набрајајају седишта митрополита и оних који се називају ἐξάρχου καὶ ὑπέρτιμοι, и других који су ὑπέρτιμοι μόνον, Лариса је наведена као тридесет и четврта по реду: **λδ' ὁ Λαρίσης**, δευτέρας Θετταλίας καὶ πάσης Ἑλλάδας.

У двадесет и првој ноџици (21, 29) у којој је наведен списак “данашњих” метропола (εὐρίσκονται τὴν σήμερον) и архиепископија подчињених Константинопољу као двадесет и девета метропола уобичајеном графијом је набројана Лариса: “κδ' ἡ Λάρισα”. У истој ноџици (21, 139), у делу где су набројане митрополије са “данашњим” епископским седиштима забележена је као:

ὁ Λαρίσης τῆς Ἑλλάδος ἔχει ταύτας

τοῦ Δημετριάδος

У додатку 2, 94 у делу где су набројани: περὶ ἐπωνυμίας πόλεων καὶ τόπων поново налазимо податак : “Αργος Θετταλικὸν ἡ Λάρισα.

из XIII века, помиње Ларису поред Фарсале, Деметријаде и Платамоне.³⁵⁶ Јован Скилица назива Ларису тврђавом.³⁵⁷ Остаци античког града су веома оскудни. Најновија археолошка истраживања углавном су концентрисана на старо позриште.³⁵⁸ Приликом грађевинских радова откривена је ранохришћанска зграда, највероватније базилика, са осликаним зидовима датирана негде у почетак V века.³⁵⁹ Археолошки радови су открили мреже ранохришћанских/рановизантијских цистерни у центру града датираних у Јустинијаново време.³⁶⁰ То је и својеврсна потврда Прокопијевих сведочанства у вези са Јустинијановим активностима на плану квалитетног снабдевања водом, које су поред фортификацијских биле његов приоритет.

Чињеница да је још код Хомера поменут *Хипотој, вођа Пелазга који су пребивали у плодној Лариси*,³⁶¹ показује да је име Лариса веома старо и да је, по свом пореклу, највероватније предгрчко. Лик у којем се овај топоним бележи је Λάρισ(σ)α, са варирањем простог и удвојеног сибиланта у једнини женског рода. Ради се о топониму чија се основа не може поуздано објаснити грчким језичким средствима. Основа је предгрчка, као и карактеристични суфиксални елемент - σσ, који је веома продуктиван. Према Катичићевом мишљењу имена места која имају овај суфикс су чешћа него она са према њему најупечатљивијим суфиксом -νθ-.³⁶² Индикативно је и то да су исто име носила бројна друга места у Тесалији, Арголиди, Атици, на острвима Криту и Лезбу, али и у Сирији и Лидији, како нам то сведочи Стефан Бизантинац.³⁶³ Овим се, вероватно, потврђује теза коју је поставио Кречмер, а развили су је и други

³⁵⁶ Georgii Acropolitae opera, recensuit Augustus Heisenberg, Volumen prius, Lipsiae, in aedibus B. G. Teubneri, MCMIII; у даљем тексту: Acropolites Georgius, *Historia*.

Acropolites Georgius, *Historia*, 38, 40:

“καταλαβὼν οὖν τὴν Δημητριάδα ἀκεῖθεν τοῖς μὲν τῶν οἰκείων γραφαῖς τὴν αὐτοῦ παρασημάνας ἔφοδον, τοὺς δὲ ὑποθέλας ταῖς ὑποσχέσεσιν, οὐ διὰ πολλῶν συνθηροῖκε περὶ αὐτὸν στράτευμα, ἤρξέ τε Φαρσάλων καὶ Λαρίσσης καὶ Πλαταμῶνος καὶ τῶν περὶ ταῦτα.”

³⁵⁷ Corpus fontium historiae Byzantinae, Ioannis Scylitzae *Synopsis historiarum*, rec. Ioanne Thurn, Berolini et Novi eboraci, MCMLXXIII. 330, 3; у даљем тексту Joannes Scylitzes, *Synopsis Historiarum*.

Joannes Scylitzes, *Synopsis Historiarum* 8, 11, 49: “καὶ πολλὰ φρούρια παρεστήσατο, ὧν ἦν τὸ κορυφαῖον ἢ Λάρισσα, ἧς τοὺς ἐποίκους

μετώκισενεῖς τὰ τῆς Βουλγαρίας ἐνδότερα πανεστίους, καὶ τοῖς καταλόγοις τῶν ἑαυτοῦ κατατάξας στρατιωτῶν συμμάχοις ἐχρήτο κατὰ Ῥωμαίων.”

³⁵⁸ Archaeological reports No. 49 for 2002-2003, (A. Tziaphalias, *Archeologicon Deltion*, 501), 54.

³⁵⁹ *TIB I*, 199.

³⁶⁰ Archaeological reports for 2002-2003, 54

³⁶¹ Homerus, *Ilias*, II, 841: “Ἴππόθοος δ' ἄγε φῦλα Πελασγῶν ἐγχεσιμῶρων τῶν οἱ Λάρισαν ἐριβόλακα ναιετάασκον.”

³⁶² R. Katicic, M. Krizman, *Ancient Languages of the Balkans*, Moulton, Michigan 1976, 43; у даљем тексту: Katicic, *Ancient Languages*.

³⁶³ Исто потврђује и географ Страбон: Strabo, *Geographica*, IX, 5, 19.

истраживачи, да је предгрчки језик (географски заступљен у Егеју и јужном делу Балканског полуострва) претстављен топонимима са горенаведеним суфиксалним елементима, међу којима спада и Лариса, веома блиско повезан са језицима Мале Азије (фригијски, лидијски), као и са старијим лингвистичким слојем Италије.³⁶⁴

Лингвист В. Георгиев сматра да име Лариса потиче од индоевропске основе **lawarwentya* са значењем ‘камена’. Према овом становишту, уколико прихватимо да је реч пелазгијског порекла, присуство топонима истог имена на територији М. Азије, претпоставља значајну миграцију Пелазга првобитно насељених на територији Тесалије према М. Азији.

Значајан прилог у расветљавању нејасне етимологије овог топонима даје нам и Милан Будимир који позивајући се на Страбоново сведочанство да се сви градови који носе ово име у балканско-анадолском региону налазе у равници, предлаже повезивање имена града са Хесихијевом глосом *λωρυμνόν* ‘најдубљи, најнижи’.³⁶⁵ Овоме би требало придодати и Покорнијево тумачење имена Пелазги од **pelag-skoi* са значењем *становници равних подручја*. Географски положај Ларисе у Тесалији у потпуности одговара оваквом тумачењу, а поистовећивање *Λάρυμνα* ή *Λάρισσα* потврђује мишљење професора Будимира.

Вредна помена је и новија етимологија овог древног топонима која се чини најмање натегнута. По мишљењу Откупшикова³⁶⁶ *Λάρισσα* < **Λάρικ-ια*, од назива за дрво тису *λάριξ*, *λάρικο*ς и палеобалканског је порекла.

Καισάρεια

Оскудна посведоченост овог топонима у изворима позноантичког периода и потпуно одсуство помена у раноцарском периоду узрок су што је он веома интригантан за истраживаче. Полазну тачку за нас, као и за Керамопулоса,³⁶⁷ који се од наших претходника највише бавио проблемом овога града и његовог имена, представља управо податак који нам даје Прокопије, помињући Кајсареју у делу у коме описује

---

³⁶⁴ P. Kretschmer, 1896, 401, 1927, 68-75; L. A. Gindin, *Jazyk drejnevnesego naselenija jugobalkanskogo poluoostrova: fragment indoevropskogo onomastiki*, Moskva, 1967, 53.

³⁶⁵ M. Budimir, *Pelasto-Slavica*, Poseban otisak iz 309 knjige Rada Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti, 44. Hesychius, Lexicon, v. s. *λωρυμνόν* βαθύτατα, κατώτατα. Аутор указује на специфичну индоевропску вокалску алтернацију *ā/ō*.

³⁶⁶ Ю. В. Откупшиков, *Догреческий субстрат. истоков европейской цивилизации*, Ленинград 1988, 157.

³⁶⁷ Anton D. Keramopullos, „Wo lag die ΚΑΙΣΑΡΕΙΑ des Procopius“, *Bulletin de L’Institut Archeologique Bulgare*, IX, 1935, 407-413.

тесалске градове. Тачније, помиње је заједно са Ларисом као град коме је император Јустинијан подигао нову заштиту због тога што је био потпуно необезбеђен. Овај извор нам даје и податак да су старе зидине Ларисе и Кајсареје особито тешко пострадале и да су ови градови под сталном претњом од варварских упада.³⁶⁸ Чињеница да се Кајсареја не јавља у изворима раноцарског периода под тим именом, а да је са друге стране археолошким налазима Калиполитиса из III века нове ере потврђено да је на њеном месту постојало насеље, упутила је Керамопулоса на закључак да је она постојала одраније, али под другим именом. Пошто су пронађени бедеми датирани у Диоклецијаново доба, он је предпоставио да је управо у његово време град и добио ново име Кајсареја. Антички град који Керамопулос идентификује са позноантичком Кајсарејом је Ајана.³⁶⁹ Према његовом мишљењу, у прилог његовој тези иде и чини је врло вероватном чињеница да се антички топоним Ајана не јавља у позноантичким и средњовековним изворима и да је практично замењена Кајсарејом. која је према његовом мишљењу локализована код данашњег места Кесарија.³⁷⁰ И поред његовог становишта, налазимо да је Ајана ипак поменута у једном извору из VI века, а то је Стефан Бизантинац, код кога је она забележена као *македонски град*.³⁷¹ Због тога би Керамопулосову тезу требало наново размотрити, и то у делу у коме поистовећује Кајсареју са Ајаном. Поред тога, Ајана је посведочена и епиграфски, на натписима из Горње Македоније у II веку нове ере графицијама Αἰανῆ и Ἐανῆ.³⁷² Осим тога Ајана је новијим археолошким истраживањима идентификована са остацима насеља која потичу из праисторијског до касно-хеленистичког периода пронађеним код места Мегали Рахи и Цқарија, на 1 км северно /североисточно од места Калјани.³⁷³ И поред тога што су ова археолошка открића потврдила да се ради о граду који је био седиште Елимејских краљева, он није забележен у познијим историјским изворима, осим можда

---

³⁶⁸ Procopius, *De aedificiis*, IV, iii, 9: “ἀλλὰ καὶ Λάρισσαν καὶ Καισάρειαν, πεπονηκότων σφίσιον ὑπεράγαυ τῶν ἐρυμάτων, σχεδόν τι ἀτειχίστους εἶναι ξυνέβαινε. βασιλεὺς δὲ Ἰουστινιανὸς ἀμφὶ τείχη ἰσχυρότατα ποιησάμενος γνησίᾳ τὴν χώραν εὐδαιμονίᾳ ξυνώκισεν.”

³⁶⁹ Папазоглу, *Македонски градови*, 173.

³⁷⁰ Истраживач Бис (N. Bees, „Zum mazedonischen Bistum Kaisareia“. , *Byzantinische-Neugriechisch Jahrbucher* 10, 1933, 346) извршио је такође идентификацију Кајсареје са локалитетом код данашњег села Кесарија путем натписа на којој је посведочен епископ Кајсареје.

³⁷¹ Stephanus, *Ethnica*, 37. 7:

Αἰανῆ, πόλις Μακεδονίας, ἀπὸ Αἰανοῦ παιδὸς Ἑλύμου, τοῦ βασιλέως Τυρρηνῶν, μετοικήσαντος εἰς Μακεδониαν. τὸ ἔθνικόν Αἰαναῖος. Ἰχναῖος γὰρ λέγουσι καὶ Ἐδεσσαῖος καὶ Βεροιαῖος.

³⁷² Ριζαάκις - Τουράτσογλου, *ΕΑΜ*, 47, 2: Βούτιχος· **Αἰανῆ** κρύψε καταφθιμέναν· ; *ΕΑΜ* 15, 1a 4: τῆ πόλει **Ἐανῆ**

³⁷³ G. Karametrou- Mentisside, *Aiane of Kozani, Archeological Guide, Thessalonika* 1989, 46, 48, 66-7.

код Ливија који га бележи као *oppidum* са специфичном графијом *Oaeneum* приликом описа војних операција у Трећем македонском рату.³⁷⁴ Претпоставка истраживача Турацоглу је да је Ајана била активна као насеље до око I века старе ере, а да се касније град преноси у оближњи Палеокастро под новим именом Кајсареја.

И поред ових чињеница сама Керамопулосова идентификација Прокопијеве Кајсареје са локалитетом Палеокастро је исправна. Његова теренска истраживања су потврдила да је утврђење Палеокастро код данашњег села Кесарија, на левој обали Халиакмона, из Јустинијановог периода, а да је локалитет и раније био насељен. На месту Кајсареје, новијим археолошким истраживањима пронађен је акведукт из римског периода оивичен хидрауличним цементам.³⁷⁵ Кајсареја је и епиграфски посведочена као епископско седиште.³⁷⁶ Гробни натпис датиран у периоду V-VI века после Христа бележи име епископа Македониос -а из Кајсареје.³⁷⁷ Прокопијев податак према коме се Кајсареја налази у Тесалији, као и његово локализовање код данашњег села Кесарија а нарочито помињање Кајсареје изричито у области Тесалији код Хијерокла,³⁷⁸ Константина Порфиροгенита,³⁷⁹ као и у једној од епископских notiција

³⁷⁴ T. Livius, *Ab Urbe Condita*, XXXXIII, 19, 2; XXXXIII, 19, 7.

³⁷⁵ Archaeological reports for 2002-2003, 61.

³⁷⁶ Ριζαάκης - Τουράτσογλου, *EAM*, 82:

[--- Κα]ισαρείας ἐπίσκο(πος). στ

N. A. Bees, „Zum mazedonischen Bistum Kaesareia“, *Byz-Neugriechischer Jahrbucher*, 10, 1934, 346-8.

³⁷⁷ Thessaly, SEG, (1-41), 37: 479 5:

ὄλων δεσπό(του) θε(ο)ῦ τὴν

προεδρίαν ἔλα-

χεν τῆς **Καισαρ<έ>ων**

πό(λεως)· Μακεδόνιός ἐσ-

τιν οὗτος ἀνὴρ τὰ πάν<τα>

εὐφημος, ὃς ἐπισκο-

πήσας ἔτος ἐν μῆνι μῆνα

α τοῦ τῆδε βίου ἐκδημή-

σας μη(νὶ) Ἰανουαρίω

κγ ἰνδ(ικτιῶνι) αὶ πρὸς θε(ο)ῦ

ἐνεδήμησεν. στ

³⁷⁸ Hieroklis *Synekdemos*, 642, 10:

1. θ' Ἐπαρχία Θεσσαλίας, ὑπὸ ἡγεμόνα. πόλεις ιζ'

2. Λάρισα 3. Δημητριάς 4. Θῆβαι 5. Ἐχίναιον 6. Λαμία 7. Ὑπατα 8. Μητρόπολις 9. Τρίκαι 10.

Γόμοφοι 11. **Καισάρεια** 12. Διοκλητιανούπολις 13. Φάρσαλος..... Стефан Бизантинац под одредницом **Καισάρεια** (347, 7) каже да је поред топонима које ту наводи било *и других места која су била називана тим именом*, па можемо само претпоставити да се и Прокопијева Кајсареја налази међу њима.

“Καισάρεια, μητρόπολις τῆς Καππαδοκίας, ἢ πρὶν Εὐσέβεια καὶ Μάζακα, ὡς Στράβων. ἔστι καὶ Παλαιστίνης.

καὶ τρίτη πρὸς τῇ Πανεάδι. **τὸ ἔθνικὸν Καισαρεύς. εἰσὶ δὲ καὶ ἄλλαι**

τούτω τῷ ὀνόματι προσαγορευόμεναι.”

³⁷⁹ Constantinus Porphyrogenitus, *De thematibus*:

као потчињене Лариској митрополији,³⁸⁰ несумњиво потврђују тезу која је заступала и Папазоглуова³⁸¹ да су македонске области Елимиотида и Орестида припојене Тесалији и да је она административним реформама у време Диоклецијана постала одвојена и самостална провинција, у оквиру мезијске дејецезе, поред Ахаје и Македоније.

Кајсареја је највероватније добила име по титули византијског императора и има значење *Цезаров град*. Будући да се ради о придевском облику лат. *Caesareus* поред себе подразумева именицу πόλις. Основна именица од које потиче придев употребљен за име града је *Caesar*, и њено језичко порекло је непознато. Чињеница је да се ради о прослављеном когномену најпознатије породице из рода Јулијеваца (*Gens Iulia*) и државника Гаја Јулија Цезара. После његове владавине (до Калигуле), то је био пре свега уобичајени когномен, а затим и званична титула римских владара (*Caesar/Καῖσαρ*).³⁸² У каснијем периоду, за време владавине Диоклецијана, ова титула је означавала не самог владара, већ је служила и за означавање млађег владара који је био испод оног који је носио титулу *augustus*.³⁸³ О пореклу когномена расправљали су још стари аутори.³⁸⁴ Когномен можда и није латински по свом пореклу (углавном због

“Ἐπαρχία Θεσσαλίας· ὑπὸ τὸν αὐτόν, πόλεις ἱ: Λάρισσα, Δημητριάς, Θῆβαι, Ἐχιναιός, Λάμια, Τρίκη, Γόμφοι, Ὑπάτη αἱ νῦν λεγόμεναι Νέαι Πάτραι, Μητρόπολις, **Καισάρεια**, Φάρσαλος, Βουραμίνσιος, σάλτος Ἰ[ωανν]ούβιος, νῆσος Σκίαθος, νῆσος Σκέπολα, νῆσος Πεπάρηθος. ”

³⁸⁰ Dargouzes, *Notitiae episcopatum*, 3, 675:

Забележена је графичком **ὁ Καισαρεία** као епископско седиште у трећој ноцији (3, 675) и то у оквиру четрдесет друге провинције “Друге Тесалије”:

ΜΓ' ἐπαρχία δευτέρου Θεσσαλίας
 α' Λάρισσα μητρόπολις ζ' ὁ Λαμίας ιβ' ὁ Γομφέας
 β' ὁ Δίος η' ὁ Σαλτουμηόνης ιγ' ὁ Τρίκης
 γ' ὁ Δημητιάδος θ' ὁ Καισαρεία ιδ' ὁ Ὑπατίας

.....

³⁸¹ Папазоглу, *Македонски градови*, 88.

³⁸² Gy. Moravcsik, „Zur Geschichte des Herrschertitels “Caesar>car”“, *ЗРВИ*, Београд, VIII, 1, 1963, 229-236.

³⁸³ A. Kazhdan, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol 1, v. s. Caesar.

³⁸⁴ *Scriptores historiae Augustae*, Spartiani Aelius, II, 3, 1: “Et quoniam de C<a>esarum nomine in huius praecipue vita est aliquid disputandum, qui hoc solum nomen indeptus est, Caesarem vel ab [h]elephanto, qui lingua Maurorum caesai dicitur, in proelio caeso eum, qui primus sic appellatus est, doctissimi viri et eruditissimi putant dictum, vel quia mortua matre, sed ventre caeso, sit natus, vel quod cum magnis crinibus sit utero parentis effusus, vel quod oculis caesiis et ultra humanum morem vigerit. certe quaecumque illa, felix necessitas fuit, unde tam clarum et duraturum cum aeternitate mundi nomen effluit. ”

Аелиј Спартијан је сублимирао све претпоставке о веома славном и интригантном когномену, износећи мишљење учених ауторитета. Према једном становишту когномен је пореклом из маварског језика, у коме има значење *слон*, тако да је надимак добио јер је први убио слона. Према другом доводи се у везу са партиципом од глагола *caedo -caesum-*, будући да се мислило да је дошао на свет путем расецања из мајчине утробе. На ову етимологију је инсистирао и Плиније (HN, 7, 47). Следећа претпоставка о значењу је да се тако називао због сиво-плавих очију, (од придева *caesius*). Види и: Der kleine Pauly, 996;

непримењеног закона латинског ротацизма)³⁸⁵ и тумачен је на различите начине. Дифтонг -αι у грчкој позјмици/ варијанти речи Καῖσαρ, рефлектује латински дифтонг *ae* (*Caesar*), за који имамо потврду да је опстајао у образованом урбаном говору, а сачуван је и у нашем топониму Καισάρεια, и поред тенденције ка монофтонгизацији (*ae > e*) присутне већ у ранијем периоду у латинском говорном језику. У сваком случају, то што су још код старих римских аутора забележена бројна тумачења овог когномена потврђује да се не ради о именовању латинског порекла, иако је он послужио за означавање римских и касније византијских императора. Најскорије Де Ван склон је да веже *casear* са *caesaries* ‘дуга коса’.³⁸⁶ Топоними са овим именом у основи постали су уобичајени у римским провинцијама, после владавине императора Октавијана Августа.

Κενταυρόπολις

Топоним Кентауроποљ је поменут једино у *De aedificiis* као утврђење коме је Јустинијан обновио уништене старе бедеме.³⁸⁷ Аутор нам даје податак о положају утврђења, смештајући га на планину која је према предању била станиште Кентаура. Иако је не именује јасно је да се ради о планини Пелион, јер је аутор мало раније у истој овој књизи помиње када говори о другим топонимима. Према његовом опису, утврђење се налазило у области у којој су се борили Кентаури и Лапити. Ово утврђење у планинским пределима Пелиона обновљено у Јустинијаново време, наследило је име митских Кентаура. Врло је вероватна идентификација са византијским утврђењем које се налази у близини места Скити, 6, 5 км. северо-западно од Хагије,³⁸⁸ у пролазу између планина Оса и Пелион. Из приложеног текста види се да се та локација готово потпуно подудара са описом који нам даје Прокопије. На терену су видљиви кружни бедеми у дужини од 1250 м. , дебљине око 1м. , најбоље очувани на природно најјачој, јужној страни где је сачувана и четвороугаона кула. На терену су путописци забележили и

³⁸⁵ A. Walde, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1965, I, 133; у даљем тексту: Walde, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*.

³⁸⁶ Michiel de Vaan, *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*, Leiden / Boston 2008, 81–82.

³⁸⁷ Procopius, *De aedificiis*, IV, iii, 11-14:

“οὐ πολλῶν δὲ ἄποθεν ὄρη ἀνέχει ἀπόκρημα, οὐρανομήκειν ἀμφιλαφεῖ δένδροις·οἰκεῖα δὲ Κενταύροις τὰ ὄρη. καὶ γέγονε Λαπίθαις ἐν τῇδε τῇ χώρᾳ πρὸς τὸ Κενταύρων γένος ἢ μάχῃ, ὡς οἱ μῦθοι ἡμῖν ἐκ παλαιοῦ ἰσχυρίζονται, νεανιευόμενοι γεγονέναι ἀνθρώπων γένος ἐν τοῖς ἄνω χρόνοις ἀλλόκοτον καὶ ζῴων φύσιν τινὰ δυοῖν σύμμικτον. ἀφῆκε δὲ τι καὶ τῶν μῦθων ἐν προσηγορίᾳ μαρτύριον ὁ παλαιὸς χρόνος, φρουρίου ἐν τοῖς τῇδε ὄρεσιν ὄντος. **Κενταυρόπολις** γὰρ τὸ χωρίον καὶ εἰς ἐμὲ ὀνομάζεται.”

³⁸⁸ *TIB I*, 186.

велику цистерну смештену у унутрашњости.³⁸⁹ Бедем је грађен од грубо тесаних камених блокова. Скити је место са изузетним стратешким положајем, контролишући пут који са севера дуж Магнезијске обале води према унутрашњости и Лариси.

Име овог Прокопијевог утврђења је сложено. Први део имена је везан за Кентауре (Κένταυροι), дивље становнике планина и шума. Њихова жестока природа је описана још код Хомера, који их помиње под називом *горске звери*.³⁹⁰ Експлицитно је код Хомера поменут један од Кентаура, и то *веома праведни Хирон, Ахилов учитељ*.³⁹¹ У овом се пасусу заправо помиње биљка којом Кентаур лечи ране, а која је по њему названа κενταυρ(ε)ιον, а зове се и *хејронија*.³⁹² Кентаури се помињу искључиво као становници грчког копна, прецизније, према сведочењу извора, пребивају у дивљим шумским пределима Тесалије, између планина Пелион и северо-западне Аркадије и Малијског рта. У старогрчкој митологији представљени су као хибрид човека и коња, иако њихова веза са коњима није забележена код Хомера. Највероватније су ови стари становници Тесалије били међу првима који су водили рат на коњима, па та везаност иде до тога да их неки извори описују као коње.³⁹³ Њихово име било је изазов за тумачење још код ученог Грка из XV века Апостола Михаила.³⁹⁴ Кречмер је понудио етимолошко тумачење њиховог имена *Wasserpeitscher*, према чему би Кентаури

³⁸⁹ Leake, *Travels in Northern Greece*, IV, 413.

³⁹⁰ Homerus, *Ilias*, A 266:

“κάρτιστοι δὴ κείνοι ἐπιχθονίων τράφεν ἀνδρῶν·
κάρτιστοι μὲν ἔσαν καὶ καρτίστοις ἐμάχοντο
φηρσὶν ὄρεσκόοισι καὶ ἐκπάγλως ἀπόλεσσαν.”

Упореди и Хесихијево изедначавање Кентаура и зверова: Hesychius, *Lexicon*:

Φῆρες· οἱ Κένταυροι, Αἰολικῶς. Слично и: Suda, 1330, 1: **Κενταυρικῶς**: ἀγροίκως. ἀκόσμως, ὑβριστικῶς· ὅτι καὶ οἱ Κένταυροι ὑβρισταί· οἱ δὲ ἀντὶ τοῦ μαλακῶς. εἰρωνεύεται γὰρ ὁ Ἡρακλῆς. ὁ γὰρ Διόνυσος μαλακὸς καὶ τρυφηλός. Ἀριστοφάνης Βατράχοις· τίς τὴν θύραν ἐπάταξεν; ὡς Κενταυρικῶς ἐνήλατο. καὶ αὐθις· οἴους οὔτε τοὺς Κενταύρους τοὺς τὸ Πήλιον ἔχοντας οὔτε τοὺς Λαιστρυγόνας τοὺς τὸ Λεοντῖνον πεδίον οἰκήσαντας.

³⁹¹ Homerus, *Ilias*, A 832:

“νῖζ' ὕδατι λιαρῶ, ἐπὶ δ' ἦπια φάρμακα πάσσε ἐσθλά,
τά σε προτὶ φασιν Ἀχιλλῆος δεδιδάχθαι,
ὄν Χείρων ἐδίδαξε δικαιοτάτος Κενταύρων.”

³⁹² Frisk, *GEW*, 820. Упореди и: Plinius, *Historiae naturalis*, 1, 25a: “**Centaurion** sive Chironion”; Види и: Theophrastus, *Historia plantarum*, 3, 3, 6; Dsc. 3, 6.

³⁹³ Aristophanes Gramm., *Aristophanis historiae animalium epitome subiunctis Aeliani Timothei aliorumque eclogis* II, 605, 1.

“**Κενταύρειοι** δὲ τινες ἵπποι καλοῦνται ἐν Θετταλίᾳ, ὧν αἱ ῥάχεις μετρίως κεκοίλονται εἰς ἀσφαλῆ καθέδραν τοῦ ἵππέως.”

Ioannes Antiochenus, *Fragmenta*, 1, 58: “Οἱ **Κένταυροι** Θεσσαλῶν ἦσαν ἵππεῖς ἄριστοι.”

³⁹⁴ Apostolius Michael, *Collectio paroemiarum*:

“καὶ τὸ μὲν ὄνομα ἐντεύθεν ἔλαβον οἱ **Κένταυροι**, ὅτι τοὺς ταύρους ἐκέντουν· οὐδὲν γὰρ πρόσσεσι ταύρου τοῖς Κενταύροις, ἀλλ' ἵππου καὶ ἀνδρὸς ἰδέα ἐστὶν ἀπὸ τοῦ ἔργου.”

првобитно били водени духови.³⁹⁵ Историчар религије Нилсон сматра Кречмерово објашњење несигурним.³⁹⁶ Он сматра да би Кентаури, с обзиром на њихову жестоку и насилну нарав, требали заправо бити *духови непроходних шума и стрмоглавих планинских бујица*. Слично мишљење о Кречмеровој етимологији износе и Фриск и Шантрен у својим етимолошким речницима грчког језика.³⁹⁷ Тачније, према мишљењу Шантрена и Фриска, етимологија имена је непозната, при чему овај други сматра да је највероватније реч о речи страног порекла. Куново језичко везивање Кентаура за староиндијским *Gandharvá*, називом за ‘мушке духове природе’ у хиндуистичкој религији, је напуштено.³⁹⁸ Од других покушаја тумачења етимолошки речници помињу везивање првога дела за глагол κεντέω ‘подбадати, поттицати’, а другога за хипотетично *auro - s ‘коњ’³⁹⁹ или за αὔρα - ‘ваздух’.⁴⁰⁰

Εὐρυμένη

Еуримена је византијско утврђење подигнуто на месту истоименог античког насеља.⁴⁰¹ У Аргонаутици Аполонија Родског, из III века старе ере, забележене су античке *обилно таласима запљускиване Еуримене и кланци Осе и Олимпа*.⁴⁰² Опис показује да се топоним налази на самој обали, на стратешком месту, јер контролише прелаз према долини Темпе. Код Скилака,⁴⁰³ Хекатеја,⁴⁰⁴ и Стефана Бизантинца⁴⁰⁵ помиње се као град у Тесалији. Као утврђено место са измењеном графицијом *Erymnae*,

³⁹⁵ P. Kretschmer, „Mythische Namen“, *Glotta*, 10, 1920, 50ff.

³⁹⁶ M. Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion*, München, 1955, 229ff.

³⁹⁷ Chantraine, *Dictionnaire*, 514. ; Frisk, *GEWI*, 819.

³⁹⁸ A. Kuhn, „Gandharven und Kentauren“, *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indog. Sprachen*, Berlin, Gütersloh, Göttingen, 1, 1852, 513ff.

³⁹⁹ O. Nazari, „Spizzico di etimologie latine e greche“, *Rivista di Filologia e d' Istruzione Classica* Vol. 32/1, Torino 1904, 94-105, 99.

⁴⁰⁰ W. Mannhardt, *Antike Wald- und Feldkulte aus nordeuropäischer Überlieferung er-eräutert*, 1877, Kapitel II, 39ff.

⁴⁰¹ F. Stälin, *Das hellenische Thessalien*, Stuttgart, 1924, 50; у даљем тексту: Stälin, *Thessalien*.

⁴⁰² Apollonius Rhodius, *Argonautica*, 1, 597:

κεῖθεν δ' **Εὐρυμένας** τε πολυκλύστους τε φάραγγας Ἰοσσῆς Οὐλύμποιό τ' ἐσέδρακον, αὐτὰρ ἔπειτα κλίτεια Παλλήνια, Καναστραίην ὑπὲρ ἄκρην, ἦνυσαν, ἐννύχιοι πνοιῆ ἀνέμοιο θεόντες.

⁴⁰³ Scylax, *Periplus*, 65, 4:

ΜΑΓΝΗΤΕΣ. Ἔθνος ἐστὶ Μαγνήτων παρὰ θάλατταν, καὶ πόλεις αἶδε· Ἴωλκός, Μεθώνη, Κορακαὶ, Σπάλαυθρα, Ὀλιζών, Ἰσαι λιμὴν. Ἐξω δὲ τοῦ κόλπου Παγασητικοῦ Μελίβοια, Ῥιζοῦς, **Εὐρυμεναί**, Μύραι.

⁴⁰⁴ Hecataeus, *Fragmenta*:

—s. **Εὐρυμεναί**· πόλις Θεσσαλίας. Ἐκαταῖος Εὐρώπη.

⁴⁰⁵ Stephanus, *Ethnica*, 287, 1:

“**Εὐρυμεναί**, πόλις Θεσσαλίας, Ἐκαταῖος Εὐρώπη. ὁ πολίτης Εὐρυμένιος ὡς Κλαζομένιος.”

У коментару је забележен податак: Θεσσαλίας] Fuit etiam Epiri urbs Eurymenaе. v. Wessel. ad Diod. 19, 88.

помиње га латински аутор Плиније, а графијом *Eurymenae* забележен је код Ливија.⁴⁰⁶ Код Прокопија у *De aedificiis* означен је као тврђава (φρούριον) која је била обновљена и учвршћена од Јустинијана заједно са претходно поменутиим Кентауроποљем. Оба места се према ауторовом саопштењу налазе релативно близу једно другом.⁴⁰⁷ Највероватнија је идентификација са данашњим местом Кокино Неро, које се налази око 4 км. јужно од Карице, где су откривени остаци средњовековних зидова подигнутих од ломљеног камена и цигле, а даље западно од места на брду Тсилигеорги пронађене су византијска кула и једнобродна црква.⁴⁰⁸

Не можемо бити сасвим сигурни да је име овог утврђења по свом пореклу грчко и да се може везати са придевом εὐρυμένης, ἥς, ἑς, са значењем ‘широк, моћан’.⁴⁰⁹ За питање порекла имена овог утврђења значајно је да се нампомене да се исти топоним бележи и у Епиру. Посведочено лично име Εὐρυμένης, сложено од εὐρύς ‘широк’ и μένος ‘дух’ је оно на које се топоним могао наслонити.⁴¹⁰ Не би требали искључити могућност да је изворни облик имена био онај који бележи Плиније (*Erymnae*), односно *Ερυμνάι од ἐρυμνός ‘утврђен’. Ова претпоставка је, имајући у виду да се ради о утврђењу поменутом од Прокопија, и семантички најоправданија.

---

⁴⁰⁶ C. Plinius Secundus, *Naturalis historia*, IV, 32m4:

“Thessaliae adnexa Magnesia est, cuius fons Libethra, oppida <I>olcus, Ormenium, Pyr<ra>, Methone, Olizon, promunturium Sepias, oppida Castana, Spalathra, promunturium Aeantium, oppida Meliboea, Rhizus, **Erymnae**, ostium Penii, oppida <H>omolium, Orthe, Iresiae, Pelinna, Thaumacie, <G>yrtion, Crannon, Acharne, Do<t>ion, Melite, Phylace, Potniae.”

T. Livius, *Ab Urbe Condita*, XXXIX, 25, 4:

“in controuersiam autem ueniebant Philippopolis Tricca Phaloria et **Eurymenae** et cetera circa eas oppida, utrum, Thessalorum iuris cum <essent>, ui ademptae possessaeque ab Aetolis forent...”

⁴⁰⁷ Procopius, *De aedificiis*, IV, iii, 14-15: “οὐπερ τὸ τεῖχος Ἰουστινιανὸς βασιλεὺς καταπεπτωκὸς ἤδη σὺν **Εὐρυμένη** τῶ φρουρίῳ ἐνταῦθ’ αἱ πη ὄντι καὶ ταῦτ’ οὐ πεπονθότι ἀνοικοδομησάμενος ἐκρατύνετο. πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα φρούρια ἐπὶ Θεσσαλίας ὁ βασιλεὺς οὗτος ἀνεπέσαστο, ὧνπερ τὰ ὀνόματα σὺν τοῖς ἐν Μακεδονίᾳ τετειχισμένοις ἐν καταλόγῳ γεγράφεται μοι οὐ πολλῶ ὕστερον.”

⁴⁰⁸ *TIB I*, 158.

⁴⁰⁹ A. Bailly, *Dictionnaire Grec-Français*, 854; у даљем тексту Bailly, *Dictionnaire*. Придев је значењем *широк* употребљен у *Orphica Argonautica*: 985 (τείχεος **εὐρυμενοῦς**), 1052 (Φᾶσις τ’ **εὐρυμένης** ἀκαλαρρείτης τε Σαράγγης).

⁴¹⁰ Rhodes and Rhodian Peraia, IG XII, 1 [Rhodes], document 275; Aegean Islands [general], IG XII, 8 [N. Aegean], document 274, A 10; NB. Rhodos; Rhodos; Date: init IIIa

Анализа топонима IV књиге De aedificiis
Списак за Македонију историјска и лингвистичка анализа

У тексту после лакуне аутор је изненада прешао на копно халкидичког полуострва и на грађевинске радове које је Јустинијан предузео у Македонији.

На Халкидичком полуострву он помиње обнову градова Потидеја (Касандрија) Ποτιδαία (Κασανδρία), која је према његовим речима *страдала у скорешњем хунском налету*, описујући га и дајући му значај једног у стратешком смислу изузетно важног града, чија је безбедност предуслов сигурности читавог крака Палене.

Затим наставља излагање у њему кратким описом реке Рехиј (Ρήχιος) која се улива у море близу Тесалонике. У овом делу текста Прокопије нас обавештава да је Јустинијан подигао утврђену луку Артемисион (Αρτεμίσιον), која највише штити Тесалонику од спољашних упада са мора.

Κασανδρία

Према сведочењу историчара Диодора нови град Касандреја основан је 316 године пре Христа на месту где се налазила стара Потидеја, на полуострву Палени.⁴¹¹ Овај град је поменут код Прокопија у делу *De aedificiis* одмах након веће лакуне у тексту, при чему се аутор премешта на опис полуострва Палене. Такође је другачијом графијом поменут од Прокопија и у његовој другој књизи *Ο ρατωιμα*.⁴¹² Према

---

⁴¹¹ Diodorus, *Bibliotheca historica*, XIX, 52, 2-3:

“ἔκτισε δὲ καὶ πόλιν ἐπὶ τῆς Παλλήνης ὁμώνυμον αὐτοῦ **Κασάνδρειαν**, εἰς ἣν τὰς τε ἐκ τῆς Χερρονήσου πόλεις συνῶκισε καὶ τὴν Ποτίδαιαν, ἔτι δὲ τῶν σύνεγγυς χωρίων οὐκ ὀλίγα· κατῶκισε δ' εἰς αὐτὴν καὶ τῶν Ὀλυνθίων τοὺς διασωζομένους, ὄντας οὐκ ὀλίγους. πολλῆς δὲ χώρας προσορισθείσης τοῖς Κασανδρεῦσι καὶ ταύτης ἀγαθῆς, ἔτι δὲ τοῦ Κασάνδρου πολλὰ συμφολιτισθέντος εἰς τὴν αὐξήσειν ταχὺ μεγάλην ἐπίδοσιν ἔλαβεν ἡ πόλις καὶ πλείστον ἴσχυσε τῶν ἐν Μακεδονίᾳ.”

⁴¹² Procopius, *De bellis*, II, 4, 5:

“καὶ φρούρια μὲν δύο καὶ τριάκοντα ἐν Ἰλλυριοῖς εἶλον, πόλιν δὲ τὴν **Κασσάνδρειαν** κατεστρέψαντο βία (ἦν οἱ παλαιοὶ Ποτίδαιαν ἐκάλουν, ὅσα γε ἡμᾶς εἰδέναι) οὐ τειχομαχῆσαντες πρότερον.”

Procopius, *De Aedificiis*, IV, 3, 21:

“***ἐντὸς καθειργμένην καλοῦσι Παλλήνην. τὴν μέντοι εἴσοδον διατειχίσματι τὸ παλαιὸν καταλαβόντες οἱ ἐπιχώριοι, ταύτη τε τὴν ἐκατέρωθι συζεύξαντες θάλασσαν, πόλιν ἐνταῦθα ἐδείμαντο, ἦν πάλαι μὲν Ποτίδαιαν, τανῦν δὲ **Κασανδρίαν** ὀνομάζουσι. οὕτω δὲ τὰς ἐνταῦθα οἰκοδομίας ὁ χρόνος διέφθειρε πάσας ὥστε δὴ Οὐννικόν τι ἔθνος οὐ πολλῶ πρότερον καταθέοντες τὰ ἐκείνη χωρία, ὥσπερ τι διαχειρίζοντες οἶόν τι πάρεργον, τὸ τε ξύμβαμα τοῦτο καὶ τὴν πόλιν ἄφοβοι ἐξείλον, καίπερ ἐξ οὗ γεγόνασιν ἄνθρωποι οὐ τειχομαχῆσαντες πώποτε. ἀλλὰ καὶ τοῦτο Ἰουστινιανῶ βασιλεῖ γέγονε πρόφασις ἀρετῆν τε καὶ μεγαλοφροσύνην ἐνδείξασθαι. τοῖς γὰρ ξυμπύπτουσι χαλεποῖς ἀντίξουν ποιούμενος αἰεὶ τὴν αὐτοῦ πρόνοιαν, τῶν ξυμβεβηκότων τὰ πονηρότατα ταῖς ἐπιγινόμεναις ἀγαθοεργίαις εὐθὺς μεταβιβάζεται ἐς τύχην ἀμείνω. καὶ Παλλήνης ἀμέλει πόλιν τε τὴν προβεβλημένην τῆς χώρας ἀπάσης καὶ τὸ κατὰ τὴν εἴσοδον διατειχίσμα

подацима које нам он даје, као и из других извора, закључујемо да је овај град је био веома значајан пре свега због изузетног стратешког положаја и да је био кључан по питању заштите читавог полуострва. Прокопије помиње Касандреју у *De aedificiis*, у контексту обнављања његових бедема са појединостима које смо већ описали. И у свом другом делу, у сасвим кратком пасусу аутор даје неколико значајних података, који се односе не само на Касандреју у актуелном периоду, већ и у периоду пре владавине Јустинијана. Наиме, он нас обавештава о великој најезди Хуна која се десила 539/40 године, у којој су пострадале тридесет и две тврђаве у Илирику. О самом граду не даје неке нове податке, већ углавном понавља оно што је саопштено у *De aedificiis*, а то је да се град некада звао Потидеја и да су га Хуни освојили веома лако, *практично без претходне opsade*. Град је забележен и у латинским изворима. Ливије нас обавештава да је у време римске власти Касандреја била један од најзначајнијих македонских градова који је био и веома добро утврђен.⁴¹³ Код Плинија налазимо податак да је у Августово време још више учврстила свој положај тиме што је постала колонија са италским правом позната под именом *Colonia Iulia Augusta Cassandrensis*.⁴¹⁴ Списак аутора код којих се помиње Касандреја и који се налази код Фануле Папазоглу,⁴¹⁵ а то су Страбон,⁴¹⁶ Плиније, Клаудије Птоlemeј,⁴¹⁷ Зосим,⁴¹⁸ као и Прокопије, потребно је

τοῖς ἐπιβουλευεῖν ἐθέλουσιν ἄμαχόν τε καὶ ἀνανταγώνιστον διεπράξατο διαφανῶς εἶναι. ταῦτα μὲν οὖν ἐν πράξεσιν αὐτῶ ταῖς ἐπὶ Μακεδονίαν διαπεπόνηται. ”

⁴¹³ T. Livius, *Ab Urbe Condita*: 28, 8, 14; 31, 45, 14f; 43, 23, 7; 44, 10, 11ff; 44, 11, 2; 44, 11, 7; 44, 28, 3; 45, 30, 4;

⁴¹⁴ C. Plinii Secundi, *Naturalis Historia*, (IV, 36, 8): “et in Pllensensi isthmo quondam Potidaea nunc **Cassandrea colonia**.”

⁴¹⁵ Папазоглу, *Македонски градови*, 304.

⁴¹⁶ Strabo, *Geographica*, 7a, 1, 25:

κεῖται δ' ἐπ' αὐτῷ πόλις ἢ πρότερον μὲν Ποτίδαια, Κορινθίων κτίσμα, ὕστερον δὲ **Κασσάνδρεια** ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ βασιλέως Κασάνδρου ἀναλαβόντος αὐτὴν ἀνατετραμμένην· ὁ περίπλους ταύτης τῆς χερρονήσου

7a, 1, 28:

“Ὅτι ἡ Παλλήνη χερρόνησος, ἥς ἐν τῷ ἰσθμῷ κεῖται ἢ πρὶν μὲν Ποτίδαια νῦν δὲ **Κασσάνδρεια**, Φλέγρα τὸ πρὶν ἐκαλεῖτο· ᾧ φκουν δ' αὐτὴν οἱ μυθευόμενοι Γίγαντες, ἔθνος ἀσεβὲς καὶ ἄνομον, οὗς Ἡρακλῆς διέφθειρεν· ἔχει δὲ πόλεις τέσσαρας, Ἐφυτιν Μένδην Σκιώνην Σάνην. Εἰρήν.”

⁴¹⁷ Клаудије Птоlemeј је помиње као град у Парактији (Парактија): Ptolemaius Claudius, *Geographia*: III, 12, 10:

ν γ ο μ γ ι β

Παλλήνης τῆς χερσονήσου ὁ αὐχὴν να μ ι β

Καναστραῖον ἄκρον να δ λ θ γ ι β

Κασσάνδρεια να ι β μ

⁴¹⁸ Zosimi comitis et exadvocatus fisci historia nova. ed. . L. Mendelssohn, Lipsiae 1887. Овај аутор помиње Касандреју у вези са великом готском опсадом града 269 године. I, 43, 1:

“ἄπρακτοι δὲ διεκπεσόντες καὶ παραπλεύσαντες τὸν Ἑλλησποντον, ἄχρι τε τοῦ Ἄθω παρενεκθέντες, κάκεῖσε τῶν πλοίων ἐπιμέλειαν ποιησάμενοι, **Κασσάνδρειαν** καὶ Θεσσαλονίκην ἐπολιόρκουν· μηχανὰς δὲ τοῖς τείχεσι

употпунити још једним латинским извором који није поменут код ње, а то је Помпоније Мела.⁴¹⁹ Овај аутор Касандреју чудно лоцира, између река Аксиј која тече кроз Македонију и тесалског Пенеја, заједно са градовима *Cydna*, (написана искривљеном графијом) *Aloros*, *Itharis*. Осим тога, бележимо податке о Касандреји код старијих хеленских географа, и то под старим именом Потидеја код Скилака и под новим код Псеудо-Скимноса,⁴²⁰ а помиње је и Паусанија.⁴²¹

Слажемо се са мишљењем Фануле Папазоглу⁴²² око текста Стефана Бизантинца о Касандреји коју он опредељује као *πόλις Μακεδονίας πρὸς τῇ Θράκη*.⁴²³ Оспоравајући мишљење Касона, Папазоглу сматара да је дефиниција припадности града код Стефана логична, будући да је Касандреја исправно означена као македонски град, док је њена претходница Потидеја заправо *πρὸς τῇ Θράκη* јер она није преживела македонско освајање под тим именом. Наиме, јасно је да је податак који нам Стефан Бизантинац даје о Потидеји из прехеленистичког извора, а онај о Касандреји из каснијег. Ради се само о несрећној формулацији, или боље речено контаминацији података код Стефана, а не о његовој несигурности или неодређености граница између Македоније и Тракије.

Веома чудно је то што се овај град не помиње у извору из V века, какав је Хијерокле. Једино логично објашњење било би то да се код овог аутора не помињу ни други халкидички градови осим Аканта. Тешко би било прихватити евентуални

προσαγαγόντες καὶ παρὰ βραχὺ τοῦ ταύτας ἐλεῖν ἐλθόντες, ἐπειδὴ τὸν βασιλέα προσάγειν ἐπύθοντο, εἰς τὴν μεσόγειαν ἀναβάντες τὰ περὶ Δόβηρον καὶ Πελαγονίαν ἐλήζοντο πάντα χωρία. ”

⁴¹⁹ Pomponii Melae De chorographia 1. III, rec. C. Frick, Lipsiae 1880; у даљем тексту P. Mela, De chorographia. II, 35, 6: “Macedonas, et iam per Thessalos Peneus excurrit. ante Axium Thessalonice est, inter utrumque **Cassandria**, Cydna, Aloros, Itharis. ”

⁴²⁰ Muller, *Geographi Graeci minores, Scylacis Caryandensis Periplus*; у даљем тексту: *Scylacis Periplus*. 66, 14:

“Παλλήνη Ἑλληνίδες· **Ποτίδαια** ἐν τῷ μέσῳ τὸν ἰσθμὸν ἐμφράττουσα, Μένδη, Ἄφυτις, Θραμβηῖς, Σκιώνη, Κανάστραιον τῆς Παλλήνης ἱερὸν ἄκρωτήριον. Ἐξω δὲ τοῦ ἰσθμοῦ πόλεις αἶδε.”

Muller, *Geographi Graeci minores, Anonymi (Scymni Chii, ut fertur) Orbis description*; у дељем тексту: *Scymnos (et Pseudo-Scymnos)*.

628

“Κάμφαντι τὴν ἄκραν δὲ τὴν καλουμένην Αἴνειαν ἢ πρὶν γενομένη Κορινθίων κτίσις Ποτίδαια ἐστὶ Δωρική πόλις μετὰ ταῦτα **Κασάνδρεια** ὠνομασμένη.”

⁴²¹ Pausanias, *Graeciae descriptio*, V, 23, 3:

“συνοικισμὸν πρὸς τῷ Ἀκτίῳ· Ποτιδαιάτας δὲ δις μὲν ἐπέλαβεν ἀναστάτους ἐκ τῆς σφετέρας ὑπὸ Φιλίππου τε γενέσθαι τοῦ Ἀμύντου καὶ πρότερον ἔτι ὑπὸ Ἀθηναίων, χρόνῳ δὲ ὕστερον Κάσσανδρος κατήγαγε μὲν Ποτιδαιάτας ἐπὶ τὰ οἰκεία, ὄνομα δὲ οὐ τὸ ἀρχαῖον τῇ πόλει, **Κασσάνδρεια** δὲ ἐγένετο ἀπὸ τοῦ οἰκιστοῦ. ”

⁴²² Папазоглу, *Македонски градови*, 29.

⁴²³ Stephanus, *Ethnica*, 365, 10:

“**Κασάνδρεια**, πόλις Μακεδονίας πρὸς τῇ Θράκη, ἢ ποτε Ποτίδαια λεγομένη, ἀπὸ Κασάνδρου τοῦ Ἄντιπάτρου. ὁ πολίτης Κασανδρεύς. Ποσειδίππος δὲ κωμωδίας ποιητῆς υἱὸς ἦν Κυνίσκου Κασανδρέως. ”

закључак да је град у V веку опао до те мере да је престао бити *civitas*, иако нас и Прокопијево сведочанство обавештава да је управо у том периоду град заиста изгубио свој стари значај, тиме што су његови бедеми ослабљени, а све грађевине у њему порушене. Ипак, ранија велика прошлост Касандреје, а нарочито њен стратешки значај за читаво полуострво, дају нам за право да верујемо да она никада није потпуно пропала. Још један аргумент који иде у прилог оваквом размишљању је чињеница да се она одржала и у каснијем периоду. Наш основни извор Прокопије помињући је потврђује да се одржала до краја антике, као што наводи и Папазоглу.⁴²⁴ Осим тога, пронашли смо и друге потврде њеног постојања током средњег века. У X веку наново се јавља у изворима као πολίχνιον (градић),⁴²⁵ а у парадоси из 1421 године и као *castron*.⁴²⁶ Касандреја је забележена у notiцијама као епископско седиште подчињено солунској митрополији.⁴²⁷

⁴²⁴ Папазоглу, *Македонски градови*, 304.

⁴²⁵ Actes de l'iviron, ed. J. Lefort, 2 vols, Paris 1985, 10, 9.

⁴²⁶ Archives de L'Athos, Actes de Dionysiou, ed. N. Oikonomides, Paris 1968., 120.

⁴²⁷ Darrouzès, *Notitiae episcopatum*:

У седмој notiцији (7, 301) забележена је графијом **ὁ Κασανδρείας (τῆς Ποτιδαίας)** као пето по реду набројано епископско седиште потчињено солунској митрополији:

Ιξ' τῆ Θεσσαλονίκη τῆς Θεσσαλίας

...

ε' ὁ Κασανδρείας (τῆς Ποτιδαίας)

...

Истом графијом забележена је у оквиру исте солунске митрополије у деветој notiцији (9, 187) као пето по реду епископско седиште:

Ις' τῆ Θεσσαλονίκη τῆς Θεσσαλίας

...

ε' ὁ Κασανδρείας

Графијом **ὁ Κασ(σ)ανδρείας** забележена је у оквиру исте митрополије у десетој notiцији(10, 220), са варијантом рукописа за метрополу (τῷ Θεσσαλονίκης Θετταλίας):

Ις' τῆ Θεσσαλονίκη τῆς Θεσσαλίας

...

ε' ὁ Κασ(σ)ανδρείας

...

У тринаестој notiцији (13, 230) забележена је графијом **ὁ Κασανδρείας** у оквиру исте солунске митрополије као шести по реду град, док у коментару стоји још и графија другог рукописа: **Κασάνδρων Α:**

.....

ς' ὁ Κασανδρείας

...

У апендиксу исте ове notiције у којој су набројане епископије потчињене солунској митрополији (13, 826), забележена је као пета епископија:

Αί ὑπό τὴν Θεσσαλονίκη ἐπισκοπαί

.....

ὁ Κασανδρείας τῆς καὶ Ποτιδαίας (ἤτοι Ποτιδαας καὶ Βρυών)

Као учесник синода одржаног у Ефесу 449 године међу епископима поменут је само један једини касандријски епископ.⁴²⁸ Касандреја је касније забележена и код Георгија Кедрена⁴²⁹ и Георгија Пахимера.⁴³⁰ Поменута је и од Никефора Грегоре, извора из XIV века, као знаменити град који је у његово време готово напуштен.⁴³¹ У 1560 години је посведочен у писму потписани *ταπεινός ἐπίσκοπος Κασσανδρείας Κοσμάς*. То је још једна потврда да је Касандреја имала своје успоне и падове у различитим периодима, као што је то случај и са многим другим градовима, али чињеница је да се она ипак одржала. Промена имена забележена је и у другим изворима.⁴³² Данашњи топоним је Неа Потидеа. Остаци старог града, углавном из каснијег периода, налазе се код данашњег села Пинака.

Како смо већ написали, према сведочанству Диодора, стара Потидеја је у хеленистичком периоду (316 године) добила ново име Касандреја под влашћу

У коментару се налази напомена да је то листа епархије Тесалонике, која се налази у рукописима каснијим од XII столећа и заузима место пре листе у којој су једноставно набројане метрополе у дванаестој нотицији, тако да је она независна од историјског контекста тринаесте нотиције.

У двадесет и првој нотицији (21, 97) у којој су набројана “садашња” епископска седишта, под солунском митрополијом наведена је и Касандреја (**τοῦ Κασσανδρείας**):

Περὶ ποῖοι τῶν μητροπολιτῶν ἔχουν τὴν σήμερον ἐπισκοπὰς

3- ὁ Θεσσαλονίκης τῆς Θετταλίας ἔχει ταῦτας·

τοῦ Κίτρους

τοῦ Κασσανδρείας

τοῦ Καμπανίας ἤτοι καστρίου

.....

⁴²⁸ Concilia Oecumenica, Concilium universale Chalcedonense anno 451:

καὶ Ἑρμογένους **Κασσανδρείας** Μακεδονίας πρώτης

⁴²⁹ Cedrenus, Georgius, Compendium historiarum, I, 273, 19:

“οἱ δὲ φασὶ Φιλίππου τοῦ Ἀμύντου εἶναι θυγατέρα τὴν Θεσσαλονίκη· τὸ δὲ ἐν τῇ Παλλήνῃ φρούριον παρ'αὐτοῦ τοῦ Αἰνείου οἰκοδομούμενον, ἐπεὶ παρὰ τῶν ὑπ'αὐτὸν ἀκήκοε γεγενῆσθαι αὐτῷ θυγατέρα καὶ Κασάνδραν ὀνομασθῆναι, καὶ αὐτὸς αὐτὸν τὸν τόπον **Κασάνδρειαν** ὠνόμασε, καὶ στήλην λιθίνην γυναικὸς σχῆμα ἔχουσαν καὶ πρὸς Τροίαν βλέπουσαν ἐπάνω τοῦ τείχους ἔστησε.”

⁴³⁰ Pachymeres, Georgius, Συγγραφικὰ ἱστορία: 11, 11: 36. πῶς διήλθον Ἀμογάβαροι καὶ σὺν Τούρκοις, καὶ πρὸς **Κασάνδρειαν** κατήντησαν.

652, 4:

“ἐκεῖνοι δὲ ἀπάραντες ἀπὸ τῆς Αἴνου, Ῥομοφόρτος σὺν τοῖς Τούρκοις, Μπυριγέριος σὺν Φαρέντῃ Τζιμῇ καὶ Γίδας, ἔχθραν δὲ πρὸς ἀλλήλους ἔχοντες, ἀλλ' οὕτω μὲν ἀπελθόντες κατήντησαν εἰς **Κασάνδρειαν**, κάκεῖ πρὸς ἀλλήλους διετεχνάζοντο.”

⁴³¹ Nicephorus Gregoras, *Historia Romana*, I, 245, 11:

“...εἰσβάλλουσιν εἰς τὰς τῆς Μακεδονίας κώμας· κάκεῖ τὰ πλεῖστα καταστρεψάμενοι καὶ πολλῆς ἑαυτοῦς τῆς ἐκ τῶν λαφύρων ἐμπλήσαντες ὠφελείας στρατοπεδεύουσι περὶ τὴν **Κασσανδρείαν**. πόλις δὲ αὕτη πάλαι μὲν οὔσα περιφανῆς, νῦν δὲ καὶ τῶν οἰκητόρων ἔρημος.”

⁴³² Промена имена је забележена и у другим изворима:

Appendices, *Urbium regionum fluminum cet. nomina immutata*:

У додатку 1, 36 забележена је промена имена овог места: **Ποτίδαια ἢ νῦν Κασσανδρεία**.

У додатку 2, 66 наведена је следећа промена имена: **Ποτίδαια ἢ νῦν Βέρροια**.

У додатку 3 (App. 118) забележен је следећи податак: **Ποτίδαια ἢ νῦν Κασσανδρεία ἤγουν Βέρροια**.

Κασανδρα, македонског владетелја и једног од Александрових дијадоха. Прокопије јој име пише двојачко: *Κασανδρίαν* у *De aedificiis* и *Κασσάνδρειαν* *De bellis*. Код осталих аутора је углавном забележена као *Κασάνδρεια*, понекад са удвојеним сибилантом. Видели смо да је топоним изведен од антропонима *Κάσ(σ)ανδρος*, -ου (ό). Овај антропоним је мушка варијанта старог женског имена *Κασσάνδρα* (име Пријамове ћерке забележено код Хомера) и прилично је добро посведочен, између осталог и као име поменутог македонског владара. У речнику личних имена облици *Κασσάνδρα/Κασσάνδρη* ј забележени су са тумачењем *Siegburg - grad-pobednik/grad-pobede*.⁴³³ Није нам познат разлог због чега при тумачењу у другом делу није *πόλις*, него *άνηρ*. Према мишљењу Шантрена микенски облици *kesadoro/kesadara* потврђују да су старији облици имена **Κέσσανδρος / *Κέσσανδρα*.⁴³⁴ Он преноси становишта Хојбека који се такође бавио овим именом и који сматра да облици *Κασσάνδρα, Κάσσανδρος* потичу од корена **kas-* који се јавља у глаголу *κέκασμαι*, pf. од *καίνυμαι* ‘одликовати се, истицати се, надамашити.

Фриск се у свом речнику задржава само на тумачење женског имена *Κασσάνδρα*, о чијем пореклу каже да је *unerklärt*.⁴³⁵

Αρτεμίσιον

У свом делу *De aedificiis* описујући непосредну околину Тесалонике, где се улива река *Ῥήχιος* (Рехиј) аутор помиње новоподигнуту тврђаву Артемисион.⁴³⁶ Река под именом Рехиј, забележена је једино у поменутом Прокопијевом делу.⁴³⁷ Нажалост, немамо потврду овог хидронима у другим античким или средњовековним изворима. Идентификација реке Рехиј је пресудна за убикацију утврђења Артемисион.⁴³⁸

⁴³³ Pape-Benseler, *Wörterbuch*, 630.

⁴³⁴ Chantrainne, *Dictionnaire*, 503.

⁴³⁵ Frisk, *GEWI*, 798.

⁴³⁶ Procopius, *De aedificiis*, IV, iii, 27-30:

Ῥεῖ δέ τις ποταμὸς Θεσσαλονίκης οὐ πολλῶ ἄποθεν, Ῥήχιος ὄνομα· ὅς δὴ χώραν ἀγαθὴν τε καὶ γεώδη περιερχόμενος τὰς ἐκβολὰς εἰς θάλασσαν τὴν ἐκείνη ποιεῖται. προσηγὴς δὲ ὁ ποταμὸς ἐστὶ, γαληνὸν τὸ ὕδωρ καὶ πότιμον, ἢ γῆ χθαμαλή, ἀρώματα πολλὰ, ἔλος εὐνομον. καὶ ταύτη μὲν εὐδαιμονίας ἢ χώρα εὖ ἔχει, βαρβάροις δὲ λίαν εὐέφοδος οὔσα ἐτύγχανεν, οὔτε φρούριον ἐν σημείοις τεσσαράκοντα οὔτε ἄλλο τι ἔρυμα ἔχουσα. διὸ δὴ ὁ βασιλεὺς παρὰ τε τὰς τοῦ Ῥηχίου ποταμοῦ ἐκβολὰς καὶ τὴν τῆς θαλάσσης ἠϊόνα φρούριον ᾧ κδομήσατο ἐχυρώτατον, καινουργήσας αὐτόν, ὅπερ Ἀρτεμίσιον ἐπωνόμασται.

⁴³⁷ Река под овим именом поменута је једино код Прокопија. У Тојбнеровом издању (Хауријева рецензија) бележимо коментар: *ρηχιος Α] ριχιος V*.

⁴³⁸ Упореди и: Αγγελίκη Κωνσταντακόπουλου, *Ἱστορικὴ γεωγραφία τῆς Μακεδονίης (4ος-6ος)*, Διδακτορικὴ διατριβή, Γιάννενα 1984, 234.

Истраживачи су у вези с њом досад изнели неколико различитих мишљења. Једна могућност је да се заправо ради о реци Аксиј⁴³⁹ (данашњи Вардар), тј. да је Прокопијево Ῥήχιος заправо коруптела за Ῥάχιος. Ово мишљење нам се чини неприхватљиво, иако Прокопије уопште у својим делима не помиње ову значајну реку, тако да не знамо дали је познавао исправан лик њеног имена. Према мишљењу истраживача Манерта, ради се заправо о реци Ехедор (Ἐχέδορος), данашњем Галику, који се улива у море у близини Тесалоники.⁴⁴⁰ Ова теза би ишла у прилог локализацији Артемисиона негде на реци Галик, западно од Тесалоники. Проблем у овом случају је несагласност са Прокопијевим податком да на раздаљини од око 40 милја, (ἐν σημείοις τεσσαράκοντα) није било никаквог већег утврђења. Ако имамо у виду да се Тесалоника налази знатно ближе овој реци, ова теза постаје неприхватљива. Према Тафеловом мишљењу, Артемисион би требало да се налази у источном делу равнице око Тесалоники, а према раздаљини коју даје Прокопије, на неколико миља од Аполоније.⁴⁴¹ Наиме, он сматра да се на десној обали реке (а то је претпостављени Рехиј) путем које се језеро Болбе улива у Стримонски залив, налази тврђава Рентина.⁴⁴² У даљем тексту он етимолошки повезује топоним *Rentina* са Прокопијевим хидронимом Ῥήχιος и називом словенског племена Ринхини (τῶν Ῥυχίνων).⁴⁴³

Могли бисмо се сложити са Тафелом да се Артемисион налазио у области источно од Солуна где се река Рехиј улива у море. Својеврсну потврду да се Прокопијев хидроним налазио у том крају је идентификација старог и новог имена реке

⁴³⁹ У издању Procopius of Caesarea, Buildings, Loeb Classical Library, 247 у коментару налазимо сасвим нетачну напомену о овој реци: The Axius, modern Vardar ?

⁴⁴⁰ Mannert, *Geographie*, Vol. 7, 475.

⁴⁴¹ T. L. F. Tafel, *De Thessalonica eiusque agro dissertation geographica*, Variorum reprints, London 1972; у даљем тексту Tafel, *De Thessalonica*.

274-5: “ut statuas, Iustinianus imperator castellum suum Artemisium loco perquam opportuno imposuit, ubi transitus patebat ab urbe Amphipoli in peninsulam Chalcidicen, mediam Mygdoniam terramque Axianam”.

⁴⁴² Ово мишљење дели и Димица (М. Δήμιτσα, *Αρχαία γεωγραφία τῆς Μακεδονίας*, Μέρος δευτέρου τοπογραφία, Θεσσαλονίκη 1988, 261; у даљем тексту: Δήμιτσα, *Αρχαία γεωγραφία τῆς Μακεδονίας*), са том разликом што не инсистира на етимолошку повезаност имена Рентине и реке Рехиј. Држећи се Прокопијевог текста сматра да се Артемисијон налази на ушћу реке Рехиј у Стримонском заливу и даје податак да се у овој области налазе и други стари и знаменити градови Мигдоније.

⁴⁴³ У Чудима Св. Димитрија (Paul Lemerle, *Les plus anciens recueils des miracles de Saint Demetrius*, I Le texte, Editions du CNRS, Paris, 1981) ова именица која означава име племена Ринхини јавља се у генитиву множине τῶν Ῥυχίνων, док се у генитивном облику једине (τοῦ Ῥυχίνου) јавља име реке (предпостављени Прокопијев Рехиј) око које се налазило и пребивалиште племена Ринхини (τῶν ἀπὸ τοῦ Ῥυχίνου). Очито је да је словенско племе добило име према хидрониму који помиње и Прокопиј Ῥήχιος, а који се касније јавља измењеном графijом Ῥυχίνος. Потврда овакве могућности је и графijа имена овог племена у каснијим изворима (документ светогорског манастира Кастамонитона), а која гласи Ῥηχίνοι. Упореди и мишљење Лемерла у коментару истог издања, 112-115. τῶν ἀπὸ τοῦ Ῥυχίνου)

коју налазимо код Веселина Трајкова, према којој је старо име реке било Рихиос Потамос, па је замењено новим именом *Рендина*.⁴⁴⁴ Васил Кнчов помиње ову реку под именом *ДѸрндина-Богаз*.⁴⁴⁵ Топоним Артемисион требало би, према нашем мишљењу, а пре свега држећи се Прокопијевог описа, тражити на ушћу ове реке у море. Оваквом његовом опису одговара и сведочење путописца Штрука који претпоставља да се на самом ушћу реке, на малом брежуљку који се налази на њеној левој обали у старим рушевинама може препознати утврђење које помиње Прокопије.⁴⁴⁶

Име утврђења које је забележено код Прокопија у грчком језику је именица средњега рода Ἄρτεμισιον, ον, (τὸ), са значењем *храм или место посвећено богињи Артемиди*.⁴⁴⁷ Артемида је божанство претхеленског порекла, чији је култ сачуван и у позној антици (у касно римско доба) све до V-VI века нове ере. У класичној митологији, она је ћерка Зевса и Лете и Аполонова сестра, богиња Месеца, звериња и лова. У овом каснијем периоду је нарочито забележена њена функционална трансформација покровитељице лова и шума у заштитницу жена при порођају и богињу плодности.⁴⁴⁸ Као и већина теонима, и име Артемиде је веома компликовано за тумачење, понајвише због комплексности функција које божанство врши и мноштва епитета које се током времена придодају њеном имену, као и због потешкоћа да се утврде првобитне функције божанства. Из свих ових разлога, покушаји да се изнађе индоевропска или грчка етимологија овог имена били су мање - више неуспешни. По Фрисковом мишљењу прилично је непоуздано сматрати име лидијским и поред

---

⁴⁴⁴ *Населените места в Тракия и Македония под грѸка власт*, Стари и нови назвања, систавил: Веселин Н. Трајков, София 1946, 120; у даљем тексту Трајков, *Населените места в Тракия и Македония*.

⁴⁴⁵ Васил Кинчов, *Избрани произведения*, Том први, Издаелство Наука и изкуство, 1970, 31: “Лгадинското езеро чрез един кѸс канал изтича в Бешикското езеро, а последното чрез рекичката ДѸрндина-Богаз се излива в Рендинския залив (Бјало море).”

Мишљење да се ради о истој реци потврђује и: *Makedonische Fahrten von Adolf Struck, I Chalkidike*, Wien und Leipzig, 1907, 74, у даљем тексту: Struck, *Chalkidike*.

“Ihm gegenüber stehen auf einer Anhöhe einige Mauerreste, die von einer mittelalterlichen Burg herzurüren scheinen. Etwa 2 km entfernt liegt im Nordosten der nur einige armselige Hütten umfassende Anlegeplatz Skala. Gegen Norden dehnt sich von Stawros bis zum Orte Wrasta eine an der breitesten Stelle etwa 5 km messende Küstenebene aus, die ihre Entstehung alluvialen Ablagerungen verdankt. Es ist dies die Niederung Syleus, durch welche Xerxes nach Acanthos zog. Durch sie fließt der wie bei **Procopius Rechios** so auch heute noch **Richios (oder Rendina Boghasi)** genannte Fluss dem Golfe von Orfano zu, der durch ein 5, 5 km langes Tal, das Aulon des Thukydides den Beschik-See entwässert. Das gebiet ist ökonomisch wie landschaftlich prachtvoll”.

⁴⁴⁶ Struck, *Chalkidike* 74

“Unmittelbar an der Flusmündig sind auf dem linken Ufer auf einem mäsig hohen, künstlich entstandenden Hügel einige mittelalterliche Mauerreste sichtbar, die möglicherweise das von Kaiser Justinian erbaute Kastell **Artemision** markieren.”

⁴⁴⁷ Bailly, *Dictionnaire*. 277.

⁴⁴⁸ A. P. Kazhdan, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. I, 195.

чињенице да је оно посведочено на лидијским натписима: *Artimus*,⁴⁴⁹ још је мање прихватљива теза о илирском пореклу путем везивања имена са непосредоченом илирском речју **artos* ‘медвед’,⁴⁵⁰ а и тумачења овог теонима у оквиру грчког језика су исто толико хипотетична. Слично мишљење износи и Шантрен, сматрајући да је извођење од основе **artos-* ‘медвед’ проблематично због чињенице да је облик ἄρτος у грчком језику секундаран. Кречмер је инсистирао на вези са ἄρταμος ‘месар’,⁴⁵¹ али је графика ἄρταμος са - α резултат народне етимологије, о чему најјасније сведочи Швицер⁴⁵² указујући на стари микенски облик *Atemito* = Ἄρτέμιτος.⁴⁵³ Сматрамо да је потребно да, у склопу наших истраживања поменемо још једну могућу функцију коју има Артемида и која би нам могла бити од помоћи при разматрању имена Прокопијевог утврђења. Наиме, на једној микенској глиненој плочици Артемида се појављује као богиња-штит, одакле би се могла извести функција заштитнице утврђења. Осим тога, с обзиром на функцију богиње у каснијем периоду, можда би било упутно размотрити могућност везе са придевом ἄρτεμής ‘здрав, свеж’ на коју указују Лидл-Скот-Џонс⁴⁵⁴ и Хесијеве глосе ἄρτεμῆ·σῶον·ύγιᾶ·σώφρονα и *ἄρτεμές·ύγιές S.

У даљем тексту следи набрајање преосталих новоподигнутих или обновљених утврђења у, како аутор наводи, *овом делу Европе*.

Одмах након списка (каталога) у којима се одвојено описују прво новоподигнуте, а затим и обновљене тврђаве у Новом Епиру, а затим и у Старом Епиру (такође са подељеним списковима), следи каталог утврђења у Македонији. Карактеристично је то што у овом каталогу Прокопије наводи сва имена утврђених места заједно, не одвајајући у посебним списковима новоподигнута и обновљена места, као што то обично чини при каталошком набрајању на другим местима у четвртој књизи.

⁴⁴⁹ Frisk, *GEWI*, 153.

⁴⁵⁰ Sanchez Ruiperez, „El nombre de 'Artemis', dorio-ilirio: etimología y expansión“, *Emerita* 15 /1-2, Madrid, 1947, 1ff. Id. „La dea Ardo céltica y, la Artemis griega“, *Zephyrus* II (1951), 89-95.

⁴⁵¹ P. Kretschmer, *Glotta*, 27, 1938.

⁴⁵² E. Schwyzer, *Griechische Grammatik*, I Band, München, 1939, 256; у даљем тексту: Schwyzer, *Griech. Gramm.*

⁴⁵³ Chantraine, *Dictionnaire*, 117.

⁴⁵⁴ H. G. Liddel-R. Scott-H. S. Jones, *A Greek English Lexicon*, Oxford, 1973, s. ἄρτεμης; у даљем тексту: L S J. *Lexicon*.

Ἐπὶ Μακεδονίας·

Κάνδιδα.
Κολοβῶνα.
Βασιλικά Ἀμύντου.
Μελίχιζα.
Πασκᾶς.
Αὐλών.
Βολβός.
Βριγίζης.
Ἵπτᾶς.
Πλευρόν.
Κάμινος.
Θέρμα.
Βογᾶς.
Νεάπολις.
Κάλαρνος.
Μουσεῖον.
Ἰακρέμβα.
Ἰαδριάνιον.
Ἰεδανα.
Σίκλαι.
Νύμφιον.
Μέτιζος.
Ἰαργικιανόν.
Βάζινος.
Κασσωπᾶς.
Παρθίων.
Γεντιανόν.
Πρινιάνα.
Θήστεον.
Κύρρου.
Γουρασσών.

Κουμαρκίανα.
Λιμνηδήριον.
Βουρβοώδην.
Βάβας.
Κρυνίανα.
Πέλεκον.
Λάγης.
Κραταιά.
Φασκίαι.
Πλακιδιανά.
Ἰγυεά.
Λιμνααί.
Ἦοπτιον.
Χάραδρος.
Κάσσωπες.

Κάνδιδα

Προκοπιје: Помиње овај топоним једино у *De aedificiis*, у каталогу утврђења у Македонији.

.....

Κάνδιδα,
Κολοβῶνα,
Βασιλικὰ Ἀμύντου,

.....

Поред Кандиде у Македонији, Прокопије у истој четвртој књизи помиње и утврђење сличног имена Кандидијана (Κανδιδιάνα) које се налази у Мезији (код Трасмариске и Алтине) и које је обновљено након рушења у варварским упадима са Севера.⁴⁵⁵ У *De bellis* исти аутор помиње мушко име Κάνδιδος као име епископа града

---

⁴⁵⁵ Procopius, *De aedificiis*, IV, vii, 9.

Сергиопоља.⁴⁵⁶ Код каснијег аутора Паладија. графијом Κανδίδα забележено је женско лично име ћерке стратега Трајана.⁴⁵⁷

Код Фотија⁴⁵⁸ забележено је мушко лично име Κανδιδιανός, које се такође јавља и у списковима великодостојника присутних на светим црквеним саборима, Ефешком 431 и Халкедонском 451 године, као и код Теодорета⁴⁵⁹ и Василија Цезарејског,⁴⁶⁰ Грегорија Назијанског⁴⁶¹ и Јована Хризостома.⁴⁶²

Пач⁴⁶³ сматра да је Кандида, коју набраја Прокопије једна од вила италских великопоседника, као и све остале које завршавају карактеристичним латинским суфиксом. Са овим мишљењем, бар у погледу Кандиде, се не би могли сложити, јер у овом облику недостаје специфични латински посесивни суфикс за извођење имена вила од имена власника *-iana*. Неспорно је латинско порекло речи. Бешевлиев сматра да се ради о описном назвању, т. ј. супстантивираним придеву при чему се поред речи подразумева појам као што је *turris* (кула, осматрачница, крепост) или слично, што је веома прихватљиво мишљење.⁴⁶⁴

Лично име Кандидос је посведочено у Македонији, на натпису из Тесалонике.⁴⁶⁵ Посведочено је и на бројним познлатинским натписима.⁴⁶⁶ Идентификација

---

⁴⁵⁶ Procopius, *De bellis*, II, v, 31; II xx, 2ff. , 15, 16.

⁴⁵⁷ Palladius Scr. Ecll. , *Historia Lausiaca*, 57, 1

“Ἦς κατ' ὄπιν καὶ ὡς ἐν ἐσόπτρῳ ἡ μακαρία Κανδίδα, ἡ Τραϊανοῦ τοῦ στρατηλάτου θυγάτηρ, ἀξίως βίωσασα καὶ εἰς ἄκρον σεμνότητος ἐλάσασα, ...”

⁴⁵⁸ Photius Scr. Ecll. , *Bibliotheca*, Codex 80, Bekker page 63b, 17.

“συνεκπέμπεται δὲ αὐτοῖς καὶ στρατὸς καὶ στρατοπεδάρχης ἑκατέρας δυνάμεως Ἄρδαβούριος ἅμα τῷ παιδί Ἄσπαρι, καὶ τρίτος Κανδιδιανός.”

⁴⁵⁹ Theodoretus, *Epistulae*, *Collectio Sirmondiana*, Ep. 125, 28.

⁴⁶⁰ Basilus, *Epistulae*, Ep. 3, 1.

⁴⁶¹ Gregorius Nazianzenus, *Epistulae*, Ep. 10, 1.

⁴⁶² Ioannes Chrysostomus, *Epistulae*, Vo. 52, 633.

⁴⁶³ Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa* V, 1, 156. Мишљење овог аутора наводи и Папазоглу, *Македонски градови*, 27.

⁴⁶⁴ Beševliev, *Zur Deutung der Kastelnamen*, 50. Упореди и примере: Мармáρατα, Πάλματις,

Ῥουβοῦστα.

⁴⁶⁵ IG X 2, 1 (Thessalonike); doc. 818 2

Ἑρμιόνη

καὶ Κάνδιδος

Λύ[κω] τῷ

τέκνῳ

μνήμης

χάρις.

⁴⁶⁶ Late Antique Latin, Diehl, *Inscr. Lat. Chr. Vet.* I-II [ILCV] document 172, a, 2; Late Antique Latin, Diehl, *Inscr. Lat. Chr. Vet.* I-II [ILCV] document 2678, 4; Late Antique Latin, Diehl, *Inscr. Lat. Chr. Vet.* I-II [ILCV] document 1291, 2; Late Antique Latin, Diehl, *Inscr. Lat. Chr. Vet.* I-II [ILCV] document 1291, 6. Diehl, *Inscr. Lat. Chr. Vet.* I-II [ILCV], doc. 4044. in parte aversa:

топонима којег помиње Прокопиј је непозната. У сваком случају можемо потврдити да је име утврђења латинског порекла, супстантивирани облик придева *candidus*, *-a*, *-um* са значењем ‘бео, светао’ које је у позној антици забележено и као лично име и когномен. Веселин Бешевлиев оставља отворену могућност да се у овом случају ради о облику који се налази у акузативу једнине, са претпостављеним предлогом *ad Candidam*, при чему се завршни назал изгубио.⁴⁶⁷

Κολοβῶνα

Прокопије: Помиње овај топоним једино у *De aedificiis*, у каталогу утврђења у Македонији.

.....

Κάνδιδα,

Κολοβῶνα,

Βασιλικὰ Ἀμύντου,

.....

У Прокопијевом списку тврђава у Македонији налазимо и име Κολοβῶνα. Исти завршетак имамо у Καστελῶνα (у списку обновљених утврђења у Дарданији), а само акцентом различит у Τιούγκωνα (утврђење у области града Наиса). У старијим античким изворима нисмо нашли град или утврђење под овим именом у Македонији. Једино нас је фонетска блискост са луком Колофоњана ‘τῶν Κολοφωνίων λιμῆν’ коју налазимо код Тукидида навела на помисао да се можда ради о луци у непосредној близини античке Тороне, на полострву Ситонија на Халкидици.⁴⁶⁸ Насупрот томе,

---

Κανδιδα.

Eusebiae

Macarius.

Aelia Victori-
na posuit

Aureliae Probae.

aries, pavo

Aeliae Augustille

Celsus bene

merenti.

⁴⁶⁷ Beševliev, *Zur Deutung der Kastelnamen*, 44.

⁴⁶⁸ Thucydides, *Historiae*, V, 2: “μάχων πλείους, ναῦς δὲ τριάκοντα. σχῶν δὲ ἐς Σκιώνην πρῶτον ἔτι πολιορκουμένην καὶ προσλαβὼν αὐτόθεν ὀπίτητας τῶν φρουρῶν, κατέπλευσεν ἐς τὸν Κωφὸν λιμένα τῶν Τωρωναίων ἀπέχοντα οὐ πολὺ τῆς πόλεως.”

Плојергс је предложио емендацију текста истог места у тексту која гласи ‘κατέπλευσεν ἐς τὸν Κωφὸν λιμένα’ и она је прихваћена као исправнија и тачнија од многих каснијих истраживача, а уједно је потврђена и од античких аутора, као што су Страбон и Мела, који називају то место ‘лука Кофос’ (Κωφός).⁴⁶⁹ У Арнолдовом коментару уз Тукидидов текст пише да се ради о луци Колофоњана која се налази у близини града Тороне, и нема никакве везе са малоазијским градом Колофоном.⁴⁷⁰ Аутору није познато зашто је уопште добила то име. Слично мишљење износи и један други преводилац и коментатор Тукидидовог текста, Џовет, који сматра да је Плојгерсова конјектура Κωφῶν уместо Κολοφονίων вероватна (могућа) али не и неопходна, будући да, како аутор каже, *не можемо бити сигурни да није постојала лука која се из нама непознатих разлога звала лука Колофоњана*.⁴⁷¹ Хтели бисмо нагласити да смо ову варијанту читања Тукидидовог текста нашли и у не тако малом броју еминентних речника, приручника и монографија, који говоре о ‘луци Колофоњана’ и тиме практично дају предност оваквом читању Тукидидовог текста.⁴⁷² Један од истраживача и коментатора Тукидидовог текста Хорнбловер,⁴⁷³ који иако признаје да постоји и читање ‘лука Колофоњана’ ипак прихвата Плојгерсову емендацију⁴⁷⁴ и сматра да поред сведочанства античких извора које смо и ми навели, оваквом ставу доприносе и објашњења која налазмо у лексикону Суда и у збирци пословица код Зенобија, где се у

τῶν Κολοφωνίων V. et C. prima manu κολοφώνιον f. ΘΟΥΚΥΔΙΔΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΗΣ, The History of the Peloponesian war by Thucydides with notes chiefly historical and geographical, Thomas Arnold, 1842, Oxford, 177.

⁴⁶⁹ Strabo, *Geographica*: (VIIa 1, 32): “Ὅτι ἀντικρὺ Κανάστρου, ἄκρου τῆς Παλλήνης, ἡ Δέρρις ἐστὶν ἄκρα πλησίον Κωφοῦ λιμένος, καὶ ὁ Τορωναῖος κόλπος ὑπὸ τούτων ἀφορίζεται. καὶ πρὸς .”; P. Mela, *De chorographia*: II 3, 35. “[30] Tum Macedonum populi <ali>quot urbes habitant, quarum Pelle est maxime inlustris. Alumni efficiunt, Philippus Graeciae domitor, Alexander etiam Asiae. In litore flexus Megybernaeus, inter promunturia Derim et Canastraeum et portum qui **Cophos** dicitur urbes Toronen et Myscellam atque unde ipsi nomen est Megybernam incingit.”

⁴⁷⁰ Ibid. 177.

⁴⁷¹ Thucydides: translated into English with introduction, marginal analysis, notes and indices, by B. Jowett, in two volumes, vol. II, Oxford, 1881, 286.

⁴⁷² William Hazlitt, *The Classical Gazetteer: A Dictionary of Ancient Geography, Sacred and Profane*, Oxford University, 1851 116: “Colophoniorum portus, the n. harbour of Torone in Sithonia, Macedonia”. ; . Bailly, *Dictionnaire*: Κολοφώνιος, α.ον, de Kolophon; ...Κολωφωνίων λιμὴν, Thc. 5, 2, port de Kolophoniens **en Chalcidique**; Pape-Benseler, *Wörterbuch*, v. s. Κολοφῶν..... Κολωφωνίων λιμὴν (ὁ), Hafen in Macedonien, in Chalcidice, unweit Torone, Thucydides. 5, 2.

⁴⁷³ S. Hornblower, *A Commentary on Thucydides*, Volume II: Books IV-V. 24, Oxford University Press, 2005, 425.

⁴⁷⁴ Hornblower S, *A Commentary on Thucydides*, vol. II, Books IV-V. 24, Clarendon Press, Oxford 1996, 425. (Pluygers, *Mnemosyne* 6, 1857, 287). Аутор даје предност читању Кофос уместо Колофонион.

познатој синтагми *тишии од Торонског залива* употребљава управо придев ‘κωφός’, са значењем ‘тих, миран спокојан, глух’ као именовање дотичне луке.⁴⁷⁵

Путописац Лик сматра да је Кофос ромејски облик придева κόφος које налазимо и у тексту Зенобијеве пословице и да се очито ради о луци на полуострву Ситонија која је највероватније идентична са оном коју помиње Тукидид. Ипак, износи мишљење да би уместо Κολοφώνων можда било исправније читање Κοφῶν.⁴⁷⁶ Можда најјачи аргуменат који набраја међу осталим доказима и горепоменути Хорнбловел, а с којим се слажу и други истраживачи је неспорна чињеница да се и данас залив који се налази 3 км. јужно од Тороне назива Куфо (Κουφό), што представља модерну верзију старог античког имена.⁴⁷⁷

И поред ових заиста ваљаних доказа у прилог тези да се лука звала Кофос, ‘лука тишине’, а не ‘лука Колофоњана’, остаје отворена могућност да се утврђење које налазимо код Прокопија под именом Колобона налазило управо на месту луке поменуте код Тукидида. Најновија археолошка истраживања ове области којима је посведочено постојање кастела и тврђава из VI века у њој иду у прилог таквој идентификацији.⁴⁷⁸ Такође и чињеница да је Куфо и данас највећа природна и најбезбеднија лука на територији Грчке упућује на претпоставку да је на једном таквом стратешки важном месту подигнуто једно од одбрамбених утврђења каква, у својим списковима помиње Прокопије.

Двоумили смо се по питању тумачења конкретног Прокопијевог облика имена утврђења Κολοβῶνα. Према нашем мишљењу постоје два готово подједнако вероватна решења.

Прво објашњење имена утврђења Κολοβῶνα би ишло у правцу његовог поистовећења са κολοφῶνα као акузативом једине грчке именице κολοφών, -ῶνος, ή.

---

⁴⁷⁵ Suda, *Lexicon*: “Κωφότερος τοῦ Τορωνέος λιμένος: περὶ Τορώνην τῆς Θράκης καλεῖται τις κωφὸς λιμὴν. εἶρηται δὲ ἡ παροιμία, παρόσον ἐν Τορώνῃ τῆς Θράκης λιμὴν στενὰς ἔχει καὶ μακρὰς τὰς ἀπὸ τοῦ πελάγους κατάρσεις, ὡς μὴ ἀκούεσθαι τοῖς ἐν αὐτῷ τὸν τῆς θαλάττης ἦχον. Παρὰ κωφῶπέρδεις, ἐπὶ τῶν ἀδυνάτων.”

⁴⁷⁶ Leake, *Travels in Northern Greece*, 119. “Kufu also is ancient, being the ordinary Romain form of Κωφός (deaf), which gave rise to the Greek proverb κωφότερος τοῦ Τορωναίου λιμένος, the harbour having been so called, according to Zenobius, because, being separated from the outer sea by two narrow passages, the noise of the waves was not heard in it. It was perhaps the same mentioned by Thucydides as the harbour of the Colophonii.”

⁴⁷⁷ Упореди и: Greek & Roman Geography (ed. William Smith), 1854. Desdèvises-Du-Desert, *Geographie ancienne de la Macedoine*, Paris, 1863, 374;

⁴⁷⁸ A. Dunn, *Recent Research . . . . .*: “Small late antique coastal emporia have been found on the south and east coasts (for instance in the excavations of Greco-Roman Torone), and late antique imperial castra and castella, including 6th c. examples, are identifiable in this region and on the Via Egnatia on its northern edge.” 2002, 559.

Није нам јасно због чега га Бешевлиев убраја међу имена тврђава наведена у номинативу множине средњега рода.⁴⁷⁹ Наша би претпоставка била да облик *Колобона* заправо представља фонетску варијанту грчког *Колофон*.

Наиме познато је да се у старомакедонском глас β одговара грчком φ од праие. *bh* (уп. мак. Βέροια према гр. Φέροια, мак. Βίλιππος према гр. Φίλιππος, мак. κεβλή према гр. κεφαλή) и да је управо то истраживачима један од главних аргумената за мишљење да је старомакедонски језик био различит од грчког.⁴⁸⁰ Грчка именица *колоφών* има значење ‘врх, брдо, узвишење, највиша тачка, завршетак’. Код Хесихија налазимо више објашњења значења тог термина.⁴⁸¹ Свакако нас занима највише његова употреба као име места. Према Фрисковом мишљењу, сама по себи вероватна веза са обликом *κολωνός* преко *κολαφών* од ие. *qolh-bho*, озбиљно се доводи у питање управо због малоазијског топонима, који је несумњиво страног порекла.⁴⁸² Шантрен је по питању порекла такође неопредељен, с тим што примећује да реч својим обликом подсећа на *κολώνη* ‘висина, врх’, а да је малоазијски Колофон такође био смештен на једном узвишењу. Преко *κολωνός* *колоφών* се може везати са лат. *collis*, енг. *hill*. При том би и семантика ‘врх, брдо, узвишење’ свакако одговарала физичкој позицији једног утврђења.

Уколико овде претпоставимо честу и познату промену *ο/ω* није неопходно да тумачимо Колобону као коруптелу или фонетску варијанту за Колофон, већ можемо потражити друго могуће објашњење тог имена. Прокопијев облик *Κολοβών* бисмо могли везати са грчким придевом *κολοβός*, ή, όν, са значењем ‘осакаћен, кратак, скраћен, са откинутим врхом’ који представља проширење експресивним суфиксом -βος придева *κόλος* који има исто значење.

Код Прокопија, у истом делу о грађевинама тај придев је, поред имена утврђења у Македонији, употребљен још два пута и то, може се рећи, у истом контексту.⁴⁸³ На

⁴⁷⁹ Beševliev, *Zur Deutung der Kastelnamen*, 47.

⁴⁸⁰ Упореди и: Katicic, *Ancient languages of the Balkans*, 111.

⁴⁸¹ Hesychius, *Lexicon*: “*κολοφών*· ό *κολιός*. και *ιχθύς* ποιός *θαλάσσιος*. ή *τό μέγα* και *ύψηλόν* *άκρωτήριο*. και *έπι παθών*, ήτοι *συμφορών*, *λαμ βάνεται* AS. ή *τό όνομα πόλεως*. *κεφάλαιον A, και *τό τέλος*, ήγουν *τό πέρας* *του πράγματος* AS”

⁴⁸² Frisk, *GEW I*, 904. И Шантрен у Chantraine, *La Formation*, 162 такође заступа мишљење да су речи које завршавају на -ων, међу којима нарочито истиче реч *κολοφών*, имају обскурно, у сваком случају туђе порекло.

⁴⁸³ Procopius, *De aedificiis*, 2, 1, 14: “*Πρώτα μὲν οὖν τὸ τεῖχος (κολοβόν* *τε γὰρ ἦν κομιδῆ, ἥπερ μοι εἶρηται, και τοῖς ἐπιούσι διὰ ταῦτα ἐπιμαχώτατον) ἀπρόσοδόν τε και ἄμαχον ὅλως τοῖς πολεμίοις ἐσκεύασατο εἶναι.*

оба места односи се на именицу τεῖχος и има значење ‘низак’ објашњавајући стање у коме су се налазили бедеми утврђења који су због недовољне висине лако могли бити савладани од стране нападача. На основу тога могли бисмо закључити да је и тврђава Κολοβῶνα коју аутор помиње у Македонији била једна од оних које су првобитно имале ниске бедеме, а император Јустинијан их је накнадно утврдио подигавши бедем одговарајуће висине и ширине и тиме побољшавши њихову одбрамбену моћ, како је то и детаљно описано на примерима других тврђава у деловима текста где је овај придев употребљен. Чињеница да у списку о Македонији аутор није поделио, како то иначе ради, новоподигнуте и обновљене тврђаве, можемо претпоставити да би Колобона била једно од старијих утврђења која су додатно била обновљена.

Сматрамо да би требали напоменути да је на територији која је насељена Илирима међу топонимима веома продуктиван суфикс *-ona* (Albona, Aenona, Flanona, Nagona, Salona). Ипак ценимо да је веома тачно да се ради о овом суфиксу на нашем примеру веома мала, будући да се ни у Прокопијевим списковима за Нови и Стари Епир не налази ни једно утврђење чије име завршава на *-ona*.

Свакако, не треба се ни потуно одбацити и могућност да облик Κολοβῶνα у македонском списку представља искривљену/погрешну варијанту читања имена утврђења Κολοφῶνία које налазимо као последње набројано у спиксу обновљених утврђења у Старом Епиру.

Βασιλικὰ Ἀμύντου

Прокопије: Помиње овај топоним једино у *De aedificiis*, у каталогу утврђења у Македонији.

.....

Κολοβῶνα,

Βασιλικὰ Ἀμύντου,

Μελίχιζα,

.....

2, 9, 19: “ [ῶ] τῶ μὲν γὰρ τῆς οἰκοδομίας **κολοβῶ** ἐσβατὰ πόνω <οὐδενί>τοῖς πολεμίοις ἐγίνετο, ἀδεέστερον ἐς αὐτὰ ἐσπηδᾶν ἔχουσι, τῶ δὲ στενῶ λίαν ἀφύλακτα, οὐκ ἔχόντων τὸ παράπαν τῶν ἐνταῦθα φρουρῶν ὅποι ἂν ἐστῶτες ἀμύνοντο. ”

Βασιλικὰ Ἀμύντου представља још један пример имена тврђаве које се јавља једино код Прокопија, што отежава идентификацију на терену. О идентификацији овог топонима је писано веома мало. Једино Мајкл Викерс⁴⁸⁴ у чланку посвећеном другим топонимима, (Терма и Тесалоника), успут помиње да се од Прокопијевог списка утврђења у Македонији пре свих осталих може управо Βασιλικὰ Ἀμύντου идентификовати са старом македонском престоницом Ајга/Едеса.⁴⁸⁵ При том аутор не даје никакву аргументацију за овакво тврђење. Наша претпоставка је да се аутор можда повео за Хамондовим мишљењем да је насликана гробна циста (I) у оквиру великог тумулуса у Вергини (Ајги) заправо место где је погребен Аминта III.⁴⁸⁶ Насупрот овоме, касније је Еуген Борза показао да не постоје никакви докази да се било шта из краљевских гробница код Вергине може везати за име Аминте III.⁴⁸⁷

Засад, једино нам може бити од помоћи лингвистичка анализа назива овог утврђења. Имајући у виду прву реч сложеног (комполитног) имена, наша разматрања крећу се у два правца.

Прво тумачење значења придева βασιλικά иде у правцу прихваћања његовог значења: 'краљевски двор/палата или краљевски трезор'. Први део имена је супстантивирани придев, τὸ βασιλικόν од именице βασιλεύς, ὁ, 'краљ', по свему судећи овде у номинативу/акузативу множине, (τὰ) βασιλικά, са изостављеним чланом. Други део сложеног имена је лично име Ἀμύντας, које се налази у генетиву јединице (Ἀμύντου). Име Аминта, које је епиграфски посведочено у хеленистичко-римско доба, Папазоглу сврстава у трећу групу тзв. грчкомакедонских имена у коју спадају имена грчког порекла која су до краја остала типична за Македонце и Македонију.⁴⁸⁸ Поред шире употребе, ово име је свакако најпознатије као династичко име краљевске куће Македонаца. Такву асоцијацију у нашем случају појачава и употреба придева βασιλικά поред њега. Будући да је најпознатији од свих владетеља који су носили ово име у македонској династији Аминта III, отац Филипа II, претпостављамо да је Прокопијево

---

⁴⁸⁴ M. Vickers, „Therme and Thessaloniki“, *Ancient Macedonian Studies in honor of Charles F. Edson*, 158 Institute for Balkan Studies -158 Thessaloniki, 1981, 330; у даљем тексту Vickers, Therme and Thessaloniki.

⁴⁸⁵ Идентификација Ајге са Едесом је такође застарела и нетачна, насупрот Хамондовој тези о Ајга/Вергина претстављене 1968 године.

⁴⁸⁶ Hammond, „The evidence for the Identity of the Royal Tombs at Vergina“, 1982, in W. L. Adams, E. N. Borza (eds) *Philip II, Alexander the Great and the Macedonian Heritage*. Washington DC, 111-127, 115.

⁴⁸⁷ Опширније види код E. Borza, *In the Shadow of Olympus, In the Shadow of Olympus, The Emergence of Macedon*, Princeton University Press, 1990, 297. у даљем тексту: Borza, *In the Shadow of Olympus*.

⁴⁸⁸ Папазоглу, Етничка структура, 75.

утврђење повезано са његовим именом. У речницима налазимо да супстантивирани облик придева у средњем роду τὸ βασιλικὸν има, поред осталих, и значење ‘краљевска палата/двор или краљевски трезор/ризница’.⁴⁸⁹ Према мишљењу Шантрена, придев βασιλικός, који замењује ранији облик придева βασιλειος, употребљава се и код Херодота, а нарочито је карактеристичан за каснији развој грчког језика у супстантивираним облику τὸ βασιλικὸν који означава ‘све оно што се односи на краљевски трезор’.⁴⁹⁰ Имајући у виду све ово, сматрамо да би име Прокопијевог утврђења могло бити везано за краљевским двором или краљевским трезором македонског владетеља Аминте III. У речнику личних имена Папе-Бенселера под одредницом βασιλική, ή, стоји значење: ‘краљевска грађевина, раскошна (величанствена) јавна зграда за судске расправе и за јавни промет’. У истој одредници је поменут и Прокопијев топоним Βασιλικὰ Ἀμύντου, коме је дато значење ‘краљевска столица/престоница’.

Краљевска палата, као део најзначајнијих грађевина у Пели, археолошки је потврђена ископавањима из 1957 године, када је и утврђено да цитадела укључује не само узвишење које се налазило на месту данас познатом као Стара Пела (Παλαιὰ Πέλλα), него и оно које се простира западно од њега.⁴⁹¹

Преношење македонске престонице из Ајге у Пелу је, према мишљењу већине истраживача који се углавном позивају на старе изворе, извршено у време владавине македонског краља Архелаја (413-399 п. Х.).⁴⁹² Ономастички материјал и археолошки остаци такође потврђују значајну македонску миграцију у Пели.⁴⁹³ У односу на питање да ли је македонска престоница пренесена из Ајге у Пелу за време владавине Архелаја или Аминте III, сматрамо да би било коректно да поменемо, по нама изванредну студију Хацопулоса, у којој овај излаже тезу да је престоница пренесена онамо касније, у време владавине Аминте III.⁴⁹⁴ При том он име Прокопијевог утврђења Βασιλικὰ

---

⁴⁸⁹ Bailly, *Dictionnaire* s. v. βασιλικός, η, ον, 351.

⁴⁹⁰ Chantraine, *Dictionnaire*, 169.

⁴⁹¹ Ph. Petsas, *Pella. Alexander the Great's Capital*, Institute for Balkan studies 182, Thessalonique, 1978, 133.

⁴⁹² D. Kanatsoulis, „Ἀρχέλαος καὶ αἱ μεταρρυθμίσεις τοῦ ἐν Μακεδονίᾳ“, Thessalonike 1948, 77-82; Ch. Edson, *Early Macedonia, Ancient Macedonia I*, Thessalonike 1970, 36; N. G. L. Hammond and G. T. Griffith, *A History of Macedonia II*, Oxford 1979, 139-40, 150; у даљем тексту: Hammond, *A History of Macedonia II*.

⁴⁹³ Hammond, *A History of Macedonia II*, 56; Hatzopoulos, 1996b, 171-73; Nielsen, *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, 805.

⁴⁹⁴ M. B. Hatzopoulos – L. D. Loukopoulou, *Two Studies in Ancient Macedonia Topography, "I Strepas: A Reconsideration, or New Evidence on the Road System of Lower Macedonia*, Melethemata 3, Athens, 1987, 41-44; у даљем тексту: Hatzopoulos – Loukopoulou, *Two Studies*. Исто мишљење аутор

Ἰμύντου, наводи као пресудни аргумент у прилог својој тези. Аутор показује да у рановизантијском периоду, када је римска Пела већ напуштена, археолошка и епиграфска сведочанства потврђују да је и поред депопулације места, и даље опстојало само једно мало насеље на старој акрополи, на којој је археолошки потврђено да се налазила стара краљевска резиденција.⁴⁹⁵ Он наводи да је природно да ово мало насеље, које је вероватно обновљено и наново утврђено од Јустинијана, носи име Βασιλικὰ Ἰμύντου, а главну потпору за овакво становиште налази у веома честом именовану овог места као *Palatia* или *Palatitzia* у делима путописаца из знатно познијег времена.⁴⁹⁶ Истраживач Борза сматра да је ова теза свакако вредна пажње, али не и довољно убедљива.⁴⁹⁷ Наде Проева у историјским коментарима уз Делакулоншов путепис, премда није категорична у свом тврђењу, такође даје предност тези да је Архелај пренео престоницу у Пелу, иако сам путописац у тексту излаже супротно мишљење.⁴⁹⁸

У сваком случају, независно од тога којој од ових теза дајемо предност, логичније је претпоставити да се Прокопијево утврђење везано уз име Аминте (будући да је овај био на престолу после Архелаја) налазило у самој новој престоници Пели или у њеној околини, а не у Ајги као што сматра Викерс (при том још и погрешно поистоветивши Ајгу са Едесом). И један грчки извор, Страбон, у седмој књизи, говорећи о Пели даје нам податак да се *тамо одавно налазила македонска државна ризница*.⁴⁹⁹ То потврђује и римски историчар Ливије.⁵⁰⁰

излаже и говорећи о Пели у делу који описује територију Македоније у студији: Nielsen, *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, 805.

⁴⁹⁵ Chr. Makaronas, „Ἀνασκαφαί Πέλλης 1957-1960“, *Deltion* 16 (1960) 81. ; M. Siganidou, „'Ανασκαφή Πέλλας“, *Praktika*, 1981, 51-53; eiusdem, *Praktika* 1982, 61-62 and 531-35.

⁴⁹⁶ Pouqueville 453; Leake, *Travels in Northern Greece*, 261; Delacoulonche 184; Struck, *Fahrten in Chalkidike*, 85; Abbé Belley, *Observations sur l'histoire et sur les 121 monuments de la ville Thessalonique*, *MAI*, 38, 1777, 122; Meletios, *Γεωγραφία παλαιά καὶ νέα*, Venice, 1807, 473.

⁴⁹⁷ Borza, *In the Shadow of Olympus*, 296; *Makedonika*, Essays by Eugene N. Borza, ed. by Carol G. Thomas for the Association of Ancient Historians, Claremont, 1995, 131.

⁴⁹⁸ А. Делакулонш, *Лулката на македонската државност од Халијакмон до Аксиј*, *Historia antiqua macedonica*, книга 6, Охрид 2000, 178.

⁴⁹⁹ Strabo, *Geographica*, VII, 20:

“Πέλλα ἐστὶ μὲν τῆς κάτω Μακεδονίας ἢ Βοττιαῖοι κατεῖχον· ἐνταῦθ' ἦν πάλαι τὸ τῆς Μακεδονίας χρηματιστήριον.”

⁵⁰⁰ T. Livius, *Ab Urbe Condita*, 44, 45: “consul a Pydna profectus cum toto exercitu die altero Pellam peruenit et cum castra mille passus inde posuisset, per aliquot dies ibi statiuia habuit, situm urbis undique aspiciens, quam non sine causa delectam esse regiam <anim>aduertit. sita est in tumulo uergente in occidentem hibernum; cingunt paludes inxsuperabilis altitudinis aestate et hieme, quas restagnantes faciunt <amnes. arx> Phacus in ipsa palude, qua proxima urbi est, uelut insula eminet, aggeri operis ingentis imposita, qui et murum sustineat et umore circumfusae paludis nihil laedatur. muro urbis coniuncta procul uidetur; diuisa est intermurali amni et

Мишљење да се утврђење Βασιλικὰ Ἀμύντου налази на акрополи Пеле у својој познатој монографији о Пели износи и истраживач Деспина Папаконстандину - Диамандуру.⁵⁰¹

Друго размишљање у вези са значењем првог дела сложеног имена Βασιλικὰ (Ἀμύντου) иде у правцу његовог другачијег тумачења. У оксфордском визанатијском речнику⁵⁰² налазимо објашњење термина: Basilica (βασιλική) ‘врста црквене грађевине (зграде)’. Базилика је служила као стандардни црквени тип све до 6 века после Христа, а градила се и у каснијем периоду, иако ретко. Слично објашњење даје нам и Димитраку.⁵⁰³ Софоклис под одредницом ἡ βασιλική, sc. οἰκία (basilika) даје значење ‘базилика, ранохришћанска црква’.⁵⁰⁴ Истраживач Михаеску у свом познатом делу о латинском језику у југоисточној Европи у одељку у коме пише о лексици присутној на латинским натписима у групи хришћанских термина помиње и термин *basilica*, дефинишући га као ‘базилика, секуларна грађевина и место за сусрете, а касније и црква’.⁵⁰⁵

Римска колонија Пела, која је тај статус добила у време Августа, основана је, према налазима на терену, око 1, 5 км. западно од хеленистичког насеља, северно од места које је познато под именом *бање Терме* или *бање Александра Великог*, поред старог Егнацијевог пута на узвишеном месту познатом у отоманском периоду под именом Алакиси, данашње Аји Апостоли.⁵⁰⁶ Археолошка ископавања су показала да се ради о насељу заштићеном бедемом који датира од III века после Христа, а које је по свом обиму знатно мање од хеленистичког насеља. Материјални налази, остаци грађевина, монете, грнчарија који потичу из периода четвртог и петтог века после Христа потврђују наставак живота колоније и у ранохришћанском периоду. Из овог периода је и пронађена ранохришћанска базилика, за коју се, на основу ископаних зидова, сматра да је уништена тек почетком седмог века, али то место је било

---

eadem ponte iuncta, ut nec oppugnante externo aditum ab ulla parte habeat, nec, si quem ibi rex includat, ullum nisi per facillimae custodiae pontem effugium. **et gaza regia in eo loco erat;** ”

⁵⁰¹ Δέσποινα Παπακωνσταντίνου-Διαμαντούρου, *Πέλλα, I Ἱστορική ἐπισκόπησις καὶ μαρτυρία*, διδακτορική διατριβή ἐν Ἀθήναις 1971, 93-4.

⁵⁰² *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Volume I, 266.

⁵⁰³ Δημητράκου, *Μεγά Λεξικόν...*, 1361. “**βασιλική**, τύπος

ναοῦ χριστιανικοῦ κατὰ τὸ σχέδιον τῆς ἐν Ῥώμῃ βασιλικῆς στοᾶς.”; Види и Chantraine, *Dictionnaire: βασιλική (στοά)* “basilique”.

⁵⁰⁴ Sophocles, *Greek lexicon*, 302.

⁵⁰⁵ Mihăescu, *La langue latine*, 310.

⁵⁰⁶ Ph. Petsas, *Pella. Alexander the Great's Capital*, Institute for Balkan studies 182, Thessalonique, 1978, 39.

настањено и у следећих неколко векова.⁵⁰⁷ Зидови базилике према северу и југу показују да се заправо у овом случају не ради о једној цркви, него о ширем меморијалном комплексу. Истовремено, присуство остатака бедема мало даље на истоку, даје могућност да се место базилике сматра повезаним са утврђеним комплексом. Ови налази остављају отворену могућност да се управо овде налази тврђава Βασιλικὰ Ἀμύντου - литерарно посведочена код Прокопија, што би свакако представљало доказ наставка живота насеља током шестог века после Христа.

Реч базилика, која представља супстантивирани облик од придева βασιλικός,-ή,-όν 'краљевски', у женском роду βασιλική στοά, како смо видели, прво је означавала место на коме краљ пребива и имала је секуларно значење. У римско време означавала је грађевину где су се вршиле судске расправе и одвијала јавна трговина, углавном смештену у центру насеља. Са доласком хришћанства, хришћанска црква се почела градити у облику базилике, па је на тај начин и преузела њено име. Наш топоним потврђује да се највероватније заправо ради о елиптичној варијанти имена. У првом случају би то било првобитно βασιλική (ἐκκλησία, οἰκία, στοά), чије је значење 'краљевска црква/кућа/просторија' касније преузело само βασιλική које добива значење 'црква/базилика као ранохришћанска црква'. У прилог овом тумачењу иду археолошки налази ранохришћанске цркве на терену које смо поменули. У другом случају би се радило о βασιλικόν (ταμειῖον), 'краљевском ризницом/трезором', које је у овом случају прихватљивије објашњење будући да је други део сложеног имена име македонског владетеља Аминте. Прихватљивије је и језички јер је Βασιλικὰ номинатив/акузатив множине средњег рода, а не номинатив женског рода.

Овде бисмо указали на још једно сведочанство везано за име краља Аминте III. Наиме, каснији извор Елије Аристид даје нам податак о првим и јединим примерима деификације владара пре Александра у Македонији, а то је био случај управо са Аминтом III и Филипом II.⁵⁰⁸ Схолијаст уз Демостена још је презинији, обавештавајући

---

⁵⁰⁷ Πέτκος Α., „Ανασκαφή παλαιοχριστιανικής βασιλικής Νέας Πέλλας“: *οι πρώτες εκτιμήσεις* στο Γνωριμία με τη Γη του Μεγάλου Αλεξάνδρου. *Πρακτικά Επιστημονικής Διημερίδας* (Θεσσαλονίκη 15-16 Ιουνίου 2002), Θεσσαλονίκη 2003, 63-79; Πέτκος Α., „Πρώιμη Βυζαντινή Πέλλα“ στο Η Πέλλα και η περιοχή της, Θεσσαλονίκη 2003, 98-101.

⁵⁰⁸ Aristides, Rhet. Aelius, *Symmach.*, 480, 18. ; види и: *The Cambridge ancient history*, Volume 7, Part 1, 90.

нас о храму посвећеном Аминти (такозвани Аминтијон) који је подигнут у Пидни,⁵⁰⁹ И поред мишљења која озбиљно доводе у питање веродостојност тих података, ипак остаје чињеница да су неки извори забележили постојање храма у у Пидни у којем је Аминта уживао владарски култ.⁵¹⁰ Тиме би Пидна, иако са малом вероватноћом, такође могла бити потенцијална локација Прокопијевог утврђења.

Μελίχιζα

Прокопије: Помиње овај топоним једино у *De aedificiis*, у каталогу утврђења у Македонији.

.....

Βασιλικὰ Ἀμύντου,

Μελίχιζα,

Πασκᾶς,

.....

О утврђењу под овим именом истраживачи уопште нису писали. Једино је забележено у речнику личних имена, где сазнајемо да би име овог утврђења требало довести у везу са местом које се налази у западном делу Македоније (тачније у области Линкестиди) поменутом у позноантичком итинерарију као станица за мењање коња (*mutatio*) *Melithonus* на познатом путу *Via Egnatia*, која се налази између станица *Heraclaea* и *Grande*.⁵¹¹ Према подацима Барингтоновог атласа, ова станица се највероватније налазила у близини места Като Калиники, на територији данашње Грчке. Хамонд сматра да је име станице *Melithonus* транслитерација генитивског облика *Μελιτώνος* и да је име добила према блиској притоци реке Еригон која је носила име *Μελιτών*.⁵¹² Са овим мишљењем се Фанула Папазоглу с правом не слаже.⁵¹³ У

---

⁵⁰⁹ Scholia in Demosthenem, *Orationes*.1, 41a, 6: “Πύδνα πόλις Μακεδονίας. αὕτη ἀπέστη τοῦ ὑπακούειν Φιλίππῳ, καὶ ἐστράτευσε κατ’ αὐτῆς καὶ περὶ ταύτην τοιοῦτόν τι συνέβη· ὡς γὰρ κάκεῖ τινες προδεδώκασι, εἶθ’ ὕστερον γνόντες ὅτι οὐκ ἂν αὐτῶν φείσαιτο, ἔφυγον ἐπὶ τὸ Ἀμύντιον ἱερὸν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ.”

⁵¹⁰ J. Roisman, I. Worthington, *A Companion to Ancient Macedonia*, Wiley- Blackwell, 2010, 161. ; G. Bugh, *The Cambridge companion to the Hellenistic world*, Cambridge University Press, 2006, 27.

⁵¹¹ It. Hier. , 606, : “*mutatio Melithonus* – mil. xiii”.

⁵¹² N. G. L. Hammond, *A History of Macedonia*, Vol. I, New York 1981; у даљем тексту: Hammond, *A History of Macedonia*, I 57.

⁵¹³ Papazoglou, *Les Villes*, 268;

својој књизи о путу Via Egnatia Саливен излаже мишљење да име ове станице има значење ‘кошница, пчелињак’.⁵¹⁴

Има један други топоним у чијој основи лежи реч μέλι, μέλιτος, а то је име града у Илирији, забележено једино код Полибија и Стефана Бизантинца као Μελίτουσσα.⁵¹⁵

Још једна станица на Егнацијевом путу би се могла повезати са нашим утврђењем, *Melissurgin*, забележена на деоници пута између Тесалонике и Кипселе, непосредно пре Аполоније у Антониновом итинеријуму и на Појтингеровој табли.⁵¹⁶ Према Саливену, ова станица одлично одговара местусавременог села Агиос Василикос.⁵¹⁷ Име Мелисургин везано је за именицу (τὸ) μελιτουργεῖον, која у позније време добија значење *место на коме се производи мед, пчелињак*.⁵¹⁸ Именица има и облик μελισσοურγεῖον, који фонетски одговара.

Напомена у одредници речника личних имена заправо је покушај тумачења порекла имена Прокопијевог утврђења као изведенице од старе и познате праиндоевропске основе **meli(t)*- са значењем ‘мед’ или *melit –*ya* > μέλισσα (-ττα) са значењем ‘пчела’.⁵¹⁹ Већ смо видели да су топоними везани са овом основом чести у овом делу Балканског полуострва: Μελίταια у Тесалији, Μέλιτα на Сицилији, Μελίτουσσα у Илирији. Врло је вероватно да је Прокопијев облик коруптела од ове основе и може бити доведен у везу са било којим од горепоменутих топонима.

Прокопијево утврђење може бити везано и за придев μελίχιος са значењем ‘благ, пријазан, умиљат’, веома познат као епитет врховног бога Зевса. Култ божанства са овим епитетом био је веома раширен на хеленском тлу (Атина, Аргос), али и на територији римске империје као култ Јупитера (Iuppiter Melichius).⁵²⁰ Под именом Μείλιχος познат је и суви поток који се улива у море око 2, 5 км северно од центра

⁵¹⁴ F. O'Sullivan, *The Egnatian Way*, Harrisburg 1972, 77.

⁵¹⁵ Polybius, *Historiae*, XIII 10, 9; S. Byzantinus, *Ethnica*, 443.

⁵¹⁶ It. Antonini, *Melissurgin*, (a Thessalonica M. P. XX.). Tab. Peunt. *Melissurgin* (a Thessaonica XVIII.).

⁵¹⁷ F. O'Sullivan, *The Egnatian Way*, 1972, 97.

⁵¹⁸ Δημητράκου, Δ., *Μέγα λεξικόν...* s. v. μελιτουργεῖον (τὸ), μτγν. τόπος ἐν ᾧ γίνεται μέλι, μελισσοურγεῖον. Νειλ.180В.

⁵¹⁹ Etym. Guidianum, 385, 10.

Μέλισσα, οἰονεὶ μέλιζα, ἢ πᾶσιν ἐφιζάνουσα τοῖς καρποῖς· μῆλα γὰρ κατὰ πάντα εἶρηται οἱ καρποὶ τῶν βοτάνων, ὅθεν καὶ πολύμηλος γῆ.

⁵²⁰ Etymologicum Guidianum, (384, 7):

Μείλιχος, παρὰ τὸ μέλι μέλιχος· καὶ πλεονασμῶ τοῦ ι μείλιχος.

Zonaras, *Lexicograph. Pseudo. - Lexicon* (1342, 3):

[**Μείλιχος**] καὶ μείλιχος. ὁ πρᾶος. [καὶ πραύντικός.] παρὰ τὸ μέλι, ὡς τινες φασίν, ἢ ἀπὸ τοῦ μέλος, μέλικος, καὶ τροπῆ τοῦ κ εἰς χ καὶ ἀναβιβασμῶ τοῦ τόνου μέλιχος, καὶ πλεονασμῶ τοῦ ι μείλιχος.

Патре у Ахаји.⁵²¹ Поред тога, име Μείλιχος забележено је и као лично име.⁵²² Реч је забележена и у еолском облику μελλίχιος, што би ишло у прилог извођењу имена нашег топонима управо из овог божанског епитета Μελίχιζα < *Μελλίχιδια.

Облик имена Прокопијевог утврђења је морфолошки интересантан због неуобичајеног завршетка -ιζα. Речи са овим завршетком су релативно ретке у грчком језику. Код овог аутора срећемо имена утврђења која се завршавају на -ζα (Κάπαζα. Ἀκρένζα. Πέντζα. Γέρματζα. Λάβουτζα. Ἄρσαζα. Κανταβαζά), док је Μελίχιζα једино утврђење са наставком -ιζα. Познато је да је велики број речи са завршетком -ζα су у грчком језику образован суфиксима -ιο -ια, при чему - представља комбинацију -j са консонантима δ или γ (осим у случајевима где ζ потиче од оригиналног σδ).⁵²³ У вокабулару античких аутора речи са овим завршетком су у највећем броју топоними или имена језера.⁵²⁴ Уочљиво је да су већина њих утврђена места (ἄκρα, φρούρια) и то на територији Мале Азије и Северне Африке. Не бисмо се могли сложити са мишљењем Љ. Станковске, која убраја Прокопијев топоним међу топонимима са словенским наставком -ица.⁵²⁵ Она изводи име овог утврђења *Мелиха од личног имена Мелих, женски род -а супстантивирани суфиксом -ица после елизиде именице 'тврђава'. Мишљења да су се у грчком језику веома рано (још у периоду IV-VI века) развили суфикси -ιτσι/ιτσα су недовољно и несигурно аргументирана.⁵²⁶ Иако је Прокопије као аутор из VI века у својим делима писао о словенским упадима са севера, сматрамо да на територији коју он опредељује као Македонија нема имена која би могла бити језички протумачена као словенска, пре свега због чињенице да је топонимија ипак најконзервативнији део вокабулара сваког језика.

⁵²¹ V. Georgiev, „Die Herkunft der Namen der größten Flüsse der Balkanhalbinsel“, *Балканско езикознание*, 1959, Vol 1, 5-27, 23.

⁵²² Central and Northwest Greece, IG VII [Megarid, Oropos, Boiotia]247, 21; 296, 5; Attica, IG II/III 2, 2003, II, 55.; 2097, face A front, II, 193.

⁵²³ Buck-Peterson, *Reverse Index of Greek Nouns and Adjectives*, The University of Chicago Press, Chicago Illinois, rep. 1970, 744.

⁵²⁴ Polyb, *Historiae*, XIII, 10, 1: Βάδιζα, πόλις τῆς Βρεττίας.; Stephanus, *Ethnika*, 625, 11: Τίριζα, πόλις Παφλαγονίας.; F. Arrianus, *Historia Indica*, 17, 16: Κυίζα πόλις.; Pomponius Mela, I, 32, 2: Quiza castellum; Strabo, *Geogr.* XII, 3, 28, Theophrastus, *Fragmenta*, fr. 6, 15: Βασγοιδάριζα φρούριον; Procopius, *Historia arcana* 30, 8, 3, Suda, *Lexicon*, delta 29, : Δακίβιζα, ὄνομα τόπου; Nicetas Choniatus, *Historia*, XXVII, 6, 2, Cinnamus Joannes, *Epitome rerum ab Joanne et Alexio Comnenis gestarum*, XIX, 11: Πίζα, φρούριον; Theognostus Gramm. *Canones sive De orthographia*, 591, 5, Hecataeus *Fragmenta*, fr. 355, 1: Δούριζα λίμνη; Josephus Flavius, *De bello Ioudaico libri VII*, i, 368, 4: Ὀρμιζα πόλις; Craterus, *Hist.*, *Fragmenta*, fr. 3, 1: Τυρέδιζα, πόλις Θράκης, код Theognostus Gramm. fr. 62, 1 са измењеном графичком Турόδιζα.

⁵²⁵ Љ. Станковска, *Топонимите со суфиксот -ица во Македонија*, Скопје-Прилеп, 2001, 271.

⁵²⁶ П. Хр. Илиевски, „За потеклото на -its- суфиксите во грчкиот“, *Балканолошки лингвистички студии, со посебен осврт кон историскиот развој на македонскиот јазик*, Скопје, 1988, 274.

Αύλων

Προκοπιје: помиње га као тврђаву у оквиру каталога топонима у Македонији:

.....

Πασκᾶς

Αύλων

Βολβός

.....

Најстарији помен топонима Аулон налазимо код Тукидида у *Историји Πελοπονеских ратова*.⁵²⁷ Описујући поход војсковође Брасиде који је кренуо на Амфиποљ обавештава нас да се овај накратко зауставио с војском код Аулона и Бормиска и лоцира их на месту где се језеро Болбе (данас Волви) улива у море. Од овог описа постаје јасно да су се ова два топонима налазила релативно близу један другом и да се налазе у области Мигдонији, на источној страни језера Волви.

Именица αύλων, ὤνος, ὄ у старогрчком језику има више значења: *теснац, долина, прелаз, а затим и ров, канал*. Семантички се нарочито одвајају два значења, која су потврђена и у одредницама лексикографа.⁵²⁸ Код Хесихија налазимо објашњење појма: *аулон: уско издизање из воде, и место које има пуно воде*.⁵²⁹ Друго значење је такође објашњено код Хесихија, а преузима га и лексикон Суда: *влажна места. долине (или) широка/пространа места око планина*.⁵³⁰ Вероватно је ово значење било пресудно да неки истраживачи, као Хамонд на пример, посумњају да се у наведеном делу Тукидидовог текста заправо не ради о топониму Аулон, већ да се термин односи на конфигурацију терена, наиме на долину или каналу који преко реке Рихиј води до Стримонског залива.⁵³¹ Сличну анализу Тукидидовог текста прихвата и Фанула

⁵²⁷ Thucydides, *Historiae*, IV, 103: “ Ἐπὶ ταύτην οὖν ὁ Βρασίδης ἄρας ἐξ Ἄρνων τῆς Χαλκιδικῆς ἐπορεύετο τῷ στρατῷ. καὶ ἀφικόμενος περὶ δείλην ἐπὶ τὸν Αὐλῶνα καὶ Βορμίσκον, ἧ ἡ Βόλβη λίμνη ἐξίησιν ἐς θάλασσαν, καὶ δειπνοποιησάμενος ἐχώρει τὴν νύκτα. ”

⁵²⁸ Упореди: N. K. Μουτσοπολος, *Ρεντινα I, Οι Μυγδονικες πολεις Αυλων, Βρομισκος, Αρεθουσα και ο ταφος του Ευριπιδου*, Θεσσαλονικη, 1995, 8.

⁵²⁹ Hesychius, *Lexicon*: “**αὐλών**: στενὴ ἀναφορὰ τοῦ ὕδατος. καὶ λειμών, ἧ ἔφυδρος τόπος ”

“**αὐλώνες**: οἱ ἐπ’ εὐθείας τόποι.... ”

⁵³⁰ “a) αὐλώνων (Eur. Rhes. 112) . . . b) *<αὐλώνες> φάραγγες

<ἦ> τόποι πλατεῖς περὶ τὰ ὄρη (Paralip. 1, 12, 16) vgAS ”

Suda, *Lexicon*: “**Αὐλώνες**: φάραγγες, ἧ τόποι πλατεῖς περὶ τὰ ὄρη. ”

⁵³¹ Hammond, *A History of Macedonia*, I, 186; Пре њега ово мишљење је заступао и A. W. Gomme, *A Historical Commentary on Thucydides*, vol. III, Oxford, Clarendon Press, 1956, 574-5; Упореди и: M. Χριστοχόος, „Τὰ μακεδονικά Τέμπη ἦτοι τὰ στενά τῆω Ἄρεφουσίω“, *Φιλολογικῶς Σύλλογος Παρνασσῶς*, Ἐπετηρίω ἔτωσ Η', ἐν Ἀρῆναιω, 1904, 35-45, 43; A. Struck, *Makedonische Fahrten*, I Chalkidike, 74. ; M.

Папазоглу.⁵³² Ово мишљење у новије време заступа и Мартина Анри- Перен,⁵³³ која поред тога износи мишљење да је било какво везивање старих имена топонима као што је на пример и Аулон, са контекстом у коме пише Прокопије у VI веку неприхватљиво, са чиме се не можемо сложити у потпуности. Наше мишљење по овом питању је следеће. С обзиром на синтактичку анализу текста и графију који је Тукидид употребио, а имајући у виду да се исти топоним као утврђење у Македонији јавља и код Прокопија у VI веку, сматрамо да се ради о топониму Аулон, који вероватно никада није ни био прави град, као што наводи и Папазоглу,⁵³⁴ већ је имао више стратешки значај, због чега је вероватно и утврђен у Јустинијаново време и забележен међу осталим тврђавама у Македонији. Мишљење да се ради о топониму Аулон заступали су истраживачи Џејмисон који између осталог преноси и тврђење Каду-а који упућује на остатке утврђења на западном улазу у клисури Рендина, док је Муцопулос још конкретнији у својим тврђењима смештајући га у близини места Суљани (Kato Stavros).⁵³⁵

У прилог оваквом тумачењу је и сведочанство које нам даје Стефан Бизантинац, када наводи велики број топонима под овим именом.⁵³⁶ То је још један доказ више да се ради о топониму/утврђеном месту Аулон, који се налази у Мигдонији, на источној страни језера Волви. Значење имена упућује да се ради о топониму који се налази у теснацу преко којег се река Рихиј излива у Стримонски залив, (код прелаза Рендина) и тиме заузима једно изузетно стратешко место за одбрану територије Мигдоније према истоку.⁵³⁷

Zahrnt, *Olynth und die Chalkidier: Untersuchungen zur Staatenbildung auf der Chalkidischen Halbinsel im 5. und 4. Jahrhundert v. Chr.*, München, 1971, 167; у даљем тексту Zahrnt, *Olynth und die Chalkidier*; RE II, 2414 s. v. aulon.

⁵³² Papazoglou, *Les villes*, 223, нап. 70.

⁵³³ M. Henry - Perrin, *Aulon de Macédoine Euripide et la Via Egnatia: Recherches de Géographie Historique en Macédoine Orientale*, 243; У даљем тексту: Henry – Perrin, *Aulon de Macédoine*.

⁵³⁴ Папазоглу, *Македонски градови*, 165.

⁵³⁵ M. A. Jameson, „The Vowing of a “pelanos”, *American Journal of Philology*, Vol. LXXVII, 1, 1956, 60, 55; Μουτσοπουλου, Ν.Κ., *PENTINA I. ΜΥΓΔΟΝΙΚΕΣ ΠΟΛΕΙΣ ΑΥΛΟΝ, ΒΡΟΜΙΣΚΟΣ, ΑΡΕΘΟΥΣΑ ΚΑΙ Ο ΤΑΦΟΣ ΤΟΥ ΕΥΡΙΠΙΔΟΥ*, ΚΕΝΤΡΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ, ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, 1995, 17.

⁵³⁶ Stephanus, *Ethnica*: “**Αὐλών**, πόλις Λακωνικῆς, μία τῶν ἑκατόν· ὁ πολίτης Αὐλωνίτης. δευτέρα πόλις Ἀρκαδίας· ὁ πολίτης Αὐλώνιος. τρίτη πόλις Κρήτης ἢ τόπος. ἔστι καὶ τόπος Ἀραβίας. ἔστι καὶ Αὐλών ὃν ἐπόλισαν Κροτωνιάται, ἣτις ὠνομάσθη Καυλωνία. τὸ ἔθνικόν Καυλωνιάτης.”

⁵³⁷ Упореди и: Ioannes Cantacuzenus, *Historiarum* II, 25, 6:

“ καὶ ὁ βασιλεὺς διὰ Μακεδονίας μέρος τῆς Ῥωμαίων ἐπαγόμενος στρατιᾶς, (...) μεταξύ Θεσσαλονίκης καὶ Ῥεντίνης **φρουρίου τινός, ὃ παρὰ τῇ Βόλβῃ** λίμνη κεῖται ἐπὶ λόφου ἰδρυμένον, ἐστρατοπέδευσεν ἐν χωρίῳ τινὶ τῶν Κρητῶν προσαγορευομένῳ, ὅτι στρατιὰ ἐκ Κρήτης αὐτὸ κατῶκουν δι' αἰτίαν τινὰ ἐκ τῆς νήσου ἀναστάντες.”

Термин αὐλών води порекло од грчке именице αὐλός m. са првобитним значењем ‘цев, цевовидно тело, фрула’. Према Фриску од ове речи произлази αὐλών, m. f. са значењем ‘удубљени предео, клисура, јарак, долина’ са карактеристичним суфиксом за означавање имена места -ών.⁵³⁸ Суфикс -ών је у старогрчком језику веома продуктиван. Према Шантрону изведени субстантив αὐλών, ὤνος, m. f. означава свако место у облику аулоса (фруле), са основним значењем *шупља/дубока долина*, које може код различитих аутора добивати и специфичније значење, као што је *ров, канал, шанац, прокоп, прелаз*. По питању порекла, сматра да основна реч αὐλός има тачне подударнице и у другим индоевропским језицима, премда се значења разилазе.⁵³⁹

Сва ова тумачења доводе нас до закључка да се у случају топонима Аулон заправо ради о микротопониму грчког језичког порекла названом према географским карактеристикама терена на коме се налази. Овај апелатив који означава *уску долину, клисуру, кланац* налази се као име на више места на грчкој територији, међу којима је и долина којом се језеро Волви излива у Стримонски залив.

Βολβός

Прокопије: Овај топоним је поменут само једном, у *De aedificiis*, у каталогу утврђења у Македонији:

.....

Αὐλών,

Βολβός,

Βριγίζης,

.....

Прокопијев топоним Волвос/Болбос је несумњиво везан за језеро под истим именом Волви (Βόλβη), које се налази у Мигдонији, такође познато по свом имену из османског периода Бешик (*Beşik-göl*). Ово језеро је поменуто код више античких и средњовековних аутора: Тукидида, Страбона, Хегесандра, Псеудо-Скилакса,

---

Apolonius, *Lexicon Homericum*:

“αὐλώνες δὲ οἱ ἐπιμήκεις καὶ κοῖλοι τόποι.”

⁵³⁸ Frisk, *GEW I*, 250. Упореди и: Schwyzler 488, Chantraine, *La Formation*, 164, Humbert *Melanges Boisacq* 2, нап. 1. , Petersen, *Class. Phil.* 32, нап. 121.

⁵³⁹ Chantraine, *Dictionnaire*, 140.

Аристотела, Либанија, Стефана Бизантинца, Кантакузена.⁵⁴⁰ У тим изворима име језера је забележено и према свом положају означено као трачко, македонско, хеленско или без ближег одређивања географске припадности. Код Страбона налазимо податак да су у његовој околини насељени Мигдонци. Од онога што нам је познато о њему потребно је поменути опис дат у Есхиловим *Персијанцима*, који је објашњен у схолијама уз то дело, у коме се заправо језеро Болби описује као *блато*,⁵⁴¹ будући да је *блатњаво и обилује трском*. Неспорни доказ да је поред језера под овим именом постојао и топоним је сведочанство Херодијана и Псеудо-Херодијана код којих га налазимо у лику Βόλβη, као и Стефана Бизантинца код кога је поменут под одредницом Βόλβαι,⁵⁴² Оба извора га називају градом (πόλις)⁵⁴³ и вежу га непосредно за језеро од чега можемо закључити да се он налазио на њему или у његовој непосредној близини. Потврду о

⁵⁴⁰ Thucydides, *Historiae*: IV, 103: “Ἐπὶ ταύτην οὖν ὁ Βρασιδᾶς ἄρας ἐξ Ἄρνων τῆς Χαλκιδικῆς ἐπορεύετο τῷ στρατῷ. καὶ ἀφικόμενος περὶ δείλην ἐπὶ τὸν Αὐλῶνα καὶ Βορμίσκον, ἧ ἡ Βόλβη λίμνη ἐξίησιν ἐς θάλασσαν, καὶ δειπνοποιησάμενος ἐχώρει τὴν νύκτα.”

Strabo 7a 36, 25 “ἐντὸς δὲ τοῦ Στρυμόνος πρὸς αὐτῷ μὲν τῷ ποταμῷ ἡ Σκοτοῦσσα ἔστι, πρὸς δὲ τῇ λίμνῃ τῇ Βόλβῃ Ἀρέθουσα. καὶ δὴ καὶ μάλιστα λέγονται Μυγδόνες οἱ περὶ τὴν λίμνην.”

Hegesander, *Hist. Fragmenta*, 40, 2: “Περὶ Ἀπολλωνίαν τὴν Χαλκιδικὴν δύο ποταμοὶ ῥέουσιν, Ἀμμίτης καὶ Ὀλυνθιακός. Ἐμβάλλουσι δὲ ἀμφότεροι εἰς τὴν Βόλβην λίμνην”.

Pseudo-Scylax, 66, 22: “... Ἀρέθουσα Ἑλληνίς, Βολβὴ λίμνη, Ἀπολλωνία Ἑλληνίς.”

Aristotheles, *Historia animalium*, II, 17.

Libanius, *Declamationes*, 19: “παρ' ἐκείνου φιλοτησίας. εἰ γὰρ τὰ βασιλέως πρὸς Θεμιστοκλέα μιμήσαιτο γῆν διδοῦς πολλὴν περὶ τὴν Βόλβην, εἰ γὰρ πᾶσαν τὴν Μυγδονίαν, εἰ γὰρ Ἀνθεμοῦντα ὅλον, τὸ τῶν ταλαιπώρων Ὀλυνθίων δέλεαρ, ἐνέγκαιμ' ἂν ζῆν ἐν Μακεδονίᾳ, <ἐν> τοῖς Μακεδόνων..”

Cantacuzenus, 455, 7: “... στρατείαν, μεταξὺ Θεσσαλονίκης καὶ Ῥεντίνης φρουρίου τινός, ὃ παρὰ τῇ Βόλβῃ λίμνῃ κεῖται ἐπὶ λόφου ἰδρυμένον, ...”

⁵⁴¹ Aeschylus, *Persae*, 492: “Μαγνητικὴν δὲ γαῖαν ἐξ τε Μακεδόνων χώραν ἀφικόμεσθ', ἐπ' Ἀξιοῦ πόρον, Βόλβης θ' ἔλειον δόνακα, Πάγγαιόν τ' ὄρος, Ἠδωνίδ' αἶαν.”

Scholia in Aeschylum, Scholia in Persas (scholia veteran et recentiora Thomae Magistri et Demetrii Triclinii), 494, 1:

“Βόλβη λίμνη Μακεδονίας· τεлмаτωδης δὲ οὔσα πολλοὺς δόνακας ἀναδίδωσιν· μία δὲ τῶν περὶ τὴν Θεσσαλονικὴν ἐστίν.”

Scholia in Aeschylum (scholia recentiora), 494, 1:

“Βόλβης θ' ἔλειον] Βόλβη ὄνομα λίμνης Θρακικῆς, ἣτις ὑλῶδης καὶ τεлмаτωδης οὔσα καὶ κάθυγρος δόνακας πολλοὺς ἀναδίδωσιν, ἥτοι βούτομα καὶ πάπυρα, ἀλλὰ δὴ καὶ βολβούς ἥτοι ὕδνα. Α.”

⁵⁴² Herodianus et Pseudoherodianus Gramm: 3, 1, 307, 21: “Βόλβη πόλις καὶ λίμνη. ἔστι καὶ Βόλβαι πόλις Καρίας.”

Stephanus, *Ethnica*. 174, 9: “Βόλβαι, πόλις Καρίας καὶ ποταμὸς Βολβαιώτης, ἣ τις Ἠράκλεια ἐκλήθη. ἔστι καὶ Βόλβη πόλις καὶ λίμνη. τὸ ἐθνικὸν Βολβαῖος.

⁵⁴³ Папазоглу, *Македонски градови*, 165. И поред тога што је Гејер увео Болби у списак македонских градова, Папазоглу сматра да он као и Аулон није могао бити прави град. Уосталом и сама чињеница да је код Прокопија наведен између утврђењима у Македонији, а код Каменијата означен као τόπος, “место” показује да се ни у каснијем периоду не ради о граду. У француском издању монографије о македонским градовима (*Les villes*. . 223), Папазоглу је прилично уздржана у погледу постојања засебног топонима под овим именом, иако помиње прилично јасна сведочанства С. Бизантинца и Прокопија која иду у прилог оваквом мишљењу.

топониму под овим именом налазимо и код Каменијата који га бележи једноставно као место (τόπος) у близини Тесалоники и код каснијег извора Прокопија где је као утврђење набројан у каталогу Македоније са графијом Βολβός.

Код још познијег Кантакузена поменуто је *τερήαβα Κρηήανα* (τῶν Κρητῶν) чија идентификација на терену није поуздана.⁵⁴⁴ Неки истраживачи претпостављају да се ради заправо о топониму Волвос на истоименом језеру.⁵⁴⁵

Помен топонима под овим именом код Каменијата, извора из X века, допушта и једну другу могућност идентификације овог места са данашњим селима Зографу и Флогета на полуострву Халкидици и то мишљење заступа истраживач Лефор. Наиме, према његовим разматрањима, крајем XIII века дотадашњи топоним Волви удваја се у Горњи и Доњи (Επάνο / Κάτω Βόλβος).⁵⁴⁶

Ипак, пре свега обзиром на етимолошку повезаност имена са познатим језером, обавештења која нам дају извори, као и обзиром на географски ред помињања у каталогу у Македонији код Прокопија и непосредна близина утврђењу Аулон у Мигдонији, чини нам се вероватнија теза да се утврђење Волвос налазило на северној обали истоименог језера јужно од данашњег места Микри Волви (Мали Бешик).⁵⁴⁷

Лична имена и топоними као што су: Βόλβαι, Βόλβη, Βολβιτίνη, Βολβός потичу од грчке речи βολβός, лат. *bulbus*, са значењем 'лук, луковица'. Ову реч су Стари Грци и Римљани употребљавали за означавање луковица и различитих луковичастих биљака.

Код ове речи уочљива је творба путем гласовне редупликације као и у лат. *bulbus*. Шантрен бележи значење 'лук, луковица биљке' и тумачи порекло речи као облик експресивне редупликације који је карактеристичан за одређене термине које

---

⁵⁴⁴ Cantacuzenus, *Historiarum* I, 455, 6: "καὶ ὁ βασιλεὺς διὰ Μακεδονίας μέρος τῆς Ῥωμαίων ἐπαγόμενος στρατιάς, (οἱ πλείους γὰρ ἔτι ἐν παρασκευαῖς ἦσαν διὰ τὸ ταχέϊαν γεγενησθαιτὴν στρατείαν) μεταξύ Θεσσαλονίκης καὶ Ρεντίνης φρουρίου τινός, ὃ παρὰ τῆ Βόλβη λίμνηκεῖται ἐπὶ λόφου ἰδρυμένο ἐστρατοπέδευσεν ἐν χωρίῳ τινὶ τῶν Κρητῶν προσαγορευομένῳ ὅτι στρατιὰ ἐκ Κρήτης αὐτὸ κατῴκουν δι' αἰτίαν τινὰ ἐκ τῆς νήσου ἀναστάντες."

II, 79, 13 "Ὑπὸ δὲ τὸν αὐτὸν χρόνον καὶ ὁ τῶν Τριβαλῶν ἄρχων Στέφανος ὁ Κράλης τὰς πρὸς βασιλέα λύσας σπονδὰς, ἐπεὶ ἐπύθετο ἀποθανόντα, τὴν τε ἄλλην πᾶσαν κατέδραμε Μακεδονίαν ληϊζόμενος, καὶ Θεσσαλονίκην παρελθὼν, ἄχρι χωρίου ἦλθε τοῦ προσαγορευομένου τῶν Κρητῶν."

⁵⁴⁵ Tafel, *De Thessalonica*, 263. ; Δήμιτσα, *Ἀρχαία γεωγραφία τῆς Μακεδονίας* 254. ; RE I, 1144.

⁵⁴⁶ J. Lefort, *Villages de Macedoine, I. La Chalcidique occidentale*, Travaux et memoires, Paris, 1982, 39-45. у даљем тексту: Lefort, *Villages de Macedoine*.

⁵⁴⁷ Слично и Δήμιτσα, *Ἀρχαία γεωγραφία τῆς Μακεδονίας*, 254; M. Vickers, „Where was Procopius' Therme?“, *The Classical Review*, 11. T. I. R. v. s. Bolbe, 28. ; *The Classical Gazetteer: A Dictionary of Ancient Geography, Sacred and Profane*, By William Hazlitt, Published 1851 Whittaker & co, 116. : "BOLBE, I. a hike of Anthemus, Mygdonia, E. of Anthemus lacus. Betchik. II. a town on the N. shore of the lake Betchik"; Barrington atlas of the Greek and Roman world, Volumes I-II, Richard J. A. Talbert, 768.

означавају кружне облике.⁵⁴⁸ Сматра да се у грчком може везати за именицу βόλος ‘грумен земље, лопта’, чија етимологија је такође непозната.

Истраживач Аркрајт, пре свега на основу сведочанства Стефана Бизантинца, сматра да се топоним Βόλβαι у Карији може везати са именом језера и града у Мигдонији Βόλβη које се јавља у истој одредници.⁵⁴⁹ Аутор сматра да је грчка реч βολβός заправо позајмљена из неког дијалекта који је био близак фригијском језику. Претпоставка је врло вероватна, будући да је управо са територије Мигдоније, на којој се према свим подацима налази и језеро и топоним под именом Βόλβη мигрирао део фригијских племена. Потврда да је име старо/предгрчко је и сведочанство географа из Равене који бележи град под именом *Bolba* у Armeniji.⁵⁵⁰ Латинска варијанта *bulbus* поред уобичајене употребе ‘лук, луковица, корен, кртола’, забележена је код Цицерона и као когномен.⁵⁵¹

Βόλβη је један од топонима на којима Иван Дуриданов заснива своју тврдњу о трачком карактеру Мигдонаца, али примери које наводи нису убедљиви.⁵⁵² Дуриданов сматра да је Βόλβη трачки назив **Balva*, пореклом од праие. **Bholvā*, а да му је облик грецизиран народном етимологијом према грч. βολβός.⁵⁵³ Такође износи мишљење да се основа **balva* коју тумачи као трачку може објаснити лит. *balà*, ‘бара, мочвара’, латв. *bala* ‘глинена долина’, *pl. balas* ‘лоше, мокро тло’.

Турски назив језера *Бешик(Beşik)*, са значењем ‘колевка’ је према мишљењу Фелса настао према конфигурацији терена, т. ј. јер се језеро налази између високих околних брда као у колевци.⁵⁵⁴ Највероватније је и утврђење добило име према квалитету терена на коме се налази, будући да је веза са грч. βολβός ‘луковица’ семантички неубедљива и непотврђена сличним примерима. Најприхватљивија би у том смислу била етимологија коју предлаже Дуриданов, са напоменом да би можда било исправније да основу коју он сматра трачком одредимо као предгрчку.

---

⁵⁴⁸ Chantraine, *Dictionnaire*, 183-4, s. v. βολβός.

⁵⁴⁹ W. G. Arkwright, „Lycian and Phrygian names“, *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. XXXVIII, 1918, 45-73, 57, нап. 92. У даљем тексту: Arkwright, Lycian and Phrygian names.

⁵⁵⁰ Ravennatis Anonymi *Cosmographia*, II, 12, 6.

⁵⁵¹ M. T. Cicero, *In Verrem*, 2, 79, 2; *Pro Cluentio*, 71, 6, 71, 8, 72, 1, 72, 5 ect.

⁵⁵² О томе и Папазоглу, Етничка структура, 140, нап. 37.

⁵⁵³ I. Duridanov, *Die Sprache der Thraker*, Hieronymus verlag, Neuried, 1985, 25.

⁵⁵⁴ Fels, E. , „Die Fälfältigkeit griechischer geographischer namen“, *Byzantinische Zeitschrift*, Vol. 44, С. Н. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1951, 140.

Βρυγίζης

Прокопије: Помиње овај топоним једино у *De aedificiis*, у каталогу утврђења у Македонији.

.....

Βολβός,

Βρυγίζης⁵⁵⁵

Ὀπτᾶς,

.....

Једини истраживачи који су покушали идентификовати Прокопијево утврђење Βρυγίζης, а које је овом графијом поменуто једино код Прокопија су Викерс и Перенова. Викерс у својом кратком чланку у којем заправо говори о утврђењу под именом Терме, које се такође налази у Прокопијевом списку о Македонији, успутно помиње да је Βρυγίζης - заједно са Αὐλών и Βολβός - поред утврђења Βασιλικὰ Ἀμύντου, једино које би могло са одређеном сигурношћу да се локализује негде у околини језера Волви, 30-40 километра источно од Тесалонике.⁵⁵⁶ Притом, за ово своје становиште не прилаже никакву аргументацију.

Перенова у својој књизи о Прокопијевим тврђавама пише да је раније преовладавало становиште да се овај топоним треба везати за *Brizice*, једну од путних станица на *Itinerarium Antonini*, али будући да се ова налазила прилично далеко, тачније у дијецези Тракији, сматра да би било оправданије тражити Прокопијево утврђење под именом Βρυγίζης на полуострву Халкидици, без прецизније елаборације.⁵⁵⁷

Поменута путна станица на војничком путу *Via Egnatia* забележена је у позноантичким итинераријима и код старих географа са различитом графијом.⁵⁵⁸ Према тим подацима, ова станица се налазила негде између Мосинопоља и Трајанопоља.

---

⁵⁵⁵ У коментару: βρι/γίζης V, βρι/γίξιξ L, cf. It. Ant. 331, 8 et app. crit

⁵⁵⁶ M. Vickers, Where was Procopius Therme, 11. Исто мишљење заступа и Дуриданов, I. Duridanov, Phrygisch, 963 in Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens, Wieser Enzyklopädie des europäischen Ostens 10, Okuka M., Klagenfurt 2002.

⁵⁵⁷ Henry -Perrin, *Procopie de de Césarée les Édifices Livre IV*, 183.

⁵⁵⁸ *Itinerarium Antonini* (331, 8): *Stationes Thessalonicam et Cypsela intercedentes: Brendice M. P. XXI. Brizice M. P. XX. ; Tabula Peutingeriana VIII, 4: Brendici XII; Itinerarium Hierosolymitanum* (602, 11): *Mutatio Berozica M. XV. ; Anon. Geogr. Rav. , 183, 5: Mitholithon Brentice Corsulis; Guid. Geogr. (535, 16): Mitoliton Prindice Porsolis.*

Према податцима у ТИВ несигурна је локализација код Амаранте,⁵⁵⁹ код места Сапаи коју предлаже Оберхумер,⁵⁶⁰ као и она код места Капцилар коју предлаже Дечев.⁵⁶¹ Независно од свих ових мишљења око прецизнијег локализовања места под именом Брендице, слажемо се са мишљењем да се Прокопијево утврђење Βρυγίζης тешко може идентификовати са том станицом на путу Via Egnatia, пре свега зато што се она налази заиста доста далеко, са оне стране реке Месте, на територији Тракије, а не у Македонији.

Логична би била претпоставка да је име утврђења Βρυγίζης етимоло-шки повезано са именом Брига, старог племена које је у античким изворима забележено различитим грађама: Βρύγες/ Βρῦγαι, Βρύγοι/ Βρίγες. Од Херодота, код којег је ово племе забележено двојном грађијом (Βρίγες и Βρῦγοι)⁵⁶² дознајемо да су Фрижани у време кад су били настањени у Европи и били суседи Македонцима носили име Бриги. Поред тога на другом месту своје *Историје* он говори о Трачким Бригима који су ноћу напали Мардонија који је подигао логор у Македонији, да би нешто даље у тексту приликом набрајања Пеонце, Еорде и Ботијаје определио као трачка племена, док је Македонце, Пиеријце и Бриге, поред осталих поменутих, забележио као самосталне етносе.⁵⁶³ Из овога можемо закључити да су поред трачких постојали и *други Бриги* на овим просторима, а за то имамо и конкретна сведочанства у изворима. Псеудо-Скимно нам даје податак да су Бриги живели на простору између Лихнидског (Охридског) језера и Дирахијона.⁵⁶⁴ Будући да се ради о старом племену чији се остаци срећу на више места на Балкану, није чудно што се и код једног истог аутора помињу на различитим местима и са различитом локацијом. Географ Страбон такође у неколико

⁵⁵⁹ *Tabula Imperii Byzantini VI, Thrakien (Thrake, Rodope und Haimimontos)*, P. Soustal, 219; у даљем тексту *TIB VI*.

⁵⁶⁰ E. Oberhummer, *Brendice*, RE 3/1, 1897, 828.

⁵⁶¹ D. Detschew, *Die Thrakischen Sprachreste*, Wien 1976, 86.

⁵⁶² Herodotus, *Historiae* VI, 45: “ τοῦτο διεφθείροντο, οἱ δὲ ρίγῃ. Ὁ μὲν δὴ ναυτικός στρατὸς οὕτω ἔπρησε, Μαρδονίῳ δὲ καὶ τῷ πεζῷ στρατοπεδευομένῳ ἐν Μακεδονίῃ νυκ- τὸς Βρύγοι Θρήικες ἐπεχείρησαν· καὶ σφεων πολλοὺς φονεύουσι οἱ Βρύγοι. ”

VII, 73: “Οἱ δὲ Φρύγες, ὡς Μακεδόνες λέγουσι, ἐκαλέοντο Βρίγες χρόνον ὅσον Εὐρωπήιοι ἔόντες σύνοικοι ἦσαν Μακεδόσι, μεταβάντες δὲ ἐς τὴν Ἀσίην ἄμα τῇ χώρῃ καὶ τὸ οὖνομα μετέβαλον ἐς Φρύγας. ”

VII, 185: “Πεζοῦ δὲ τὸν Θρήικες παρείχοντο καὶ Παίονες καὶ Ἐορδοὶ καὶ Βοττιαῖοι καὶ τὸ Χαλκιδικὸν γένος καὶ Βρύγοι καὶ Πίερες καὶ Μακεδόνες καὶ Περραιβοὶ καὶ Ἐνιῆνες καὶ Δόλοπες καὶ Μάγνητες καὶ Ἀχαιοὶ καὶ ὅσοι τῆς Θρήικης τὴν παραλίην νέμονται, τούτων τῶν ἐθνέων τριήκοντα μυριάδας δοκέω γενέσθαι. ”

⁵⁶³ Придев *трачки* у овом случају употребљен је у географском, а не у смислу етничке припадности. Види Пројева, *Студија*, 104.

⁵⁶⁴ Scymnus Geogr. , Pseudo, *Ad Nycomedem regem*, 434: “Ὑπὲρ δὲ τούτους εἰσὶ Βρῦγοι βάρβαροι. Πρὸς τῇ θαλάττῃ δ' ἔστιν Ἐπίδαμος, πόλις Ἑλληνίς, ἣν Κόρκυρ' ἀποικίσαι δοκεῖ. Ὑπὲρ δὲ Βρύγους Ἐγγέλειοι λεγόμενοι οἰκοῦσιν, ὧν ἐπῆρξε καὶ Κάδμος ποτέ. ”

наврата у седмој и дванаестој књизи помиње Бриге. Тако се код њега, између осталог, помињу у седмој књизи као племе које је живело око реке Еригон, заједно са Линкестима, Деуриопима и Пелагонцима.⁵⁶⁵ Осим тога, овај географ нам даје податак да су Бриги насељавали и територију у околини Епидамноса и Аполоније све до Кераунијских планина, заједно са Билионима, Таулантима и Партинима.⁵⁶⁶ На овој територији, тачније у Епидамносу, Бриги су и епиграфски потврђени, будући да је пронађен епитаф на коме се помиње лично име *Бригос*, Афродисијев син.⁵⁶⁷ Осим тога, на овој територији њихово пребивање потврђује и један други извор, Апијан у свом делу о грађанском рату.⁵⁶⁸ Код Страбона, у истој, седмој књизи, у 25 фрагменту помињу се другом графијом Βρίγες, у делу где говори о планини Бермион, *коју су раније насељавали Бриги, трачки народ, од којег су део прелазећи у Малу Азију променили име у Фриги.*⁵⁶⁹ На два места, једном у седмој књизи, а други пут у дванаестој Страбон поистовећује Бриге са Фрижанима, тиме што их у седмој књизи предаје графијом Βρίγες и опредељује их ближе као *трачки народ.*⁵⁷⁰ Овакво изједначавање Брига са Фрижанима срећемо и код других аутора, као што су граматичар Херодијан, Хесихиј, као и познији Стефан Бизантинац,⁵⁷¹ који се, углавном, позивају на старије изворе које смо већ цитирали.

⁵⁶⁵ Strabo, *Geographica*, (7, 7, 8): “ὁ δὲ Ἐρίγων πολλὰ δεξάμενος ρεύματα ἐκ τῶν Ἰλλυρικῶν ὄρων καὶ Λυγκηστῶν καὶ Βρύγων καὶ Δευριόπων καὶ Πελαγόνων εἰς τὸν Ἀξιὸν ἐκδίδωσι. ”

⁵⁶⁶ Strabo, *Geographica*, (7, 7, 8):

“τῆς γὰρ Ἐπιδάμνου καὶ τῆς Ἀπολλωνίας μέχρι τῶν Κεραυνίων ὑπεροικοῦσι Βυλλιονέες τε καὶ Ταυλάντιοι καὶ Παρθῖνοι καὶ Βρῦγοι.”

⁵⁶⁷ IG X, Northern Greece, Epeiros, Illyria and Dalmatia, Epidamnos 145,

Βρῦγος

Α[φ]ροδισί-

ου χαῖ-

ρε.

Illyria — Epidamnos-Dyrrhachion — date? — StudAlb (1965) 2, p. 62, 24.

⁵⁶⁸ Appianus, *Bellum civile*, 2, 6:

“χρόνῳ δὲ τῆς τε χώρας καὶ πόλεως κατασχεῖν Βρίγας ἐκ Φρυγῶν ἐπανελθόντας καὶ Ταυλαντίους ἐπ’ ἐκείνοις, Ἰλλυρικὸν ἔθνος, ἐπὶ δὲ τοῖς Ταυλαντίοις ἕτερον γένος Ἰλλυριῶν Λιβ-υρνούς, οἳ τὰ περίοικα νησιὶ ταχείαις ἐληίζοντο·καὶ Λιβυρνίδας ἐντεῦθεν ἡγοῦνται Ῥωμαῖοι τὰς ναῦς τὰς ταχείας, ὧν ἄρα πρῶτων ἐς πεῖραν ἦλθον. ”

⁵⁶⁹ Strabo, *Geographica*, VIIa 1, 25:

“Ὅτι αὐτοῦ που καὶ τὸ Βέρμιον ὄρος, ὃ πρότερον κατεῖχον Βρίγες Θρακῶν ἔθνος, ὧν τινες διαβάντες εἰς τὴν Ἀσίαν Φρύγες μετωνομάσθησαν.”

⁵⁷⁰ Strabo, *Geographica*, VII, 3, 2:

“καὶ αὐτοὶ δ’ οἱ Φρύγες Βρίγες εἰσὶ, Θράκιόν τι ἔθνος, καθάπερ καὶ Μυγδόνες καὶ Βέβρυκες καὶ Μαυδοβιθνοὶ καὶ Βιθνοὶ καὶ Θυνοὶ, δοκῶ δὲ καὶ τοὺς Μαριανδυνούς. ”

12, 3: “ὁμοίως δὲ καὶ Βρῦγοι καὶ Βρύγες καὶ Φρύγες οἱ αὐτοί, καὶ Μυσοὶ καὶ Μαίονες καὶ Μήγονες.”

⁵⁷¹ Herodianus, *De prosodia catholica*, (3, 1, 61):

“Βρίγης ὁ κατοικήσας ἐν Μακεδονίᾳ, ἀφ’ οὗ Βριγία ἢ Τρωϊκή, τουτέστιν ἡ Φρυγία. ”

У сваком случају, на основу свих ових старих сведочанства можемо закључити да су Бриги, као један стар, аутохтони народ, живели као суседи Македонаца, а њихов главни град се налазио на територији која је припадала планини Бермијон, између Едесе и Бороје, све до њиховог преласка на територији Мале Азије. У периоду после њихове миграције, како смо видели, део Брига је остао да живи у околини Епидамноса, као и на територији северне Пелагоније.⁵⁷² Мишљење је Фануле Папазоглу је да би Бриге највероватније требали тражити у горњем току реке Еригон, на њеној десној обали, у планинском крају око данашњих села Смилева и Брежана.⁵⁷³ Њихова територија највероватније је досезала и до познате *mutatio Brucida*, која се према подацима јерусалимског итинерарија налазила на 13/14 миља источно од Лихнида на путу *Via Egnatia*, и назначена је као граница између Македоније и Епира у позноантичком периоду.⁵⁷⁴ Папазоглу сматра да се ова станица може довести у везу са градом Βρυγίας који је поменут код Стефана Бизантинца и свакако са Бригима. Наиме, у том извору из VI века срећемо два града набројана непосредно један после другог, са веома сличном графичком Βρυγίας и Βρύγιον.⁵⁷⁵ Треба напоменути да се и у старијем и у новијем издању у критичком апарату налази Мајнекеова напомена да се заправо ради о једном истом граду. Не бисмо се могли сложити са овим мишљењем. Хамонд, који такође мисли да се ради о два посебна града, сматра да су се они налазили у посебним регионима који су били насељени Бригима у Македонији.⁵⁷⁶ При том, на основу пронађених натписа, претпоставља да би се један од ових градова могао налазити на територији Северне Пелагоније (код села Костанци, Црнилиште, Секирци). Папазоглу остаје на становишту да су Бриги живели у планинском крају, на самој граници са Илирима, јужно од данашњег места Демир Хисар, негде међу Деуриопа на Истоку и Пенеста на Западу и сматра да би оваква локализација упутила на повезивање имена Бриги са станицом *Brucida* и вероватну идентификацију *mutatio Brucida* (finis

---

Hesychius, Lexicon: “Βρέκυν· τὸν Βερέκυντα, τὸν Βρίγᾱ. Βρίγες γὰρ οἱ Φρύγες”

Stefanus: Ethnica: 186: “Βρίγες, ἔθνος Θρακικόν. Ἡρόδοτος ἐβδόμη οἱ δὲ Φρύγες, ὡς Μακεδόνες λέγουσι, καλέονται Βρίγες”. καὶ Βριγία ἡ Τρωική, τουτέστιν ἡ Φρυγία, ἀπὸ Βρίγιου τοῦ κατοικήσαντος ἐν Μακεδονίᾳ. ”

⁵⁷² *The Cambridge Ancient History*, Volume II, Part 2, Cambridge University Press, 2008, 709.

⁵⁷³ Папазоглу, *Македонски градови*, 196; Papazoglou, *Les Villes*, 271.

⁵⁷⁴ It. Hier. , 607, 2: “ mutatio **Brucida** - finis Macedoniae et Ephyri.

⁵⁷⁵ Stephanus, *Ethnica*, 187, 8, 9:

Βρυγίας, πόλις Μακεδονίας. τὸ ἔθνικόν Βρύγιος.

Βρύγιον, πόλις Μακεδονίας. τὸ ἔθνικόν Βρύγιος καὶ Βρυγιεύς.

Новије издање: *Stephani Byzantii Ethnica: Einleitung, kritischer Text, Übersetzung und Anmerkungen*; Alpha-Gamma, Margarethe Billerbeck, Jan Felix Gaertner, Beatrice Wyss, Christian Zubler Walter de Gruyter, 2006.

⁵⁷⁶ Hammond, *A History of Macedonia*, I, 72.

Macedoniae et Ephyri) са македонским градом Βρυγίαις који помиње Стефан Бизантинац.⁵⁷⁷ У сваком случају, етимолошка повезаност имена градова у Македонији поменутих у Стефановом речнику са именом Брига је неспорна, као и идентификација једног од њих са мутацијом на путу Via Egnatia. Ова путна станица је локализована на око 13 римских миља удаљености од Лихнидоса и вероватно је била изван територије илиро-македонске границе и обухватала део територије Лихнидоса.⁵⁷⁸ Ова размишљања би нас могла упутити на закључак да се управо у тим областима налазило и Прокопијево утврђење Βρυγίτζης.

Чињеница да су Бриги и након велике миграције у Малу Азију, ипак опстали на широј територији Македоније,⁵⁷⁹ почевши од слива река Стримон, и Еригон, насељавајући и територију Термајског залива, даје нам могућност да Прокопијево утврђење које је неспорно везано за њихово име тражимо на некој од набројаних територија.

Већ смо поменули да истраживачи Викерс и Дуриданов сматрају да се Прокопијево утврђење под именом Βρυγίτζης највероватније налазило у околини језера Волви. Будући да не пружају никакву аргументацију у прилог свом становишту, сматрамо да им је за то главни разлог био распоред утврђења у Прокопијевом списку, прецизније чињеница да се овај топоним бележи непосредно после утврђења Волвос, које се по свему судећи налазило на северној обали истоименог језера јужно од данашњег места Микри Волви (Мали Бешик), на територији античке Мигдоније. Ангелики Константакопулу, у својој познатој студији о историјској географији Македоније у коментару набраја становишта Викерса и Перенове, не дајући своје мишљење о убикацији топонима, али га на географској карти коју прилаже бележи североисточно од језера Волви, изнад места Аулон.⁵⁸⁰ Највероватније су се ови истраживачи ослонили на мишљење Томашека, који у контексту излагања о територији

---

⁵⁷⁷ Папазоглу, *Македонски градови*, 195-196; *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt: Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung*, Hildegard Temporini, Wolfgang Haase, Berlin, Walter de Gruyter, 1980, (F. Papazoglu, *Quelques aspects de l'histoire de la province de Macedoine*), 388. ; F. Papazoglou, M. Milin, M. Riel, *Inscriptiones Lyncestidis, Heracleae, Pelagoniae, Derriopi, Lychnidi*, De Gruyter, Berlin, 1999, 2.

⁵⁷⁸ Papazoglou, *Les Villes*, 270. ; *Tabula Imperii Romani K-34*, Ljubljana, 1976, 30, VI f. Код истраживача се углавном локализује код села Буково. Димица сматра да се налази на северној страни Преспанског језера. (Δήμιτσα, *Αρχαία γεωγραφία της Μακεδονίας*, 147.); Археолог Микулчић ову станицу идентификује са фортификацијом названом Прентов мост која се налази западно од прелаза Буково. (Mikulcic, *Spätantike und Frühbyzantinische Befestigungen*, 37).

⁵⁷⁹ Упореди и: Проева, *Студиум* 118.

⁵⁸⁰ Κωνσταντακοπούλου, *Ιστορική γεωγραφία της Μακεδονίας*, 401.

коју су Бриги заузимали пре него што су посведочени у Ематији, као аргуменат њиховог пребивања у околини Стримона наводи податак да се утврђење под именом Βρυίζις налази у близини језера Волви.⁵⁸¹

У вези са чињеницом да су Бриги поменути и на територији Халкидике, потребно је напоменути и податак који нам даје један други извор, а то је Плиније Старији.⁵⁸² У својој четвртој књизи, набрајајући места која се налазе на халкидичком полуострву, помиње и нама непознато утврђено место *Phryxelon*, прецизније смештено између Нисоса и Менде на краку Палене за које Codex Barberinus пружа читање *Brygion*.⁵⁸³

Уколико се проблем имена Прокопијевог утврђења Βρυίζης (са варијантом читања у коментару издања Βρυίζις) разматра чисто лингвистички, сматрамо да је најближа истини и највероватнија теза да се ово утврђење може поистоветити са горепоменутом путном станицом *Brucida*. Морфолошки посматрано, наставак - ζης се код Прокопијевих утврђења јавља једино код Βρυίζης и утврђењем под именом Ἴτζης у унутрашњости Мизије. Од личних имена у номинативу која помиње Прокопије у својим другим делима бележимо име персијског владетелја Περόζης као и име визанатијског генерала активног за време владавине Јустинијана, пореклом из Тракије Βούζης, затим још имена као што су Κούζης, Μολάζης.⁵⁸⁴ Сва ова имена су пореклом са Истока, из Мале Азије и налазе се у номинативу једине. Дублети имена тврђаве забележене код Страбона као Τίριζις⁵⁸⁵ са обликом код Плинија *Tirida*,⁵⁸⁶ као и мишљење Веселинга да облик имена путне станице *Brucida* представља коруптелу од облика *Brygiada*,⁵⁸⁷ навели су нас на помисао да би Прокопијев облик Βρυίζης/Βρυίζις одговарао имену путне станица *Brucida*, будући да је у грчкој транскрипцији фригијских/бригијских речи потврђено -ζ, која настаје од гутурала или од гласа -d.⁵⁸⁸

⁵⁸¹ W. Tomaschek, *Die alten Thraker* I, 32. Прихвата другачију графију Βρυίζις.: II 2, 63.

⁵⁸² C. Plinius Secundus, *Naturalis historia*, (4, 36, 7): “. . . in Thermaico sinu, oppida Dicaea, Palinandrea, Scione, promunturium Canastraeum, oppida Pallene, Phlegra. qua in regione montes Hypsizos, Epytus, Alcyon, Elaeuomne, oppida Nissos, **Phryxelon**, Mendae et in Pallenensi Isthmo quondam Potidaea, nunc Cassandrea colonia. . . .”

⁵⁸³ Забележено у критичком апарату издања: C. Plini Secundi *Naturalis historiae* libri xxxvii. , recens. et comm. criticis instruxit I. Sillig Volumen I, Hamburgi et Gothae, MDCCCLI.

⁵⁸⁴ Procopius, *De bellis*, (Περόζης): 1, 4, 9; 1, 4, 14; 1, 4, 32; 1, 13, 7; (Βούζης): 2, 3, 31; 2, 6, 2; 2, 6, 7; 2, 13, 6 ect.

⁵⁸⁵ Strabo, *Geographica*, VII, 6, 1.

⁵⁸⁶ Plinius, Secundus, *Naturalis historia*, IV, 42. Види и: W. Tomaschek, *Die alten Thraker*, 90.

⁵⁸⁷ Papazoglou, *Les Villes*, 271, f. 90.

⁵⁸⁸ Arkwright, *Lycian and phrygian Names*, 55.

И поред ових паралела нисмо сигурни дали се име Прокопијевог утврђења налази у номинативу/акузативу једнине (са типично грчким наставком за ове падеже -ης) или у генитиву. Примери топонима које налазимо код познијих извора као што је пример утврђеног места Δακίβιζα са генетивским обликом Δακιβύζης,⁵⁸⁹ као и име утврђења забележеног код Ане Комнене Πούτζα, са генетивским обликом Πούτζης,⁵⁹⁰ упућује нас на размишљање да се Прокопијево утврђење у списку можда налази у генетиву једнине Βριγίζης (scil. φρούριον). Изворна форма могла је гласити *Brigidia (*DI > ZI*). Са овим обликом могли би да упоредимо посведочено лично име *BRIZIDIA* на једном натпису из источне Далмације.⁵⁹¹ У сваком случају сматрамо да је топоним епихорски, највероватније пореклом из бригијског (едонског) супстрата.

Πλευρόν

Прокопије: Помиње га у књизи *О грађевинама* као обновљена тврђава у Македонији.

.....

Ὀπτᾶς

Πλευρόν

Κάμιнос

У свим античким изворима које смо разматрали неспорно је забележено да је Плеурон град у Етолији. Ову чињеницу, поред осталих потврђује и Прокопијев савременик Стефан Бизантинац, који се позива на старијег Херодијана.⁵⁹² Као и у случају Касопе, и овде бисмо имали пример топонима који географски не припада у Македонији. Једно од могућих објашњења налазимо код самог Прокопија, који у IV

⁵⁸⁹ Δακίβιζα: Suda, *Lexicon*: Δακίβιζα ὄνομα τόπου. καὶ ζῆται ἐν τῷ Οὐάλης. ; Δακιβύζης: Joannes Malalas, *Chronographia*, 298, 22: Ἐπὶ δὲ τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἔπαθε Νικομήδεια, μητρόπολις τῆς Βιθυνίας τὸ τέταρτον αὐτῆς πάθος ἀπὸ θεομηνίας ἕως ποταμῶν καὶ Δακιβύζης. καὶ ἐφιλοτιμήσατο τοῖς ζήσασι πολλὰ καὶ τῇ πόλει.

Δακιβύζης: Zonaras, Joannes, 46, 6; Pachymeres, Georgius, 257, 24; Ephraem, *Chronikon*, 8313.

⁵⁹⁰ A. Comnena, *Alexias*, X, 4, 2:

“Καὶ ἵνα πλατύτερον τὰ κατ’αὐτὸν διηγῆσωμαι, λαβὼν τὸ ἐνδόσιμον παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου καὶ γραφὰς ὡσαύτως παραδηλούσας πρὸς τὸν τὴν φυλακὴν πολιχνίου τινὸς Πούτζης ὠνομασμένον πεπιστευμένον...”

⁵⁹¹ CIL III 8302, Statius Victor Brizidia.

⁵⁹² Herodianus et PseudoHerodianus, *De prosodia catholica*: “Πλευρόν ἦρως καὶ πόλις Αἰτωλίας” Stephanus, *Ethnica*: “Πλευρόν, πόλις Αἰτωλίας. ὁ πολίτης Πλευρώνιος καὶ Πλευρωνία καὶ Πλευρωνεύς. καὶ εἰς τόπον Πλευρώνάδε.”

књизи наговештава да ће њихова имена (т. ј. имена места која припадају Тесалији) набројати *заједно са онима у Македонији*, иако одмах након ове листе следи листа обновљених тврђава у Тесалији, седам на броју.⁵⁹³ Ако је то рекао о тесалским, отворена је могућност да се и имена тврђава која се налазе и у неким другим областима, као на пр. Плеурон у Етолији, нађу у његовом списку македонских утврђења. Анри-Перен сматра да се можда ради о Македонији у ширем смислу, схваћеној као дијецеза.⁵⁹⁴ Према њеном мишљењу, готово је немогуће да се и поред детаљно раздвојених новоподигнутих и обновљених утврђења у листама епирских провинција, тврђаве из ових области опет јављају у списку македонских.

Плеурон је иначе веома стари град у Етолији (такозвани Стари Плеурон), који је првобитно био изграђен код ушћа реке Евенос у близини планине Курион, код данашњих места Гифтокастро и Петровуни.⁵⁹⁵ Од Аполодора сазнајемо да је град, као и Калидон, добио име према имену једног од синова митског Етола и Проноје, који је био ожењен Ксантипом и према предању управо он је оснивач града Плеурона, што нам потврђују и Паусанија, Плиније и Овидије.⁵⁹⁶ Исти се град помиње неколико пута и код Хомера, између осталог и у његовом каталогу бродова.⁵⁹⁷ Тукидид даје интересантан

⁵⁹³ Procopius, *De aedificiis*, IV, iii, 15: “πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα φρούρια ἐπὶ Θεσσαλίας ὁ βασιλεὺς οὗτος ἀνεπέσωστο, ὧν περ τὰ ὀνόματα σὺν τοῖς ἐν Μακεδονίᾳ τετελιχισμένοις ἐν καταλόγῳ γεγράφεται μοι οὐ πολλῶ ὕστερον.”

⁵⁹⁴ Henry-Perrin, *Procopie de de Césarée les Édifices Livre IV*, 186.

⁵⁹⁵ Упореди и: *A Handbok for travelers*, 58: “At the foot of the mauntain, on the edge of the plain of Missolonghi, as well as on a small height in that plain called Ghyfto Kastro some pieces of Hellenic wall mark the site of old Plevrona.” Leake, *Travels in Northern Greece*, 118: “I remarked, moreover, some pieces of Hellenic wall at the foot of the mountain on the edge of the plain of Mesolonghi, as well as on a small height in that plain now called Ghyfto-kastro, situated precisely where the words of Strabo would lead one to look for Old Pleuron. The name Ghyfto-kastro allows the conjecture, that greater remains once existed there, and that the materials have been removed for the use of modern constructions at Mesolonghi.”

⁵⁹⁶ Apollodorus, Pseudo, *Bibliotheca*, 1, 59: “Αἰτωλοῦ δὲ καὶ Προνόης τῆς Φόρβου Πλευρῶν καὶ Καλυδῶν ἐγένοντο, ἀφ' ὧν αἱ ἐν Αἰτωλίᾳ πόλεις ὠνομάσθησαν. Πλευρῶν μὲν σὺν γήμας Ζανθίππην τὴν Δώρου παῖδα ἐγέννησεν Ἀγήνορα, θυγατέρας δὲ Στερόπην καὶ Στρατονίκην καὶ Λαοφόντην.”

Pausanias, *Graeciae descriptio*, 7, 11, 3: “ἀφίκοντο δὲ ὡς τὸν Γάλλον καὶ Αἰτωλῶν οἱ Πλευρῶνα οἰκοῦντες, συντελείας τῆς ἐς Ἀχαιοὺς ἐθέλοντες ἄφεσιν εὔρασθαι.”

Plinius, *Historia naturalis*, IV, 2, 6: “sed in Corinthio ainu oppida Aetoliae Naupactus, Eupalimna et in mediterraneo **Pleuron**, Halicarna, montes clari in Dodone Tomarus, in Ambracia Crauia, in Acarnania Aracynthus, in Aetolia Achaton, Panaetolium, Macynium.”; Ovidius, *Methamorphoses*, 7, 382: “adiacet his **Pleuron**, in qua trepidantibus alis Ophias effugit natorum vulnera Combe”

⁵⁹⁷ Homerus, *Ilias*; 2, 239: “οἱ Πλευρῶν' ἐνέμοντο καὶ ὦλενον ἠδὲ Πυλῆνην Χαλκίδα τ' ἀγχίαλον Καλυδῶνά τε πετρήεσαν· οὐ γὰρ ἔτ' Οἰνῆος μεγαλήτορος υἱέες ἦσαν, οὐδ' ἄρ' ἔτ' αὐτὸς ἦν, θάνε δὲ Ξανθὸς Μελέαγρος· τῶ δ' ἐπὶ πάντ' ἐτέταλτο ἀνασσεμέν Αἰτωλοῖσι·

13, 219: “τὸν δὲ προσέφη κρείων ἐνοσίχθων εἰσάμενος φθογγὴν Ἄνδραίμονος υἱῆ Θόαντι

ὃς πάσῃ Πλευρῶνι καὶ αἰπεινῇ Καλυδῶνι Αἰτωλοῖσιν ἀνασσε, θεὸς δ' ὡς τίετο δῆμωφῆ

14, 116: “Πορθεῖ γὰρ τρεῖς παῖδες ἀμύμονες ἐξεγένοντο, οἴκεον δ' ἐν Πλευρῶνι καὶ αἰπεινῇ Καλυδῶνι..”

податак да се Ајолида сада зове Калидон и Плеурон.⁵⁹⁸ Анализом извора у географском смислу можемо разликовати Стари и Нови Плеурон, а то нам потврђују и археолошка истраживања.⁵⁹⁹ Стари град се налазио на нижем месту, у приобалној равници северозападно од места Мисолонги, где се налазе делимично сачувани остаци бедема. Након што га је, према Страбоновом сведочанству око 230 п. н. е. разорио македонски краљ Деметрије II, око 2 км. северозападно подигнуто је насеље које је носило име Нови Плеурон.⁶⁰⁰ Страбон нас обавештава да стари Плеурон лежи у плодној низини близу Калидона, а да се Нови Плеурон налази на јужној страни планине Аракинтос, код данашњег насеља Като Рецина.⁶⁰¹ Нови град је заиста подигнут на далеко безбеднијем месту, на планини Аракинтос и утврђен је знатно јачим бедемом. Ово место је данас познато под именом Κάστρον τῆς Κύρας Ειρήνης, највероватније према имену Ирине, ћерке императора Алексеја III.⁶⁰² Нови Плеурон се не помиње у каснијим изворима,

⁵⁹⁸ Thucydides, *Historiae*: III, 103: “. . . ὃν τὴν πόλιν βία ἐλεῖν, ἀνεχώρησαν οὐκ ἐπὶ Πελοποννήσῳ, ἀλλ' ἐς τὴν Αἰολίδα τὴν νῦν καλουμένην Καλυδῶνα καὶ Πλευρῶνα καὶ ἐς τὰ ταύτη χωρία καὶ ἐς Πρόσχιον τῆς Αἰτωλίας. οἱ γὰρ Ἀμπρακιῶται ἐλθόντες πρὸς αὐτούς ”

⁵⁹⁹ Philippson-Kirsten II, 594, 615-617, 640 A. 46.

⁶⁰⁰ Strabo, *Geographica*: X, 2, 1: “Αἰτωλῶν δ'εἰσὶ Καλυδῶν τε καὶ Πλευρῶν, νῦν μὲν τεταπεινωμένοι, τὸ δὲ παλαιὸν πρόσχημα τῆς Ἑλλάδος ἦν ταῦτα τὰ κτίσματα. ” X, 2, 2: “Ἐχει δὲ καὶ ἡ Αἰτωλία ὄρος μέγιστον μὲν τὸν Κόρακα, συνάπτοντα τῇ Οἴτη, τῶν δ' ἄλλων ἐν μέσῳ μὲν μᾶλλον τὸν Ἀράκυνθον, περὶ ὃν τὴν νεωτέραν Πλευρῶνα συνώκισαν ἀφέντες τὴν παλαιὰν ἐγγὺς κειμένην Καλυδῶνος οἱ οἰκῆτορες, εὐκαρπον οὔσαν καὶ πεδιάδα, πορθοῦντος τὴν χώραν Δημητρίου τοῦ ἐπικληθέντος Αἰτωλικοῦ.” X, 2, 21: “ἄειθ' ἡ Πλευρῶν, εἶθ' ἡ Ἀλίκυρνα κώμη, ἧς ὑπέρεκειται Καλυδῶν ἐν τῇ μεσογαίᾳ σταδίοις τριάκοντα ἢ περὶ δὲ τὴν Καλυδῶνά”

⁶⁰¹ Види: Hansen –Nielsen, *An inventory of archaic and classical poleis*, 385.

⁶⁰² *TIB III*, 106. ; Leake, *Travels in Northern Greece*, 118: “There is every reason to believe that Mount Zygos, upon a part of which the castle of Irene stands, is the ancient Aracynthus, and the ruins accord with those of the later Pleuron, inasmuch as they have no appearance of remote antiquity, and are exactly those of such a small town as we may suppose New Pleuron to have been from the circumstances of the people at the time of its foundation. ”; Ibid. 539: “The walls seem not only to have surrounded the summit, but to have extended also over a lower height which is connected with the mountain of Kyria Irini, and which advances farther into the plain. I observe also the foundations of a tower or other quadrangular building at the foot of the height in the plain. I have before remarked that these are probably the ruins of the Pleuron of Homer ', and that Kyria Irini was the city which the Pleuronii built on Mount Aracynthus, after the destruction of the former by Demetrius Aitolicus”.

John Murray, *Handbook for Travellers, describing Constantinople, European Turkey, Asia Minor, Armenia, and Mesopotamia*, Harward University, 1854, 245: “A ride of little more than 1 hour from Mesolonghi conducts the traveller to some ruins on a lofty situation on Mount Zygos, known to the peasants by the name of Kyria Irene, or the castle of Lady Irene, They are those of the entire circuit of the ruined walls of a small polls, about 1 mile in circumference, enclosing the W. face of a very steep and rugged height, the summit of which formed an Acropolis. In the centre of the wall, which defended the lower side of the town, is a square tower, and at one extremity of the same wall another tower having long flanks. ”

уколико искључимо Прокопија и Стефана Бизантинца у VI веку, по мишљењу неких истраживача стога, што место није поседовало већи стратешки значај.⁶⁰³

Како смо видели на основу извора, Πλεύρων, -ώνος, ὅ је име места у Етолији, које се јавља и као придев Πλευρώνιος, потврђено и у микенском *pe-re-u-ro-na-de* = Πλευρώναδε и етнику *pe-re-u-ro-ni-jo* = Πλεύρων.⁶⁰⁴ Име места је по свом пореклу грчко и спада у групи оних имена која задржавају дуги вокал у свим падежима. Облик који имамо код Прокопија, Πλευρόν, (τὸ), pl. - α именица је средњег рода везана за грчку именицу πλευρά, pl. -αί. У нашем списку се највероватније налази у номинативу или акузативу једнине. Значење имена у преносном смислу какав овде имамо је ‘страна’⁶⁰⁵ (такође у смислу географског положаја), а даље и ‘табор, бок, крило војске’. Етимологија речи је непозната. Шантрен прихвата Бенвенистово свођење именице πλευра, πλευро на *пле-ар и даљу везу са *pelā- ‘раширити’ (cf. πέλαγος, παλάμη).⁶⁰⁶ Према мишљењу Ханса Краеа, име Πλεύρων је по свом пореклу пре илирско,⁶⁰⁷ иако и он сам допушта могућност грчке етимологије.⁶⁰⁸

У коментару уз Тукидида Блумфилд износи мишљење о етимологији топонима и каже да не може, а да не помисли да име *ἔβραδα ἰοῦνιχε* од чињенице да је Плеурон *ἰοδιᾱνυῖ* у заливу или шуйљој сџирани *ἰλанине*.⁶⁰⁹

Прокопијев облик Πλευρόν је неутрум *o*-основе једнак апелативу ‘бок, страна’. Будући да су све раније потврде назалне основе (Πλευρών), ако је одиста реч о истом месту, а то је познати стари топоним у Етолији, логично би било претпоставити да је Прокопије овај топоним исписао из неког латинског извора где је стајало *PLEURON* за ΠΛΕΥΡΩΝ, што није немогуће. Свакако, морали бисмо оставити могућност да није посредни исти топоним, већ неко иначе непознато место у Македонији. Ако узмемо у

⁶⁰³ Види: *Aetolia its Geography, Topography, and Antiquities*, William J. Woodhouse, 1987, 127; у даљем тексту: Woodhouse, *Aetolia*.

⁶⁰⁴ PY An 1. 1; PY An. 656, 16. ; L. R. Palmer, *The Interpretation of Mycenaean Greek texts*, Oxford 1969, 130. Chadwick-Baumbach, „The Mycenaean Greek Vocabulary“, *Glotta* 41, 236.

⁶⁰⁵ Оваквим значењем јавља се и под одредницом: πλευρόν, -ου, τὸ. код Софоклиса, Е. А. *Sophocles, Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods (from B. C. 146 to A. D. 1100)*, In two Volumes, Volume II, New York, 1887.

⁶⁰⁶ Benveniste, *Origines de la Formation des noms en indo-européen*, Paris 1935, 112; у даљем тексту: Benveniste, *Origines*. ; Види и: Chantraine, *Dictionnaire*, 915; Слично и: Frisk, *GEW*, 559.

⁶⁰⁷ М. Krahe, *Lexicon altillyrischer Personennamen*, Heidelberg, 1929, 95. ; Слично мишљење заступају и Кречмер: Р. Kretschmer, *Einleitung in die Geschichte d. gr. Sprache*, Göttingen, 1896, 256, као и Фик, А. Fick, *Vorgriechische Ortsnamen als Quelle für die Vorgeschichte Griechenlands*, 158.

⁶⁰⁸ М. Krahe, *Die alten Balkanillyrischen geographischen Namen*, Heidelberg, 1925, 51.

⁶⁰⁹ The History of Thucydides, Bloomfield Published 1829, 176, нап. 7: “. . . . I cannot but suspect that Pleuron derived its name from being built in the κόλπος, or hollow side of a mountain. ”

обзир семантику имена (πλευραί ‘бокови планине’), према којој оно припада у групи тзв. *природних имена*, а у подгрупи имена којима се изражава изглед места,⁶¹⁰ можемо слободно претпоставити да се оно може наћи и на сасвим другом месту у Македонији и да није везано за топоним у Етолији о коме сведоче други извори.

Κάμινος

Прокопије: Помиње га у књизи *De aedificiis* као обновљена тврђава у Македонији.

.....

Πλευρόν

Κάμινος

Θέρμα

Топоним *Каминос* поменут у Прокопијевом списку тврђава обновљених у Македонији је сложенији за анализу, пре свега због тога што се у том облику од класичних и покласичних аутора, јавља једино код Прокопија. Сродни облик *Каминиа* се, додуше, јавља и код Плинија, али је код овог аутора реч о острву у Егејском мору из групе Спорада.⁶¹¹ У овом случају преостаје нам да покушамо извести неке закључке о топониму на основу значења и порекла речи κάμινος. Од помоћи нам у овом случају може бити и презиме знаменитог историчара из X века Јована Каменијата, иако његово место рођења није прецизно утврђено. По свом облику презиме Καμινιάτης означава порекло породице из одређеног места, т. ј. претпостављеног Κάμινος, Καμίνια, или занимање везано за ширу породицу или предке аутора. Истраживач Белих у свом исцрпном предговору издању Каминијатовог дела о освајању Тесалонике износи мишљење према којем се ово породично име доводи у везу са топонимом који у својој основи садржи словенску реч *kamy*, gen. *kamene* ‘камен’ и према томе оно потиче из

---

⁶¹⁰ Th. Linder, „Griechische (Incl. mykenische) Ortsnamen“, In: *Namenforschung, Name Studies, Les noms propres, Ein Internationales Handbuch zur Onomastik, An International handbook for Onomastics, Manuel international d’onomastique*, I, Ed. E. Eichler, G. Hilty, H. Löfler, Waler de Gruyter, Berlin-New York, 1995, 960-705, 703.

⁶¹¹ C. Plinius, *Naturalis historia*, IV, [71] “secuntur Lea, Ascania, Anaphe, Hippuris. Astypalaea, liberae civitatis, circuitus LXXXVIII, abest a Cadisto Cretae CXXV, ab ea Platea LX, unde **Caminia XXXVIII**, Azibintha, Lamse, Atragia, Pharmacusa, Thetaedia, Chalcia, Calymna, in qua oppidum, Coos, Eulimna, a qua Carpathum, Cretae promunturium, XXX. in Euripo autem Euboico primo fere introitu Petalidae III insulae et in exitu Atalante.”

неког ‘каменитог места’.⁶¹² Поред тога, он износи и мишљење других аутора и тиме допушта могућност да презиме Каминијат води порекло од грчке основе κάμινος са значењем ‘пећ’. Сагласно томе, остављена је као отворена и могућност да се име веже са именицом која означава занимање ‘ковач’.

У речницима који обухватају класични период развоја грчког језика значење речи κάμινος је протумачено као: ‘пећ за топлеење, топионица, виган, пећ за топлеење ковина, за печеење опека’; у преносном смислу ‘жар, ватра’ и сл.⁶¹³ Код Софоклиса, у његовом лексикону римског и византијског периода развоја грчког језика налазимо објашњење према којем је: κάμινος, ου, ἦ, = τέγος, πορνείον, L. fornix, lupanar.⁶¹⁴ Притом именица τέγος у овом периоду има значење ‘кров куће, таваница, чак и соба или дворана’, док *fornix* означава ‘подземни, тајни пролаз у утврђењима за излаз ка непријатељу или тунел’. Код Хесихија је потврђено значење ‘пећ’ али он додаје и једно друго ‘део храма’.⁶¹⁵ У етимолошким речницима налазимо податке о овом термину. Фриск прихвата значење ‘пећ’ и сматра да је то техничка позајмљеница непознатог порекла. Према његовом мишљењу поређење са грчком речи κάμαρα је превазиђено, док је повезивање са старословенским *камѝ* ‘камен’ у суштини могуће, али у том случају се мора рачунати на позајмицу са Севера или Истока.⁶¹⁶ Шантрен даје слично мишљење о термину κάμινος и сматра да латинско *caminus* води порекло од грчког. У грчком се језику κάμινος употребљава са значењем ‘котао’, док је значење ‘пећ за креч’

---

⁶¹² G. Böhlig, *Ioannis Caminiatae de Expugnatione Thessalonicae*, 1973, ix: “Für die Herkunft kann man eventuell Schlüsse aus dem Namen “Kaminiates” ziehen. Dieser entspricht seiner Form nach einem Nomen agentis, das eine Zugehörigkeit oder ein Versehensein bezieht, vornehmlich auch abgeleitet von einem Ortsnamen. Handschriftlich ist der Name in der Form “Kaminiates” überliefert. Das will freilich nicht viel besagen, wenn man den Namen mit slv. Kamy, kamene “Stein” in Verbindung bringt; das würde die Familie “Kaminiates” als (ehemalige) Einwohner einer “Steinort” genannten Siedlung bezeichnen, wie sie auf dem Balkan in dem slavisch beeinflussten Gebiet massenhaft auftreten. Aber auch eine Deutung griechischen Ursprungs ist möglich, die die i-Schreibung noch erleichtert. Bei Plinius nat. hist. 4, 71 begegnet eine nach der Form ihres ofenähnlichen Umrisses (κάμινος, καμίνιον) benannte Sporadeninsel Kaminia im Egäischen Meer und Prokop. Bericht de. aed. IV, 4 von einem durch Justinian wiederhergestellten Kastel Kaminos in Makedonien. D. J. Georgakas legt auch dem Ortsnamen Kamena etc. den griechischen Familiennamen Κάμενος zugrunde und schließt sich damit N. G. Polites an. Aber auch von einer Berufsbezeichnung könnte der Name “Kaminiates” abgeleitet sein, also etwa “Schmied” bedeuten.”

⁶¹³ *Старогрџко-български речник*, съставили Мих. Войнов, Д. Дечевъ, Вл. Георгиевъ, Ал. Милевъ, Бор. Геровъ, М. Тоневъ, София, 1996, s.v. κάμινος; S. Senc, *Grčko-hrvatski rječnik*, Zagreb, 1910, rep. 1988, s. v. κάμινος

⁶¹⁴ Sophocles, *Greek Lexicon*, s. v. κάμινος

⁶¹⁵ Hesychius, *Lexicon*: ἰπνός· *κάμιμος. φοῦρνος. φανός ASvgn. κλιβανος s. μαγειρείον.

“κάμιμος· μέρος τι τῆς νεώς ”

⁶¹⁶ Frisk, *GEWI*, s. v. κάμιμος.

за грчко κἀίνι. Шантрэн оба облика везује за глагол κἀίνεῦω ‘излити, спојити’. У односу на порекло речи, Шантрэн сматра да се ради о техничком термину. Претпоставка да се ради о позајмици је вероватна, али се не може доказати. По његовом мишљењу, поређење са грчким κἀίνα, мада је данас напуштено, није невероватно.⁶¹⁷

И поред чињенице да Прокопије даје поуздана сведочанства о Словенима на Дунавском лимесу, ипак је суд о могућем присуству словенских топонима у његовим списковима Јустинијанових грађевина негативан. Стога сматрамо да је прихватљивија теза о предгрчком пореклу речи. Нама је вероватније мишљење да се Каменијатово фамилијарно име и Прокопијев топоним Κἀίνος могу везати за прегрчку основу κἀίνος, која је везана за обраду метала, насупрот тези о словенском пореклу речи.⁶¹⁸ Назив κἀίνος Катичић ставља у групи грчких речи које се не могу објаснити грчком етимологијом и које најчешће означавају биљке, животиње и материјалне предмете који припадају егејској флори, фауни или материјалној култури.⁶¹⁹ По његовом мишљењу, управо примери као κἀίνος са специфичним суфиксалним елементима повезани су са старо-егејском културом и указују на постојање неидентификованог слоја у грчком вокабулару.⁶²⁰ Чињеница да је овај слој врло добро сачуван у именима места, као што је то у случају Каминоса, показује да је овај слој заправо предгрчки, јер је познато да је топонимија најконзервативнији део вокабулара.⁶²¹ Михаеску указује на управо обрнути процес, убрајајући реч *caminus* као део латинског вокабулара међу речима у групи коју сачињавају термини из области грађевинарства која су утицала на развој појединих речи у словенским језицима (као на пр. у бугарском и

---

⁶¹⁷ Chantraine, *Dictionnaire*, s. v. κἀίνος .

⁶¹⁸ Упореди и: *Novus thesaurus philologico-criticus: sive, Lexicon in LXX. et reliquos interpretes græcos, ac scriptores apocryphos Veteris Testamenti*, Volume 1, Johann Friedrich Schleusner, Johann Christian Biel, Esdras Heinrich Mutzenbecher, curaverunt et excuderunt A. et J. M. Duncan, Londini. 1822, , 146: “Κἀίνος, caminus, fornax speciatim in quo metalla liquefiunt et purgantur.... .”

⁶¹⁹ R. Katicic, *Ancient languages*, 53-55.

⁶²⁰ О субстантивима који завршавају на *-ino* као позајмица из медитеранских дијалекта пише и Шантрэн, Chantraine, *La formation*, 205.

⁶²¹ Упореди и: Harald Haarmann, *Early civilization and Literacy in Europe*, an inquiry into cultural continuity in the Mediterranean world, Walter de Gruyter, Berlin, 1995, 46: “Traces of pre-Greek metal working can be found in terms such as kaminos “furnace” and kassiteros “tin”. A small number of these pre Greek words (e. g. for wine, cypress, fig) have parallels in Semitic languages-where they are borrowings as well, and it has been established that there must have been an eastern Mediterranean source which influenced both the Indo-European languages in southeastern Europe and the Semitic languages in the Near East (Hester, 1968, 223f).”

српскохрватском “камин”).⁶²² Термин κάμινος је потврђен на натпису из Горне Македоније.⁶²³

Можемо закључити да је Прокопијев топоним Κάμινος свакако семантички везан за апелатив κάμινος. Апелатив κάμινος може бити и предгрчки или позајмљен са Истока или Севера, а његова појава у грчком језику пада у доба које је много раније од Прокопијевог сведочанства. Најједноставније је претпоставити да је, каква год била етимологија апелатива, Прокопијев топоним Κάμινος настао у грчкој језичкој средини.

Убикација овог топонима, у недостатку натписа и археолошких сведочанства, такође је врло несигурна. У новијој студији истраживача Одорика⁶²⁴ поред анализе имена која се не разликује од досадашњих истраживања у смислу објашавања основе речи (припадност словенском или грчком/предгрчком језичком слоју), аутор нам даје и предлоге о евентуалној, иако не тако прецизној убикацији топонима. Према његовом мишљењу топоними под именом Καμίνα су уобичајени, а као један од примера помиње место које се налази у самом центру Тесалонике. Као друго, помиње место под именом Καμίνικα које се налази у околини Сереса у Македонији. Под овим именом у околини Сереса налазимо једно село са данашњим називом Нео Петрици, где се налази и археолошки локалитет. У овом случају се највероватније ради о превођењу грчког Πέτρα словенским *Камен(-ица)* при чему - *ικα* може предавати слов. *-ица*.

Θέρμα

Прокопије: Помиње је једино у *De aedificiis*, у каталогу утврђења у Македонији

.....

Κάμινος

Θέρμα

Βουᾶς

.....

---

⁶²² Mihăescu, *La langue latine*, 34.

⁶²³ Epigraphes Ano Makedonias doc 174 4a 1: βασιλέως

[Φι]λίππου.

[κά]μινος

[. 3]ιπ[. .].

⁶²⁴ Paolo Odorico, *Thessalonique, Chroniques d'une ville prise (Jean Caminiatès, Eustathe de Thessalonique and Jean Anagnostès)*, Toulouse 2005, 11.

Када се говори о утврђењу Терма које је поменуто код Прокопија, постављају се два кључна питања о којима се много расправљало. Прво питање је да ли је Тесалоника подигнута на месту где се налазила Терма коју помињу старији антички извори, а друго да ли се Прокопијево утврђење под истим именом може идентификовати са античком Термом или је треба тражити на сасвим другом месту.

Од старијих античких аутора Терма је, као значајна лука, поменута неколико пута код Херодота⁶²⁵ и Тукидида,⁶²⁶ као и код говорника Есхина.⁶²⁷ У Периплу под именом Скилака у 66 фрагменту у којем се пише о Македонији забележен је и град Терма (πόλις).⁶²⁸

Географ Страбон помиње Терму графијом Θέρμα у двадесет и првом фрагменту где нас обавештава о синојкизму Тесалонике и у двадесет и четвртм фрагменту исте седме књиге, другачијом графијом Θέρμη. Такође је помиње у делу где описује ушће

---

⁶²⁵ Herodotus, *Historiae* (VII, 121)

“Ζέρξης δὲ ἐκ τῆς Ἀκάνθου, ἐντειλάμενος τοῖσι στρατηγοῖσι τοῦ ναυτικοῦ στρατοῦ ὑπομένειν ἐν Θέρμη, ἀπῆκε ἀπ' ἑωυτοῦ πορεύεσθαι τὰς νέας, Θέρμη δὲ τῇ ἐν τῷ Θερμαίῳ κόλῳ οἰκημένη, ἀπ' ἧς καὶ ὁ κόλπος οὗτος τὴν ἐπωνυμίην ἔχει· ταύτη γὰρ ἐπυθάνετο συντομῶ- τатон εἶναι.”

(VII, 123)

“Ἀπὸ δὲ Αἰνείης, ἐς τὴν ἐτελεύτων καταλέγων τὰς πόλεις, ἀπὸ ταύτης ἦδη ἐς αὐτόν τε τὸν Θερμαῖον κόλπον ἐγίνετο τῷ ναυτικῷ στρατῷ <ὁ>πλόος καὶ γῆν τὴν Μυγδονίην, πλέων δὲ ἀπῆκετο ἐς τε τὴν προειρημένην Θέρμη καὶ Σίνδον τε πόλιν καὶ Χαλέστρην ἐπὶ τὸν Ἄξιον ποταμόν, ὃς οὐρίζει χώραν τὴν Μυγδονίην τε καὶ Βοττιαίδα, τῆς ἔχουσι τὸ παρὰ θάλασσαν, στεινὸν χωρίον, πόλιες Ἰχναί τε καὶ Πέλλα. Ὁ μὲν δὲ ναυτικὸς στρατὸς αὐτοῦ περὶ Ἄξιον ποταμόν καὶ πόλιν Θέρμη καὶ τὰς μεταξὺ πόλεις τούτων περιμένων βασιλέα ἐστρατοπεδεύετο.”

(VII, 127)

“Ὡς δὲ ἐς τὴν Θέρμη ἀπῆκετο ὁ Ζέρξης, ἴδρυσεν αὐτοῦ τὴν στρατιήν. Ἐπέσχε δὲ ὁ στρατὸς αὐτοῦ στρατοπεδεύμενος τὴν παρὰ θάλασσαν χώραν τοσὴνδε, ἀρξάμενος ἀπὸ Θέρμης πόλιος καὶ τῆς Μυγδονίης μέχρι Λυδιδίῳ τε ποταμοῦ καὶ Ἀλιάκμονος, οἳ οὐρίζουσι γῆν τὴν Βοττιαίδα τε καὶ Μακεδονίδα, ἐς τῶντὸν ῥέεθρον τὸ ὕδωρ συμμίσγοντες.”

⁶²⁶ Thucydides, *Historiae*, (I, 61)

“Ἦλθε δὲ καὶ τοῖς Ἀθηναίοις εὐθύς ἡ ἀγγελία τῶν πόλεων ὅτι ἀφεστᾶσι, καὶ πέμπουσιν, ὡς ἦσθοντο καὶ τοὺς μετ' Ἀριστέως ἐπιπαριόντας, δισχιλίους ἑαυτῶν ὀπλίτας καὶ τεσσαράκοντα ναῦς πρὸς τὰ ἀφεστῶτα, καὶ Καλλίαν τὸν Καλλιιάδου πέμπτον αὐτὸν στρατηγόν, οἳ ἀφικόμενοι ἐς Μακεδονίαν πρῶτον καταλαμβάνουσι τοὺς προτέρους χιλίους Θέρμη ἄρτι ἡρηκότας καὶ Πύδναν πολιορκοῦντας.”

(II, 29) “καὶ πελταστῶν. ξυνεβίβασε δὲ καὶ τὸν Περδίκκαν τοῖς Ἀθηναίοις καὶ Θέρμη αὐτῷ ἔπεισεν ἀποδοῦναι.”

⁶²⁷ Aeschines, *De falsa legatione* (2, 27)

“Παυσανίου δ' ἐπὶ τὴν ἀρχὴν αὐτῶν κατιόντος, φυγάδος μὲν ὄντος, τῷ καιρῷ δ' ἰσχύοντος, πολλῶν δ' αὐτῷ συμπραττόντων, ἔχοντος δὲ Ἑλληνικὴν δύναμιν, εἰληφότος δὲ Ἀνθεμοῦντα καὶ Θέρμαν καὶ Στρέψαν καὶ ἄλλ' ἄττα χωρία, Μακεδόνων δὲ οὐχ ὁμονοούντων, ἀλλὰ τῶν πλείστων τὰ Παυσανίου φρονούντων, ἐπὶ τῶν καιρῶν τούτων ἐχειροτόνησαν Ἀθηναῖοι στρατηγὸν ἐπ' Ἀμφίπολιν Ἰφικράτην, Ἀμφιπολιτῶν αὐτῶν ἐχόντων τότε τὴν πόλιν καὶ τὴν χώραν καρπούμενων.”

⁶²⁸ Scylax, *Periplus* (66):

“... Ἄξιον ποταμὸς, Ἐχέδωρος ποταμὸς, Θέρμη πόλις, Αἴνεια Ἑλληνίς, Παλλήνη ἄκρα μακρὰ.

реке Аксиј између Халастре и Терме.⁶²⁹ Свеобухватном анализом Фанула Папазоглу је доказала да се у 24 фрагменту, на који се и највише позивају ауторитети који тврде да је Терма идентична са Тесалоником, највероватније ради о интерполацији епитоматора. Наиме, исто потврђује и место код Страбона у коме је очито да се ради о посебним насељима. Плиније помиње Терму у истоименом Термајском заливу графијом *Therme*, као место у близини Тесалонике, чиме јасно потврђује да је и њему непозната традиција идентификације ових топонима.⁶³⁰

Папазоглу с правом указује да се, практично, код ниједног античког извора Терма не поистовећује са Тесалоником.

Поред Страбоновог епитоматора налазимо и друге изворе који су били пресудни да се генерално прихвати мишљење да је хеленистичка Тесалоника основана на месту античке Терме. Најексплицитнији је византијски хроничар Јован Малала који нас обавештава да се садашња Тесалоника некада звала Терма. Он бележи топоним Θέρμας и опредељује је као село (κώμη).⁶³¹

У Списку градова који су променили име⁶³² забележен је податак према коме су Терма и Ематија промениле име у Тесалоника. Поменућемо и схолије уз Тукидида.⁶³³

---

⁶²⁹ Strabo, *Geographica* (VII, fig. 21):

“...δίοις εἴκοσιν·εἶτα Θεσσαλονίκηια Κασάνδρου κτίσμα ἐν ἄλλοις τετταράκοντα καὶ ἡ Ἐγνατία ὁδός. ἐπωνόμασε δὲ τὴν πόλιν ἀπὸ τῆς ἑαυτοῦ γυναικὸς Θεσσαλονίκης, Φιλίππου δὲ τοῦ Ἀμύντου θυγατρὸς, καθελὼν τὰ ἐν τῇ Κρουσίδι πόλισματα καὶ τὰ ἐν τῷ Θερμαίῳ κόλπῳ περὶ ἕξ καὶ εἴκοσι καὶ συνοικίας εἰς ἓν· ἡ δὲ μητρόπολις τῆς νῦν Μακεδονίας ἐστὶ. τῶν δὲ συνοικισθεισῶν ἦν Ἀπολλωνία καὶ Χαλάστρα καὶ Θέρμα καὶ Γαρηκὸς καὶ Αἰνεια καὶ Κισσός, τῶν τὴν Κισσὸν ὑπονοήσειεν ἂν τις τῷ Κισσῷ προσήκειν, οὗ μὲνηται ὁ ποιητὴς Κισσοῦ τὸν γ' ἔθρεψε, ” τὸν Ἰφιδάμαντα λέγων. Ε. ”.

(VIIa, 1, 24):

““Ὅτι μετὰ τὸν Ἀξιὸν ποταμὸν ἡ Θεσσαλονίκη ἐστὶ πόλις, ἢ πρότερον Θέρμη ἐκαλεῖτο· κτίσμα δ' ἐστὶ Κασάνδρου, ὃς ἐπὶ τῷ ὀνόματι τῆς ἑαυτοῦ γυναικὸς, παιδὸς δὲ Φιλίππου τοῦ Ἀμύντου ὀνόμασε· μετῴκισε δὲ τὰ περίεξ πολίχνια εἰς αὐτὴν, οἷον Χαλάστραν Αἰνειαν Κισσὸν καὶ τινα καὶ ἄλλα. ”(Epitome edita)

(VIIa, 1, 20)

“ὁ δὲ Ἀξιὸς ἐκδίδωσι μεταξὺ Χαλάστρας καὶ Θέρμης.”

⁶³⁰ Plinius Secundus, *Naturalis Historia*, 4, 10

“In ora sinus Macedonica oppidum Chalastra et intus Pylorus, Lete: medioque litoris flexu Thessalonice liberae condicionis – ad hanc a Dyrrhachio CCXLX -, **Therme** in Thermaico sinu. ”

⁶³¹ Ioannis Malalae, *Chronographia*, ex recensione Ludovici Dindorfii, Bonnae, MDCCCXXXI. : (Chronographia), 190:

“Τῆς δὲ Μακεδονίας ἐβασίλευσε Φίλιππος ἔτη κ. ὅστις νικήσας ὑπέταξε τὴν Θεσσαλίαν, καὶ κτίζει πόλιν εἰς τὴν Μακεδονίαν, ἣν ἐκάλεσε Θεσσαλονίκην, τὴν πρῶην λεγομένην κώμην **Θέρμας.** ”

⁶³² Appendices, *Urbium regionum fluminum cet. nomina immutata* (1, 55)

Θέρμη καὶ Ἡμαθία ἢ Θεσσαλονίκη.

(3, 106): **Θέρμη** ἢ νῦν Θεσσαλονίκη καὶ Ἡμαθία.

⁶³³ Scholia in Thucydidem (scholia vetera et recentiora):

Папазоглу у својој студији о македонским градовима нарочито исцрпно разматра изворе и детаљно разрађује ово питање.⁶³⁴ Она заступа тезу да је античка Терма наставила свој живот и поред оснивања Тесалонике, а нарочито подвлачи чињеницу да је у тим изворима Терма именована као кома (село) и сматра да је то управо аргуменат више у прилог тези да је и након оснивања Тесалонике путем синојкизма Терма и даље продужила да постоји са измењеним статусом. Ово мишљење сматрамо исправним и додајемо да је, свакако, највећа потврда оваквог њеног становишта помињање Терме и код неких каснијих извора, међу које убрајамо и Прокопија. У другом веку нове ере Терму помиње и познати грчки оратор Елије Аристид.⁶³⁵ У овом сведочанству, које зачудо нико ко се бавио проблемом античке Терме не помиње, он бележи Терму заједно са једним другим македонским топонимом који се налази на Халкидици, а то је Антемус (до данас прецизна идентификација Антемуса није утврђена). Код граматика Харпократа, који је према расположивим подацима живео највероватније у II веку нове ере и који се позива не старијег аутора Теопомпа, Терма је забележена као трачки градић.⁶³⁶

Стефан Бизантинац, извор из VI века, опредељује Терму као град који се налази у Тракији, позивајући се на старијег Аполодора који је смешта у Македонију. Код њега налазимо Терму и под једном другом одредницом, *Χαλαστρα*, у којој је опет поменуто као град.⁶³⁷ Знаменити византијски лексикон Суда из X века бележи Терму као трачки

“ABFGc2 Θέρμη: σημείωσαι ὅτι ἡ νῦν Θεσσαλονίκη πόλις πάλαι **Θέρμη** ἐκαλεῖτο. ἔστι δὲ καὶ αὕτη καὶ Πύδνα καὶ Βέροια πόλεις Μακεδονικαί”

“ABFGc2 ξυνεβίβασε:

φίλον ἐποίησεν αὐτοῖς τὸν Περδικκάν. **Θέρμη**: εἶχον γὰρ αὐτὴν Ἀθηναῖοι, ἐκ πολιορκίας κρατοῦντες”

⁶³⁴ Папазоглу, *Македонски градови*, 139-144.

⁶³⁵ Aristides Rhet. , Aelius, *Ars rhetorica*, (1, 3):

“ . πολλῶν δὲ αὐτῷ συμπραττόντων, ἔχοντος δὲ Ἑλληνικὴν δύναμιν, εἰληφότος δὲ Ἀνθεμοῦντα καὶ **Θέρμαν**, Μακεδόνων δὲ οὐχ ὁμοοούντων, ἀλλὰ τῶν πλείστων τὰ Πausανίου φρονούντων, ἐπὶ τῶν καιρῶν τούτων, ὤρθωσε δὲ καὶ ἀνέπαυσεν ἡμᾶς ἐχειροτόνησαν Ἀθηναῖοι στρατηγὸν Ἰφικράτην. ”

⁶³⁶ Harpocration Gramm. , *Lexicon in decem oratores Atticos* (1, 151):

“**Θέρμαν**: Αἰσχίνης ἐν τῇ περὶ τῆς πρεσβείας ἀπολογία. Θράκιον τοῦτό ἐστι πόλισμα, ὡς καὶ Θεόπομπος ἐν κβ φησίν. ”

Свакако “трачки” у географском, а не у етничком смислу. Упореди и мишљење Флинстед-Јенсена, аутора поглавља о градовима у Мигдонији да је Терма иако у неколико извора названа “трачка” по свему судећи увек припадала Македонији, изузев 431/2 г. ст. е: М. Н. Hansen -Т. Н. Nielsen, *An inventory of archaic and classical poleis*, Oxford University Press, Oxford, 2004, 385; у даљем тексту: Hansen –Nielsen, *An inventory of archaic and classical poleis*, 819.

⁶³⁷ Stephanus, *Ethnica*, 310, 3:

“**Θέρμη**, πόλις Θράκης. Ἀπολλόδωρος δὲ Μακεδονίας φησὶ καὶ Θουκυδίδης. ὁ πολίτης Θερμαῖος. ἔστι καὶ Θερμαῖος κόλπος. ”

градић (πόλισμα).⁶³⁸ Терма (τὰ Θέρμα) се помиње и у хрисовуљи Јована Кантакузена из 1347 године као село у близини Тесалонике. Ради се о данашњем месту Лутра Термес.⁶³⁹

Лаоник Халкокондил, византијски извор из XV века, на више места помиње Терму мислећи притом на Тесалонику (на једном од њих то и експлицитно потврђује). Иако овај каснији извор може послужити као аргуменат онима који заступају тезу о традиционалном идентификовању градова Терме и Тесалонике, ипак је код њега индикативно помињање овог старог топонима са оригиналном графицијом, што указује да он није много пре тога изашао из употребе.⁶⁴⁰

Долазимо и до Прокопијевог сведочанства из VI века, према којем се Терма помиње у списку утврђења у Македонији и бележи се графицијом Θέρμα. Истраживач Тафел, који прихваћа идентификацију старе Терме са Тесалоником, сматра да Прокопијева Терма нема никакве везе са Тесалоником и да је само на основу имена и његовог места (редоследа) у каталогу потпуно нејасно где је треба тражити. Едсон,⁶⁴¹ који је, такође, присталица традиционалне идентификације, сматра да се Прокопијево утврђење могло налазити у било коме делу Македоније, а да је убикација у близини Тесалонике потпуно нелогична управо због близине моћног града који би пружио заштиту људима насељеним у Терми.

679, 5: “Χαλάστρα, πόλις Θράκης περὶ τὸν Θερμαῖον κόλπον. Ἑκαταῖος Εὐρώπη ἐν δ' αὐτῷ **Θέρμη** πόλις Ἑλλήνων [Θρηίκων], ἐν δὲ Χαλάστρη πόλις Θρηίκων”. Στράβων δ' ἐν ἑβδόμῃ Μακεδονίας αὐτὴν καλεῖ. ὠνόμασται δὲ ἀπὸ Χαλάστρης. ”

⁶³⁸ Suda, *Lexicon*, theta 245: Θερμάν: Θράκιόν ἐστὶν πόλισμα.

⁶³⁹ Archives de L' Athos, IV, *Actes de Dionysiou*, ed. Diplomatique par Nikolas Oikonomides, Texte, Paris, 1968.

Χρισόβουλον τοῦ βασιλέως Ἰωάννου τοῦ Καντακουζηνοῦ 1347

“...ἀπὸ τῆς εἰς τὴν Καλαμαρίαν οἰκονομίας τοῦτ' Γαβρατ' ἐκείνου, ἀπὸ τῆς εἰς τὰ χωρία τὰ Πλαγηνὰ καὶ τὰ **Θέρμα** γῆς καὶ τοῦ ἀμπελοπάκτου.....”

О овој Терми и Lefort, *Villages de Macedoine*, 178.

⁶⁴⁰ Laoinici Chalcocondyalae, *Atheniensis Historiarum libri decem*, ex recognitione Immanuelis Bekkeri, Bonnae, Impensis ed. Weberi, MDCCCXLIII. (I, 42, 7):

“μετὰ δὲ ταῦτα ὡς Ἐμμανουήλος ὁ τῶν Ἑλλήνων βασιλέως παῖς **Θέρμη** τὴν ἐν Μακεδονίᾳ, Θεσσαλονίκην ἐπικαλουμένην...”

(II, 14, 2)

“Τότε μὲν δὴ Ἕλληνες οὕτω ἐπεπράγεισαν, ἐλόμενοι αἴρεσιν ἐναντίαν τῷ Ἀμουράτῃ τὴν μέντοι **Θέρμη** τῆς Μακεδονίας ἀπέδοντο Ἐνετοῖς, ἀδύνατα εἶναι νομίζοντες σφίσι παραδοῦναι τὴν πόλιν ἐς τὸν περιόντα τότε Ἀμουράτεω. ”

(II, 198, 5)

“ἐφ' ἐκάστης τεσσαράκοντα. παρὰ τούτους δὲ εἰσι τῶν πόλεων ἄρχοντες μεγάλων, οἷα ἡ **Θέρμη**, ἡ τῶν Σκοπίων πόλις, ἡ Φιλιππόπολις, καὶ αἱ παραπλήσια, οὗτοι ἐς σημαίας τελοῦσιν...”

⁶⁴¹ C. F. Edson, „Notes on the Thracian phoros“, *CPh* XIII, 1947, 100-104.

Мајкл Викерс⁶⁴² у својим чланцима посвећеним овом проблему и сам покушава да реши питање убикације Прокопијевог утврђења. Приклањајући се мишљењу претходно поменутих Едсона и Тафела, а руководећи се редоследом утврђења у каталогу (који се, према његовом мишљењу, креће у правцу од запада према истоку) Викерс смешта Терму негде на подручју између језера Волви и Неапоља (Кавале). Иако се ради о заиста великом ауторитету, морамо напоменути да у свом чланку користи погрешну графију Θέρμη, уместо аутентичне Прокопијевог Θέρμα. Такође сматрамо да је његова “географска” аргуменација, а то је редослед утврђења на који се позива, прилично неубедљива. Наше искуство у истраживању Прокопијевих топонима показује да редослед може бити од помоћи, али не и пресудни аргуменат приликом идентификације.

Хрисохоос⁶⁴³ је прецизнији у убикацији Терме. Смешта је источно од језера Волви, на реку Рихиј, где се налази узвишење са старим бедемом и извор. Димица⁶⁴⁴ је један од оних истраживача који одлучно одбацује мишљење о поистовећивању Терме и Тесалонике. Наиме, он сматра да се овакво традиционално мишљење проширило захваљујући византијској традицији и да се Терма налазила на другом месту, свакако различитом од Тесалонике. Његова претпоставка је да се она налазила северније у најунутрашњем делу луке између малог и великог рта Карабурну, где се и данас налазе остаци зидина, код места Седес. При том, се водио углавном значењем топонима Терма, јер је место Седес које се налази на 12 км. југо-источно од Тесалонике данас познатом под именом Терми, што значи место где се налазе извори топле воде. Едсон је одбацио ову тезу код места Седес због веома важне чињенице - термални извори који би сугерисали такву локализацију не налазе се код места Седес, него код Лутра - Седес, удаљени 9км. од обале, што никако не би одговарало слици пристаништа каквим је Терма представљена у античким изворима.⁶⁴⁵ Оберхумер у енциклопедији класичних студија такође заступа мишљење о идентификацији Терме са местом Седес.⁶⁴⁶

---

⁶⁴² M. Vickers, „Where was Procopius’ Therme?“, *The Classical Review*, Vol. 24, No. 1, 1974, 10-11. Vickers, M. 1981. „Therme and Thessaloniki“, in H. J. Dell (ed.), *Ancient Macedonian Studies in Honor of Charles F. Edson*, Thessalonica, 327-333.

⁶⁴³ Μ. Χρῖσοχοός, *Τά Μακεδονικά Τέμπη*, 38.

⁶⁴⁴ Δήμιτσα, *Αρχαία γεωγραφία τῆς Μακεδονίας*, 263-267.

⁶⁴⁵ Ch. Edson, „Notes on the Thracian Phoros“, *CPh*, 42, 1947, 100-104.

⁶⁴⁶ Oberhumer, RE s. v. Therme, 2392.

Мартина Анри - Перен⁶⁴⁷ која се детаљније позабавила топонимима у Македонији поменути код Прокопија, приклања се више мишљењу старијих извора (као што је на пр. Плиније) и сматра да се Терма највероватније налази на месту које је различито од Тесалонике. Напомиње да су по овом питању, као и по питању убикације осталих топонима из каталога о Македонији, старији извори веродостојнији од Хијерокловог Синекдема или римских итинерарија,

Слажемо се са мишљењем Фануле Папазоглу да би најприродније било да поистоветимо античку Терму са овом коју помиње Прокопије и да његово сведочанство узмемо као доказ више у прилог тези да се положај Терме не поклапа са положајем Тесалонике. Нажалост, за сада, материјалним доказима не можемо потврдити ово мишљење. Ипак чини се да археолошка истраживања највише потврђују тезу Хамонда са којом се у највећој мери слажемо. Пре свега он сматра да је место античке Терме свакако различито од Тесалонике, између осталог и због утврђења под овим именом наведеног код Прокопија.⁶⁴⁸ Хамонд закључује да је Терма највероватније лежала у источном делу залива и његове луке познате под именом Каламарија, а да се њена тврђава налазила на северној страни места Микро Каравурну (Каравурнаки).⁶⁴⁹ Тезу да се Терма највероватније налазила јужно од Тесалонике, код данашњег места Микро Каравурнаки заступају и истраживачи Борза и Хацопулос.⁶⁵⁰ Новија археолошка истраживања говоре јој у прилог.⁶⁵¹

Термајски залив је највероватније и добио име према топониму Терме, док је Терме очито добила назив према топлим изворима који се налазе у њеној близини. Име је супстантивирани облик од грчког придева θερμός са значењем 'топао'. Субстантивирани облик јавља се као: θερμη или θερμα, као што је и случај код Прокопија.⁶⁵² Облик на -α очито одражава локални изговор, док је онај на -η прилагођен књижевној јонскоатичкој норми. Именица је женског рода и има значење 'топлина, врелина'. Придев θερμός води порекло од праиндоевропског *g^her-mo, одраженог у латинском *formus*, санскритском *gharma-*, јерменском *jerm*, трачко-фригијским *germo (претпостављеном у имену места које се такође јавља код

⁶⁴⁷ Henry -Perrin, *Procope de de Césarée les Édifices Livre IV*, 183.

⁶⁴⁸ У овом делу потпуно следи размишљање Фануле Папазоглу и Димице.

⁶⁴⁹ Hammond, *A History of Macedonia, I*, 150-151.

⁶⁵⁰ E. Borza, *In the Shadow of Olympus*, , 105; M. Hatzopoulos, „Macedonian Institutions under the Kings, I“, *Meletmata* 22, 1996, 107, нап. 4.

⁶⁵¹ M. A. Tiverios, „’Οστρακα από το Καραμπουρνάκι“, *ΑΕΜΘ* 1, 1987, 247-260.

⁶⁵² Chantraine, *La Formation*, 102, 148.

Прокопија Γερμή) , у албанском *zjarm, zjarr*- ‘топлина’. Од именице и придева ове основе образовани су називи за места чија су имена везана за топле изворе који се налазе у непосредној близини (упореди називе: *Топлице, Топлица, Топличане, Топличница*, као и *Топла, Топлик* и *Топлац*.)

Νεάπολις

Прокопије: Помиње га једино у делу *De aedificiis*, у каталогу утврђења у Македонији:

.....

Βουᾶς,

Νεάπολις,

Κάλαρνος,

.....

Једна од најзаступљенијих теза око идентификације Прокопијевог утврђења под именом Неапољ (Νεάπολις) је његово поистовећење са градом који је у антици био познат као Неапољ, а касније променио име у Христовољ, да би данас био познат под именом Кавала.⁶⁵³ Година оснивања града Неапоља је непозната. Његов положај је импресиван, јер се налази на самој егејској обали у пределу између ушћа Стримона и Несте и тиме представља најзначајнију луку на овом делу обале. Изузетно значајна је близина и природна повезаност града са златоносним Пангајским рудницима на западу и плодно тло низине Датос која се простире према истоку.

Податак код Ливија је исцрпнији и обавештава нас да је у време македонске власти, почетком II века старе ере Неапољ још увек био аутономна грчка колонија и да је набројан први по реду са ове стране реке Несте.⁶⁵⁴ У римском периоду помиње га географ Клаудије Птоlemeј. Он нам даје податак да је у његово време источну границу Македоније са Тракијом чинила сама река Неста и бележи Νεάπολις као град у

---

⁶⁵³ Археолошки и епиграфски налази као резултат истраживања Г. Бакалакиса доказали су тачност идентификовања античког Неапоља са средњовековним Христовољем и савременом Кавалом. Г. Μπακαλάκис, „Νεάπολις-Χριστούπολις-Καβάλα“, *ΑΕ*, 1936.

⁶⁵⁴ T. Livius, *Ab Urbe Condita*, XXXVIII, 4: “Hinc per Abderitarum agrum **Neapolim** perventum est. Hoc omne per Graecorum colonias pacatum iter fuit; reliquum inde per medios Thraecas dies noctesque, etsi non infestum, tamen suspectum, donec in Macedoniam pervenerunt”

Стримонском заливу, који географски и административно припада Македонији.⁶⁵⁵ Топоним је поменут у *Itinerarium Hierosolymitanum* (613, 9) и означен је као *mutatio Neapolin M. IX.*, док се у Антониновом итинерару уопште не помиње. Страбонов епитоматор о њему пише као о граду који према северу омеђује Стримонски залив.⁶⁵⁶ Плиније сматра да се налази у Тракији и помиње га заједно са осталим градовима који се простиру “дуж обале Егејског мора од Стримона надаље”, а то су Аполонија, Оисима и Датос.⁶⁵⁷ У тексту Новог завета поменут је у лику Νέαυ Πόλιυ.⁶⁵⁸ Код Хијерокла, писца из V века. забележен је у оквиру провинције Македоније Приме.⁶⁵⁹ Код Стефана Бизантинца можемо само претпоставити да се налази под одредницом Νεάπολις, будући да аутор не даје податке о конкретном Неапољу у Македонији или Тракији, него поред конкретно поменутих, каже да постоје многи други градови под овим

⁶⁵⁵ Ptolemaeus Claudius, *Geographia*: Στρυμονικὸς κόλπος·

Νεάπολις

Οἰσύμη

Στρυμών

⁶⁵⁶ Strabo, *Geographica*: Fr. 32:

“πρὸς δὲ βορρᾶν ἀφορίζει τὸν Στρυμονικὸν κόλπον ἢ **Νεάπολις**. Epit.

Fr. 36: “παρὰ δὲ τὴν παραλίαν τοῦ Στρυμόνος καὶ Δατηνῶν πόλις **Νεάπολις** καὶ αὐτὸ τὸ Δάτον, εὐκαρπα πεδία καὶ λίμνην καὶ ποταμοὺς καὶ ναυπήγια καὶ χρυσεῖα λυσιτελῆ ἔχον, ἀφ' οὗ καὶ παροιμιάζονται Δάτον ἀγαθῶν ᾧ καὶ ἀγαθῶν ἀγαθίδας. ᾧ ἔστι δ' ἡ χώρα ᾧ Epit. Vat.

⁶⁵⁷ Plinius Secundus, *Naturalis Historia*, 4, 42:

“ita finit Hister a septentrione, ab ortu Pontus ac Propontis, a meridie Aegaeum mare. cuius in ora a Strimone Arpolonia, Oesyra, **Neapolis**, Datos.”

Слично и други извор Scylax, *Periplus*, 67, 7:

Θραίκη. . “Κατὰ ταῦτά ἐστι Θάσος νῆσος καὶ πόλις καὶ λιμένες δύο τούτων ὁ εἷς κλειστός. Ἐπάνειμι δὲ πάλιν ὄθεν ἐξετραπόμην. Νεάπολις, κατὰ ταύτην Δάτον πόλις Ἑλληνίς, ἣν ᾤκισε Καλλίστρατος Ἀθηναῖος, καὶ ποταμὸς Νέστος, Ἀβδηρα πόλις, Κούδητος ποταμὸς καὶ πόλεις Δίκαια καὶ Μαρώνεια.”

Код оваквог именовања Тракије ради се заправо о старом географском, а не о етничком или административном означавању. Опширније о томе види: Н. Проева, *Студији за античките Македонци*, Скопје 1997, 33-34; у даљем тексту: Проева, *Студији*.

⁶⁵⁸ Novum testamentum, *Acta Apostolorum*, (16, 11):

“Ἀναχθέντες δὲ ἀπὸ Τρωάδος εὐθυδρομήσαμεν εἰς Σαμοθράκην, τῇ δὲ ἐπιούσῃ εἰς **Νέαυ Πόλιυ**, κακεῖθεν εἰς Φιλίππους, ἣτις ἐστὶν πρώτης μερίδος τῆς Μακεδονίας πόλις, κολωνία. ἤμεν δὲ ἐν ταύτῃ τῇ πόλει διατρίβοντες ἡμέρας τινάς.”

⁶⁵⁹ Hieroclis *Synegdemos*: (640, 4):

ζ Ἐπαρχία Ἰλλυρικού. α' Μακεδονία ὑπὸ κονσουλάριον, πόλεις λβ'.

Θεσσαλονίκη

Πέλλη

Εὐρωπος

.....

ἸΑπολλωνία

Νεάπολις

ἸΑκανθος

Βέργη

.....

именом.⁶⁶⁰ Анонимни географ из Равене у VII веку помиње га двапут, једном у делу који нас обавештава о градовима у Македонији где је Неапољ на првом месту међу набројаним градовима *који заслужују да буду поменути од великог броја градова у Македонији* и још једном у низу од двадесет и једног града.⁶⁶¹ Епископ из овог града $\acute{\omicron}$ $\acute{\epsilon}\pi\iota\sigma\kappa\omicron\pi\omicron\varsigma$ Νεαπόλεως је забележен у временски најранијој (друга половина VIII века) трећој notiцији, и тиме је назначен као град у једанастој епархији Македонији под солунском митрополијом.⁶⁶² У Гвидонијевој географији која већ обухвата време Средњег века наведен је под старим именом Неапољ, *који се сада зове Хриstopoљ* (Neapolis, quae nunc Christopolis).⁶⁶³ Будући да је у овом извору и у седмој notiцији већ

⁶⁶⁰ Stephanus, *Ethnica*: “**Νεάπολις**, πόλις Ἰταλίας διάσημος, ἐν ἧ Παρθενόπη ἤρρηται μία τῶν Σειρήνων. ὁ πολίτης Νεαπολίτης. ἔστι καὶ ἄλλη Λιβύης **καὶ ἄλλαι**. ”
Слично и у Suda, Lexicon: “Νεάπολις: πόλις Ἰταλικὴ διάσημος, ἐν ἧ Παρθενόπις ἴδρυται Σειρήνος ἄγαλμα. **πολλὰ δὲ καὶ ἄλλαι Νεαπόλεις**. ”

⁶⁶¹ Ravennatis Anonymi *Cosmographia*. (IV, 9, 9)

“In qua Macedonia plurimas fuisse civitates legimus, ex quibus aliquantas designare volumus, id est iuxta mare, magnum ponitur civitas quae dicitur: **Neapolis**, item

Philipi

Amhipolis

Apollonia

Melisurgi

(V, 12, 11):

“A supra scripta civitate quae dicitur Mesembria circa ipsa litora maris usque ad civitatem quae dicitur Larissa sunt civitates quinquaginta una et supputantur miliaria mille centum tredecim:

Apollonia

Thera

Burticon

.....

Topiron

Acontisma

Neapolis

Philippi

Amhipolis

Apollonia

.....

⁶⁶² Dargouzès, *Notitiae episcopatum*: (3, 274)

(IA ἐπαρχία Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη μετρόπολις ἔχει πόλεις ιθ’):

α’ ὁ Διοκλητιανουπόλεως

β’ ὁ Νίκης

γ’ ὁ Ἡρακλείας

.....

ιξ’ ὁ Φιλιππουπόλεως

ιζ’ ὁ Νεαπόλεως

ιη’ ὁ Δελέβου

ιφ’ ὁ Κίτρον

⁶⁶³ Guidonis *Geographica*: (108, 21), :

(108) Apris

Enos

поменут новим именом, можемо претпоставити да се прва промена имена десила највероватније у другој половини IX века. Карактеристично је да га Константин Порфирогенит, извор из X века, помиње под старим именом Νεάπολις заједно са осталим градовима у оквиру провинције Македоније, у теми Македонија, иако нам други извори очито потврђују да је у његово време град већ био променио име, али сматра се да је то архаизирање под утицајем Хијерокла, извора из V века, који он користи.⁶⁶⁴

Интересантан је податак да се код Јована Скилице, извор из друге половине XI века помиње под новим именом *Καβαλα* и то као тврђава (φρούριον).⁶⁶⁵ Код каснијег извора Никифора Грегоре топоним је поменут у вези наређења византијског цара Андроника Другог Палеолога датог 1308 године да се подигне зид око Хриштопоља.⁶⁶⁶

Ваља приметити да аутор говори о стратешком положају града Хриштопоља који се налази на самој граници Македоније и Тракије и тиме нам даје податак да је он свој значај као град на граничном подручју из антике задржао и у средњем веку.

Sirasceli

Prolanis

Dimis

Traianopolis

.....

Topiron

Vicontissima

Neapolis, quae nunc Christopolis

.....

⁶⁶⁴ Constantinus Porphyrogenitus, *De thematibus*:

“Ἐπαρχία Μακεδονίας <α>· ὑπὸ κουνιλάριον, πόλεις λ[β]: Θεσσαλονίκη, Πέλλη, Εὐρωπος, Δίος, Βέρροια, Ἐορδαία, Ἐδεσσα, Κέλλη, Ἀλμωπία, Ἡράκλεια Λάκκου, Ἀντανία, Γέμινδος, Νικεδής, Διόβουρος, Ἰδομένη, Βράγυλος, Πρίμανα, Μαρώνεια, Ἀμφίπολις, **Νεάπολις**, Ἀπολλωνία, Τόπειρος τὸ νῦν Ῥούσιον, Νικόπολις, †Ἰθάπολις†, Ἀκανθος, Κερεόπυργος, Βέρπη, Ἄραλος, Διοκλητιανούπολις, Σεβαστόπολις.”

Упореди и Меловски-Проева, „Македонија во De Them.“ *Živa Antika* (37), 32. ; Папазоглу, *Μακεδονски градови*, 296-297.

⁶⁶⁵ Ioannes Skylitzes, *Synopsis Historiarum* (29, 61): “καὶ συμβαλὼν ἐτρέψατο κατὰ κράτος καὶ ἠφάνισε. τοῦτο μαθὼν ὁ Ἀνδρόνικος καὶ τοῖς ὄλοις ἀπεγνωκῶς, συσκευασάμενος ἅμα συγγενεῖσι καὶ δούλοις αὐτοῦ ἀπελθὼν κατέσχε τι φρούριον ἄνωθεν τοῦ Ἰκονίου διακείμενον, ὃ **Καβάλαν** ὠνόμαζον, καὶ εἰς ἀποστασίαν ἔβλεψεν.”

⁶⁶⁶ Nicephorus Gregoras, *Historia Romana* (246, 3):

πέμψας γὰρ πρῶτον μὲν τὸ περὶ τὴν **Χριστούπολιν** μακρὸν ἔκτισε τεῖχος ἀπὸ θαλάσσης μέχρι τῆς τοῦ παρακειμένου ὄρους ἀκρωνυχίας· ὡς ἄβατον εἶναι τὸ χωρίον καθάπαξ μὴ βουλομένῳ τῷ βασιλεῖ τοῖς τ' ἐκ Μακεδονίας ἐς Θράκην ἐθέλουσι διαβαίνειν, τοῖς τ' ἀπὸ Θράκης ἐς Μακεδониαν.

(321, 2): Τέλος κυροῦται παρ' ἀμφοτέρων τῶν βασιλέων, τὸν μὲν νέον κατέχειν αὐτοκρατορικῶς τῆς Θράκης ὅσον τὸ ἀπὸ **Χριστουπόλεως** ἄχρι τῶν περὶ τὸ Ῥήγιον προαυλίων καὶ προαστείων τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἅμα τὰ παρ' αὐτοῦ τοῖς περὶ αὐτὸν διανεμηθέντα τῶν τῆς Μακεδονίας χωρίων·

И Георгиј Акрополита, извор из XIII века, помиње га на два места под именом Христороп. ⁶⁶⁷ Кантакузен извор из XIV века у више наврата помиње Христороп. ⁶⁶⁸ И код њега је нарочито наглашен стратешки положај града, јер се источно од њега налазио познати кланац који је омогућавао саобраћај између Македоније и Тракије.

У епископским notiцијама град је поменут више пута. Као епископско седиште са промењеним именом и графијом: ὁ Χριστουπόλεως, подчињен метрополи Филипи забележен је у седмој notiцији, исто као и у деветој и десетој. ⁶⁶⁹ У тринаестој notiцији

⁶⁶⁷ Acropolites Georgius, *Annales*: (40, 25)

“ἐπεὶ δὲ παρήλθε τὰ τῆς Θράκης καὶ Μακεδονίας χωρία, ἤδη δὲ καὶ τὴν Χριστούπολιν παρήμειψε καὶ τὸν Στρυμόνα, τῷ φρουρίῳ τῆς Ῥεντίνης προσέσχευεν, ὑπὸ τινῶν τηρουμένῳ τῶν Ἰωάννου...” (43, 24) Ὁ μὲν οὖν βασιλεὺς ταῦτα μαθὼν τοῦ πρόσω εἶχετο, καὶ τάχος φθάνει τὴν Φιλίππους, παραμείψας Χριστούπολιν.

⁶⁶⁸ Joannes VI Cantacuzenus, *Historiae*: (I, 115, 13)

“ἔστι δὲ τοῦτο, τὸ ἐμὲ μὲν ἐκ Σηλυβρίας ἄχρι καὶ Χριστουπόλεως τῶν μεταξὺ χωρῶν τε καὶ πόλεων καὶ στρατιᾶς, ἔτι δὲ καὶ δημοσίων φόρων τὴν διοίκησιν ἔχειν· σὲ δὲ, βασιλεῦ, αὐτῆς τε τῆς Κωνσταντίνου μέχρι Σηλυβρίας καὶ τῶν κατὰ τὴν ἕω τοῖς Ῥωμαίοις ὑπηκόων πόλεων, ἔτι δὲ καὶ νήσων πασῶν καὶ τῶν ἀπὸ Χριστουπόλεως Μακεδονικῶν τε καὶ ἐσπερίων ἐπαρχικῶν ἄχρις Ἐπιδάμνου καὶ Δαλματίας, τῶν ἄκρων ὄρων τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας.”

(III, 293, 16)

“Ἀπόκαυκος δὲ ὁ μέγας δοῦξ ἐπεὶ ἐπύθετο τὸν Καντακουζηνὸν βασιλέα στρατιὰν ἔχοντα ἐκ Τριβαλῶν περὶ Φεράς ἐστρατοπεδευμένον εἶναι καὶ μέλλοντα εἰς Διδυμότειχον ἐπανήκειν, κατὰ τάχος ἔπεμπε τριήρεις εἰς Χριστούπολιν, ἅμα δὲ καὶ στρατιὰν ἐκ τῆς ἠπείρου, ὡς τὸ ἐκέισε τείχισμα φυλάξοντας καὶ κωλύσοντας διαβαίνειν τὴν στρατιάν. ἦν γὰρ ὁ τόπος ἐπιτηδείως ἔχων εἰς φυλακὴν τὴν ἐκ τῶν ὀπλιτῶν, οὐ διὰ τὸν ἐπιτειχισμὸν μόνον, ἀλλ’ ὅτι καὶ κρημνώδης ὢν δύσκολον τοῖς ἵππεῦσι παρείχετο τὴν δίοδον, μάλιστα εἰ καὶ ὑπὸ τινῶν κωλύοιντο.”

Описани теснаци се налазе нешто источније од Христоропа и кроз њих је ишао пут из Тракије у Македонију. Упореди и мишљење Ф. Папазоглу да је “mansio Acontisma била прва станица после трачко-македонске границе, код истоименог кланца који је затварао пут у Македонију са истока”: Папазоглу, *Македонски градови*, 297.

⁶⁶⁹ Dagrouzès, *Notitiae episcopatum*: (7, 617):

ΛΘ' τῆ τῶν Φιλίππων Μακεδονίας

α' ὁ Πολυστύλου

β' ὁ Βελικείας

γ' ὁ Χριστουπόλεως

.....

(9, 491):

ΛΘ' τῆ τῶν Φιλίππων Μακεδονίας

α' ὁ Περιθεορίου

β' ὁ Πολυστύλου

γ' ὁ Βελικείας

δ' ὁ Χριστουπόλεως

.....

(10, 581):

ΛΘ' τῆ τῶν Φιλίππων Μακεδονίας

[α' ὁ Περιθεορίου]

β' ὁ Πολυστύλου

γ' ὁ Βελικείας

δ' ὁ Χριστουπόλεως

је такође потврђен као епископско седиште под истом метрополем, у две различите рецензије текста.⁶⁷⁰ Христопол је подигнут у ранг митрополије од 1310 године и као такав забележен је у седамнаестој notiцији у списку митрополија потчињених патријаршијској столици у Константинопољу у време Андроника Палеолога Старијег, у обе рецензије текста.⁶⁷¹ У осамнаестој notiцији наведен је као метропола потчињена патријаршијској столици у време Андроника Палеолога Старијег, а у деветнаестој као метропола потчињена апостолској столици Константинопоља у време Андроника Трећег Палеолога.⁶⁷² У двадесет и првој notiцији забележен је у поретку митрополија подређених Константинопољу под именом: λ' ἡ Χριστούπολις ἤτοι Καβάλα.⁶⁷³ То указује на чињеницу да град у овом периоду турске доминације већ има име које носи до дана данашњег.

Ископавања и истраживања Бакалакиса,⁶⁷⁴ археолошким и епиграфским налазима су само потврдила сведочанства бројних извора које смо навели. Тиме је и практично потврђена идентификација античког Неапоља са средњовековним Христополем и савременом Кавалом.

По питању идентификације Прокопијевог утврђења Νεάπολις позната је и једна друга теза. Наиме, Мартина Анри-Перен вођена идејом да Прокопије уобичајено употребљава архаичне називе кад су топоними у питању у коментару превода дела *De aedificiis* износи мишљење да тврђави Неапол више одговара идентификација са

.....
⁶⁷⁰ (13, 631) Μ' τῆ τῶν Φιλίππων Μακεδονίας

ΜΑ' ἡ Φιλίππους τῆς Μακεδονίας
 α' [ὁ Θεορίου]
 β' ὁ Πολυστύλου
 γ' ὁ Βελικείας
δ' ὁ Χριστουπόλεως

.....
⁶⁷¹ (17, 48)

μη' ὁ Χριστουπόλεως· καὶ αὐτή, ἐπισκοπὴ οὖσα τοῦ Φιλίππων, ἐτιμήθη εἰς ἀρχιεπισκοπὴν, εἶτα εἰς μη' θρόνον προεβιβάσθη.

ἡ Χριστουπόλις [θρόνος οὖσα οξ'] εἰς μη' προεβιβάσθη.

⁶⁷² (18, 48):

μη' ὁ Χριστουπόλεως
 (19, 52)

καὶ ὁ Χριστουπόλεως

⁶⁷³ (21, 35)

λ' ἡ Χριστούπολις ἤτοι Καβάλα.

⁶⁷⁴ Γ. Μπακαλάκис „Νεάπολις-Χριστούπολις-Καβάλα“, ΑΕ, 1936, 48.

градом Палене, него са античким Неапољем (данашњом Кавалом).⁶⁷⁵ Са овим мишљењем не бисмо се могли сложити из неколико разлога. Први разлог је онај који је и Василики Константакопулу навела у својим истраживањима топонима у Македонији,⁶⁷⁶ наиме да је Прокопије, нешто раније у тексту (IV, 3, 20) већ поменуо топоним Палене, и због тога није логично да исто место поново помиње под другим именом. Морамо напоменути да је текст код Прокопија у којем се помиње Палене прилично компликован за превођење. Пре него што се пребаци на опис Халкидике у тексту постоји повећа лакуна, након које се помињу Палена и Потидеја. Будући да опис положаја и сам град-утврђење Палена више одговара претходно подробно описаној Потидеји (Касандреји), сматрамо да је превод Лебовог издања непрецизан.⁶⁷⁷ Наиме, не ради се о граду- утврђењу под именом Палене, него се именица πόλις у датом тексту односи на претходно поменуто Потидеју (Касандреју), док се граматички веже: τῆς χώρας ἀπάσης Παλλ-ήνης, што само по себи јасно указује да се не ради о граду, већ о широј области т. ј. о полуострву Палене. Самим тим постаје неоправдана аргументација о идентификацији Прокопијевог Неапоља са топонимом Палене код Перенове.

Са друге стране, чињеница да Херодот, (VII, 123) на полуострву Палене помиње топоним Неапољ са графијом Νέης πόλις, смештен између Афитоса и Ајге, може нас подстаћи да узмемо у обзир и могућност идентификације Прокопијевог утврђења са овим топонимом, који се налази близу данашњег места Полихроно, у префектури Халкидика.⁶⁷⁸ У свом новијем чланку Мартина Анри-Перен поред поистовећења Прокопијевог Неапоља са Паленом,⁶⁷⁹ помиње и ову другу идентификацију као могућу.⁶⁸⁰ Тај Неапољ је поменут и у атинским трибутним листама.⁶⁸¹ Заједно са

⁶⁷⁵ Henry-Perrin, *Procopie de de Césarée les Édifices Livre IV*, 184.

⁶⁷⁶ Κωνσταντακόπουλου, *Ιστορική γεωγραφία τῆς Μακεδονίας*, 253

⁶⁷⁷ Procopius, *De aedificiis*, IV, 3, 25: “ἀγαθοεργίαις εὐθὺς μεταβιβάζεται ἐς τύχην ἀμείνω. καὶ Παλλήνης ἀμέλει πόλιν τε τὴν προβεβλημένην τῆς χώρας ἀπάσης καὶ τὸ κατὰ τὴν εἴσοδον διατείχισμα τοῖς ἐπιβουλεύειν ἐθέλουσιν ἄμαχόν τε καὶ ἀνανταγώνιστον διεπράξατο διαφανῶς εἶναι. ”

⁶⁷⁸ Herodotus, *Historiae*, VII, 123: “Ὁ δὲ ναυτικός στρατὸς ὁ Ζέρξεω συντάμων ἀπ’ Ἀμπέλου ἄκρης ἐπὶ Καναστραῖον ἄκρη τὸ δὴ πάσης τῆς Παλλήνης ἀνέχει μάλιστα, ἐνθεῦτεν νέας τε καὶ στρατιὴν παρελάμβανε ἐκ Ποτειδαῖης καὶ Ἀφύτιος καὶ Νέης πόλιος καὶ Αἰγῆς καὶ Θεράμβω καὶ Σκιώνης καὶ Μένδης καὶ Σάνης· αὐταὶ γάρ εἰσι αἱ τὴν νῦν Παλλήνην πρότερον δὲ Φλέγρην καλεομένην νεμόμεναι. ”

Види и под одредницом Неапољ: A. Forbiger, *Handbuch der alten Geographie* (1070): “Neapolis (Νέη πόλις): Herod. I, 1, nach Leake’s karte an der Ostküste bei Polykhrono”; W. Hazzitt, *The classical gazetteer: a dictionary of ancient geography, sacred and profane*“VIII. a town of Pallene, in Macedonia, on the Toronaicus sin. , s. E. of Aigae. ” Упореди и: Δήμιτσα, *Αρχαία γεωγραφία τῆς Μακεδονίας*, 406.

⁶⁷⁹ Ово мишљење заступа и у својој докторској тези: Henry- Perrin, *Procopie de Césarée. Les édifices Livre IV*.

⁶⁸⁰ M. Henry - Perrin, *Aulôn de Macédoine Euripide et la Via Egnatia: Recherches de géographie historique en Macedoine Orientale*, 253.

градовима Ајга и Термесос остао је лојалан Атини у време Пелопонеског рата. Археолошка истраживања која су вођена од 1987 године подстакла су мишљење да се Неапољ на Халкидику налазио у непосредној близини данашњег градића Полихроно.⁶⁸² По овом питању има и другачијих ставова. Наиме, Вокотопулу, након новијих археолошких истраживања, сматра да се Неапољ налази код Ајге на истом полуострву.⁶⁸³ Археолошки налази античког насеља које је смештено на обронцима једног брда углавном потичу из архајског и класичног периода. С обзиром на то да Неапољ на Халкидици, материјално потврђен монетом са натписом ΝΕΑΠΟ и неколко натписа,⁶⁸⁴ није поменут у изворима после Херодота морамо бити крајње резервисани према идеји да се Прокопијев Неапољ налази на халкидичком полуострву, тачније на његовом краку Палени.

Сматрамо да је мишљење према којем се Прокопијев Неапољ може идентификовати са луком код данашње Кавале најоснованије. Ово је сложено име грчког порекла сачињено од придева νέα и именице πόλις.

Κάλαρνος

Прокопије: Помиње овај топоним једино у “De aedificiis”, у каталогу утврђења у Македонији:

....

Νεάπολις,

Κάλαρνος,

Μουσεῖον,

.....

Прокопије у VI веку помиње утврђење под именом Κάλαρνος које је Јустинијан обновио у Македонији. Аутор из другог века нове ере Херодијан, који је и послужио као основа Стефану Бизантинцу, преноси уствари један старији извор, а то је Лукије Таранин према коме је Каларна била град у Македонији.⁶⁸⁵ Фанула Папазоглу у својој

⁶⁸¹ Νεαπολ[ις] у атинским трибутним листама: IG I3 267. col. 2. 29 versus col. 3. 5)

⁶⁸² Archaeological Reports (AR)(1988-89), 73; (1988-89), 52.

⁶⁸³ AR (1993), 95

⁶⁸⁴ IG I3 262. I. 9-10; IG I3 282. II. 13.

⁶⁸⁵ Herodianus et Pseudo-Herodianus Rhet. Aelius, *De prosodia catholica*, 3, 1, 5 “Κάλαρνα πόλις Μακεδονίας, ὡς Λούκιος ὁ Ταρραῖος.” Stephanus, *Ethnica*:

Κάλαρνα, πόλις Μακεδονίας, ὡς Λούκιος ὁ Ταρραῖος. τὸ ἔθνικὸν Καλαρναῖος.

класификацији градова који су забележени код Стефана Бизантинца убраја Каларну у групу III, заједно са осталим градовима на Халкидици који се не помињу у римским изворима.⁶⁸⁶

Ипак, један римски извор, а то је Помпоније Мела, описујући предео између реке Стримон и Атона бележи кулу-утврђење под именом Каларнеја (*Turris Calarnaea*) и Вепрову луку (*Capru limen*).⁶⁸⁷ Податак код Меле је био пресудан да своје мишљење о убикацији топонима промени и истраживач Лефор.⁶⁸⁸ Наиме, иако у коментару каже да топоним Καλαρηνός (село, данашње Галарино) који се налази на супротној страни Халкидике, прецизније на првом краку полуострва, гласовно подсећа на назив Прокопијевог утврђења Κάλαρος, ипак се на крају опредељује за убикацију на другој страни халкидичког полуострва. Очито је да је Мелино сведочанство допринело да се искључи убикација топонима на западној Халкидици и да се Каларн коначно смести на источни део полуострва.⁶⁸⁹

Анализирајући античке изворе наишли смо на податак код Страбона који нам прецизније локализује луку (рт) Κάπρου λίμην, при чему нам највише помаже помињући острво истог имена.⁶⁹⁰ Сличан податак налазимо и код немачког путеписца Штрука,⁶⁹¹ који нас обавештава да се острво налази насупрот истоименом топониму где су видљиви остаци старих бедема, па закључујемо да се ради заправо о данашњем месту Олимпијада, северо-источно од Солуна, 12 км удаљеном од Ставроса. Овај локалитет поред тога што представља потврду да Каларну треба тражити на источној Халкидици, узимајући у обзир пре свега сведочанство Помпонија Меле, помаже нам да Прокопијев Каларн прецизније лоцирамо у непосредној близини луке.

---

⁶⁸⁶ Папазоглу, *Македонски градови*, 31.

⁶⁸⁷ Папазоглу, *Македонски градови*, 31.

⁶⁸⁷ P. Mela, *De chorographia*, (II, 2, 30) "...; inter Strymona et Athon **Turris Calarnaea** et portus Capru limen, urbs Acanthos et Echinia. "

⁶⁸⁸ Lefort, *Villages de Macédoine*, 76.

⁶⁸⁹ Исто мишљење заступа и Henry -Perrin, *Procopé de de Césarée les Édifices Livre IV*, 184.

⁶⁹⁰ Strabo, *Geographica*, (VIIa 1, 33):

“καὶ ἔστιν ἀπὸ πόλεως τῆς Ἀκάνθου ὁ περίπλους τῆς χερρονήσου ἕως Σταγείρου, πόλεως τοῦ Ἀριστοτέλους, στάδια τετρακόσια, ἐν ἧ λιμὴν ὄνομα Κάπρος καὶ νησίον ὀμώνυμον τῷ λιμένι· εἶτα αἱ τοῦ Στρυμόνος ἐκβολαί.”

⁶⁹¹ Struck, *Makedonische Fahrten, I Chalkidike*, 73: “Unterhalb des Fleckens schneidet eine kleine Bucht sichelförmig ins Land ein; auf ihrem südlichen Cap befinden sich einige alte Mauerreste, die vermutlich vom den nördlichen Hafen von Stagira herrühren. **Vor den Bucht liegt die kleine Insel Kafkanos, die im Altertume Kapros hieß.** ”

Додатну забуну у целој причи ствара и укључивање једног другог топонима. Наиме, подаци који су дати у топографском и историјском индексу под одредницом *Αρναί*⁶⁹² упућују нас да помислимо да је можда реч о топониму Арне на Халкидици, који помиње Тукидид у IV, 103.⁶⁹³ При том је очита намера аутора одреднице да овај топоним поистовети са Мелиним *Turris Calarnea* и Стефановом Каларном. Слично мишљење заступа и путописац Лик.⁶⁹⁴ Сматрамо да је потребна обазривост по овом питању, нарочито због чињенице да је овај топоним раније поменут код Стефана Бизантинца у одредници *Арне*, додуше другачијом графијом поред већ поменуте Каларне.⁶⁹⁵ Ова Арна се највероватније може повезати са оном коју помиње Тукидид графијом *Αρναί* и идентификовати са данашњом Арнејом на Халкидици која се налази на обронцима планине Холомон према северу.⁶⁹⁶

Сматрамо да се Прокопијево утврђење Каларн у сваком случају може идентификовати са македонским градом Каларна који помиње Стефан Бизантинац и латинском варијантом имена утврђења *Turris Calarnea* коју помиње Мела. Поистовећивање овог топонима са топонимом *Αρναί* (Ἄρναί) сматрамо проблематичним из неколико разлога. Пре свега сматрамо да на основу античких сведочанства која смо изнели Каларн треба тражити много ближе обали него што је локализација Арнеје, која је ипак смештена у унутрашњости Халкидика. Сличну

⁶⁹² T. I. R. Ljubljana, 1976, 18. У даљем тексту: TIR. Топоним Арнаи је можда модерна Арнаиа? Опширније види код: A. B. West, „Notes on the multiplication of Cities in Ancient Geography“, *CPh*, Vol. 18, No 1, 1923, 48-67.

⁶⁹³ Thukydidēs, *Historiae*, IV, 103:

Ἐπὶ ταύτην οὖν ὁ Βρασιίδας ἄρας **ἐξ Ἄρνων** τῆς Χαλκιδικῆς ἐπορεύετο τῷ στρατῷ. καὶ ἀφικόμενος περὶ δειλήν ἐπὶ τὸν Αὐλῶνα καὶ Βορμίσκον, ἧ ἡ Βόλβη λίμνη ἐξίησιν ἐς θάλασσαν, καὶ δειπνοποιησάμενος ἐχώρει τὴν νύκτα.

Види и: Bailly, *Dictionnaire*: Ἄρναί, -ῶν, αἰ, Arnes, v. de Chalcidique, The.

⁶⁹⁴ Leake, *Travels in Northern Greece* 170: “Arnae I suspect to have been the same place called Calarna by Stephanus, the existence of which latter place near this part of the coast is shown by the name Turris Calarnaea, which Mela mentions as between the Strymon and the harbour Caprus.”

⁶⁹⁵ Скептичан по овом питању је и Димица, Δήμιτσα. *Αρχαία γεωγραφία τῆς Μακεδονίας*, 485.

⁶⁹⁶ Stephanus, *Ethnica*, 123, 18:

“Ἄρνη, πόλις Βοιωτίας. “Ὀμηρος οἱ τε πολυστάφυλόν τ’ Ἄρνην ἔχον”. καὶ Λυκόφρων Ἄρνης παλαιᾶς γέννα, Τεμνίκων πρόμοι”. δευτέρα πόλις Θεσσαλίας, ἄποικος τῆς Βοιωτίας, περὶ ἧς ὁ χρησμός Ἄρνη χηρεύουσα μένει Βοιώτιον ἄνδρα”. ἡ Κιέριον καλεῖται. θυγατέρα δέ φασιν Αἰόλου τὴν Ἄρνην. τρίτη Μεσοποταμίας. **τετάρτη τῆς Ἑρασινίων πρὸς τῇ Θράκη**. τὸ ἐθνικὸν Ἄρναῖος, τὸ θηλυκὸν Ἄρναία.”

Упореди: J. A. Cramer, *A Geographical and Historical Description of Ancient Greece: With a Map, and a plan of Athens*, Clarendon Press, Oxford, 1828, 265.

Selene Psoma, “*Olynthe et les Chalcidiens de Thrace: études de numismatique et d’histoire*” Stuttgart 2001, 220: “Arnai a ete localisee par T. J. Cadoux dans le voisinage du village d’Arnaia au nord de Stolos et sur les pentes nord de Cholomon. On a aussi trouve dans ce village un acte de vente la region d’Arnai faisait tres probablement partie des territoires que Perdicas II ceda aux Chalcidiens pour la duree de la guerre”

констатацију износи и Мартина Анри- Перен у свом чланку о историјској географији Источне Македоније. Анализирајући поход Брасиде који је пошао од града Арнаи на Халкидици према Бормиску, закључује да су Спартанци доспели до Бормиска копненим путем, а не приобаљем, тако да се Арнаи не може идентификовати са Мелином тврђавом *Turris Calarneae*.⁶⁹⁷

Мелина класификација Каларнеје као *turris*, чије значење је веома добро објашњено од Хесихија у VI веку као *торањ, утврда, кула, заклон, зидни венац*, у потпуности одговара карактеру грађевина које су описане и набројане у Прокопијевим списковима.⁶⁹⁸

Томашек је само кратко напоменуо да је име Прокопијевог утврђења које се према његовом мишљењу налазило у близини Аргилоса вероватно везано за санскритску основу *kāla-* са значењем ‘црн’.⁶⁹⁹ М. Тодоровић у својој статистици о Каларни Стефана Бизантинца износи мишљење да тај топоним води порекло из различитих предгрчких субстратних основа са хидронимским значењем: *καλ- ‘вода, ток’ и *αρνα ‘извор, источник’, потврђених у старомакедонској топонимији: Καλίνδοια, Ἀρναί, Ἀρνισσα.⁷⁰⁰

Уважавајући наведена мишљења, сматрамо да се овде ради о топониму у чијој се основи евидентно налази елеменат *καλ, који може бити везан за неколико језичких слојева. У нашим разматрањима покушали смо везати порекло имена утврђења са Хесихијевим глосама: **καλαρίνες**· ὀχετοί Λάκωνες., **καλαρρύγαί**· τάφροι. Ἀμερίας. и **καλαρύα**· ὀχετός., са значењем *јарак, водна јаруга, канал, прокоп*. Према мишљењу Бранка Чопа основа *καλαρο- која је садржана у наведеним глосама представља грчко-македонску (илирску) језичку творевину изведена од индоевропске основе *k^wa-l- *водни канал, удубљење, прокоп* и суфиксом *-aro* који је веома добро потврђен и у илирском језику.⁷⁰¹

Шантрен је резервисан према вези Хесихијевих глоса са κάλον које сматра грчком изведеницом од κάϊω. Исти став заузима и Фриск.⁷⁰² Оба речника просуђују

⁶⁹⁷ Henry – Perrin, *Aulon de Macédoine* 241, нап. 5. ; Исто и: M. Zahrt, *Olynth und die Chalkidier*, 161.

⁶⁹⁸ Hesychius, *Lexicon*: “τύρρις· πύργος, ἔπαλις, προμαχών”.

⁶⁹⁹ W. Tomaschek, *Die alten Thraker*, II, 2, 84.

⁷⁰⁰ М. Тодоровић, „Κάλαρνα· πόλις Μακεδονίας“, *Филозофски факултет на Универзитету “Св. Кирил и Методиј”-Скопје, Годишњи зборник*, книга 58, Скопје, 2005, 272.

⁷⁰¹ В. Џор, „Етима: κάλικον βόθρον (Hes.)“, *ЖА*, IV/2, Скопје, 1954, 299.

⁷⁰² Frisk, *GEWI*, 755-766.

овде претпостављено извођење као (*сасвим*) *сумњиво* (*ganz fraglich*), а основну реч сматрају грчком, а не предгрчком.

Сматрамо да се име Прокопијевог утврђења треба везати за Хесихијеве глосе, нарочито са **καλαρρύγαι**· τάφροι. Ἀμερίας. Значење именице τάφρος *јарак*, нарочито за утврђивање града, окола, као и јама семантички савршено одговара имену једног утврђења. Први део имена несумњиво потиче од индоевропске основе **k^wa-l* ‘удубљење, водни канал, прокоп’. У другом делу се вероватно налази предгрчка супстратна основа *arna која према мишљењу Ван Хервердена има значење *opidum sive arch*.⁷⁰³ Семантички слични овом, од имена других Прокопијевих утврђења, су пре свега Аулон и Харадрос.

Μουσεῖον

Прокопије: Помиње овај топоним једино у “De aedificiis”, у каталогу утврђења у Македонији.

.....

Κάλαρνος,

Μουσεῖον,⁷⁰⁴

Ἀκρέμβα,

.....

Веселин Бешевлиев⁷⁰⁵ у поглављу у коме врши класификацију имена тврђава према падежном облику у коме су записани уврштава Μουσεῖον међу имена предата у облику грчког акузатива, презиције међу она која се завршавају на наставак - ον и која су, у највећем броју случајева, средњег рода (Neutra), латинског или грчког порекла.

Осим коментара уз превод Полибија који нас упућује да се ради о месту Либетра на Олимпу, не бисмо могли наћи јаснију индицију за убикацију овог топонима.⁷⁰⁶ Ако

---

⁷⁰³ Н. Van Herwerden, *Lexicon Graecum suppletorium et dialecticum*, Leiden 1910, 205. Супротно овоме Е. Forger, „Quelle und Brunnen in Alt-Vorderasien“ *Glotta* 26, 1938, 178 сматра да се у ову предгрчку основу крије значење ‘извор, источник’.

⁷⁰⁴ **μουσεῖον** I pr. m. superscr. I, **μουσῖον** V.

⁷⁰⁵ Beševliev, *Zur Deutung der Kastelnamen*, 47.

⁷⁰⁶ Тридесет и седма Полибијева књига је потпуно изгубљена, изузев једног фрагмента, сачуваног управо код Стефана Бизантинца. У преводу Маријане Рицл (Полибије, Историје, I, Предговор, превод и коментар Маријана Рицл, Матица Српска) стоји напомена која се односи на топоним **Μουσεῖον**: “Музеј, светилиште Муза. Можда се ради о споменику Орфеју код града Либетре на Олимпу.”

притом узмемо у обзир и сведочење Стефана Бизантинца,⁷⁰⁷ најприкладније би било тражити Прокопијев Мусејон у Пиерији, у околини планинине Олимп.⁷⁰⁸

Облик имена код Прокопија μουσεῖον 'седиште Муза, школа, музеј' претставља субстантив-изведеницу од основне речи μοῦσα, са значењем 'богиња певања и поезије', која се употребљава најчешће у множини. Овом значењу именице μουσεῖον Шантрен додаје још и значење 'мозаик' и то у фази развоја византијског грчког језика.⁷⁰⁹ Фриск указује на то да је првобитно, апелативно значење имена μοῦσα непознато и да стара сведочанства о музама не омогућују сигурне закључке о његовој мотивацији.⁷¹⁰ Именица μοῦσα највероватније је образована помоћу суфикса - ία (од *-iā) и води порекло највероватније од праоблика *μουτ-уα или * μουθ-уα (преко * μουσα).⁷¹¹ У претпостављеном облику *μουτ-уα блискост са μένος, μέμονα је проблематична, будући да је у том случају присуство -т тешко објашњиво и облик је тежак у морфолошком смислу. Шантрен указује и на размишљање Вакернагела другом правцу везујући претпостављени облик *μουτ-уα са лат. *mons* и дајући јој тиме значење 'планинска нимфа'. Према његовом мишљењу ова хипотеза и поред тога што није семантички апсурдна, ипак наилази на тешкоће због тога што породица лат. *mons* није заступљена у грчком.

Ἀκρέμβα

Прокопије: Помиње ово утврђење у делу *De aedificiis*, у списку о Македонији.

.....

Μουσεῖον

Ἀκρέμβα

Ἀδριάνιον

.....

---

⁷⁰⁷ Stephanus, *Ethnica*, 458, 8:

“**Μούσειον**, τόπος περὶ τὸν Ὀλυμπόν τὸν ἐν Μακεδονίᾳ. Πολύβιος τριακοστῶ ἑβδόμῳ.

τὸ τοπικὸν ἀναλόγως Μουσειεύς, ὡς Σιγυεῖς.”

⁷⁰⁸ Слично и: Henry -Perin, *Procopé de Césarée les Édifices Livre IV*, 185. ; Κωνσταντακόπουλου, *Ἱστορικὴ γεωγραφία τῆς Μακεδονίας*, 252.; Papazoglou, *Les Villes*, 28, (f. 72). ; Pape-Benseler, *Wörterbuch*, 954, s. v. μουσεῖον.

⁷⁰⁹ Chantraine, *Dictionnaire*, 716; Види и : E. A. Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods*, Vol. II, 770; у даљем тексту: Sophocles, *Greek Lexicon*.

⁷¹⁰ Frisk, *GEW II*, 261.

⁷¹¹ Chantraine, *Dictionnaire*, 716.

Утврђење под именом Акремба које се налази у Прокопијевом списку о Македонији готово је немогуће повезати са било којим топонимом који се помиње код других античких извора. Сматрамо да се у овом случају највероватније ради о једном, не ретком примеру код овог аутора, а то је понављање појединих имена утврђења у његовим списковима. При том је могуће да се име јави у различитим списковима, који обухватају различита, најчешће суседна географска подручја. Овакви примери у Прокопијевом делу су чести: утврђење Κοιμῆδαβα које је набројано у четвртој књизи (ИВ, и, 32) највероватније је једнако са утврђењем Κοιμούδεβα које је набројано у списку утврђења подигнута у области Ремисијане (IV,iv), затим примери: Κοισκάβιρι/Κούσκούλις поменути једно после другог у списку Родопе, као и мало измењеном графijом у списку Мизије: Κούσκαυρι/Κούσκούλι.

Слажемо се са мишљењем Даунија да је највероватније главни узрок ових примера понављања појединих топонима у листама и то у погрешном (искривљеном) облику чињеница да су нека од имена за Прокопија била неразумљива и да је он често погрешно преносио облик *њему туђих варварских, углавном, епихорских имена*.⁷¹²

Сматрамо да је ова појава нарочито честа кад аутор набраја утврђења које се налазе у граничним областима суседних епархија.⁷¹³ Према мишљењу Бешевлиева узрок понављања у оваквим случајевима је неодлучност аутора. Наиме, топоним који се налази у граничном подручју и може припадати и једној и другој епархији, а за који он и не зна којој листи заправо припада, једноставно ставља у обе листе, т. ј. на два места у тескту. Сматрамо да је то управо случај и са овим топонимом, зато што се слично име утврђења јавља и у списку суседне области. Тако Прокопије у списку новоподигнутих грађевина у Дарданији набраја, поред осталих седам, и утврђење под именом Акренза (Ἀκρένζα). Ако се упореде графijе оба топонима може се закључити да је у питању веома мала разлика, док је нагласак у оба случаја идентичан. Погрешно употребљен консонант -ν уместо -μ и обрнуто је честа појава, а такође и мешање веома сличних графijа консонанта β и ζ. Фанула Папазоглу с правом сврштава топоним Акренза међу епихорским (аутохтоним) именима утврђења, за која се не може пронаћи аналогија.⁷¹⁴ Исто важи и за име Акремба - еквивалент у списку о Македонији.

⁷¹² G. Downey, „The Composition of Procopius’ De aedificiis“, *TAPA* 78, 1947, 174.

⁷¹³ K. Jirecek, *Heerstrase*, 61. ; Beševliev, *Zur Deutung. Der Kastelnamen*, 77.

⁷¹⁴ Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena*, 196.

Албански истраживач Ш. Хоџа је анализирао име утврђења Акренза и сматра да се оно може локализовати код места Бицај, у области Љума, где се налази средњовековна тврђава Бушат и која има своје темеље још из II века нове ере.⁷¹⁵ Аутор сматра да се име веже са именом Кренза (*Krenxë-i*), раним центром који се налазио на западним обронцима Гјалице. Касније, у XVI веку забележено је и “село *Krenza* у нахији Љума”. Аутор следи континуитет насеља : *Akrenza: Krenza: Krenxë*. Сматра да се у основи имена налази корен *-kren*, односно множина *-krye*, са значењем ‘глава/главе’. У истом чланку у напомени забележио је и друго мишљење. Наиме, уколико се прихвати извођење имена из индоевропског корена *-ak*, са значењем ‘акутан, оштар, зашиљен’ гр. ἄκρος ‘врх’, ἄκρον, ἄκρα - ἄκρις ‘врх брда, планине’ претходна се етимологија доводи у питање. Сматрамо да је друга варијанта прихватљивија и вероватнија.

По питању образовања имена утврђења Акренза (Ἀκρένζα) могућим се чини извођење од ἄκρ- (коме одговара лат. *acer*), код Прокопија са евидентним синкопираним вокалом и завршетка *-enza* од лат. *-entia* (**Ac(e)rentia*). Код Прокопија је позната промена *dj > ζ* и *tj > ζ* у именима утврђења (Γένζανα, Βέρζανα).⁷¹⁶ Овакво извођење потврђује чињеница да се у јужној Италији (Луканији) налази место *Acerenza*, античка *Aceruntia*.⁷¹⁷

Ἀδριάνιον

Прокопије: Помиње овај топоним једино у *De aedificiis*, у каталогу утврђења у Македонији.

.....

Ἀκρέμβα

Ἀδριάνιον

Ἐδανα

У другим античким изворима нисмо срели топоним Ἀδριάνιον. Јасно је да се једино може повезати са латинским личним именом *Hadrianus* односно познатим

⁷¹⁵ Sh. Hoxha, „Gjurma Ilire në toponiminë e sotme të trevës Kukësit“, *Studime filologjike* 3, 1982, 190-168, 165.

⁷¹⁶ Beševliev, *Zur Deutung der Kastelnamen*, 31.

⁷¹⁷ Q. Horatius Flaccus, *Carmina*, 3, 4, 14 (quicumque celsae nidum **Aceruntiae**). ; Plinius Secundus, *Naturalis Historia*, III, 73, 2 (oppidani **Aceruntini**); C. I. L. 9, 417.

грчким топонимом 'Αδριανόπολις. Будући да има више места под тим именом, сматрамо да је најисправнија смерница коју нам даје Фанула Папазоглу, која претпоставља да се Прокопијево утврђење може поистоветити са топонимом Хадријанопољ који треба тражити источно од реке Стримон. То место је, по мишљењу Фануле Папазоглу највероватније имало статус града (само име указује на то), а посредно би било посведочено етником 'Αδριανοπολεῖται поменути у једном натпису из времена Септимија Севера, нађеним у Филипима.⁷¹⁸ Споменик је подигао савез од пет градова (пентаполида), међу којима се налазе и Берга, Газор и Скимберт. Пошто знамо да се ови градови налазе у источној Македонији, прецизније у области која се назива Бисалтија, логичније би било претпоставити да се и овај Хадријанопољ налазио у истој области и у њиховој непосредној близини, јер и сам припада Пентаполиди која је регионална верска федерација. Натпис је значајан, јер се њиме искључује повезаност са познатим Хадријанопољем који се налази у Тракији и показује се да се ради о сасвим другом граду. Овај град нам, додуше, није посведочен у каснијим изворима, али није искључено да се Прокопијев топоним веже управо за њега, т. ј. за утврђење у Бисалтији. Претпостављена идентификација у овом случају био би археолошки локалитет - акропољ и тврђава под именом Αδριάνι, која се данас налази у префектури Драма, у региону Грчке познатом под именом Источна Македонија и Тракија. Недавно је Самсари изнео мишљење да наш Хадријанопољ треба идентификовати са селом под именом Адријани недалеко од Филипија (источно од Дrame, на улазу у долину Платанија), чије име према ауторовом мишљењу веома добро повлачи разлику између Хадријанопоља у Тракији (данашње Једрене) од тзв. *малог Хадријанопоља (Едернецик - мало Једрене)*.⁷¹⁹ Он нам је посведочен и у списку насељених места у Тракији и Македонији, смештен у Драмском округу данас преименован у Αδριάνι.⁷²⁰ И најновија археолошка истраживања на локалитету рановизнатијске тврђаве Адриане упућују на могућност идентификације са Прокопијевим Адријанијем.⁷²¹

---

⁷¹⁸ J. Roger, „L'enceinte basse de Philippes“, *BCH* 62, 1938, 20-41, 23 према Папазоглу, *Македонски градови*, 268.

⁷¹⁹ D. Samsaris, „Τοπογραφικά Προβλήματα της 'Επικράτειας της 'ρωμαϊκής ἀποικίας τῶν Φιλίππων· τὰ Πολίσματα 'Αγγίτις καὶ 'Αδριανούπολη“, *Ancient Macedonia IV*, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies 1986, 546. ; Papazoglou, *Les Villes*, 408-9. Турско име Едернецик само потврђује ове претпоставке, јер се у турском језику наставка “*cik*” употребљава за означавање деминутива који савршено одговара деминутивном облику Адријани, који је посведочен и код Прокопија.

⁷²⁰ Трајков, *Населените места в Тракия и Македония*, 67.

⁷²¹ William. Bowden, Luke Lavan, Carlos Machado, *Recent research on the Late Antique Countryside*, Leiden/Boston, 2004, *Continuity and Change in the Macedonian Countryside from Galienus to Ioustinian*,

У речнику Папе-Бенселера под одредницом Ἀδριανεῖον, τὸ, налази се објашњење ‘Хадријанов храм’. Бешевлиев га уврштава међу имена тврђава која потичу од личног имена, у случају то је име латинског порекла *Hadrianus*. Услед тога, аутор га убраја у групи латинских имена тврђава изведених карактеристичним посесивним латинским суфиксом *-ianus, -iana*.⁷²² Ову класификацију Бешевлиева сматрамо погрешном, јер у овом случају завршетак *-ianus* припада личноме имену од којег је топоним изведен, а то је име цара Хадријана по коме је утврђење и назавано. Суфикс топономастичке творбе је грчко *-ιον* у средњем роду према (претпостављеног уз њега) φρούριον: ‘Хадријаново (утврђење)’.

Σίκλαι

Прокопије: Помиње ово утврђење у делу “De aedificiis”, у списку о Македонији.

.....

Ἔδανα

Σίκλαι

Νύμφιον

.....

Овај топоним није забележен код других античких аутора. Имена утврђења која се налазе у номинативу множини, као што је случај са овим примером, код Прокопија су ретки. У списку утврђења за Македонију забележена су три примера имена у овом падежу: Φασκίαι, Λιμνααί, Σίκλαι. Сматрамо да се у овом случају ради о имену латинског порекла, прецизније о топониму који према свом облику припада вулгарном латинитету. Пример имена утврђења Σίκλαι је један од оних који потврђује да је вулгарни латински језик најзаслужнији за утицај који је латински језик извршио како на средњевековни, тако и на савремени грчки вокабулар.⁷²³ Управо путем говора живих људи (а пре свега војске) као носилаца вулгарног латинитета, латински језик је стизао и

Archibald Dunn, 535-586, 549: “Ai-Giannes, Adriane: an acropolis containing Early Byzantine basilica and a dense construction of other structures associated with Late Roman pottery. The site can be identified on the basis of local toponymic continuity with the Justinianic phourion of Adrianion, the successor in some senses of the exclusive Roman site of Hadrianopolis, which is located nearby. ”

⁷²² Beševliev, *Zur Deutung der Kastelnamen*, 49.

⁷²³ Anastasios-Phoivos Christidēs, Maria Arapopoulou, Maria Chritē, *A History of ancient Greek from the beginnings to late antiquity*, Cambridge University Press, New York, 2007, 800.

до најзабаченијих делове империје. Свакако, утицај администрације и војске је био најснажнији дуж познатог пута Виа Егнатија, али и у деловима где су се говорили дијалекти, далеко од великих урбаних центара, у високим деловима Епира и Западне Македоније где је доминантни био грчки језик. Михаеску је био први који је преузео систематска истраживања вулгарног латинитета као најзначајнијег сегмента позајмљивања из латинског језика у грчком.⁷²⁴ Између осталих речи које су према мишљењу овог истраживача позајмљене од латинског у грчком језику налази се и вулгарно латинска варијанта *sicla/sikla*. *Sicla* је вулгарно латински облик за именицу *situla* како стоји и у објашњењу латинског етимолошког речника.⁷²⁵ Слично мишљење заступа и аутор Јонас, који термин σίκλα уврштава у групи средњевековно-грчких речи латинског порекла. Он сматра да је именица *sikla*, ή σίκλα у средњевековном грчком језику позната и под синкопираном варијантом σίτλα⁷²⁶ са значењем ‘ведро, кофа, крчаг’ пореклом од латинске именице *situla* истог значења ‘ведро за црпљење воде’.⁷²⁷ У овом случају ради се о познатом развоју/трансформисању консонатне групе *tl > cl* које се према мишљењу истраживача Михаескуа десило већ на измаку II века: *situla > sitla > sikla*. (слично као и код: *capitulum > capichum, vetulus > vetlus > veclus*).⁷²⁸

Скок је указао на пример према коме се у далматинском говору из Рагузе (Дубровника) поред облика *situlus*, среће и варијанта *sidlo*.⁷²⁹ Грчка графија дифтонга - αι за латински завшетак *-ae* је уобичајена.⁷³⁰

У односу на значење речи/имена утврђења Σίκλαи ситуација је компликованија. Будући да у топонимији касноантичког периода не налазимо често имена места које се везују са значењем “ведро, крчаг”, сматрамо да се ради о имену које највероватније означава име неке таверне/крчме која се налазила на неком од важнијих путева. Наиме, познато је да се Прокопијева утврђења налазе на стратешки значајнијим нијим путевима (као што је у нашем случају *Виа Егнаίџиа*), тако да је врло логично

⁷²⁴ Н. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului roman*, Bucharest, 1960.

⁷²⁵ Walde, *Latinsche Etymolog. Wörterbuch*, s. v. *situla*, 548.

⁷²⁶ Овај облик је посведочен на латинском папирусу: (CPL 252).

⁷²⁷ Ioannis Ionas, *Traditional pottery and potters in Cyprus, the disappearance of an ancient craft industry in the 19th and 20th centuries*, Ashgate 2000, 231.

⁷²⁸ Mihăescu, *La langue latine*, 197.

⁷²⁹ Скок, *Етимолошки рјечник*, 228.

⁷³⁰ У вулгарном латинитету дифтонг *ai* је једнако посведочен у старијим и новијим литерарним и епиграфским изворима, који досежу до II –III века па чак и касније када се сматрају као својевидни архаизам. Примери са овим дифтонгом спорадично се јављају и у југоисточним европским провинцијама римске империје, али више претстављају сведочанство опстојности архаичне графије, не одражавајући притом релни изговор. Види: Mihăescu, *La langue latine*, 184.

запажање истраживача имена Прокопијевих тврђава Бешевлиева да се поред путних станица на његовим листама нађе и понека таверна/крчма.⁷³¹ Аутор наводи више примера имена ових гостионица у другим областима о којима пише Прокопије, а која су, главно, по свом пореклу латинска, што није неуобичајено. Пример Σίκλαι у списку у Македонији само потврђује да се и у овој области налази име чије значење показује да га можемо везати једино са именом гостионице/крчме на неком значајнијем путном правцу.

У грчком језику именица σίκλα јавља се веома ретко. Поред Прокопијевог топонима забележен је једном код Јована Дамаскена у акузативу множине са значењем “ведро”,⁷³² као и у Хесихијевом речнику σίκλαι· ενώτια где реч има објашњење “ушњаци”.

Поред овог извођења хтели би напоменути да постоји и друго, не мање вероватно тумачење Прокопијевог топонима као синкопирани облик од Σικελαί (упореди примере посведочених топонима код Прокопија, у списку за Европу Λυδικαί (IV,11,20), као и Κιλικαί (IV, iv,3) у списку обновљених утврђења у Новом Епиру). У северној Албанији има место *Shikjë* од *Шукља*, како се бележи у старосрпском извору XIV в. Иван Поповић изводио га је од илирско-романског *Sicula и доводио у везу са племеном *Сицулоџае* које се помиње у римској Далмацији.⁷³³ Могуће је да је топоним *Shikjë* одраз имена кастела које бележи Прокопије.

Νύμφιον

Прокопије: Помиње овај топоним једино у *De aedificiis*, у каталогу утврђења у Македонији.

.....

Σίκλαι,

Νύμφιον,

Μέτιζος,

.....

---

⁷³¹ Beševliev, *Zur Deutung der Kastelnamen*, 54-62.

⁷³² Ioannes Damascenus, *Orationes de imaginibus tres*, III 90, 26. : “Ἄνδρα κατεῖδον λευχειμονοῦντα ἐπιβάντα μοι κατὰ τῆς νεροφόρου καὶ τρεῖς σίκλας θερμοῦ περιχέαντά μοι καὶ λέγοντά μοι.

⁷³³ I. Popović, „Slaven und Albaner in Albanien und Montenegro“, *Zeitschrift für slavische Philologie* XXVI, 1958, 312

На основу Страбона, који помиње Нимфеј у тридесет и другом фрагменту седме књиге и географа Клаудија Птоlemeја који набраја Нимфејски рт или тврђаву (ἄκρα) на Халкидици, (у оба случаја са истом графицијом Νυμφαίου) долазимо до закључка да је највероватније реч о рту који се налази на најјужнијој тачци на трећем краку халкидичког полуострва. Страбон нам прецизније објашњава да се Нимфеј налази на Атосу, смештен на страни према Сингитском заливу.⁷³⁴

У свом делу о старој географији Македоније Димица говорећи о полуострву Акте, бележи да се оно протеже од најјужнијег, крајњег врха (рта) Нимфеја (ἄκρωτηρίου Νυμφαίου) све до превлаке између места Сане и Аканта.⁷³⁵ Према мишљењу Перенове, на западној обали стримонског залива распоређена су утврђења у линији према следећем распореду: Аулон-Аретуза, Каларнос, Харадрос и Нимфион.⁷³⁶ У белешкама путописца Ферманела из 1632 године налазимо потврду мишљења о убикацији узвишења Нимфион.⁷³⁷ Описујући Сингитски залив путописац даје податак да се он протеже од луке Фасио, некад назване узвишење Херис, све до узвишења Нимфа, које се налази на Светој гори. Овај топоним је поменут и код једног другог путописца Ричарда Покока из марта 1737 године, као део његових описа Оријента.⁷³⁸ Према његовом писању северни нос узвишења је назван нос Лавра, а древни назив узвишења је Нимфеум. Данашњи назив места је Агиос Георгиос.

Потребно је напоменути да за убикацију Прокопијевог Нимфиона долази у обзир још једна варијанта, која је, додуше, мање вероватна, али не и искључена. То је претпоставка да га треба тражити у околини Аполоније и Аулона, код места Фракул на територији данашње Албаније, где се због необављених систематских архолошких

---

⁷³⁴ Strabo, *Geographica* VII, 32:

“Σιγγιτικὸν Στρυμονικόν. τὰ δὲ ἄκρα Ποσειδίων μὲν τὸ μεταξὺ Μαλιακοῦ καὶ Παγασιτικοῦ, τὸ δὲ ἐφεξῆς πρὸς βορρᾶν Σηπιάς, εἶτα τὸ ἐν Παλλήνῃ Κανάστρον, εἶτα Δέρρις, εἶτα **Νυμφαῖον** ἐν τῷ Ἄθωνι πρὸς τῷ Σιγγιτικῷ, τὸ δὲ πρὸς τῷ Στρυμονικῷ Ἀκράθως ἄκρον, ὧν μεταξὺ ὁ Ἄθων, οὗ πρὸς ἀνατολὰς ἡ Λῆμνος.”Erit. ed.

У коментару: “Cape Nymphaeum (now Hagios Georgios) is meant.”

⁷³⁵ Δήμιτσα, *Архаја γεωγραφία τῆς Македонијас*, 437.

⁷³⁶ Henry -Perrin, *Procopius de de Césarée les Édifices Livre IV*, 184. ; Hazlitt, 246 s. v. Nymphaeum, I. the s. w. headland of Acte peiins. , in Macedonia. C. San Giorgio.

⁷³⁷ *Балканот во делата на странските патописци во времето на турското владеење (јаничари, хареми, робови)*, прир. А. Матковски, Култура, Скопје, 1992: “Тој (претходно споменатиот Сингитикус Синус) се протега од Саро Fasio, некогаш наречен возвишение Херис, до возвишението **Нимфа**, кое е на Света Гора (Монте Санто).”

⁷³⁸ *Македонија во делата на странските патописци, 1371-1777*, подготвил А. Матковски, Мисла, Скопје, 1991: “Северниот нос на ова возвишение е наречен носот Лаура, а древниот назив на возвишението е **Нимфеум**”

истраживања не може са сигурношћу поврдити постојање одбрамбених бедема који се помињу у писаним изворима.⁷³⁹ Ово место помиње и Цезар у књизи о грађанском рату, а забележено је и у другим римским изворима Лукана, Ливија и Плинија.⁷⁴⁰ О истом пише и Страбон.⁷⁴¹

Именица *νύμφιον* коју срећемо код Прокопија спада у групу имена утврђења са завршетком на *-ον*, средњег је рода у акузативу једнине и грчког порекла.⁷⁴² Основно значење именице, изведене од грчке основе: женског рода *νύμφη* је *свето место (храм) посвећен Нимфама, извор*.⁷⁴³ Облик *Νύμφιος* потврђен је на натписима као лично име.⁷⁴⁴ С обзиром ма то да је у нашем извору реч о периоду касне антике, потребно је напоменути да је термином *νυμφαῖον* у овом раздобљу означавања монументална фонтана, често декорирана стубовима и скулптурама. Термин је преузет из римске архитектуре, и поред тога што се првобитна веза са паганским нимфама губи у касном IV веку, када и термин има једноставно значење ‘фонтана’.⁷⁴⁵ Пример једне такве велике и комплексне фонтане је она која се налази на западној страни атријума Базилике А у Филипима из 500 године после Хр.

⁷³⁹ *TIR*, 93, s. v. *Nymphaeum* (Frakull) Mac. (Alb. Fieri).

⁷⁴⁰ C. I. Caesaris *Commentariorum De Bello Civili* III, 26: “Nacti portum, qui appellatur **Nymphaeum**, ultra Lissum milia passuum III, eo naves introduxerunt (qui portus ab Africo tegebatur, ab austro non erat tutus) leviusque tempestatis quam classis periculum aestimaverunt”.

T. Livius, *Ab urbe condita*, (42, 36, 7-9): Sicinius, qui, priusquam magistratu abiret, Brundisium ad classem et ad exercitum praemissus erat, traiecit in Epirum quinque milibus peditum, trecentis equitibus, ad **Nymphaeum** in agro Apolloniati castra habebat.

(42, 49, 10-11): Cum iis consul Brundisium ad exercitum <profectus> atque inde cum omnibus copiis transuectus ad **Nymphaeum** in Apolloniatium agro posuit castra.

M. Annaeus Lucanus, *Bellum civile* 5, 720: cum primum redeunte die uiolentior aer puppibus incubuit Phoebeo concitus ortu, praetereunt frustra temptati litora Lissi **Nymphaeumque** tenent: nudas Aquilonibus undas succedens Boreae iam portum fecerat Auster.

C. Plinius Secundus, *Naturalis historia*, 3, 144: in ora **Nymphaeum** promunturium. Lissum oppidum civium Romanorum ab Epidauru C p. a Lisso Macedonia provincia.

⁷⁴¹ Strabo, *Geographica*, VII, 5, 8: ἐν δὲ τῇ χώρᾳ τῶν Ἀπολλωνιατῶν καλεῖται τι νυμφαῖον· πέτρα δ' ἐστὶ πῦρ ἀναδιδούσα, ὑπ'αὐτῇ δὲ κρῆναι ῥέουσι χλιαροῦ καὶ ἀσφάλτου, καιομένης, ὡς εἰκός, τῆς βώλου τῆς ἀσφαλτίτιδος· μέταλλον δ' αὐτῆς ἔστι πλησίον ἐπὶ λόφου.

⁷⁴² Beševliev, *Zur Deutung der Kastelnamen*, 47.

⁷⁴³ Упореди и: Suda, *Lexicon*, “Νυμφαῖον: νυμφῶν ἱερόν.”

⁷⁴⁴ Central and Northwest Greece, IG IX, 1 [Phokis, E. Lokr. , Ionian Isl.] document 732.

γυναῖκα, θυγατέρα δὲ Λυσανίου,
εὐσεβείας ἔνεκεν καὶ σωφροσύνης.

Νυμφίον Νυμ-
φίου υἱὸν ἔφη-
βεύοντα Τι(βέριος)
Κλαύδ(ιος) Ἀττι-
κὸς Ἡρώδης,

⁷⁴⁵ Kazhdan, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 1505.

Будући да предност дајемо идентификацији Прокопијевог Нимфиона са Нимфејским ртом на Халкидици, сматрамо да је Νύμφιον млађи, на утврђење пренесен назив рта Νυμφαῖον ακρον, где је посреди придевска синтагма *нимфејски рт, рт посвећен Нимфама*. Са фонетско морфолошке стране, првобитно -αῖον прелази у -ιον као резултат монофтонгизације у римском периоду (α1 > ι).

И поред везивања именице νύμφη са латинским глаголом *nubo*,⁷⁴⁶ према мишљењу Фриска и Шантрена њена етимологија је нејасна.⁷⁴⁷

Μέτιζος

Прокопије: Помиње ово утврђење у делу *De aedificiis*, у списку о Македонији.

.....

Νύμφιον

Μέτιζος

Ἄρυκιανόν

.....

Топоним Μέτιζος је још један у низу имена Прокопијевих утврђења о којима немамо обавештења у другим античким изворима. И у речнику личних имена Папел-Бенселера је забележен само као кастел у Македонији поменут од Прокопија, без покушаја ближег тумачења имена. Један од ретких истраживача који бар помињу ово име је Томашек у својој познатој студији и то у поглављу: “5. Тематска именована”.⁷⁴⁸ Будући да је објашњење које уз графију топонима даје аутор врло оскудно, преостаје нам да неке назнаке извучемо из уводног дела самог поглавља у коме је указано да се у њему набрајају имена која припадају трачком језичком слоју у региону Тракије, не искључивши притом из ове мешане номенклатуре и имена из македонског и хелеспонтског граничног језичког подручја.

Присуство консонанта ζ у овом имену навело нас је на помисао да се можда ради о основи старог фригијског/бригијског порекла. Проучавање фригијског језика

⁷⁴⁶ Ово мишљење је заступао Кречмер, P. Kretschmer, „Die vorgriech Sprach-und Volksschichten“, *Glotta*, 28, 1940, 231-278, 273.

⁷⁴⁷ Chantrainne, *Dictionnaire*, 759; Frisk, *GEW II*, 325.

⁷⁴⁸ W. Tomaschek, *Die alten Thraker*, II, 2, 52. Με/τιζοξ, in *Macedonia, Procopius*. 280, 5.

који је вероватно престао да се говори око IV-V века после Христа, главно је засновано на анализи епиграфског материјала,⁷⁴⁹ личних имена, имена места и око 30 глоса.⁷⁵⁰ Консонант ζ у фригијском језику настаје од праи. звучног или звучног аспирiranог палатала *ǵ(h). Примери: ζεῦμα “извор” < *ǵheu “сипати, тећи”, ζέλκια “поврће, зеље” < *ǵhel, ζέτνα “врата” < *ǵhed.⁷⁵¹ Наиме познато је да је овај консонант веома чест у грчким транскрипцијама фригијских речи. Он се у грчком добија углавном на два начина, од гутурала γ или од дентала δ.⁷⁵² Заправо, највећи део речи са завршетком -ζος је сачињен од суфикса -ιο, при чему ζ настаје комбинацијом суфикса са поменути гутуралом и денталом, осим у примерима где је ζ резултат оригиналног οδ.⁷⁵³

У античким изворима су речи које завршавају на -ζος не тако бројне Код Стефана Бизантинца, Прокопијевог савременика, нашли смо топониме са овим завршетком: Ἄρζος, место у Тракији забележено од Птолемеја, Ἄραζος, град на Понту, Βύμαζος, пајонски град, индијски Γάζος, фригијски град Λόκοζος, као и индијски остров Τόπαζος.⁷⁵⁴

У тексту *О грађевинама* код Прокопија, приметили само да се утврђења са овим наставком налазе већином у источним областима: у области Родопа набројани су Δένιζος и Πίνιζος, у Хаемимонту Ἄσγαρζος.

За утврђење под именом Μέτιζος нисмо успели да пронађемо прихватљиву етимологију, али сматрамо да име највише по облику потсећа на фригијско или трачко.

Ἄρυκιανόν

Прокопије: Помиње ово утврђење у делу *De aedificiis*, у списку о Македонији.

.....

⁷⁴⁹ Фригијски натписи (више од 200) потичу из два периода, ранији који обухватају период од VIII-IV века пре Христа и каснији (више од 100), из II и III века после Христа.

⁷⁵⁰ Woodhouse, Robert. "An overview of research on Phrygian from the nineteenth century to the present day". *Studia Linguistica Universitatis Jagellonicae Cracoviensis*, Volume 126, 2009, 167-188;

Brixhe, C., Lejeune, M., *Corpus d'inscriptions paléo-phrygiennes*, IFEA, Editions Recherche sur les civilisations, mémoire n°45, Paris 1984. ; O. Haas, „Die phrygischen Sprachdenkmäler“, *Linguistique Balkanique* 10, Sofia 1966. O. Haas, „Das Problem der Herkunft der Phryger und ihrer Beziehungen zu den Balkanvölkern“, *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol. 18, 1970.

⁷⁵¹ Hesychius, *Lexicon*: ζεῦμαν· τὴν πηγὴν. Φρύγες; ζέλκια· λάχανα. Φρύγες <καὶ ὁ πρασοειδὴς ἰχθύς ζελκάνη> S; Photius, *Lexicon*: Ζέτνα: Φρύγιος ἢ λέξις· σημαίνει δὲ τὴν πύλην.

⁷⁵² Kretschmer, 230, 196; Arkwright, *Lycian and Phrygian Names*, 55.

⁷⁵³ C. D. Buck – W. Petersen, *A Reverse Index of Greek Nouns and Adjectives*, Hildesheim, Zürich New York, 1984, 744.

⁷⁵⁴ C. Ptolemaeus, *Geographia*, III, 11, 7. ; Stephanus, *Ethnica*, 108, 13; 190, 14; 194, 19; 418, 21; 628, 16.

Μέτιζος

Ἄρυκιανόν

Βάζινος

.....

Топоним Ἄρυκιανόν је један, од укупно седам на броју утврђења у Прокопијевом списку за Македонију који имају карактеристични посесивни латински суфикс - *iana/-ianon*. Као што је познато, овај је суфикс постао веома распрострањен етаблирањем римских војника пре свега у дунавским, а затим и у осталим римским провинцијама на Балкану, па тако и у Македонији. Најчешће је њиме означавана припадност појединог земљишног поседа или виле одређеном власнику - ветерану римског порекла и имена.⁷⁵⁵ Најпрецизнији у разматрању имена места која садрже овај суфикс је био Јиречек, који је с правом увидео да имена места која су настала од личних имена са наставком *-iana* у највећем броју случајева означавају виле (*villae*), кућице (*casae*) или куле (*turris*). Код појединих имена места који су имали завршетак *-ianum* може се препознати и име земљишног поседа.⁷⁵⁶ Временом је суфикс постао веома продуктиван у топонимији, тако да је само код Прокопија у појединим провинцијама број утврђења која имају наставак *ianus/-iana* достигао 50, док је у списку о Македонији тај број седам. Код имена као што је Πλακιδιάνα, Ἀδριάνιον, Γεντιανόν, Πριβιάνα (Πριβιάνα) очито је први део имена места изведен од имена (*nomen gentile*) или надимка (*cognomen*) власника латинског или грчког порекла.

Утврђење Ἄρυκιανόν Бешевлиев убраја међу именима латинског порекла, првенствено према наставку *-ianon/ianum*, не дајући притом ближе објашњење порекла личног имена од које је сачињено и име утврђења.⁷⁵⁷ Говорећи о именима утврђења која су поменута од Прокопија у Дарданији, Фанула Папазоглу је била далеко прецизнија у класификацији одређених имена утврђења који имају наставак *-iana/-ianum*. Наиме, она је изнела мишљење да је поред грубе класификације на личних имена латинског и грчког порекла која се налазе у основи ових сложених имена, у списку постоје и таква која личе на латинска или имају класични призивок, али и таква која су изведена од

---

⁷⁵⁵ Mihăescu, *La Langue Latine*, 15; Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena*, 196. ; Papazoglou, *Les villes*, 28 (f. 72).

⁷⁵⁶ K. Jirecek, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters* (Denkschriften der K. Akademie der Wissenschaften, Bd. 48-49, Wien 1902, 14.

⁷⁵⁷ Beševliev, *Zur Deutung, der Kastelnamen*, 48.

личних имена чија припадност аутохтоном елементу је очигледна или врло вероватна.⁷⁵⁸

Ова ширира размишљања су нас подстакла да будемо обазриви у погледу ближег одређивања порекла личног имена од које је сачињено име утврђења 'Αργικιών, не уврштавајући га притом само због карактеристичног суфикса у именима латинског порекла. Утврдили смо да је име *Argicius* као *nomen gentile* посведочено у галској просопографији из III века нове ере.⁷⁵⁹ Наиме, познати песник и политичар из IV века Аусоније, помиње име свога деде по мајчиној линији *Caecilius Argicius Arborius*,⁷⁶⁰ који је био син Аргикија Арборија и пореклом из веома старе и угледне аристократске породице из југозападне Галије. Поред тога име је забележено и као име Антиполитанског епископа (*episcopus Antipolitanus*) из 524 године⁷⁶¹

Истраживач келтске ономастике Цајдлер изнео је своје мишљење о пореклу имена *Argicius*. У истраживањима келтских језика још у 1894 години Стоукс је у сложеним личним именима препознао келтску лексему и елеменат у именовању **argos* са значењем 'херој, муж-херој'.⁷⁶² Цајдлер подстакнут овим сазнањима сматра да и име *Argicius* највероватније води порекло од **Arg-ik-yo*, при чему даје основу за размишљање да у његовој основи лежи ова уобичајена келтска лексема, поред важећег становишта да се ради о старој и познатој основи **arg* која је садржана у бројним грчким речима са значењем 'сјајан, бео'.⁷⁶³ Наиме, познато је да се коренски елеменат ἄργу који потиче од ие. **ārgʷ-* 'сјајан, бео' садржи и у бројним другим језицима: грч. ἄργός, ἄργυρος 'сребрен', лат. *argentum*, вед. *árjuna* – 'сјајан, бео', хетит. *Har-ki is*, тох. *A arki*, тох. . *B. arkwi*.⁷⁶⁴

Староирско **arg* је по Цајдлеру сродно грчком ἄρχος 'главни, водећи', које води порекло од индоевропског корена **reǵʰ-* 'седети усправно, штрчати'. Цајдлер сматра да је келтско ономастичко сведочанство - име *Argicius* у чијој основи лежи

---

⁷⁵⁸ Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena*, 196.

⁷⁵⁹ Argicius Arborius, genitor Caecilii Argicii Arborii, PLRE I 102 ; Caecilius Argicius Arborius, natus Aquae Tarb. vixit ca. 275/77- 365/67.

⁷⁶⁰ Ausonius, Parentalia 4, 2. 6, 3. ; Professores 17, 7. ; RE 419.

⁷⁶¹ Corpus Christianorum Series Latina 2 vols. 148A, Turnholt, 1963, 45.

⁷⁶² Whitley Stokes, Adalbert Bezzenberger, *Wortschatz der keltischen Spracheinheit*, Part 2, Edition 5, Vandenhoeck & Ruprecht, 1979 (original ed. 1894), 18.

⁷⁶³ Jürgen Zeidler, „Research on Interferenzonomastik in Roman Gaul“, *Paper read at the First Round Table in Intercultural onomastics*, Classics Centre Oxford, 6 December 2003, Network for intercultural onomastics, Gallo-Roman Series (NIO-GaRo), 2004, 1.

⁷⁶⁴ Frisk, *GEWI*, 133; Sihler A. L. , *New comparative Grammar of Greek and Latin*, 45.

староирска основа *arg* помогло да се утачни индоевропска реконструкција као **āre ǵ^h* и номинална деривација **ār ǵ^hos*.

Сматрамо да когномен *Argicius* келтског порекла са посесивним наставком *-ianon* лежи у основи имена Прокопијевог утврђења и највероватније претставља име земљишног поседа.

Βάζινος

Прокопије: Помиње ово утврђење у делу “De aedificiis”, у списку о Македонији.

.....

Ἀρυικιανόν

Βάζινος

Κασσωπᾶς

.....

Утврђење под именом Βάζινος које се налази у Прокопијевом списку за Македонију је један од примера имена за која се сматра да имају словенско порекло. Наиме, пре свега истраживач Георгиев у свом раду објављеном 1958 године између више десетина осталих топонима за која сматра да имају словенско порекло имена, убраја и име овог утврђења и то у такозваној I групи у којој су смештени они топоними који према његовом мишљењу имају *сигурну словенску етимологију*.⁷⁶⁵ Према анализи Георгиева име утврђења Βάζινος изједначава се са претпостављеним прасловенским облицима **bъzъnъ* од **bъzъ* вдрво зова, Самбуцусг, нбълг. *Бъзън*, *бъзен*, а наведене су и савремене паралеле имена места у Бугарској: *Бъзина Падина (Годечко)*, *Бъзница (Мелнишко)*, *Бъзика чука (Хасковско)*, као и слов. *Безина*, чеш. *Бзина*, пол. *Бзин*, и данашње *Бозово* (Македонија) изведено од **Бъзово*.

На овом конкретном примеру имена за које Георгиев налази да је по свом пореклу словенско у потпуности се слажемо са мишљењем истраживача Холцера који сматра да словенска етимологија није могућа пре свега из гласовних разлога (*α/a > њ*).⁷⁶⁶ Осим тога, у овом случају недостаје и уверљивији ономасиолошки мотив (уверљив је ако се као име појављује апелатив за дотични географски објект или ако се објекти

⁷⁶⁵ Георгиев, Най-старите славянски местни имена, 321-342.

⁷⁶⁶ G. Holzer, „Gibt es slavische Kastellnamen in Prokops De aedificiis ?“, *Folia Onomastica Croatica* 7, 1998, 115-129, 128.

њему слични тако именују), пре свега зато што недостаје сигурно потврђено значење прасловенског облика. Поводом овог примера хтели бисмо да изнесемо и своје мишљење о дилеми о постојању словенских имена утврђења код Прокопија. Притом се приклањамо мишљењу оних истраживача који су крајње обазриви када се ради о заводљивим словенским етимологијама за имена Прокопијевих утврђења.⁷⁶⁷ Ова имена у највећем броју случајева, пре свега због специфичне графије (често пута записи имена су неизворни и искварени), а свакако и због саме природе текста у делу спискова утврђења (највероватније се ради о званичним државним документима оригинално састављеним на латинском језику)⁷⁶⁸ и других језичких и изванјезичких околности, представљају изузетан изазов за истраживача језика. Имајући у виду пре свега Прокопијев језички материјал, а још више и време у које је он забележен - VI век после Христа (да не помињемо и чињеницу да многи истраживачи сматрају да су спискови утврђења сачињени не само на основу официјалних докумената, него су многи од набројаних топонима преузети из старијих извора), веома је тешко наћи и оправдати словенску етимологију имена, нарочито када је у питању географски део о Македонији, у коме, како смо већ поменули, нису одвојена стара и новоподигнута утврђења како је то већ уобичајено у списковима овог аутора.⁷⁶⁹

Будући да смо утврдили да основа имена утврђења није словенска, и даље остаје отворено питање његове језичке припадности.

Нарочито је тешко разматрати језичко порекло имена на примерима као што је топоним Βάζινος, пре свега имајући у виду чињеницу да се он помиње једино код Прокопија у списку о Македонији, тако да нам сведочанства осталих античких аутора нису од помоћи. Овај топоним је, према графији са наставком -ος, Бешевлиев сместио у групи имена утврђења која су по свом пореклу латински, мушкога рода у акузативу множине - os. Према његовом мишљењу ова имена су, највероватније, путне станице (*stationes*) на војним путевима (у нашем случају Виа Егнатија или неки мањи споредни пут), као што су и примери утврђења Болбос (*ad Bolbos*) и Каминос (*ad Kaminos*) у

---

⁷⁶⁷ Баришић, Византијски извори I, 61, 132, 135, 142; Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena*, 200; Loma, *Neue Substratnamen*, 236.

⁷⁶⁸ Потврду за вакво тврђење налазимо код Прокопијевог савременика Јована Лидског: *Johanis Lydi de magistratibus populi Romani*, Lipsiae, 1903, 158, 26-159, 60. Опширније о истом код: Beševliev V. „Die lateinische Herkunft der Kastellvereichnisse bei Prokop“, *Collection Latomus*, vol. 101, *Melanges M. Renard*, I, Bruxelles 18, 1969, 95-6.

⁷⁶⁹ Слично и: Vlahov, „Nachträge und Berichtungen zu den Trakischen Sprachresten und Rückwörterbuch“, *Annuaire de l'Université de Sofia. Faculté des Philologies Slaves*, 57 (2), 1963, 219-372.

истом списку о Македонији.⁷⁷⁰ Уједно овај аутор оставља отворену могућност да се једино топоним Χάραδρος разликује по томе што је он највероватније грчки номинатив једнине, будући да се ради о речи која је по свом пореклу из грчког говорног подручја.

Обзиром да и име Βάζινοξ има исти наставак –os као и претходно наведени примери, поставља се питање дали се овај топоним уколико утврдимо његово латинско порекло може убројити међу примерима путних станица са наставком у акузативу множине или ће бити сматран за номинативски облик са наставком - os грчког (или неког другог) порекла.

Једно могуће тумачење порекла имена овог утврђења можда би требали тражити у латинском придеву *bassus*, *a*, *um*, са основним значењем „дебео“, а затим и „низак“. За ову основу је везан и познати когномен *Bassus* који се јавља у 42 натписа као когномен римских војника у разним деловима империје, од којег су изведени деминутиви *Bassinus* и *Bassianus* од којих је забележен само по један пример. Осим тога ово фамилијарно име је забележено и у латинским изворима из класичног периода.⁷⁷¹

Према подацима етимолошких речника порекло речи је несигурно. Једна од претпоставки је да облик *Bassus* највероватније води порекло од старе индоевропске основе **bad –to*, при чему би настала промена *Badius > Bassus*. Према мишљењу Бешевлиева, у именима Прокопијевих топонима веома је уочљива промена *dj > z* (ζ).⁷⁷² У овом случају би се могао претпоставити предложак **Badian(i)a*, ако се допусти даљи романски развој као у румунском *zînă < Diana*.

Друго размишљање би ишло у правцу тражења везе са илирским именом Батон, посведоченом у Горњој и Доњој Панонији, Далмацији, али и у Дарданији и које има своју паралелу у каријском имену Βάτων.⁷⁷³

Можда би и у овом случају, уколико порекло имена тражимо међу топономастичким апелативима, био од помоћи Хесихије.⁷⁷⁴

⁷⁷⁰ Beševliev, *Zur Deutung der Kastelnamen*, 45.

⁷⁷¹ Код Марцијала је забележено име поете, његовог пријатеља, Mart. 3, 76, 1. Затим, квестор: Q. Caecilius Bassus, *quaestor* A. U. C. 695, Cic. Phil. 11, 13, 32; id. Att. 2, 9, 1; 14, 9, 3; id. Fam. 11, 1, 4; 12, 18, 1. Такође и: Lucilius Bassus, Cic. Att. 12, 5, 2.

⁷⁷² Beševliev, *Zur Deutung der Kastelnamen*, 31. Аутор наводи примере као што су: Ζάνες < Dianes, Ζέρνης < Диерна. ; Βαδζιανα < *Βαδιανια од *Badius*.

⁷⁷³ Arkwright, *Lycian and Phrygian Names*, 59.

⁷⁷⁴ Hesychius, *Lexicon*:

βᾶσσοϛ· οὐδετέρωϛ· ἡ βῆσσα

βῆσσαι· κλίμακες, κοιλίαι. καὶ ὑδρηλοὶ τόποι. κρημνοί. καὶ τὰ βάσιμα ὄρη. καὶ πόλις (B 532) καὶ βάσιμοι τόποι τῶν ὀρέων.

Κασσωπᾶς и Κάσσωπες

Прокопије: Помиње ове топониме у *De aedificiis*, у каталогу утврђења у Македонији.

.....

Βάζινος

Κασσωπᾶς

Παρθίων

.....

.....

᾽Οπτιον

Χάραδρος

Κάσσωπες

Места ових имена у Македонији нису иначе позната. Извори које смо разматрали, укључујући ту и Прокопија, очито говоре о градовима који се налазе на територији Епира. Заиста не можемо објаснити зашто су код Прокопија смештени у Македонију, прецизније у део листе под насловом *Ἐπὶ Μακεδονίας* и поред тога што аутор веома опсежно, непосредно пре списка о Македонији, у подељеним листама Старог и Новог Епира набраја тврђаве које обухватају ова подручја.⁷⁷⁵ Мартина Анри-Перен сматра да се, заправо, ради о једном топониму са двојном (различитом) графијом, са чиме се не бисмо могли сложити, пре свега зато што су имена наведена на различитим местима у листи, и, што с обзиром на графије, сумњамо да се ради о дублетама. Наиме, у облику *Κασσωπᾶς* се због акцента не може видети акузатив плурала који би одговарао номинативу *Κάσσωπες*, већ генетив једине *Α*-основе. Осим тога, и поред бројних примера понављања имена утврђења код Прокопија, морамо признати да су она знатно ређа у истом географски опредељеном списку, него у различитим списковима, најчешће суседних области.

---

⁷⁷⁵ Види и: Henry -Perrin, *Procopé de de Césarée les Édifices Livre IV*, 186. Перенова претпоставља да је Прокопије мислио на Македонију у ширем контексту подразумевајући под њеним именовањем појам дијецеза чиме се не би у потпуности могли сложити обзиром на композицију читавог дела “О грађевинама”.

У сваком случају, мислимо да се ради о посебним топонимима/тврђавама, изведеним од исте основе, али морфолошки различитим.⁷⁷⁶ Име првог утврђења Κασσωπᾶς најприродније би било да поистоветимо са топонимом Κασσωπῆ, -ης. У Прокопијевом списку забележен је локалном варијантом Κασσωπᾶς, у складу са фонетиком северозападних грчких говора (будући да сматрамо да се налази у Епиру), највероватније у посесивном генетиву јединине, при чему се поред имена подразумева φρούριον ‘утврђење града Касопе’. Топоним је потврђен у неколико античких извора, такође и епиграфски.⁷⁷⁷ У епидеурским листама теородоха од око 356 п. н. е. име Касопе је наведено између Пандосије (Елидске колоније) и Теспроћана, који су забележани као племе. Промена статуса имена из етника Κασσωποί који је забележен код Скилакса у топониму, у списку теородоха се највероватније десила око 340 п. н. е. Да је отада Касопа самосталан топоним (πόλις) посведочено је и натписом,⁷⁷⁸ а касније и потврђено архолошким истраживањима. Основана је путем синојикизма од више насеља (κόμαι).⁷⁷⁹ Могућа убикација Касопе је 1-2 км северно од села које се данас зове Камарина, а раније се звало Залонгон, где се налазе остаци старе Касопе.⁷⁸⁰ Место има изузетан положај; налази се на доминантној позицији на око 600 м надморске висине са предивним погледом и налази се на изузетно плодној подручју.

⁷⁷⁶ Ставови дали се ради о једном или више топонима са сличном графицијом су присутни још у 18 веку: Doctrina numerorum veterum conscripta a Josepho Eckhel, Joseph Hilarius von Eckhel, Anton von Steinbüchel, Millin de Grandmaison. Aubin Louis, Emerich Thomas Hohler, 1792, (163): “Tres hoc nomine urbes in Epiro aut vicinia a geographis memorantur. Harum unam maritimam Ptolemaius in Chaonia, Strabo in Thesprotia constituit, Stephanus in Molossis cujus sententiam firmat numus mox citandus. Alteram Epiri Cassopem mediterraneam conficit Ptolemaius, sed parum cognitam. Tertia sita in propinqua Corcyra e regione Cassopes Epiroticae maritimae. Ad quam harum trium sequentes numi pertineant, mox indagabimus. .... Dixi, Cassopen, a variis auctoribus variis gentibus adjudicatam, quae geographorum discordia in pluribus Epiri urbibus observatur. Ex quo apparet, alia aetate alliae genti urbes fuisse contributes. Ergo quo tempore praesens numus signatus est, Molossis accensebatur.”

⁷⁷⁷ Ptolemaius Claudius, *Geographia*, III, 13, 6:

Κασσωπαίων, ὑπὲρ οὗς εἰσὶ Δόλοπες

Κασσώπη μζ λη γ :

Stephanus, *Ethnica*: 365, 21: “**Κασσώπη**, πόλις ἐν Μολοσσοῖς, ἐπώνυμος τῇ Κασσωπία χώρᾳ. τὸ ἐθνικὸν Κασσωπαῖος καὶ Κασσώπιος καὶ Κασσωπία. ἀπὸ τοῦ Κασσώπιος Κασσωπιάς ὡς Ἐλικωνιάς. Ἡρόδωρος δὲ Κασσωποὺς αὐτοὺς φησιν, ἴσως κακῶς. πάντες δὲ διὰ δύο σσ, Ἡρωδιανὸς δὲ μόνος δι’ ἐνὸς σ.”

Diodorus Siculus, *Hist.*, Bibliotheca historica, XIX, 88, 3: καταστρατοπεδεύσαντος δ’ αὐτοῦ περὶ **Κασσωπίαν πόλιν** Ἀλκέτας τοὺς μὲν υἱοὺς Ἀλέξανδρον καὶ Τεῦκρον ἀπέστειλεν ἐπὶ τὰς πόλεις, διακελευσάμενος στρατολογεῖν ὡς πλείστους, αὐτὸς δὲ μεθ’ ἧς εἶχε δυνά-μεως ἀναζεύξας, ἐπειδὴ πλησίον ἐγένετο τῶν πολεμίων, ἀνέμενε τὴν τῶν υἱῶν παρουσίαν.

⁷⁷⁸ IG IV, 95, 25, облик имена на натписима је **Κασσώπα**.

⁷⁷⁹ Mogens Hansen –Kurt Raaflaub, *Studies in the ancient Greek polis*, Franc Steiner Verlag, Stuttgart, 1995, 61.

⁷⁸⁰ *TIB III, Nikopolis und Kephalenia*, von Peter Soustal unter Mitwirkung von Johannes Koder, Wien 1981, 280.

Други Прокопијев топоним са графијом Κάσσωπες се највероватније може везати са луком која се налазила на североисточној обали Коркире, забележеном у изворима под именом Касиопа (Κασ(σ)ιόπη). Код Прокопија, у његовом другом делу, *О ратовима*, овај се топоним помиње под именом Κασώπη, и то је један од примера да његове графије истих имена варирају.⁷⁸¹ Прокопије на овом месту наводи да се име града доводи у везу са именом Зевса Касија, чиме се не би могли сложити. Облик *Κασιопе* је вероватно настао наслањањем на име митолошке хероине *Κασιопеје*.⁷⁸² Забележен је и код Страбона и Клаудија Птолемеја који га наводи као луку у Хаонији.⁷⁸³ У касноантичким итинераријима појављује се са графијама *Cassiape*⁷⁸⁴ и *Cassiope*.⁷⁸⁵ Јавља се и у другим античким изворима, као и касније код Ане Комnene у лику Κασσόπης, у посесивном облику ‘лука града Касопе’.⁷⁸⁶

Најзначајнији остаци утврђења налазе се недалеко од данашњег села Касиопе, на једном према северу испакнутом полуострву, које ствара луку.⁷⁸⁷

По питању извођења *Κασονι* је паралелна изведеница мушког рода.

⁷⁸¹ Procopius, *De bellis*, VIII, 22, 25: “**Δία γὰρ Κάσιον ἐτίμων** ποτὲ οἱ τῆδε ἄνθρωποι, ἐπεὶ καὶ ἡ πόλις, ἐν ἣ τὸ πλοῖον τοῦτο ἔσθηκεν, ἐς τόνδε τὸν χρόνον **Κασώπη** ἐπικαλεῖται.”

⁷⁸² Име ове хероине које је забележено у лику Κασσιόπεια, Κασσιόπεια, Κασσιόπη, је етимолошки неразјашњено. Опширније: Der Kleine Payly, Band. 3, 148.

⁷⁸³ Strabo, *Geographica*: VII, 7, 5:

“ἐν τούτῳ δ' ἐστὶ τῷ διαστήματι Πάνορμος τε λιμὴν μέγας ἐν μέσοις τοῖς Κεραυνίοις ὄρεσι, καὶ μετὰ ταῦτα Ὀρχησμος λιμὴν ἄλλος, καθ' ὃν τὰ δυσμικὰ ἄκρα τῆς Κορκυραίας ἀντί- κείται, καὶ πάλιν ἄλλος **Κασσιόπη**, ἀφ' οὗ ἐπὶ Βρεντέσιον χίλιοι ἐπτακόσιοι στάδιοι· οἱ δ' ἴσοι καὶ ἐπὶ Τάραντα ἀπὸ ἄλλου ἀκρωτηρίου νοτιωτέρου τῆς Κασσιόπης ὃ καλοῦσι Φαλακρόν.”

Ptolemaeus, *Geographia*, III, 13, 2:

Χαονίας

.....

Κασσιόπη λιμὴν με λη γ ιβ

⁷⁸⁴ Ravennatis Anonymi *Cosmographia*, V 22.

⁷⁸⁵ Itinerarium Antonini, 520f.

⁷⁸⁶ Упореди и: Cicero, *Ep. ad familiares* (16, 9, 1): in portum Corcyraeorum ad **Cassiopen** stadia CXX processimus. ibi retenti ventis sumus usque ad a. d. VIII Kal. ; A. Gellius, *Noctes Atticae*, (19, 1, 1): Navigabamus a **Cassiopa** Brundisium mare Ionium uiolentum et uastum et iactabundum. ; Digesta Ioustiniani, (14, 1, 1): certa regione et certo mari negotietur, ut ecce sunt naues, quae Brundisium a **Cassiopa** uel a Dyrrachio uectores traiciunt ad onera inhabiles, item quaedam fluuii capaces ad mare non sufficientes. ; G. Plinius Secundus, *Naturalis Historia*, (4, 52): cum urbe eiusdem nominis Corcyra liberae civitatis et oppido **Cassiope** temploque Cassi Iovis, XCVII in longitudinem patens, Homero dicta Scheria et Phaeacia. ; A. Comnena, *Alexias*, VI, 5, 5: παντὸς τὸν λιμένα **Κασσόπης** κατέλαβεν. Οἱ δέ γε Βενέτικοι καταλαμβάνοντες εἰς τὸν λιμένα Πασάρων καὶ μικρὸν κείθι διατρίψαντες τὴν τοῦ Ῥομπέρτου ἔφοδον μεμαθηκότες θᾶπτον καὶ αὐτοὶ καταλαμβάνουσι τὸν λιμένα **Κασσόπης**.

⁷⁸⁷ TIB III, *Nikopolis und Kephallenia*, von Peter Soustal unter Mitwirkung von Johannes Koder, Wien 1981, 172. ; у даљем тексту: TIB III.

Упоредност маскулинума и фемининума *ΚΑΣΣΩΠΟΣ* / *ΚΑΣΣΩΠΗ* указује на придев. Што се нагласка тиче Прокопијев *Κασσωπᾶς* одговара нагласку *Κασσωποί*, а разликује се од *Κασώπη*.

Оба топонима су неспорно везана за етнимон под именом *Κασοпаји*, (код Скилакса Касопи)⁷⁸⁸ како нам потврђују сведочанства Страбона и Стефана Бизантинца. Према Страбону,⁷⁸⁹ Касопаји су једно од четрнаест племена Епирота и они су, заједно са Хаонима и Теспотијцима, обухватили територију која се протеже од Кераунијских планина до Амбракијског залива, с тиме што су Касопаји били сконцентрисани у њеном најјужнијем делу. По питању извођења *Κασσωπαῖοι* је етнимон од *ΚΑΣΩΠΑ* > *ΚΑΣΩΠΗ*.

По питању порекла етнимона Фик износи мишљење да се највероватније ради о имену негрчког порекла и убраја *κασσ-* међу негрчке коренове потврђене и у другим именима.⁷⁹⁰ Катичић износи мишљење да се у Епиру и западној Тесалији не налазе трагови прегрчке топонимије, одакле се изводи закључак да предгрчки лингвистички субстрат није доспео до ових географских области. Аутор сматра да и одређена етимолошка разматрања Георгиева потврђују да главна географска имена у овим областима имају грчко порекло. Међу примерима за то наводи и име *Κασοпаји*, при чему сматра да име *Κασσωποί* има значење ‘људи са сјајним очима’, од грчког глагола

⁷⁸⁸ Scylax, *Periplus*, 31, 1:

“**ΚΑΣΣΩΠΟΙ**. Μετὰ δὲ Θεσπρωτίαν Κασσωπία ἐστὶν ἔθνος. Οἰκοῦσι δὲ καὶ οὗτοι κατὰ κώμας. Παροικοῦσι δὲ οὗτοι ἕως εἰς τὸν Ἀνακτορικὸν κόλπον. Παράπλους δ' ἐστὶ τῆς Κασσωπῶν χώρας ἡμισυ ἡμέρας. Μικρῶν δὲ ἐλάττων ὁ Ἀνακτορικὸς κόλπος ἐστὶν ἀπὸ τοῦ στόματος ἕως εἰς τὸν μυχὸν σταδίων ρκ. Τὸ δὲ στόμα εὖρος σταδίων δ.”

⁷⁸⁹ Strabo, *Geographica*: (VII, 7, 1)

“ἔτι μέντοι μάλλον πρότερον ἢ νῦν, ὅπου γε καὶ τῆς ἐν τῷ παρόντι Ἑλλάδος ἀναντιλέκτως οὐσης τὴν πολλὴν οἱ βάρβαροι ἔχουσι, Μακεδονίαν μὲν Θρακίαν καὶ τινὰ μέρη τῆς Θετταλίας, Ἀκαρνανίας δὲ καὶ Αἰτωλίας [τὰ] ἄνω Θεσπρωτοὶ καὶ **Κασσωπαῖοι** καὶ Ἀμφίλοχοι καὶ Μολοττοὶ καὶ Ἀθαμᾶνες, Ἠπειρωτικὰ ἔθνη.ᾶ

(VII, 7, 5)“Χάονες μὲν οὖν καὶ Θεσπρωτοὶ καὶ μετὰ τούτους ἐφεξῆς **Κασσωπαῖοι** (καὶ οὗτοι δ' εἰσὶ Θεσπρωτοὶ) τὴν ἀπὸ τῶν Κεραυνίων ὁρῶν μέχρι τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου παραλίαν νέμονται χώραν εὐδαίμονα ἔχοντες.”

(VII, 7, 5)“τοῦ δὲ κατὰ Βουθρωτὸν ἢ Φοινίκη. ἐγγὺς δὲ τῆς Κιχύρου πολίχνην Βουχέτιον **Κασσωπαίων** μικρὸν ὑπὲρ τῆς θαλάττης ὄν, καὶ Ἐλάτρια καὶ Πανδοσία καὶ Βατία ἐν μεσογαίᾳ, καθήκει δ' αὐτῶν ἡ χώρα μέχρι τοῦ κόλπου.”

(VII, 7, 6) “ἐν ἀριστερᾷ δὲ ἡ Νικόπολις καὶ τῶν Ἠπειρωτῶν οἱ **Κασσωπαῖοι** μέχρι τοῦ μυχοῦ τοῦ κατὰ Ἀμβρακίαν.”

Упореди и: Plinius, *Historia naturalis* (4, 2, 5): Epiros in universum appellata a Cerauniis incipit montibus. in ea primi Chaones, a quibus Chaonia, dein Thesproti, Antigonenses, locus Aornos et pestifera avibus exhalatio, Cestrini, Perrhaebi, quorum mons Pindus, **Cassopaei**, Dryopes, Selloe, Hellopes, Molossi, apud quos Dodonaei Iovis templum oraculo inlustre, Talarus mons, centum fontibus circa radices Theopompo celebratus.

⁷⁹⁰ A. Fick, *Vorgriechische Ortsnamen*, 1905, 43, 79, 168.

κέκασμαι ‘сјајим’ и ὤψ ‘очи, лице’.⁷⁹¹ Сматрамо да је предгрчко порекло овог имена вероватније.

Παρθίων

Прокопије: Помиње овај топоним једино у *De aedificiis*, у каталогу утврђења у Македонији.

.....

Κασσωπᾶς,

Παρθίων,

Γεντιανόν,

.....

Утврђење Партион (Παρθίων) које помиње Прокопије је вероватно исто са оним под именом Партос који налазимо код Стефана Бизнатица. Очито је да су оба у вези са именом племена Партини. Према сведочењу античких извора (Ливија, Полибија, Диона Касија, Страбона, Цицерона) сазнајемо да се територија Партина, протезала западно од Пенеста, око горњег тока Дрима у залеђу Дирахија, до Апса на југу и Лихнида на истоку.⁷⁹² У античким изворима су Партини посведочени различитом графичком (*Partini*,

⁷⁹¹ Katicic, *Ancient languages*, 122.

⁷⁹² Polybius, *Historiae*, (II, 11, 11): “συμμιξάντων δὲ πρεσβευτῶν αὐτοῖς καὶ πλειόνων, (ὧν) οἱ παρὰ τῶν **Παρθίων** ἦκον ἐπιτρέ-ποντες τὰ καθ’ αὐτούς, δεξάμενοι τούτους εἰς τὴν φιλίαν, ...”

Strabo, *Geographica*, (VII, 7, 8): “κόλπου·τῆς γὰρ Ἐπιδάμνου καὶ τῆς Ἀπολλωνίας μέχρι τῶν Κεραυνίων ὑπεροικοῦσι Βυλλιονές τε καὶ Ταυλάντιοι καὶ **Παρθῖνοι** καὶ Βρυγοί.”

D. Cassius, *Historiae Romanae*, (XXXVIII, 42, 1):

“κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν τοῦτον χρόνον ἐγένετο μὲν καὶ ἐν Ἰλλυριοῖς τοῖς **Παρθινοῖς** κίνησις, καὶ αὐτὴν ὁ Πωλίωv μάχαις ἔπαυσεν, . . .”

(XXXI, 49, 3):

τὸ δὲ Δυρράχιον ἐν τῇ γῆ τῇ πρότερον μὲν Ἰλλυριῶν τῶν **Παρθινῶν**, νῦν δὲ καὶ τότε γε ἤδη Μακεδονίας νενομισμένη κείται, καὶ ἔστιν ἐπικαιρότατον, εἴτ’ οὖν ἢ Ἐπίδαμνος [καὶ] ἢ τῶν Κερκυραίων εἴτε καὶ ἕτερα τις οὔσα.”

Cicero M. T. , *In Pisonem*, 96, 13. : “Achaia exhausta, Thessalia vexata, laceratae Athenae, Dyrrachium et Apollonia exinanita, Ambracia direpta, **Parthini** et Bulidenses inlusi, Epirus excisa, Locri, Phocii, Boeotii exusti, Acarnania, Amphilochia, Perraebia, Athamanumque gens vendita, Macedonia condonata barbaris, Aetolia amissa, Dolopes finitimique montani oppidis atque agris exterminate”;

C. Plinius Secundus, *Historia naturalis*, (III. 145, 5): “Gentes **Partheni** et a tergo eorum Dassaretiae, montes Candaviae a Dyrrachio <LXXVIII> p. , in ora vero Denda civium Romanorum, Epidamnum colonia, propter inauspicatum nomen a Romanis Dyrrachium appellata, ...”

T. Livius, *Ab urbe condita*: (XXIX, 12)

“P. Sempronius condiciones pacis dixit ut Parthini et Dimallum et Bargullum et Eugenium Romanorum essent, Atintania, si missis Romam legatis ab senatu impetrasset, ut Macedoniae accederet. ”

Partheni, Παρθῖνοι, Παρθηνοί, Παρθηνῶται).⁷⁹³ У свим овим изворима Партини су означени као илирско племе и најчешће се помињу у вези са Илирским ратовима, као пријатељи и савезници Римљана.⁷⁹⁴

У античким изворима поред топонима Парт, јавља се и одредница (χώρα Παρθίς) - 'област Партида'. Истраживач Димица⁷⁹⁵ у својој студији о топографији Македоније изражава чуђење због чега је аутор О. Милер тврдио да се *област Партина* назива *Парт*, али претпостављамо да је превидео податке код Стефана Бизантинца и Херодијана који говоре о овој области, χώρα Παρθίς - 'Парт(ин)ска земља'. Податак код Херодијана, преузетог од Стефана да је Партида област у Македонији, а не илирска, може се објаснити чињеницом да се граница Македоније проширила према Јадранском мору након њеног потпадања под римску власт, о чему сведочи и горенаведени цитат код Диона Касија.⁷⁹⁶

Али нас, пре свега, у овом раду највише занима топоним Парт. Наиме, код Полибија,⁷⁹⁷ као и код Стефана Бизантинца (који је црпао из Аполодора и Херодијана)

(XXXIII, 34):

"Pleurato Lychnidus et **Parthini** dati; Illyriorum utraque gens sub ditione Philippi fuerant"

Arrianus, *Illyrica*, IV, 6 :

"Ἰλλυριῶ δὲ παῖδας Ἐγγέλεα καὶ Αὐταριέα καὶ Δάρδανον καὶ Μαῖδον καὶ Ταύλαντα καὶ Περραιβὸν γενέσθαι, καὶ θυγατέρας Παρθῶ καὶ Δαορθῶ καὶ Δασσαρῶ καὶ ἐτέρας, ὅθεν εἰσὶ Ταυλάντιοί τε καὶ Περραιβοὶ καὶ Ἐγγέλεες καὶ Αὐταριεῖς καὶ Δάρδανοι <καὶ Μαῖδοι> καὶ **Παρθηνοὶ** καὶ Δασσαρήτιοι καὶ Δάρσοι. "

Bellum civile, IV, 11, 88.

"ἰππεὲς δὲ ἦσαν Βρούτῳ μὲν Κελτοὶ καὶ Λυσιτανοὶ τετρακισχίλιοι καὶ Θράκες

καὶ Ἰλλυριοὶ **Παρθηνοὶ** καὶ Θεσσαλοὶ δισχίλιοι...,"

⁷⁹³ Опширније s. v. Parthini, *Der kleine Pauly*, Band 3, 537,

⁷⁹⁴ О племену Партина и његовим градовима и осталим топонимима види и: „Илири и Албанци“, САНУ, *Научни скупови, књига XXXIX*, Одељење историјских наука, књига 10, Београд 1988, чланак Ф. Папазоглу, „Илирска и дарданска краљевина“, 156.

⁷⁹⁵ Δήμιτσα, *Αρχαία γεωγραφία τῆς Μακεδονίας*, 670.

⁷⁹⁶ Ради се заправо о територији римске провинције Македоније. Опширније код Папазо-глу, *Μακεδονски градови*, 75.

Stephanus, *Ethnica*:

"**Πάρθος**, πόλις Ἰλλυρικὴ. Ἀπολλόδωρος ἐν χρονικῶν . . . λέγεται δὲ καὶ ἀρσενικῶς, ὡς Πολύβιος. τὸ ἔθνικόν Παρθίνος. "

Код овог аутора под одредницом **Παρθιαῖοι**, налази се и следећа напомена: .....καὶ **Παρθίς χώρα Μακεδονίας**.

У коментару: Παρθίνος M, Παρθηκός R, Παρθηνός AV, Παρθίνος genuina est huius nominis forma, non Παρθηνός, cuius typi nullum quod quidem certum sit exemplum in illo terrarium tractu reperias. c. f. ad Δυρράχιον p. 244. itaque ubique restituendum puto Παρθῖνοι cuius formae, si numeres, multo plura exstant exempla quam alterius unice probatae ab editoribus Thesauri L. G. Parisini.

⁷⁹⁷ Polybius, *Historiae*: (XVIII, 47, 12)

"ἔδωκαν δὲ καὶ Πλευράτῳ Λυχνίδα καὶ **Πάρθον**, οὐσας μὲν Ἰλλυριδας, ὑπὸ Φίλιππον δὲ ταττομένας. Ἀμυνάνδρῳ δὲ συνεχώρησαν, ὅσα παρεσπάσατο κατὰ πόλεμον ἐρύματα τοῦ Φιλίππου, κρατεῖν τούτων. "

Fragmenta ex incertis libris:

Парт је означен као илирски град. Хамонд сматра да се заправо у тексту Ливија и Полибија не ради о граду (топониму) него о области која се зове Парт. Он сматра да се у *погрешно преведеном* тексту код Ливија *Illyriorum utraque gens*, ради о претеривању аутора, који под овим именима не подразумева топониме него *нешто више од становника градова*. Такође, његов аргуменат је и облик именице код Полибија Λυχνίδα у акузативу једнине од претпостављеног назива области Λυχνίς, а не од града (Λυχνίδος) као и то што именица ἡ Πάρθος будући да је женског рода савршено одговара за означавање области.⁷⁹⁸ То уосталом и није искључено ако узмемо у обзир податке код Херодијана и Стефана који показују да је постојала и област Партида.

Али, ипак сматрамо да има довољно доказа да је постојао и топоним под овим именом. На основу Ливијевог сведочанства Фанула Папазоглу закључује да је Нисе с правом одбио Ципелово мишљење да се именицом Λυχνίς код Полибија обележава илирско племе које живи у близини Партина, а не сам град Лихнид.⁷⁹⁹ Ако при том узмемо у обзир податке које налазимо о овом илирском граду код Стефана и Херодијана, (као и податак из *fragmenta ex incertis libris* код самог Полибија), можемо оставити отворену могућност да се и код Полибија ради о топониму Парт (Πάρθος). И Папазоглу оставља отворену могућност *да је поред истоименог племена постојао и град Парт*.⁸⁰⁰ У одличном коментару уз Полибија истраживач Волбанк износи мишљење у погледу овог проблема да у тексту Полибија уствари није реч о територији Партина, већ о месту које се налази близу Лихнидског (Охридског) језера.⁸⁰¹

И један други латински извор, који Хамонд уопште не помиње потврђује нам ову тезу, а то је Гај Јулије Цезар у свом делу о грађанским ратовима, где помиње *oppido Parthinorum* (Партински град) у вези са Цезаровим походом против Помпеја.⁸⁰²

“Πάρθος] πόλις Ἰλλυρικὴ. Ἀπολλόδορος ἐν χρονικῶν *** λέγεται δὲ καὶ ἄρσενικῶς, ὡς Πολύβιος. ”

У коментару Полибијеве Историје Маријана Рицл наводи: “Лихнид је данашњи Охрид, а Парт је, највероватније, негде у близини на Охридском језеру.

⁷⁹⁸ Hammond, *A History of Macedonia*, I, 96.

⁷⁹⁹ Папазоглу, *Македонски градови*, 66.

⁸⁰⁰ Ф. Папазоглу, „Илирска и дарданска краљевина“, *Илири и Албанци*, САНУ, Научни скупови, књига XXXIX, Одељење историјских наука, књига 10, Београд 1988, 161-208, 156.

⁸⁰¹ F. W. Walbank, *A Historical Commentary on Polybius*, II, Oxford University Press, 1957, 618-619.

⁸⁰² Caesar, *De bello civili*, Lipsiae, 1904, III, 41:

(III, 41) “Caesar postquam Pompeium ad Asparagium esse cognovit, eodem cum exercitu profectus expugnato in itinere **oppido Parthinorum**, in quo Pompeius praesidium habebat, tertio die [Macedoniam] ad Pompeium pervenit iuxtaque eum castra posuit et postridie eductis omnibus copiis acie instructa discernendi potestatem Pompeio fecit.”

Сматрамо да и једно друго место у овом извору говори у прилог нашој тези.⁸⁰³ Поред свега овога, свакако најјачи доказ за нас је сведочанство из VI века, код Прокопија. Наиме, он набраја утврђење у Македонији под именом Παρθίων, што несумњиво означава топоним изведен од етника Партијани. Сличног је мишљења и Димица који иде и корак даље у својим претпоставкама о могућој убикацији Парта, сматрајући да њега треба тражити у околини области или прецизније можда северно од Албанопоља, у долини реке Шкумби.⁸⁰⁴ Крамер нам преноси мишљење Палмеријуса према коме би овај топоним требало да се налази недалеко од Пресе и Кроје.⁸⁰⁵ Сматрамо да се можемо сложити са истраживачима који смештају Парт на територију данашње Албаније, у долину реке Шкумби, и поред тога што остављамо отворену могућност да се према описима античких аутора Парт ипак налазио ближе Охриду и Охридском језеру. У сваком случају мислимо да је врло мала вероватноћа да се Прокопијево утврђење поистовети са топонимом Παροικόπολις/ Παρθικόπολις које Хијерокле наводи међу градовима који припадају Првој Македонији, како што то чини

Када је Цезар дознао да је Помпеј код Аспарагија, са истом је војском кренуо, па освојивши успут **партински град**, у коме је Помпеј имао посаду, трећег дана (у Македонију) до Помпеја дође и у његовој близини логор постави.

Упореди и енглески превод: “As soon as Caesar heard that Pompey was at Asparagium, he set out for that place with his army, and having taken the capital of the Parthini on his march, where there was a garrison of Pompey's, he reached Pompey in Macedonia....”

⁸⁰³ Caesar, *De bello civili*, (III, 42)

“Item **Lisso Parthinis**que et **omnibus castellis** quod esset frumenti conquiri iussit. Id erat perexiguum cum ipsius agri natura, quod sunt loca aspera ac montuosa ac plerumque frumento utuntur importato, tum quod Pompeius haec providerat et superioribus diebus praedae **loco Parthinos** habuerat frumentumque omne conquisitum spoliatis effossisque eorum domibus per equites comportarat.”

“Исто је тако наредио да се затражи жито из **Лиса**, од **Партина**, и **свих утврђених места**, што год га буде. Њега је било веома мало, како због природе саме земље, јер су мјеста кршевита и брдовита па се већином служе увезеним житом, тако и због тога што је Помпеј ово предвидио па је ранијих дана у знак плијена од Партина све жито, пошто је опљачкао и испразнио њихове куће, преко коњаника у Петру отпремио.”

⁸⁰⁴ Δήμιτσα, *Αρχαία γεωγραφία τῆς Μακεδονίας*, 670.

⁸⁰⁵ John Anthony Cramer, *A Geographical and Historical Description of Ancient Greece; With a Map and Plan of Athens*, 1828, 29; Hazlit, (263): Parthus, capital of the Parthini, in Illyria, w. of Isanus Presa. *A Geographical and Historical Description of Ancient Greece: With a Map, and . . .* by John Anthony Cramer, 69: “Their principal town was Parthus, as we learn from Polybius, loc. cit. and Steph. Byz. s. v. Πάρθος; It was taken by Caesar in the course of his campagne against Pompey (Bell. Civ. III, 41.). From what Palmerius has been able to collect on the subject, this town was probably not far removed from Presa and Croja. (Graec. Ant. I, 34, 183)”; Упореди и: Aaron Arrowsmith, *A Compendium of Ancient and Modern Geography: For the Use of Eton School* London, 1839, 339: “To the E. of Dirrhachium, in the interior of the country, were, Parthus, the capital of the Parthini, and Scampes *Scombi*. ”

И. Х. Дворецкии, *Латинско-рускии словарь*, Москва “Русский язѣк” Sv.

Parthum, i, n, Парт(ум), город в Иллирии, близ Диррахия. ; Short-Lewis:

Parthus, i, f, a city in Illyria, near Dyrrachium.

Перенова.⁸⁰⁶ Поред осталог, сматрамо да је разлог за овакво наше мишљење место и редослед топонима у Прокопијевом списку у којем је набројен између Касопе и Гентијане, утврђења чија имена недвосмислено указују да су се налазила на територији Епира.

Име Прокопијевог утврђења Παρθίων доводимо у везу са именом племена Партини (*Partini, Partheni, Παρθῖνοι, Παρθεινᾶται*). Нагласак указује да име највероватније претставља посесивни генетив множине етнонима Παρθίων sc. φρούριον - ‘утврђење Партијаца’. Мартина Анри - Перен сматра да солидна граматичка анализа текста не допушта да се ови примери тумаче као облици у генетиву множине и износи мишљење према којем је граfiја -ων заправо транскрипција латинског наставка средњега рода –*um*, чиме се не би могли у потпуности сложити.⁸⁰⁷

Γεντιανόν

Прокопије: Помиње ово утврђење у делу *De aedificiis*, у списку о Македонији.

.....

Παρθίων

Γεντιανόν

Πρινίανα

.....

Овај топоним је један, од укупно седам на броју, у Прокопијевом списку тврђава у Македонији који имају карактеристични латински суфикс *-iana/-ianon*. У групу топонима са латинским пореклом убраја га и Веселин Бешевлиев, који сматра да се ово име може извести од личног имена Гентије (*Gentius*), које је носио познати илирски краљ.⁸⁰⁸ Ово мишљење је највероватније засновано на податку који налазимо у неким античким изворима. Наиме, стари аутори, међу којима и знаменити грчки фармаколог

---

⁸⁰⁶ Henry -Perrin, *Procopie de Césarée les Édifices Livre IV*, 185.

⁸⁰⁷ Слично и: M. Perrin-Henry, „La place des listes toponimiques dans l'organisation du livre IV des Edifices de Procope“, *Geographica byzantina*, Ed. H. Ahrweiler. P. , (= Byzantina Sorbonensia 3), Paris 1981, 103. Бешевлијев сматра да примери као што су: Ἀλτενῶν, Κυττῶν, Τιλικίων, Οῶνων заправо у рукописима или због погрешке при записивању или грешком састављача листа утврђења погрешно протумачени као облици у генетиву множине и због тога написани са завршетком -v. Супротно томе: A. Ariescu, Quelques precisions sur la carte de la Scythia Minor, *Dacia*, N. S, XIV, 1970, 305. ; J. Weiss, Historisch- Geographisches von der Balkanhalbinsel, IV Οῶνων φρούριον, 336-7.

⁸⁰⁸ Beševliev, *Zur Deutung der Kastelnamen*, 48.

Диоскурид⁸⁰⁹ у првом веку после Христа, кажу да је биљка под именом *гентијана* (γεντιάνη) добила име по илирском краљу Гентију, који је наводно први уочио њена лековита својства. Осим њега и историчар Плиније Старији нас обавештава да је *Гентије, краљ Илира, први открио биљку*.⁸¹⁰ Тиме је народна етимологија која повезује име Гентија и биљке добила на снази.⁸¹¹

Име/презиме Гентијан је забележено на различитим местима у римској држави, са познатом алтернацијом θ/τ. Когномен Гентијан је забележен као презиме једног римског конзула, Лолијана Гентијана који је обављао конзулску дужност са конзулом Помпонијем Басом (Gentianus et Bassus).⁸¹² На једном натпису из Дакије је поменут извесни Терентиј Гентијан који је ратовао у Дакијским ратовима са императором Трајаном и чије се име јавља на једном камену из Сармизегетузе, на коме су набројане све његове почести и титуле (цензор Македоније, конзул и понтифекс).⁸¹³ На територији данашње Албаније су такође нађени натписи, на којима се помиње мушко лично име Γενθιανός, из Аполоније,⁸¹⁴ Verri Slatine (Поградец)⁸¹⁵ и један на питосу из Димале.⁸¹⁶ Идентификација Прокопијевог топонима на терену је за сада непозната,

⁸⁰⁹ Dioscorides pedanius med. , De material medica, III, 3: “γεντιανή· δοκεῖ μὲν ὑπὸ πρῶτου εὐρησθαι Γέντιδος, τοῦ Ἰλλυριῶν βασιλέως, ἀφ' οὗ καὶ τὴν προσωνυμίαν ἔσχηκεν.”

⁸¹⁰ G. Plinius Secundus, *Historia naturalis*, XXV, 71, **Gentianam invenit Gentius rex Illyriorum**, ubique nascentem, Illyrico tamen praestantissimam, folio fraxini, sed magnitudine lactucae, caule tenero, pollicis crassitudine, cavo et inani, ex intervallis foliato, III aliquando cubitorum, radice lenta, subnigra, sine odore, aquosis montibus subalpinis plurima. usus in radice et succo.

⁸¹¹ Ову етимологију подржава и Chantraine, *Dictionnaire*, 215. Слично и Ch. T. Lewis, *A Latin Dictionary*, Oxford, 1980, 809.

⁸¹² Поред осталих натписа њихово име је потврђено и на ари која је пронађена на територији касноантичке Средоземне Дакије код Медијане близу Ниша, са представама лавиринта са обе стране, причему натпис идентичан са обе стране гласи: Deae Dard(anicae)/Artorius Heraclitus spec(ulator)/leg(ionis) III Fl(aviae)/ V(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito) Gentiano et Basso. Ивана Поповић, „Dea Dardanica из Медијане и сродни споменици из балканских провинција царства“, Зборник радова *Ниш и Византија VI*, 2008, 31; Други епиграфски материјал је из III века после Христа и забележен на територији Дарданије: З. Мирдита, „Култ Митре на подручју Дарданије“, *Opuscula Archeologica*, 23-24, 1999-2000, 483: Тако већ у спонеутом селу Лопата, на локалитету Дрезга откривена је једна вотивна ара коју је поставио извесни Аполонидес са следећим текстом: [Deo]/inv(i)c[ito] [pro] || sal(ute) Aug[ustorum] || n[ostorum] || templum vetustate || dilapsum inpendio (!) || suo restituit || Apollonideseor(undem) || ser(vus) sc(rutator) stat(ionis) Lamud ( ) || Gentiano et Bass(o) co(n)sulibus (Spomenik SKA 75, 1933, 47, nr. 155.

⁸¹³ CIL III, 1463, “Terentio **Gentiano**, trib militum, quaestori trib. pl. pr. leg. Aug. consuli. pontif. cens. provinc. Maced. colonia Ulpia Traian. Aug. Sac. Sarmazegetusa patrono.”

⁸¹⁴ Натпис из Аполоније из раног II века нове ере, вотивни натпис посвећен Т. Флавију Филониду подигнут од његовог брата (M. Pedou(kios) **Genthianos**.)

⁸¹⁵ Пронађен је натпис Γενθιανος Πλατορος, где се Гентијан јавља као лично име. P. Cabanes, *Grecs et Illyriens dans les inscriptions en langue grecque d'Épidamne*, 1993, 55.

⁸¹⁶ Код античке тврђаве под именом Дималум (Dimmalum, Διμάλη), која се налазила на територији Партина између Лисоса и Епидамноса, данашње Кротине близу града Берата у Албанији, пронађен је

нарочито обзиром да спада у групу старих основа карактеристичних за цело подручје Балкана. Ипак, податак који нам о Гентијани даје Плиније Старији, према коме се најквалитетнија биљка ове врсте налази у Илирику,⁸¹⁷ као и натписи нађени на територији која је у антици припадала Дасаретима које смо поменули, а нарочито онај нађен код места Лин, у непосредној близини места Поградец, указују на могућност да се можда на овим просторима налази Прокопијева тврђава Гентијанон, и поред мишљења Перенове да се топоними са карактеристичним латинским суфиксом *-iana* које помиње Прокопије у далеко већем броју налазе на територији Дарданије.⁸¹⁸ Наиме, код високог дела рта на Охридском језеру пронађени су трагови античког насеља, чији положај указује да је оно имало водећи стратешки положај на овој страни језера. Поред осталог нађени су остаци једне старохришћанске базилике која потиче из VI века нове ере са мозаицима, што указује на насеље које би могло бити датирано у периоду касне антике.⁸¹⁹

Не спорећи потпуно вероватноћу претпоставке према којој је име утврђења изведено од личног имена, желели бисмо да изнесемо и неке друге језичке чињенице, које указују да се у овом случају може бити реч о топониму који је добио име према једној биљци познатој под именом гентијана (γεντιανή). То чинимо из неколико разлога. Лексикограф Хесихиј говорећи о гентијани не помиње везу са именом илирског краља.⁸²⁰ И према подацима речника Папе-Бенселера мушко лично име Γεντιανός се етимолошки веже за лековиту биљку линцура (нем. Enzian).⁸²¹ Мислимо да је лековитост ове горке биљке свакако била позната и другим народима и областима, у ранијим периодима, тако да се у овом случају највероватније ради о народној/паратимологији, т. ј. да се имена илирског краља Гентија и биљке гентијане

натпис на питосу где је забележено име Γενθιανος, В. Dautaj, 1975, 1976. , Упореди и: Halil Myrto, *Albania Archeologica*, bibliographia sistematica dei centri antichi, 73, 1988 и *Studia Albanica*, 1-2, 1998, 33.

⁸¹⁷ Plinius, *Historia Naturalis* XXV, 71: "Gentiana invenit Gentius rex Illyriorum, ubique nascentem illyrico tamen praestantissimam."

⁸¹⁸ Henry-Perrin, *Procopie de de Césarée les Édifices Livre IV*, 190.

На територији Дарданије забележено је и Прокопијево утврђење Γένζανα, које је заправо морфолошки идентично са именом нашег утврђења само је забележено различитом графицијом (ντ = ζ).

⁸¹⁹ Fasolo M. , *La via Egnatia I. Da Apollonia e Dyrrachium ad Herakleia Lynkestidos*, Roma, 2003, 260. Упореди и N. G. L. Hammond, „The western frontier of Macedonia in the reign of Philip II“, *Ancient Macedonian Studies in honor of Charles F. Edson*, 158 Institute for Balkan Studies-158, Thessaloniki, 1981, 199-217, 202. , TIR, v. s. Lini Mac. , 79.

⁸²⁰ Hesychius, *Lexicon*, 379:

“γεντιανή· ρίζα τις οὕτω καλουμένη, χρήσιμος οὔσα εἰς τὰς ἀντιδόσεις.

⁸²¹ Pape-Benseler, *Wörterbuch*, 244.

звучно подударају. Ово становиште заступа и Валде у латинском етимолошком речнику.⁸²² Порекло самог имена биљке γέντιανή је, према мишљењу старијих истраживача илирско, будући да је –an веома чест суфикс у илирском језику.⁸²³ У свом запаженом излагању на колоквијуму организираном од стране професора Кабана, Наде Проева заступа становиште да се поједина имена (као на пр. *Annia, Dazos, Plator, Tata* и највероватније *Genthios, Genthiane, Genthena*) која су сматрана илирским, заправо немају илирско порекло, будући да аналогije са подручја Мале Азије доказују да је њихово порекло заправо бригијско.⁸²⁴ У прилог оваквом становишту можемо придодати и то што се у именима већег броја тврђава у Македонији код Прокопија, могу препознати старе, предгрчке основе и што се међу њима издваја једна група мотивисана флором (вегетацијом).

Поред тога сматрамо да је упутно поменути да се у Прокопијевом списку тврђава у Дарданији налази и кастел Γένζανα, чије име неће бити ништа друго него вулгарнолатински рефлекс од *GENTIANA.⁸²⁵ Утврђење под именом Γένζανα или представља блиску паралелу македонском Гентијанону, или је чак посреди исти топоним двапут унет, једном у македонски, други пут у дардански списак, што би се објаснило локацијом око границе двеју провинција.

Закључујемо да по питању овог топонима не можемо са сигурношћу тврдити дали је лично име пореклом од биљке или обратно, или су оба и фитоним и антропоним од исте основе чије значење не знамо. Могуће је чак да и нису у етимолошкој вези. Обе могућности интерпретације имена утврђења Γέντιανόν у Прокопијевом списку су отворене. Ипак, остаје неспорна чињеница да дистрибуција личних имена *GENT(H)IUS, GENT(H)IANUS* говори у прилог тумачења по којем би име било латинска изведеница на –iana од личног имена *Genthius*. При том основа имена може бити и епихорског порекла, а не нужно латинског порекла, како је и Фанула Папазоглу указала на

---

⁸²² Walde, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, 592.

⁸²³ Jokl Eberts *Reallexicon der Vorgeschichte*, hg. von M. Ebert, Berlin 1924-29, L. VI 34a 35a, ; H. Krahe, *Die alten Balkanillyrischen geographischen namen*, Heidelberg, 1925 42; Idem *Lexicon altillyrischer personennamen*, Heidelberg, 1929 145. ; Упореди и: Katicic, *Ancient Languages*, 180.

⁸²⁴ N. Proeva, „Enchéléens-Dassarètes-Illyriens, Sources littéraires, épigraphiques et archéologiques, L’Illyrie méridionale et l’Épire dans l’Antiquité-II“, *Actes du IIe COLLOQUE international de Clermont-Ferrand (25-27 Octobre 1990) reunis par Pierre CABANES*, Tire a part, 191-199, 194. Упореди и: Н. Проева, „Епихорски имиња во Горна Македонија“, *Јазичите на почвата во Македонија*, МАНУ, 1996, 83-93, 87. ; у даљем тексту: Проева, Епихорски имиња.

⁸²⁵ Procopius, *De aedificiis*, IV, iv; Види и Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena*, 195.

примерима изведених од личних имена чија припадност аутохтоном елементу је очигледна или бар врло вероватна.⁸²⁶

Прίσινα

Прокопије: Помиње овај топоним једино у “De aedificiis”, у каталогу утврђења у Македонији.

.....

Γεντιανόν,

Прίσινα,

Θέσπεον,

.....

Истраживач Русу⁸²⁷ говорећи о облику Прокопијевог топонима Πρίσινα износи мишљење да је по њему прилично невероватно и неприхватљиво разјашњавање имена које предлаже Филипиде, наиме да је то форма од латинског *pinus* (грч. πῖνος).⁸²⁸ Према његовом мишљењу највероватније би било претпоставити да се у овом случају ради о грешци при писању гласа *N* уместо *M*, чиме би се добио облик Πριμίσινα који у себи садржи одређено значење, наиме повезује се са латинским *primus* ‘први’. Као својеврсну потврду оваквог мишљења наводи топониме које су набројани у истом Прокопијевом спису, један у области Ремесијане, Πριμίσινα, као и топоним Πριμιονιανά, у списку обновљених тврђава у Дарданији. Осим тога облици са консонантом -μ су потврђени и на натписима.⁸²⁹

---

⁸²⁶ Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena*, 196.

⁸²⁷ Russu, *Die Ortsnamen der Balkanhalbinsel*, 128.

⁸²⁸ Walde, *Lateinisches Etymologisches Wörterbuch*, sv. *pinus*, *i* са значењем “храст црника, *Quercus ilex*”, 363. Хтели бисмо да напоменемо да име овог дрвета може бити основа за топоним, као у примеру Πῖνος који се налазио у граничном подручју између Арголиде и Аркадије.

⁸²⁹ Diehl, *Inscr. Lat. Chr. Vet I-II [ILCV]*, doc. 265 a 5:

Primianus Principius [— — —],
qui vixit ann. XXXVI, mes[es — — —],
diis VIII. dep. prid. kal. Aug. [Flaviis]
Arbitioni et Lolliano conss. [in pace].
fecit Domitia coniux.

doc. 3773 1

Primianus

emit sibi

locu a Lauru.

Gauthier RICG, doc. 151(G452*) 2

Бешевлиев у свом познатом делу о Прокопијевим топонимима⁸³⁰ по питању језичког порекла имена уврштава топоним Πριβίανα у одељку латинских имена тврђава и то у подгрупи имена која завршавају познатим посесивним латинским суфиксима: - iana или -ianon. Истраживач Бофингер сматра да се у овом случају највероватније ради о топониму који је изведен од личног имена *Primus* латинског порекла.⁸³¹ Такође, у свом делу прихвата Русову емендацију, т. ј. сматра да се у овом случају код Прокопија ради о погрешном предавању имена тврђаве, које је настало због замене појединих гласова приликом преписивања. У овом конкретном случају ради се о честој и познатој промени: ν - μ, т. ј. Πριβίανα уместо правилног Πριμίανα.⁸³²

У јерусалимском итинерарију поменуто је једна станица за промену запреге под именом Реппана, забележена на путу између Амфиопоља и Аполоније. Према речима Тафела, Пенана је непознат топоним. Сматра да је била смештена негде западно од реке која истиче из језера Болбе у Стримонски залив, а то је река Рехиј. Претпоставља да се можда ради о граду који је поменут код Херодота "Αργίλος (VII, 115). Уједно даје напомену да је према његовом мишљењу грађиња *Pennana* у итинерарију погрешна. Можда се под овим искривљеним именом крије и име Прокопијевог утврђења.⁸³³

Ако узмемо у обзир и податке које дају Хијерокле⁸³⁴ и Константин Порфиροгенит,⁸³⁵ тачније облике топонима Πριμούλα и Πριβίανα, можемо прихватити

[---] **Primiano** Eu[---]

[--- i]n carita[te ---].

rameau colombe α[ω colombe rameau]

Scr. Vet. Nova Coll. V (1831), doc 213, 1 8

fundis suis, id est, Cella vinaria, Antoniano, Villapertusa, Bifurco, **Primianiano**, Cassiano, Silonis, Corneli, Tesselata atque Corneliano, cum omni iure instructo instrumentoque suo et omnibus generaliter

⁸³⁰ Beševliev, *Zur Deutung der Kastelnamen*, 49.

⁸³¹ W. Bofinger, *Lateinische Personennamen in der Romanischen Ortsnamen auf -ianum, -acum. Versuch einer vergleichenden Toponomastik*, Diss., Tübingen, 1938, 39.

⁸³² Beševliev, *Zur Deutung der Kastelnamen*, 11.

⁸³³ T. L. F. Tafel, *de via militari Romanorum Egnatia qua Illyricum, Macedonia et Thracia iungebantur*, Variorum reprints, London 1972, 9.

⁸³⁴ Hierokles, *Synekdemos*: (639, 7)

ζ'. Ἐπαρχία Ἰλλυρικοῦ α' Μακεδονία ὑπο κοινουλάριον, πόλεις λβ'

.....

Ἰδομένη

Βράγυλος

Πριμούλα

Παρθικόπολις

Ἡράκλεια Στρυμνοῦ

.....

У Хонигмановом коментару: **Πριμούλα**] sic B Br L **πριμαυλα** T **Πριβίανα** Const.

⁸³⁵ Constantinus Porphyrogenitus, *De thematibus*:

емендацију *Πριμίωνα* као логичну и врло вероватну. Такође, остаје отворена могућност да је приликом преписивања дошло до спајања гласова *v* и *i*.⁸³⁶

Свему овоме можемо додати наше размишљање да се ова тврђава може довести у везу са још једним придевом и његовим субстантивираним обликом, а то је *primanus*, *-a*, *-um*, а то је ‘онај који припада првој легији’ и *primani*, *-orum*, *m* који налазимо код латинских аутора.⁸³⁷

Упутно је напоменути да постоје и друга гледишта у погледу порекла горепоменутих суфикса (*-iana*, *-ianon*) које неки истраживачи сматрају чисто словенским.⁸³⁸ Са овим мишљењем, поготову на датом примеру Принијане, не можемо се сложити.

Топоним није идентификован на терену. Будући да се ради о латинском топониму, изведеног од личног имена *Primus* са карактеристичним латинским посесивним суфиксом *-iana* забележен у Прокопијевом списку на тлу Македоније, претпостављамо да се највероватније ради о имену имања велепоседника на овим просторима. Према становишту Јирачека топоними са карактеристичним посесивним суфиксом *-iana/-ianon* су у највећем броју примера изведени од личног имена. Према његовим мишљењем они углавном претстављају имена вила, чифлика (*villae*), колиба,

---

“Ἐπαρχία Μακεδονίας <α>· ὑπὸ κοινοῦ ἀρχόντων, πόλεις λ[β]: Θεσσαλονίκη, Πέλλα, Εὐρωπος, Δίος, Βέρροια, Ἐορδαία, Ἐδεσσα, Κέλλη, Ἀλωπία, Ἡράκλεια Λάκκου, Ἀντανία, Γέμινδος, Νικεδής, Διόβουρος, Ἰδομένη, Βράγυλος, **Πριμίωνα**, Μαρώνεια, Ἀμφίπολις, Νεάπολις, Ἀπολλωνία, Τόπειρος τὸ νῦν Ῥούσιον, Νικόπολις, +Ἰθάπολις†, Ἀκανθος, Κερεόπυργος, Βέρπη, Ἀραλος, Διοκλητιανούπολις, Σεβαστόπολις.”

У коментару издања је забележено: **Πριμίωνα** cl. Hier. correxi: **Πριμίωνα** C. Даље у коментару Пертуси износи мишљење да је облик **Πριμίωνα** у рукопису C само једна банална грешка при транскрипцији, наводећи притом облике који се срећу код Хијерокла (639, 7): **Πριμίωνα** и **Πριμίουλα**.

⁸³⁶ На ову могућност указују и Х. Меловски -Н. Проева, „Македонија во делото De Thematibus на Константин Порфирогенит“, *Živa Antika*, 37, SV 1-2, Skopje 1987, 32.

⁸³⁷ *A Latin dictionary*, founded of Andrews' edition of Freund's Latin Dictionary, revised, enlarged and in great part rewritten by Charlton T. Lewis, Ph. D. , Oxford, at the Clarendon Press, 1980, s. v. **primanus**, 1443. ; Festus Sextus Pompeius, De verborum significatione, 234, 51, Vita Clodii Albini Iulii Capitolini 6, 2, Suetonius Tranquillus, De gramaticis et rethoribus, 1, 29, Cornelius Tacitus, Historiae, 1, 55, 2, 43, ect. Annales 1, 42, 1 64. ; A. Walde, *Lateinisches Etymologisches Wörterbuch*, sv. **primus**, 362.

⁸³⁸ Шафарик, П, *Словенски топоними на Балкану пре доласка Келта*, Библиотека Србона, св. 9, Изузетно су занимљива код Прокопија набројана имена илирско - трачких тврђава и места са словенским завршецима у сред трачких имена, који светлуцају као зрачак из окамењених наслага. . . . нпр. - ана, - ина: *Kesiana*, *Besiana*, *Titiana*, *Priniana*, *Usiana*, *Tuttiana*, *Genzana*, *Mariana*, *Veriniana*, *Makkuniana*, *Badziana*, *Ballesin* и др. ” У вези са овим проблемом види и: В. Георгиев, „Нај-старите славјански имена на Балкански полуостров и тяхното значење за нашия език и нашата история”, *Балканско езикознание*, VIII, 4-5, 1958, 321-342; Л. А. Гиндин, „К хронологији и карактеру славјанизацији карпатобалканског простора (по лингвистичким и филолошким данн[м]а) II, Славјанские топоним[и] у Прокопија Кесаријског”. -В: *Отногенез народоџ Балкан и северног Причерноморја*, Москва, 1984, 43-47.

кућица (*casae*) или кула (кула са утврђењем), (*turres*), свакако повезане именима њихових власника.⁸³⁹ За убикацију утврђења од значаја би могла бити тзв. “Јиречекова линија” која је замишљена линија која пролази кроз Балканско полуострво и дели подручје утицаја латинског језика (на северу) од подручја у којем је доминантни грчки језик (на југу) у античком периоду.⁸⁴⁰ Обзиром да је и основа имена утврђења (*Primus*), као и суфикс *-IANA* латинског порекла, ово иначе непознато утврђење, највероватније требали бисмо тражити на северу од линије која је полазила недалеко од Љеша у данашњој Албанији, ишла кроз планине Мирдита и Дебра, затим кроз северну Македонију између Скупија и Стобија, обилазећи Наис и Ремесијану, док су Пауталија и Сердика (данас Софија у Бугарској) заједно са пиротским крајем припадали грчкој области.

Κύρρου

Прокопије: Помиње га једино у *De aedificiis*, у каталогу утврђења у Македонији.

.....

Θήστεον

Κύρρου

Γουρασσών

.....

Код Тукидида је град Кир забележен у вези Ситалковог похода у Македонији 429 год. ст. ере и поменут је као град у Ботијаји заједно са Пелом.⁸⁴¹ Диодор Сицилијски даје нам податак да је Александар Велики подигао храм посвећен богињи Атени у овом граду, и обележава га специфичном графичком *Κύρρω*.⁸⁴² Поводом овог сведочанства

⁸³⁹ K. Jirecek, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters* (Denkschriften der K. Akademie der Wissenschaften, Bd. 48-49, Wien 1902, 14.

⁸⁴⁰ К. Јиречек, *Историја Срба, Политичка историја до 1537 год.*, књ. I, Београд 1990, 22.

⁸⁴¹ Thucydides, *Historiae*, II, 100, 4: “τοῦ Φιλίππου υἱέος παρόντος· Εὐρωπὸν δὲ ἐπολιόρκησαν μὲν, ἐλεῖν δὲ οὐκ ἐδύναντο. ἔπειτα δὲ καὶ ἐς τὴν ἄλλην Μακεδονίαν προυχῶρει τὴν ἐν ἀριστερᾷ Πέλλης καὶ **Κύρρου**.”

⁸⁴² Diodorus of Sicily, with an english translation by Russel M. Green, PHD, in twelve volumes, IX, Books XVIII and XIX 1-65, Harvard University Press, MCMLXII.

(XVIII, 4, 5, 4): “τοὺς δὲ προειρημένους ναοὺς ἔδει κατασκευασθῆναι ἐν Δήλῳ καὶ Δελφοῖς καὶ Δωδώνῃ, κατὰ δὲ τὴν Μακεδονίαν ἐν Δίῳ μὲν τοῦ Διός, ἐν Ἀμφιπόλει δὲ τῆς Ταυροπόλου, **ἐν Κύρρω** δὲ τῆς Ἀθηνᾶς.”

потребно је напоменути да је култ богиње Атине Кирестидске био познат у Сирији, где су Македонци пренели и име града и култ божанства/заштитницу истог.⁸⁴³ Географ Клаудиј Птоlemeј уврштава град Кир међу градовима у области Ематија.⁸⁴⁴ У Јерусалимском итинерару између градова Пеле и Едесе означена је и Mutatio Scurio M. XV.⁸⁴⁵ Плиније бележи име његових становника *Cyrrestae*.⁸⁴⁶ Стефан Бизантинац нам даје драгоцен податак о граду под именом Кир којисе налази у Македонији, али под једном другом одредницом: Μανδαράϊ, која означава део (μέρος) града Кирова,⁸⁴⁷ Код анонимног географа из Равене у лику *Ceras* је забележен као први по реду од шест набројаних градова у области која се налази недалеко од Тесалонике.⁸⁴⁸ Јорданес га

У коментару текста Гриновог издања је забележено: For **Κύρνος** Gronovius and Wesseling suggest **Κύρρος**. Cyrrnus in Macedon is otherwise unknown, but the name is found elsewhere in Greece (Herodotus, 1, 165; 9, 105, Pliny, Natur. hist. 4, 53) and the change to Cyrrhus, although easy seems unnecessary. Графије код других аутора показују да је ово мишљење неодрживо, да је корекција Веселинга уместна и да коментатор није у праву. Наведени примери (Herodotus 9, 105; Pliny, Natural History, 4, 53) у овом издању уопште се не односе на топоним Кир у Македонији, него на данашње острво Корзика у Средоземном мору. О томе и: Parazoglou, *Les Villes*, 153, нап. 44.

⁸⁴³ Stephanus, *Ethnica*, s. v. **Κύρρος**. О томе сведочи и путописац Делакулонш, А. Делакулонш, *Лулката на македонската државност*, Historia Antiqua Macedonica, Книга 6, Охрид 2000, 138.

⁸⁴⁴ Ptolemaeus Claudius, *Geographia*: (III, 12, 36):

Ἡμαθίας

Εὐρωπός μζ γ μ γ

Τύρισσα μζ λθ γ ιβ

Σκύδρα μζ γο μ γ

Μίεζα μη λθ δ

Κύρρος μη ς μ γο

Ἰδομένη μη μ γ

Γορδυνία μη γο μ δ

Ἐδεσσα μη δ μ γ

Βέροια μη δ λθ γ

Αἰγαία μη γο λθ γο

Πέλλα μθ γ μ ιβ

Потребно је напоменути да је облик топонима у рукопису **Κύριος**, који је корекцијом Манерта постао **Κύρρος**.

⁸⁴⁵ Itinerarium Hierosolymitanum: (606, 3)

“Civitas Pella.... . M. X. **Mutatio Scurio M. XV.** Civitas Edessa M XV. ”

⁸⁴⁶ C. Plinius Secundus, *Naturalis historia*, 4, 34: “in ora Heraclea, flumen Apilas, oppida Pydna, Aloros, amnis Haliacmon. Intus Aloritae, Vallaei, Phylacaei, **Cyrrestae**, Tyrissaei, Pella colonia, ... ”; Упореди и SEG 40, 520.

⁸⁴⁷ Stephanus, *Ethnica*, 430, 17:

“Μανδαράϊ, μέρος τῆς Μακεδονικῆς **Κύρρου**. οἱ οἰκῆτορες Μανδαραῖοι. ”

⁸⁴⁸ Ravennatis Anonymi *Cosmographia* , (IV, 9, 1):

“Item non longe a supra scripta Thessalonica sunt civitates, id est:

Ceras

Europa

Mediana

Petina

Bireum

бележи два пута, једном графијом *Cerru* као један од градова који су освојени у великом нападу Гота 478 године, а други пут нам даје податак да је у овом граду умро Теодорихов отац Тиудимир.⁸⁴⁹

Кир се локализује код места Градиште (од XV века надаље познато под именом Палеокастро), а под новим именом Кирос у Грчкој од 1926.⁸⁵⁰ Ову локализацију потврђује нам и сведочење Делакулонша, према коме разрушена црква можда претставља место храма подигнутом у част Атине у Киросу. Овај путописац сматра да су утврђења на овом локалитету из византијског периода, обновљена највероватније у време Јустинијана.⁸⁵¹ Археолошка истраживања Бакалакиса су такође потврдила ово становиште.⁸⁵² Данас је место ненасељено. Кирос се налази између Едесе и Јеница, јужно од данашњег села Арависос, северозападно од Пеле, где има античких остатака.⁸⁵³

Име града/утврђења наоко садржи посесивни генитив личног имена *Κύρρος*, које се због геминанте -ρρ не може поистоветити са староперсијским *Kuru-š* 'Кир' чија је етимологија непозната.⁸⁵⁴ Можемо приметити да је овај релативно непознати

Quesium

Per quam patriam plurima transeunt flumina, inter cetera Thiri et Strimon.

⁸⁴⁹ Iordanis *Romana et Getica*, ed. Th. Mommsen, MGH, Auct. Ant, vol. 1, Berolini 1882.

(LVI, 287): "... . misa legatione ad Thiudimer regem muneribusque oblates ab excidione eum urbis retorquet initoque foedere Romanus doctor cum Gothis loca eis iam sponte, quae incolerent, tradidit, id est **Cerru** Pellas, Europa, Mediana, Petina, bereu et alia quae Sium vocatur. "

(LVI, 288): "nec diu post haec et rex Thiudimer in **civitate Cerras** atale egritudine occupatus vocatis Gothis Thodoricum filium regni sui designat heredem et ipse mox rebus humanis excessit. "

У коментару текста су забележене и остале графије рукописа, тачније коруптеле: **cero** OB, **cerra** A, **ceras** Rav. - са коначном напоменом коментатора Момзена о правилним облицима: intelleguntur **Cyrrhus** et Pella oppida Macedoniae primae sibi vicina.

⁸⁵⁰ Трајков, *Населените места в Тракија и Македонија*, 84.

⁸⁵¹ А. Делакулонш, *Лулката на македонската државност*, 143-144.

⁸⁵² G. Bakalakis, *Archaea Macedonia I*, 172-183.

⁸⁵³ Папазоглу, *Македонски градови*, 119; Leake, *Travels in Northern Greece*, 269: "Many remains of Hellenic antiquity, such as squared blocks of stone and fragments of architecture, are to be seen in the streets and burying-grounds of Yenidje, which has been built and repaired with the spoils of Pella. In quitting the town this morning for Vodhena I diverge to the right of the direct road, for the purpose of visiting Balakastra, as the Turks call Paleokastro, a tiftlik of Abdurrahman Bey, which he recommended to my notice as a place containing antiquities, and arrive there in forty minutes..."

On the opposite side of the stream are many ancient wrought blocks in and around a ruined chapel; others are observable in different parts of the tiftlik, as well as at the mills near the source; so that there can be little doubt that Paleokastro was an ancient site. The position is very agreeable, being well furnished with wood and water, and commanding a prospect over an extensive level bounded by the mountain of Iannitza, the lake of Pella, and the heights near Vodhena. This plain is much better cultivated than any part of that towards Saloniki, being now almost a continued field of nascent corn, without a single fence. "

⁸⁵⁴ RE, Spl. IV Bd. IV. 1128.

македонски топоним различито забележен у рукописној традицији античких аутора. Поред Диодоровог облика Κύρνωϝ уместо Κύρρωϝ, потребно је напоменути да је топоним у рукопису Клаудија Птолемеја забележен као Κύριος, а затим је корекцијом Манерта постао Κύρρος. Κύρρος је облик који је и епиграфски потврђен.⁸⁵⁵ Према мишљењу Хацопулоса, облик Κύριος који је забележен код Птолемеја можда и није погрешан, већ представља оригинални алтернативни облик, будући да у старомакедонском -ρι у хијатусу даје -ρρ.⁸⁵⁶

Са друге стране, ако се узме да је -ρρ настало у старомакедонском изговору асимилацијом од -ρν (које бележи Диодор) посредни би могао бити генитив именице коју у множини бележи Хесихије као κύρνοι 'копилад' (κύρνοι· οἱ νόθοι),⁸⁵⁷ а Фотије ту глосу проглашава за македонску.⁸⁵⁸ Шантрен такође сматра да би ова именица коју наводи Хесихиј, а чије је порекло непознато, бити могла повезана са топонимом Κύρνος.⁸⁵⁹

Γουρασσών

Прокопије: Помиње ово утврђење у делу *De aedificiis*, у списку о Македонији.

.....

Κύρρου

Γουρασσών

Κουμαρκίανα

.....

Утврђење под именом Γουρασσών поменуто је једино код Прокопија. При анализи овог топонима могу нам бити од помоћи антропонимска сведочанства. Наиме, лична имена *Gouras*, *Gouros* јављају се на једној посвети из III века старе ере у Тесалоники и на надгробном споменику хеленистичког доба из Одомантике (Неос Скопос).⁸⁶⁰ У коментару натписа из Тесалоники Едсон напомиње да име Γούρας има

⁸⁵⁵ A. Vavritsas, „Ἐπιγραφή ἐξ Ἀραβείσου Πέλλης“, *Archaia Makedonia*, II, Thessalonike 1977, 7-11.

⁸⁵⁶ M. Hatzopoulos, *Macedonian Institutions under the Kings, A historical and epigraphic Study*, i, Melethemata 22 Athens 1996, 115; Види и: A. Heubeck, "Κοίρανος, Κόρραγος und Verwandtes", *Würzburger Jahrbücher für die Altertumswissenschaft, neue Folge A*, 1978 96.

⁸⁵⁷ Hesychius, *Lexicon*, s. v. κύρνοι.

⁸⁵⁸ Frisk, *GEWI*, 54.

⁸⁵⁹ Chantraine, *Dictionnaire*, 602.

⁸⁶⁰ Macedonia, IG X, 2, 1 Thessalonike, 94, 2· Ἱερομνημίων Γούρα Ἰσίδι.;

трачко-фригијско порекло и да све указује на аутохтоност овог имена у фригијско-едонској области, будући да је посведочено и на једном атичком епитафу са Тенедоса и на делској посвети коју је подигао извесни Глаукос, Гуров син из Калата. Лично име Γούρας као име брата јерменског краља Тиграна, забележено је и у Плутарховом животопису Лукула.⁸⁶¹ Наде Проева с обзиром на доказану блискост јерменског и фригијског језика, сматра да је то име на територији и Горње и Доње Македоније епихорско.⁸⁶² Слично мишљење о епихорском карактеру имена износи и Хацопулос.⁸⁶³ Овај аутор, такође, сматра да је ово име далеко од типично македонских имена, али да је по својим карактеристикама свакако веома блиско прехеленској ономастици која је присутна у целом овом региону.⁸⁶⁴ Сматрамо да је он дао најпрецизнију дефиницију карактера тог личног имена, које нас можда може усмерити у географском смислу за евентуално локализовање нашег утврђења. Наиме, према Хацопулосу постојбину носилаца типично едонских имена као *Гурас*, треба тражити у Мигдонији или Антемунту. Са тезом да се у овом случају ради о епихорском имену можемо се у потпуности сложити из неколико разлога. Сазвучан топоним Гурасијон (Γουράσιον) посведочен је и код Диодора. Овај се топоним налази у сасвим другој области, на подручју племена Волсини, у централном делу Апенинског полуострва. Према претпоставкама лингвиста он је етруског порекла, што значи да се ради о веома старом, епихорском топониму.⁸⁶⁵ Облик личног имена сличан топониму посведоченом

Macedonia, Epigraphes Ano Makedonias, I, 74, 6: [-----]άρχου, Δαρείου

[τοῦ δεῖνος --- Λ]ιμναῖος Γου-
ρα? ----- Φίλ]ιππος Γλαύ-
 [κου? -----]

Delos, IG XI, 4 [510-1349], 1238, 2:

Σαράπι, Ἴσι, Ἀνούβι, κατὰ πρόσταγ[μα]
 τοῦ θεοῦ, Γ<λ>αῦκος **Γούρου** Καλλατιανῶ[ς]
 καὶ ὁ υἱὸς Παράμονος καὶ ἡ γυνὴ Ἀγγελίς.

Bull. Epigr. 1938, 215: 567/G476 (Neos Skopos):

Γου/ραξ

Σκο/ρου

Види и: Папазоглу, Етничка структура, 79.

⁸⁶¹ Plutarh, Lucullus: (32, 5, 2): “ταύτην εἶχεν ἀξιώματι μὲν ἀδελφὸς Τιγράνου **Γούρας**, ἐμπειρία δὲ καὶ δεινότητι μηχανικῆ Κалλίμαχος ὁ καὶ περὶ Ἀμισὸν πλείεστα πράγματα Λευκόλλω παρασχών.”

⁸⁶² Проева, Епихорски имиња, 90.

⁸⁶³ S. Hornblower/Eliani Matthews, *Greek personal names, their value as evidence*, Oxford University Press, 2000, 109; M. B. Hatzopoulos, *Macedonian Institutions under the Kings, I, A historical and epigraphic Study*, Athens 1996, 217.

⁸⁶⁴ M. B. Hatzopoulos, *Une donation du Roi Lysimaque*, Athens, 1988, 43.

⁸⁶⁵ Diodorus Siculus, *Bibliotheca historica*, XIV, 109, 7.

код Диодора забележен је на једном натпису из хришћанског периода.⁸⁶⁶ Према мишљењу неких истраживача, име *Гурасион* је повезано са именом *Гурас*, тачније изведено од њега.⁸⁶⁷ Географ Страбон, описујући територију Јерменије, помиње поред племена Меди, и племе Гурани (*Γουρανίων*).⁸⁶⁸ У Прокопијевом делу *De aedificiis* забележено је и утврђење у списку обновљених тврђава у области Наиса под донекле сазвучним именом *Γούρβικον*.⁸⁶⁹ Треба поменути и путну станицу *Gurbita* која је забележена на Појтингеровој карти између станица Стоби и Ad Cephalon, и која се према мишљењу истраживача налазила код данашњег села Згрополци.⁸⁷⁰ Археолошки радови су показали да се на десној обали Вардара, код села Згрополци налазе остаци утврђења из хеленистичког периода, које је, према мишљењу археолога, било активно до позног IV века.⁸⁷¹

Према мишљењу Елијане Пачо, облик имена Прокопијевог утврђења *Γουρασίων* (које у свом чланку погршно пише *Γούρασσον*), према фонетским законима албанског језика, даје топоним *Gurëz*, који се налази у данашњој Албанији.⁸⁷² Ауторка указује да основа *gur-* која у албанском језику има значење ‘камен’ чини основу не само овог, него и других бројних албанских топонима (*Gurabardhi*, *Gurikuq*, *Gurimadhi*, *Guraziu*). Називи које наводи Пачо су рецентни (Бели камен, Црвени камен, Велики камен). То што је основа *gur-* честа у албанској савременој топонимији пре је аргумент против идентификације, јер је у *Gurëz* обична и основа и завршетак. Будући да ауторка не даје материјалне доказе за идентификацију на терену, остајемо на тврђењу да је локализација Гурасона непотврђена.

⁸⁶⁶ Macedonia and Thracia, (Chr.) Feissel, Recuel Macedoine, 236, 4:

κμητήρ(ιον)

τῶν θεοφιλ(εστάτων)

πρεσβ(υτέρων)

Γουρασίου καὶ

Κωνσταντίου

ἀναπαυσαμ(ένων) ἐν Χ(ριστ)ῶ

ινδ(ικτιῶνος) ιδ.

⁸⁶⁷ P. Pilhofer, *Katalog der Inschriften von Philippi*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2009, 692.

⁸⁶⁸ Strabo, *Geographica*, XI, 14, 14. Интересантно је да у овом опису познати географ износи тезу о блискости племена Меди са Тесалијцима, док о Гуранима не даје ближе објашњење.

⁸⁶⁹ Procopius, *De aedificiis*, IV, iv, 3.

⁸⁷⁰ Papazoglou, *Les Villes*, 87;

⁸⁷¹ Mikulčić, *Spätantike und frühbyzantinische Befestigungen*, 443.

⁸⁷² Eliana Paço, „Breth disa toponimeve të trevave shqiptare që dalin ne vepren a “De aedificiis” te Prokopit te Cezarese“, *Studime filologjike*, Vol. XXXVI, 1982, 147. Фонолошка аргументација ауторке је нејасна, будући да се -ов у грчком називу налази иза -σσ, а у албанском *ë* испред *z*.

С обзиром на топониме посведочене код Прокопија, Диодора и Плутарха, као и на основу антропонимије, можемо потврдити да се и у овом случају највероватније ради о старом, епихорском топониму у списку о Македонији, чија убикација је непозната, али се као највероватније локализације могу навести шира халкидичка област или Мигдонија.

Κουμαρκίανα

Прокопије: Помиње ово утврђење у делу *De aedificiis*, у списку о Македонији.

.....

Γουρασσών

Κουμαρκίανα

Λιμνηδήριον

.....

Утврђење под овим именом се јавља једино код Прокопија. Веселин Бешевлиев разматра Прокопијев топоним Κουμαρκίανα у односу на порекло имена, тумачи га као латински и убраја га у групу имена тврђава која завршавају карактеристичним латинским завршетком - *iana* односно - *ianon*, а чија основа претставља придев изведен од личног имена. Притом износи више претпоставку него мишљење да је овај топоним изведен из латинског личног имена *Camurtius*, *Camurcius*.⁸⁷³

У речнику личних имена Папе-Бенселер предлажу другу етимологију имена овог утврђења, при чему се оно везује са именицом κωμάρχης са значењем ‘кмет, старшина села’, чиме би име утврђења добило значење ‘место, кућа (зграда) у којој пребива старшина’.⁸⁷⁴ Мислимо да је у вези овог тумачења потребно напоменути да је употреба ове именице прилично ограничена. Наиме, употребљава је готово искључиво Ксенофонт, поред једнократне употребе код Дионисија Халикарнијског, софиста Филострата и у Септуагинти, о чему нам сведочи и објашњење у лексикону Суда.⁸⁷⁵

⁸⁷³ Beševliev, *Zur Deutung der Kastelnamen*, 49.

⁸⁷⁴ Pape-Benseler, *Wörterbuch*, : Κουμαρκίανα, f, Schultenhausen (Schulten = Schulze, f. κωμάρχης), Kastel in Macedonien, Proc. aedd. 4, 4 (280, 15). Sp.

⁸⁷⁵ Suda, *Lexicon*: “Κωμάρχης: ὁ τῶν πόλεων ἄρχων παρὰ Ἱενοφῶντι.”

Ово именовање је и епиграфски потврђено и у другим областима на истоку у време Птолемаида и у римском периоду.⁸⁷⁶

Насупрот овом становишту, с пуним уважавањем претходних размишљања око имена овог утврђења, хтели бисмо да дамо и наш прилог.

Наиме, при разматрању топонима код Прокопија, пре свега у опсежној листи коју прилаже Бешевлиев, а нарочито у прегледу топономастичког материјала из Дарданије сачињеном од Фануле Папазоглу, учили смо да поједина имена утврђења са карактеристичним наставком *-iana/-ianon* не могу се једноставно објаснити као извођења из личног имена латинског порекла. Ту пре свега мислимо на примере као што су Βεδερίανα, Τρασίανα, Μεδίανα, Τιμίανα, Κρυνίανα, Ρουμιοίανα (област), и свакако утврђење које је предмет нашег интересовања Κοιμαρκίανα чије основе тешко да би могли једноставно и лако извести од личног имена. Тако, на пример, према разматрањима Фануле Папазоглу, код топонима Βεδερίανα и поред познате наставке *-iana* радикални елеменат Βεδер остаје непознат.⁸⁷⁷ О топониму Μεδίανα Папазоглу не даје никакво тумачење, док Бешевлиев покушава крајње обазриво и несигурно име овог утврђења довести у везу са личним именом *Medius*. За утврђење под именом Τρασίανα Бешевлијев предлаже као основу латинско лично име *Trausius*, са претпостављеном вокалском променом *au > a*,⁸⁷⁸ док Κρυνίανα остаје без коментара и тумачења код овог аутора као потпуно обскурно име.⁸⁷⁹

Уочивши ове примере и имајући у виду указивање у речнику личних имена, сматрамо да је логичније и вероватније име овог утврђења везати са једним апелативом, а то је именица κοιμέρκιον која је везана за занимање κοιμερκιάριος, које (у Софоклисовом речнику римског и византијског периода развоја грчког језика налазимо под одредницама κοιμέρκιον, κοιμερκιάριος. У овом случају уствари је реч о основи коју сачињава именица позајмљена у грчком језику у лику κοιμέρκιον, док је у каснијем периоду развоја грчког језика забележена и варијантом κοιμέρκιον, као и код

---

⁸⁷⁶ IG12(1). 128, SIG3420, OGI527. 10. Опширније о именовању и употреби варијанте: κοιμαρχης/ κοιμαρχος у студији: Ch. Schuler, Ländliche Siedlungen und Gemeinden im hellenistischen und römischen Kleinasien, Vestigia, Beiträge zur alten Geschichte Band 50, Verlag C. H. Beck, München, 1998, 233. Такође и: Der Kleine Pauli, *Lexicon der Antike in fünf Bänden*, Band 3, s. v. κοιμαρχης, 278.

⁸⁷⁷ Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*, 200.

⁸⁷⁸ На истом примеру Русу (Russu, I. I. „Die Ortsnamen der Balkanhalbinsel in “De aedificiis“, *Revue de Linguistique*, VIII, 1963, No. 1, 123-132. сматра за основу име императора Трајана (Τραίανα), иако је можда најприхватљивија варијанта читања Трансдиана коју нуди Кондић. (V. Kondic, Transdiana, *Starinar*, 43-44, 1992-93, 49-52).

⁸⁷⁹ Beševliev, *Zur Deutung der Kastelnamen*, 49

Прокопијевог утврђења Κομμαρκίανα, а чија је предлошка именица латинског порекла *commercium* со основним значењем ‘трговина, трговска веза (саобраћај), право на трговање’.⁸⁸⁰ Да се ради о (по свом пореклу) латинском оригиналу говори нам и транскрипција имена у грчком са -κι-, као и у Μαρκανά, Μαρκίπετρα и сл (-ci- > -κι-).

Писано сведочанство о употреби именице у грчком језику налазимо и у изворима из рановизантијског периода, али нарочито код оних из познијег периода.⁸⁸¹ Од рановизантијских извора термин κομμέρκιον је забележен код Јована Моска који нам даје објашњење да је *κομμερκιјариј онај који наплаћује порез*, при чему надлежности службеника и врста пореза је прилично недефинирана.⁸⁸² Слична тумачења налазимо и код једног другог рановизантијског аутора, Теофана. Карактеристично је што код овог аутора, као што нам потврђује и речник Софоклиса именица κομμέρκιον добија и једно друго значење које је значајно за нас, а то је место где се одвија наплата пореза на трговину, односно *царинарница*. Именица је забележена и код познијег Константина Порфиροгенита, и то у два његова списа у којима је забележен различитом графијом. У најопширнијем делу цара-писца *De ceremoniis aulae Byzantinae* и које доноси опис византијских дворских церемонија, ова именица се јавља у лику κομμερκιάριος,⁸⁸³ док у делу *De administrando imperio* употребљава ранији облик κομμερκιάριος.⁸⁸⁴ У

⁸⁸⁰ Код два латинска аутора је потврђено овакво значење именице: Claudian Claudianus, In Eutropium, I, 58: “Inde per Assyriae trahitur **commercium** ripae”; C. Plinius Secundus, Naturalis Historia, 37, 45, 5; “qui et **commercium** ea et litora peragravit, tanta copia inventa, ut retia coercendis feris podium protegentia sucinis nodarentur, <h>ar<en>a vero et libitina totusque unius diei. ”

⁸⁸¹ Варијанта **κομμέρκιον** је забележена код: Constantinus Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, 46, 45; Anna Comnena, *Alexias*, V, 10, 19; Ducas, *Historia Turcobyzantina*, XXXIV, 6, 16; XXXIV, 12, 10; Acropolites, *Annales*, 78, 55; Acropolites, *Historia in brevius redacta*, 78, 20; Pachymeres, *De Michaele et Andronico Paleologis*, 448, 14; Sphrantzes, *Chronicon sive Maius* 540, 15; 540, 33; 540, 38; 542, 1; 542, 9; Графија **κομμέρκιον** је забележана код аутора: Constantinus Porphyrogenitus, *De ceremoniis aulae Byzantinae*, 697, 2; 697, 4; Chalcocondyles, *Historiae*, II, 59, 12; II, 62, 2; Sphrantzes, *Chronicon sive Minus*, 44, 2, 8; Графија **κωμέρκιον** је забележена код Теофана: Theophanes Confessor, *Chronographia*, 469, 30; 475, 17; 487, 19.

⁸⁸² W. Brandes, *Die Städte Kleinasien im 7. und 8. Jahrhundert*, Volume 56 Berliner byzantinistische Arbeiten, Akademie-Verlag, Berlin, 1989, 163.

⁸⁸³ Constantin Porphyrogenit, *De ceremoniis aulae Byzantinae*, Lib. I, 717, 16

“τῶ δὲ λογοθέτῃ τοῦ γενικοῦ ὑποτέτακται εἶδη ἀξιωματῶν κατὰ βαθμὸν ἰβ, οἷον χαρτουλάριοι μεγάλοι τοῦ σεκρέτου, χαρτουλάριοι τῶν ἀρκλῶν, ἐπόπται τῶν θεμάτων, κόμητες ὑδάτων, ὁ κιστικὸς **κομμερκιάριοι**, ὁ τῆς κουρατωρίας, ὁ κόμης τῆς λαμίας, διοικηταί, κομμεντιανὸς, πρωτοκαγκελλάριος, καγκελλάριοι. ”

697, 2: “κ. ὁ στρατηγὸς Θράκης λλ. κ. ὁ στρατηγὸς Μακεδονίας λλ. λ. ὁ στρατηγὸς Χαλδίας λλ. ι, ὡς λαμβάνων ἀπὸ τοῦ **κομμερκίου** ἐτέρας λλ. ι. ὁ στρατηγὸς Κολωνείας λλ. κ. ὁ στρατηγὸς Μεσοποταμίας λλ. θ διὰ τὸ ἔχειν αὐτὸν ὄλον τὸ **κομμέρκιον**. ”

⁸⁸⁴ Constantin Porphyrogenit, *De administrando imperio*, 43, 176.

“πρὸς τὸν βασιλέα, ἣ καὶ δέδωκεν ὁ βασιλεὺς εἰς κατοίκησιν, εἰσελεύσης, τοῦ πρωτοσπαθαρίου Μιχαήλ, τοῦ ποτε γεγονότος κομμερκιάριου Χαλδίας καὶ τὴν τοῦ Ψωμαθέως μονήν.

(46, 45)

Нибуровом коментару Порфиригеновог текста је забележено тумачење: ‘κουμέρκιον et κομμέρκιον est vectigal pro commercio, id est mercibus intransitibus et exeuntibus debitum. Sunt ergo commerciarum vectigalium exactores’.

Прокопијев савременик Малала⁸⁸⁵ употребљава граfiју κομμερκιάριος, исто као и извор из XI века Ана Комнина, с том разликом што у критичком апарату издања код Комнене стоји напомена да је у једном од рукописа варијанта читања κομμερκίου.⁸⁸⁶ У Диканжовом коментару текста Алексијаде налази се објашњење термина κομμερκίου, у коме се он поистовећује са терминима *царина и порез*.⁸⁸⁷

У периоду касне антике у коме спада и наш извор именица κομμέρκιον задржава уобичајено значење које је прецизно одређено код Порфиригенита, *данак за трговину, размену добара, саобраћај*, али постепено све више добија и једно као друго значење места на коме се данак убира т. ј. *царина, царинарница*, тако да се термин κομμερκιάριος употребљава са значењем *цариник, службено лице које скупља царину*.⁸⁸⁸ Крајем V века заправо ова функција је у изворима замена за старију *comes commerciarum*. Поред ове, према мишљењу неких истраживача ови службеници су имали и другу функцију - били су државни службеници (представници) који су имали ексклузивно право да набављају

““Οτι τὸ κάστρον τὸ Ἀρδανούτζιν ἐστὶν ὄχυρον πάνυ, ἔχει δὲ καὶ ῥαπάτιν μέγα ὡς χωρόπολις, καὶ αἱ πραγματεῖαι τῆς τε Τραπεζοῦντος καὶ τῆς Ἰβηρίας καὶ τῆς Ἀβασγίας καὶ ἀπὸ πάσας τὰς χώρας τὰς Ἀρμενικὰς καὶ τῆς Συρίας ἐκεῖσε ἀφικνοῦνται, ἔχει δὲ καὶ **κομμέρκιον** ἐκ τῶν τοιούτων πραγματειῶν ἄπειρον.”

⁸⁸⁵ Ioannes Malala, *Chronographia*, 396, 14

“τούτων δὲ γνωσθέντων τῷ αὐτῷ Ἀναστασίῳ βασιλεῖ, προηγάγετο κόμητα ἀνατολῆς τὸν ἀπὸ **κομμερκιάρων** Προκόπιον τὸν Ἀντιοχέα.”

⁸⁸⁶ A. Comnena, *Alexias*, VI, 6, 4.

“Τὸ δὲ δὴ μῆζον, τὴν ἐμπορίαν αὐτοῖς ἀζήμιον ἐποίησεν ἐν πάσαις ταῖς ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν Ῥωμαίων χώραις, ὥστε ἀνέτως ἐμπορεύεσθαι καὶ κατὰ τὸ αὐτοῖς βουλευτὸν μήτε μὴν ὑπὲρ **κομμερκίου** ἢ ἑτέρας τινὸς εἰσπράξεως τῷ δημοσίῳ εἰσκομιζομένης παρέχειν ἄχρι καὶ ὀβολοῦ ἑνός, ἀλλ’ ἔξω πάσης εἶναι Ῥωμαϊκῆς ἐξουσίας.”

У коментару: * **κομμερκίου** C, **κομμερκίου** PGA

⁸⁸⁷ A. Comnena, *Alexias*, Volumen II, In Alexiadem notae, 545, ‘ὑπὲρ κομμερκίου]. . . Hic vero κομμέρκιον sumitur pro telonio, vel tributo, quo pro ipso commercio, mercatura, vel negotiatione pensitabatur. Sic enim passim hanc vocem usurpant Graeculi sequioris aevi. Glossae Basil. τελόνιον, κομμέρκιον ..... Hinc Κομμερκιάριος dictus eiusmodi vectigalium exactor, Constantino De adm. Imp. , cap. 43. Vide praeterea Glossaria Meursii et Fabroti.

⁸⁸⁸ Sophocles, *Greek Lexicon*, 678: **κομμερκιάριος, ου, ὁ**, the Latin commerciarum = τελώνης, collector of customs. Joann. Mosch. 3061 D. Chron. 721, 7. Mal. 396, 14. Porph. Adm. 190, 20 – Cer. 717, 18 κομμερκιάριος write κομμερκιάριος.

κομμέρκιον, ου, τὸ, commercium = ἐμπορία, ἐμπόλησις, trade, traffic, commerce. Antec. 3, 19, 2. Joan Mosch. 3064 A. - 2. Customs, custom-house duty. Theoph. 728, 2. 737, 6. 757, 8. - 3. Proceeds of any transaction, revenue. Porph. Adm. 208, 3. Cer. 697, 2 κομμέρκιον. *Tzum*. Novell. 301.

Упореди и: A. Stratos, *Byzantium in the seventh century*, Adolf M. Hakkert, 1968, 262. ; A. Kaldellis, *The Secret History: with related texts*, 110, nap. 82.

сирову свилу од варвара и тргују свилом , а вероватно и другом луксузном робом и они су од средине VI века деловали директно под надзором провинцијског управитеља.⁸⁸⁹ Ово мишљење потврђује нам и Прокопије у својим другим делима.⁸⁹⁰ По њему управо у време владавине Јустинијана, будући да је ношење свиле и њено набављање било искључиво у домену царског двора, ова активност претставља државни монопол. Наиме, тада је функција *comes commerciorum* замењена државним службеницима под уговором који су се звали κουτσερκιάριοι и бивали постављени у одређеним областима да врше своју дужност.⁸⁹¹ Интересантно је да су комеркијарији од VII века па надаље вршили и дужност снабдевања војске свим потребним стварима, укључујући ту и оружје и осталу војну опрему.⁸⁹²

У сваком случају, нас занимају места где се одвија дужност комеркијара, а то су царинарнице. Најважнији податак је при том да су се ове у римском периоду такозване *stationes*, које су касније, у периоду који ми разматрамо преименоване у места где се вршила царина (κουτσερκια), налазиле не на границама провинција, него на важним пролазним тачкама, планинским прелазима, клисурама и на стратешким местима уопште.⁸⁹³ На примеру нашег имена ради се о речи латинског порекла *commercium*, која је преузета у грчки језик као κουτσερκιου, у димотици κουτσερκι. У српском језику истог крајњег порекла је реч *ћумрук* са значењем ‘царина, граница’ позајмљена посредством турског *gümruk*. Несумњиво је да је реч у турски ушла из византијског грчког језика:

---

⁸⁸⁹ G. J. Reinink, Bernard H. Stolte, *The Reign of Heraclius (610-641): Crisis and Confrontation*, Rijksuniversiteit te Groningen, Published by Peeters Publishers, 2002, 12:

“As we have seen, they were originally under the sacrae largitiones, but by the middle of the sixth century were operating under the auspices of the Praetorium prefecture. Their duty seems to have been to supervise the production and sale of silk, which was a government monopoly and other luxury items.”

An Essay on Western Civilization and its Economic Aspects, W. Cunningham, D. D. Cambridge Historical Series, 202: “His **commercarii** served a double purpose, at least at the depots of Eastern trade; they were not only concerned in the collection of customs, but also acted as imperial agents with exclusive rights for the purchase of raw silk from the barbarians.”

⁸⁹⁰ Procopius, *Historia Arcana* 25. ; Види и: Prokopios, *The Secret History with related texts*, Edited and Translated, with an Introduction by Anthony Kaldellis, Indianapolis 2010, 110.

⁸⁹¹ Види: Glen Warren Bowersock, Peter Robert Lamont Brown, Oleg Grabar(ed), *Late antiquity: a guide to the postclassical world*, Harvard University Press 1999, 695.

⁸⁹² Упореди и: Gian Pietro Brogiolo, Nancy Gauthier, Neil Christie (ed.), *Towns and their territories between late antiquity and the early Middle Ages*, Leiden, Boston, Brill 2000, 164.

⁸⁹³ К. Лиречек , *Историја Срба, Политичка историја до 1537год.*, Књига I, Београд 1990, 24-25.; Bobcev St., „Bulgaria under Tzar Simeon -II“, *The Slavonic and East European review*, by Ser Bernard Pares, Robert William Seton-Watson, Harold Williams, University of London, Volume 8, 1929, 113; K. Patsch, Пирска царина и међе провинција, *Glasnik zemaljskog muzeja, Sarajevo*, XVII, 1905, 479-484.; F. Papazoglu, „Северна граница Горње Мезије“, *Iz istorije antickog Balkana*, Odabrane studije, Прилози историји Сингидунума и средњег Подунавља у античко доба I. , Equilibrium, Beograd, 2007, 219.

gŭmruk ‘царина’ < виз. гр. κουμέρκιον < лат. *commercium*.⁸⁹⁴ Термин је познат и из дубровачке лексике: стсрп. *коумеръкъ* (од 1253) у коју се мисли да је ушао преко византијског κουμέρκιον, а не директно из латинског *commercium*, будући да је све до XI века Дубровник био под византијском управом.⁸⁹⁵

Потврда да је овакво именовање могуће, доказује нам и прибелешка на Појтинегровој карти на Партском лимесу: *fines exercitus syriaticae et commercium barbarorum*, као и епиграфски материјал из познијег периода (371 нове ере), на коме је потврђено мало утврђење под именом *Commercium* на Дунаву које је подигнуто од Валентијана и добило је име ради намене због које је настало (*burgus cui nomen commercium qua causa et factus est*).⁸⁹⁶

Идентификација наше тврђаве на терену засада је непозната, али можемо претпоставити да се налазила на некој од горенабројаних могућих локација (планинским превојима, клисурама и сл.).

У попису насељених места у Македонији из XV и XVI века забележено је хришћанско село *Комарчани* које се налазило код данашњег локалитета *Комарчан*, југозападно од Прилепа.⁸⁹⁷ Ово село помиње и Јован Трифуноски, који сведочи да је селиште Комарчане, које се налазило у граничном делу између битолског и прилепског краја котлине, поменуто у старом српском извору (*Комаръчане*) и да је исто краљ Душан после 1337 године приложио манастиру Трескавец у околини Прилепа.⁸⁹⁸ На месту где се налазило Комарчане препознају се слабо очувани трагови ранијих насеља. Василики Кравари, која такође помиње село Комарчане, износи податак да му је име сачувано у данашњем имену планине Комарчан која се налази 4 км. северно од села Канатларци.

---

⁸⁹⁴ P. Skok, Byzance comme centre d'irradiation pour les mots latins des langues Balkaniques, 374.

⁸⁹⁵ Skok, *Етимолошки рјесник*, 531.

⁸⁹⁶ CIL III 3653. О томе и: A. Bowman, P. Garnsey, A. Cerneron, *The Cambridge Ancient History: The Crisis of Empire A. D. 193- 337*, 416. W. Scheidel, M. Richard P. Saller, *The Cambridge Economic History of the Greco-Roman World*, Stanford University California, 2007, 735; Велков, В. , *Градът в Тракия и Дакия през кѸсната античност*, Софија 1957, 158, нап. 4.

⁸⁹⁷ А Стојановски, Д. Горгиев, *Населби и население во Македонија-XV i XVI век*, ИНИ, ДАРМ, Дел I, Скопје 2001, 111. ; Види и: А. Стојановски, *Турски документи за историјата на македонскиот народ, Опширен пописен дефтер за Скопскиот санџак од 1568-69 година*, Том VI, книга II, Скопје 1988, 117.

⁸⁹⁸ Јован Ф. Трифуноски, *Раселени села во битолско-прилепската котлина, Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитетот во Скопје*, Природно-математички оддел, Книга 11, No. 13, Скопје 1958, 140-141.

У нашем извођењу имена Прокопијевог утврђења латински суфикс *-iana* највероватније преко локатива влат. *-iane* поистовећен са словенским суфиксом етника *-јане*.

Λιμνηδήριον

Прокопије: Помиње ово утврђење у делу *De aedificiis*, у списку о Македонији.

.....

Κουμαρκίανα

Λιμνηδήριον

Βουρβοώδην

Место под именом Λιμνηδήριον забележено је код Прокопија као утврђење у Македонији обновљено од Јустинијана.⁸⁹⁹ Будући да се јавља једино код овог аутора, истраживачи који су досад разматрали име овог утврђења не баве се питањем његове убикације. Једино што можемо наћи у вези топонима су његова могућа значења, а и ови подаци су веома ретки и оскудни. Тако, у речнику грчких личних имена ово име средњег рода забележено је као кастел који се помиње код Прокопија, допуњен са значењем “*Langensee*” (*Дуго Језеро*).⁹⁰⁰ Иако није објашњено претпостављамо да аутор одреднице мисли на композитно име сачињено од именице λίμνη (језеро) и придева δηρός, са значењем “дуготрајан, дуг”. Истраживач Бешевлиев убраја га међу сложеним именима утврђења грчког порекла и сматра да ово сложено име чине именица λίμνη и δῆρις, при чему је δῆρις акузативски облик са значењем “*Streit (?)*” - ‘бој, борба, свађа, надметање’.⁹⁰¹

Уважавајући тумачење у речнику личних имена, као и мишљење Бешевлиева у погледу другог дела сложеног имена, које је такође именица, хтели бисмо да дамо и своје виђење.

Очито је да и Папе и Бенселер, као и Бешевлиев сматарају да је име утврђења Λιμνηδήριον сложено, једно од ретких сложених имена у Прокопијевом списку о Македонији. У вези с овим становиштима јавља се проблем морфолошке природе. Морфолошки проблем састоји се у структури (привидне) сложенице. Познато је да насупрот релативно бројних примера за λιμνο- (λιμνοθάλασσα, λιμνογάλακτος,

⁸⁹⁹ RE Bd. 13. 1, 709.

⁹⁰⁰ Pappe-Benseler, *Wörterbuch*, 806.

⁹⁰¹ Beševliev, *Zur Deutung der Kastelnamen*, 48.

λιμνόςτρεον), нема примера за λιμνη- као први члан сложенице. Ако бисмо претпоставили да посредни није сложеница, већ срастао спој именице и придева, имамо инконгруенцију (име утврђења не може се превести са дуго језеро' како то чине Папе и Бенселер). Уосталом, δηρός не значи 'дуг', него 'дуготрајан', па се поставља и питање семантике. Покушај тумачења значења овог сложеног имена, при чему имамо спој двеју именица код Бешевлиева према нашем мишљењу такође је семантички неубедљив. Према нашем мишљењу можда ближе истини може бити претпоставка Бешевлиева уколико се други део имена δήριον веже са именицом δήρις, али не са значењима 'бој, борба, свађа, надметање' која он наводи, а која су и најчешћа, већ значење у формалном смислу које веже ову именицу (само као део сложеног имена) са првобитним значењем 'процеп' са стинд. *-dāri* - цепање, раздвајање, *dara-s* 'пукотина, јаз, процеп, рупа' од пинд. * *dēro-s*.⁹⁰²

И поред ових тумачења сложеног имена, овде би ваљало допустити да су посредни два различита топонима грешком стопљена у један: *Λίμνη и Δήριον.⁹⁰³ Вероватно је због тога овај пример код Бешевлиева поменут међу примерима "изузетних случајева".⁹⁰⁴ Таквих примера у Прокопијевим списковима има (Ταυρόκομον, Γυναίκομίτης).

Облик λιμνη са основним значењем 'устајала вода, бара, мочвара, каљуга', а затим и 'језеро, као и морски залив', настаје проширивањем према а-основама и ослабљеним суфиксом од првичног λιμνών, ὤνος, ὄ, са основним значењем 'влажно место'.⁹⁰⁵ У функцији топонима облик је потврђен као Λίμνα - предграђе Атине, у Спарти,⁹⁰⁶ Тракији.⁹⁰⁷ Занимљивији и интригантнији за анализу је други део сложеног имена -δηριον. (Сматрамо да је потребно напоменути да су речи које завршавају на -δηριον у грчком језику веома ретке, тако да се овај завршетак среће, поред Прокопијевог топонима Λιμνηδριον, једино код именице (које додуше нису сложена

⁹⁰² Frisk, *GEW* I 382. ; Види и тумачење топонима *Αβ-δρα у: В. Георгиев, *Траките и техният език*, БУЛгарска Академија на науките, Институт за БУЛгарски език, Софија 1977, 36.

⁹⁰³ S. Olteanu у свом докторском раду, у одељку насловљеном *Diverse alte lecture sigur sau foarte probabil greșite* на основу мешања вокала и првобитног облика Λιμνηδέριον у рукопису, предлаже одвојено читање Λίμνη Δέριον уместо Λιμνηδήριον које је читање модерног издавача. Олтеану сматра да је дошло до аглутинације, чији је исправније читање Λιμνηδέριον, а да је заправо реч о именовању "језеро Дерин". Види и: В. Flusin, *Remarques sur la tradition manuscrite du De Aedificiis, Antiquité tardive*, 8, 2000, 9-17.

⁹⁰⁴ Beševliev, *Zur Deutung der Kastelnamen*, 48.

⁹⁰⁵ Chantraine, *La formation*, 215. ; Frisk, *GEW*, 98.

⁹⁰⁶ Strabo, *Geographica*, VIII, 4, 9.

⁹⁰⁷ Strabo, *Geographica*, VIIa, 1, 52.

имена) σιδήριον, τὸ, са значењем ‘железно оружје’ као и у Хесихијевој глоси: κασσινδήριον· ἰκτιθνος које означава врсту птице).

Прокопијев топоним има у првом слогу η. Лик са -η- као продуктом накнадног дужења по испадању дигаме *δηρ- није документован, а могућ је једино у дорском, али такав развој је мало вероватан на овом тлу. Уколико претпоставимо мешање вокала ε/η у Прокопијевом тексту,⁹⁰⁸ могли би предложити етимологије које полазе од коренова са изворно кратким вокалом (δερ-). δειρή (δέρη своди се на δέρφα (реч је у том облику посведочена у аркадском).

Други део сложеног имена у том случају би можда могли узети са именицом δειρή (δέρη), ἥ, чије је првобитно значење ‘врат, шија’, док је секундарно значење истоветно значењу именице δειράς -άδος, ἥ са значењем ‘узвишица, брежуљак, брдски гребен’, (упореди и придев δειραῖος, ‘бреговит’). Према мишљењу Шантрена деривати од ове именице су ретки, али их ипак има, између осталих и δέριον са значењем ‘врат, оковратник’. По питању етимологије речи Шантрен упућује на облик *δερφα* који се рефлектује и у индоиранском и балтословенском термину који се може упоредити са стинд. и ав. *ḡriva* ‘врат’ и са рус. *ḡriva* са значењем ‘пешчани спруд’ и ‘врх планине’.⁹⁰⁹

Већ смо напоменули да је секундарно значење ове именице истоветно са значењем једне друге именице, а то је δειράς. Веома је упутна напомена у одредници за ову именицу код Шантрена, који преноси мишљење Ван Ефентера да је поред основног и још код Хомера потврђеног значења вузвишица, брежуљак, она пре има значење удолина, висока долинаг него врх, гребенг. Наиме његово мишљење се занима на Хесихијева дивергентна тумачења термина: **δειράδας**· ἐξοχάς, κορυφάς (Soph. Ant. 832), “врвови, највиши делови” и **δειράδες**· αὐχένες *καὶ τραχηλοειδεῖς <τόποι> τῶν ὄρων. Σ καὶ ἐξέχοντα μέρη *ἢ τὰς νάπας ἢ τὰς φάραγγας vglA “увале (теснаци, пролази) и планинска извијена (места у облику шије) и испакнути делови или клисуре и јаме (јаруге)”.⁹¹⁰ Претпостављамо да је ово друго Хесихијево тумачење, које је употпунило значење именице δειράς, истоветно са ав. *Darena* које је у новоперсијском дало реч

⁹⁰⁸ Упореди пример обновљеног утврђења : Βιηρός/Βιηρός (IV, iv, 3), Βηρίπαρα/Βερίπαρα (IV, xi, 20).

⁹⁰⁹ Chantrainne, *Dictionnaire*, 264.

⁹¹⁰ Упореди и Zonaras, *Lexicon*, 479, 5: “Δειράδες. αἱ ἐξοχαὶ τῶν ὄρων ἢ τῶν ναπῶν ἢ τῶν φάραγγων. ” Ово значење налазимо и у Димитракуовом речнику, Δ. Δημετρακου, *Μεγα λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης*, Τομος Ε /, Αθῆναι, 1964 s. v. δέρη (δειρή), у којем се тумачи са αὐχὴν - “превлака, кланац, ждрело, делта. ”

дерре са значењем “долина, клисура, кланац”.⁹¹¹ Ова персијска реч је позајмљена и у турском, у именици *dere* са основним значењем: дпоток, бујица, долина, јаруга, као и река која пресушује лете, а вероватно учествује и у образовању топонима као на пр. топоним Писодери, који је лоциран на високим шумовитом превоју у околини Преспанског језера, при чему је највероватније реч о балканском турцизму персијског порекла.

Други део сложеног имена се можда може повезати и са једном другом именицом, а то је вербална именица женског рода изведена од глагола δέρω, а то је δέρρις, -εως, која има основно значење “кожни поклопац”. Поред тога, у војничкој терминологији именица има значење параван, преграда, заклон од коже (великих животиња) која је постављена испред утврђења како би одбила спољашне непријатељске нападе и имале су значајну улогу заштите при опсади фортификацијског објекта. Као колоквијални термин употребљава се, главно, у жаргону војника.⁹¹² Оваквим значењем посведочен је и код других античких аутора.⁹¹³ Ипак је ово тумачење мање вероватно.

Идентификација на терену је непозната, али на основу значења речи од којих је настало сложено име, (уколико останемо на становишту да се ради о сложеном имену), али и у случају да се ради о посебним топонимима, можемо закључити да се свакако ради о топониму/утврђењу који је добио име према физичким/географским карактеристикама терена на коме се налази и да је свакако у вези са неким од језера која су бројна на територији Македоније.

Βουρβοώδην

Прокопије: Помиње ово утврђење у делу *De aedificiis*, у списку о Македонији.

.....

Λιμνηδήριον

Βουρβοώδην

Βάβας

.....

---

⁹¹¹ W. Caland, „Beiträge zur Kenntnis des Avesta“, *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der Indogermanischen Sprachen*, Bd. 32, 3/4, 1893, 589.

⁹¹² Chantraine, *Dictionnaire*, 266.

⁹¹³ Thucydides, *Historiae*, II, 75; M. T. Cicero, *Atticus*. 4, 19, 1; Diodorus, *Bibliotheca Historica* XX, 9; Photius, *Lexicon*. 204, 1.

Топоним који је забележен у Прокопијевом списку за Македонију као Βουρβοώδην спада у групу имена која су компликованија за анализу, пре свега из тог разлога што се он као утврђено место са овом графицијом среће само код Прокопија. Једино могуће полазиште за тражење овог имена у старијим изворима пружа један фрагмент епиграма Теокрита са Хиоса који преноси Плутарх, а у којем се помиње име Борборос (Βόρβωρος) у генетиву једнине (Βορβόρου).⁹¹⁴ Следи Плутархово објашњење да се заправо ради о реци под именом Борборос у околини Пеле. Река под тим именом није потврђена у другим античким или новијим изворима. Ипак, Плутархов податак о постојању водотока под тим именом у сливу реке Халијакмон, (практично у средишту македонске државе) прихватају многи савремени истраживачи, тако да је ушао и у поједине географске приручнике.⁹¹⁵ У једној новијој студији Еуген Борза нуди другачију интерпретацију самог фрагмента, при чему допушта постојање реке под именом Борборос, али сматра да се она улива не у околини Пеле већ у околини Наусе.⁹¹⁶ Такође уводи и могућност игре речи Βόρβωρος = Βάρβαρος. Сатирична нота која прожима овај епиграм је јако присутна и она омогућава и другачије тумачење садржаја истог, па и другачије објашњење саме речи *борборос*. Будући да је у речницима јасно опредељено значење речи, као ‘нечистоћа, блато, тиња, мочвара’, поједини истраживачи сматарају да је критика у тексту фрагмента усмерена према Аристотелу који је претпоставио ‘друштво Филипа и Александра’, тј. ‘ушће’ Борбороса /каљуге (прен. ‘незнања’)’ - својврсна алузија на Македонију, или, што је вероватније, на њену престоницу или двор, насупрот учености атинске Академије.⁹¹⁷ Сматрамо да је једно овакво читање епиграма не само поетски оправданије, него и тачније. Уједно нам и указује да се у случају Борбороса не мора радити о конкретном имену реке. Хамонд такође подржава тезу да је у тексту епиграма реч о алузији на мочварно тле у околини Пеле, за које сматра да је било непрестано натапано водом рукавца који се из реке

⁹¹⁴ Plutarchus, *De exilio* (599a-607f), Stephanus, *Ethnica*, 603: δοῖς ἐπικοσμῶν, ὡς ἔφασαν, τὴν ἑορτὴν. Ἀριστοτέλην δὲ καὶ λελοιδόρηκε Θεόκριτος ὁ Χίος (FHG. II p. 86), ὅτι τὴν παρὰ Φιλίππῳ καὶ Ἀλεξάνδρῳ δίαιταν ἀγαπήσας ‘εἶλετο ναίειν αὐτ’ Ἀκαδημείας Βορβόρου ἐν προχοαῖς.’ ἔστι γὰρ ποταμὸς περὶ Πέλλην, ὃν Μακεδόνες Βόρβωρον καλοῦσι.”

⁹¹⁵ Beševliev, *Zur Deutung der Kastelnamen*, 48.

⁹¹⁶ Borza, *In the Shadow of Olympus*, 288.

⁹¹⁷ Упореди и Платон, *Држава*, 533д, прев. Вилхар-Павловић, Београд, 1983, 227. У овом делу текста Платон заправо говори о души “утопљеној” у мраку незнања (ἵνα βεβαιώσῃται, καὶ τῷ ὄντι ἐν βορβόρῳ βαρβαρικῷ τιμὴ τῆς ψυχῆς ὄμμα κατορῶ ρυγμένον ἡρέμα ἔλκει καὶ ἀνάγει ἄνω, συνερίθοις καὶ συμπεριγωγῶις χρωμένῃ αἷς διήλομεν τέχνας.)

Аксиј изливао у језеро Лудијас у близини Пеле.⁹¹⁸ Тако, у многим како старијим, тако и новијим историјско-географским приручницима можемо прочитати да се под именом *Борборос* заправо подразумева *језеро*.⁹¹⁹ У већини случајева поред географског термина *језеро* налази се и одредница *и/или мочвара*. Ипак, сматрамо да је најисправније задржати се на изворном значењу речи, а то је да се под именом Борборос заправо подразумевала *мочвара*. Овакво тумачење термина нам даје пре свега Хесихије у свом лексикону под следећим појмовима: ἐν τέλμασιν· ἐν βορβόροις· τέλμα γὰρ ἰλυώδης καὶ κάθυρος τόπος (*en télmasin: у бла̄иу; јер télma је ӣиња̄с̄ӣо и врло влажно мес̄ӣо*); *βόρβωρος· ὄχετος δυσώδης (Jerem. 45,6) S (*bórboros: непроходни канал (ров)*). Значење именице βόρβωρος ‘блато, нечистоћа, мочвара’ и од ње изведеног придева βορβορώδης је потврђено и у другим речницима и приручницима грчког језика.⁹²⁰ Како смо већ рекли да се топоним под овим именом не јавља ни у античким, а ни у каснијим изворима, при покушају убикације нам поред Плутарховог сведочанства помажу белешке каснијих путописаца. Према њиховим сведочанствима у непосредној близини македонске престонице Пеле, на подручју на којем се данас простире равница под именом Вероја-Јаница,⁹²¹ налазила се мочвара која је се у старијим временима звала Борборос.⁹²² Можда је управо ово подручје, које је касније било именовано једноставно као *Блато*, оно на коме треба тражити Прокопијево утврђење.

⁹¹⁸ Hammond, *A History of Macedonia, I*, 148. Упореди и: Strabo, *Geographica*, VII, fr. 20. ; Tafel, *De via militari Romanorum Egnatia qua Illyricum, Macedonia et Thracia iungebantur*, London 1972, 54-55.

⁹¹⁹ T. A. Desdevises du Dezert, *Geographie ancienne de la Macedoine*, 338. (= lac de Iannitza), Leake, *Travels in Northern Greece*, 266.

⁹²⁰ Милев - Воинов: βόρβωρος, тиња, кал, нечистотија; βορβορώδης, нечист, каллив; Bailly, *Dict.* : βο/ρβορωξ,ου,ο, fange, bournier (different de πηλο/ξ boue, terre, detrempee βορβορώδης I bourbeux, fangeux, II p. suite: 1. trouble, 2. sale, impur; Ludov: βορβωρος, ου,ο, - stercus, caenum. ; Bauer: βόρβωρος , ου,ο.- Schlamm, Kot. ;

Zonaras, *Lexicogr.* , Pseudo, *Lexicon*: “Τεναγώδης. τόπος ἑλαφρὸς, ὕδατι καλυπτόμενος καὶ σκεπόμενος, οἶον εἰπεῖν βορβορώδης.”

⁹²¹ N. Merousis, *Settlement Patterns in prehistoric Imathia and Pella, Western Macedonia, Greece Mediteranian Archeology and Archeocountry*, Vol. IV, No. 1, 73-82, 74: “Known today as the Veroia-Giannitsa plain, this area was until 1937 largely covered by a lake that had formed in Late Antiquity. The sedimentary material carried by these rivers (Aliakmon, Loudias, Gallikos, Axios) gradually built up the coastal area of the Thermaikos Gulf into which they debouched. The massive embankments thus created over centuries pre-vented the river waters from reaching the sea. The lake and its surrounding marshlands were formed during the course of this lengthy process, sometime in the 5th century BC.” (Bintliff 1976; Sivignon 1983)

⁹²² *Македонија во делата на странските патописци 1864-1874*, ред. Александар Матковски, Скопје, 2000, 40: Патеписот на Хенри Тозер од 1865 година “Во близина на ова место и на анос Пел, кон југ се протега магливо зелено мочуриште, а покрај него езеро кое не се гледа од рамнината. . . . Мочуриштето го носело непривлечното име борборос или “тиња”, што се гледа од сатиричниот епиграм упатен против Аристотел, во кој овој филозоф е напаган дека повеќе го претпочита друштвото на Филип и Александар отколку на Атињаните: тој таму вели дека повеќе ја претпочита устата на Борборос отколку

Потребно је напоменути да мочварна/блатна подручја нису реткост у овом делу Балканског Полуострва, тако да се на основу свог имена ова тврђава могла налазити и на неком другом месту. Ово име спада у групи оних имена која означавају географско-физичке карактеристике (структуру) терена. Упореди данашње топониме: *Блатата* - мочварно место (Брајчино, Ресенско), *Блато-равница* (Прострање, Кичевско), *Блатото* - место под водом (Попли, Леринско), *Блатец*, *Блаце*, *Калишта*, *Калниште* и други. Узевши све ове податке у обзир, могли би указати на још једну могућу идентификацију утврђења Βουρβοῶδην на терену. На 1, 5 км. северозападно од планинског превоја Барбарас налази се локалитет *Кале*. То је заправо 2-3 м. висока хумка усред мочварне равнице, на северозападном рубу Пелагонијског поља. Поред узвишења пролази стари антички пут Керамије-Лихнидос и на овој се тачци пење према превоју Барбарас који представља северозападни улаз у Пелагонију. Археолошка истраживања су потврдила да је у раном IV веку овде подигнут кастел од камена спојеног малтером, са правоугаоном основом. У VI веку бедеми утврђења су били потпуно обновљени, а на западној и источној страни су изграђени нови улази са увученим двориштем и петоугаоне куле поред њих.⁹²³

Од придева Βορβοῶδης, са завршетком -ῶδης који речима у којима се налази даје значење ‘сличан, налик на’, по свемо судећи је изведено и име утврђења које налазимо код Прокопија у нешто измењеном гласовном лику Βουρβοῶδην, што је и разумљиво будући да се ради о каснијем периоду развоја грчког језика, VI век н. е, са променом ο > ου извршеном већ у VI веку н. е и са изостављањем другога ρ било путем дисимилације, било омашком при записивању. Име се налази у грчком акузативу једнине. По мишљењу Радослава Катичића име је грчког порекла.⁹²⁴

Академијата”. ; *Македонија во делата на странските патописци 1875-1878*, Скопје, 2001, 156, Патопиот на Џејмс Бејкер од јануари 1877 година: “Во близината на подножјето на западните планини се простира широк појас на џунгла од околу дваесет милји која, овде-онде е испрекинатасо обработена земја и со пасишта, но остатокот од рамнинатае речиси без дрвја и има пуст изглед , се до близината на полињата. На северната страна има огромно блато долго дваесет милји и широко десет милји, чие средиште е езеро чија големина се менува, според сезоната. Овие блата, во старо време, се викале Борборос, а езерото давало риба наречена *хромис* која била особено голема лете. . . . . Реката Карасмак се губи во блатото, а потоа истекува на југ и се влева во Вардар, во близина на морето; . . . . До ова блато се наоѓал античкиот град Пела на кој му придаде важност Филип, кој таму ја поставил својата кралска резиденција.”

⁹²³ И Микулчиќ, *Средновековни градови и тврдини во Македонија*, Макропроект Историја на културата во Македонија, книга 5, Скопје 1996, 255-257. ; Mikulcic, Ivan. – *Spätantike und frühbyzantinische Befestigungen in Nordmakedonien : Städte – Vici – Refugien – Kastelle.* – München : Beck, 2002, 288; у даљем тексту: Mikulcic, *Spätantike und frühbyzantinische Befestigungen.*

⁹²⁴ Упореди и: Katicic, *Ancient languages*, 114.

Према Фриску s. v. βόρβωρος, m., ‘Schlamm, Kot’, βορβορώδης, ‘voll Schlamm, schmutzig’, та именице је образована путем редупликације и могла би бити ономатопејског постања. У случају да се ради о наслеђеној праие. речи, могућа је веза са руском и општословенском речју *бара*, илирским *Metu-barbis* (име острва) и др. Ако се грчко β своди на праие. *b*, ономатопејско прекло је вероватно, јер је тај глас у индоевропском био мање више ограничен на ономатопеје. Друга је могућност да је β од лабиовелара и са њом рачуна следећа етимологија: веза са јерменским *kork* ‘прљавштина’ претпостављала би индоевропски праоблик **g^worg^w(or)os*.⁹²⁵ Чини се да је ово становиште прихватљивије. Према Шантрелу реч нема утврђене етимологије.⁹²⁶

Βάβας

Прокопије: Помиње овај топоним у *De aedificiis*, у каталогу утврђења у Македонији.

.....

Βορβορώδην

Βάβας

Κρυνίανα

.....

Топоним под именом Βάβας помиње се једино код Прокопија у каталогу утврђења у Македонији, а није забележен код других античких, позноантичких или средњовековних аутора. Истом графицијом Βάβας код Прокопија је у његовом другом делу *О ратовима* забележено и једно лично име - име једног војног заповедника који је ратовао под командом генерала Безаса у персијским ратовима које је водио Јустинијан. У извору је забележено да је *он по свом пореклу из Тракије*.⁹²⁷

⁹²⁵ Frisk, *GEW I*, 252. Упореди и: Н. Petersson, *Zwei sprachliche Aufsätze zur etymologischen und semasiologischen Forschung*, 60.

⁹²⁶ Chantraine, *Dictionnaire*, 185. (Хипотезе: Bugge, *KZ* 32, 1893, 12; Krahe, *Beitr. Namenforsch.* 6, 1955, 105).

⁹²⁷ Procopius. *De bellis*, VIII, 9, 5: “οὐ δὴ καὶ Βενίλος, ὁ Βούζου ἀδελφός, ξὺν στρατῶ ἤδη σταλεῖς ἔτυχε καὶ Ὀδόναχος τε καὶ ὁ Βάβας ἐκ Θράκης καὶ Οὐλίγαγος Ἴερούλος γένος.” Исто име се помиње и у: VIII, 13, 8; VIII, 14, 14; VIII, 14, 22.

Будући да смо видели да нам писани извори нису од велике користи, у прилог идентификацији овог Прокопијевог утврђења може нам послужити нумизматички материјал који се од 1969 године налази у Народном музеју у Прилепу. Наиме, ради се о налазу који чини 51 рановизантијски бронзани фолис и полуфолис. Од посебног значаја за нас је место на коме су нађене ове монете, у подножју стене која се зове Баба, на истоименом брду које се налази на око 5 км. североисточно од Прилепа.⁹²⁸ Брдо Баба, према речима македонског археолога Кепеског, има доминантни, а тиме и стратешки положај у односу на прегледност превоја Плетвар, као и прилазног дела пута који води од превоја Дервен према Прилепу. Такође је потврђено да се у подножју стене Баба, тачније са њене североисточне стране, налази мали плато на коме су и данас видљиви делови зидина од ломљеног камена, као и делови одбрамбеног бедема, постављеног са западне и крајње источне стране ове стене. Ови подаци недвојбено указују на постојање војног објекта на овом месту, са сталном војном посадом и стражарницом постављеном на самој стени. Према габариту остатака зидина Кепески претпоставља да се радило о сталној посади од неколико стотина војника и да је она била активна у периоду од средине па све до краја VI века. Према каталошким подацима, пронађене монете датирају се у раздобље од 562/3 до 584/5 године, што значи да је остава била сакривена у земљи најкасније 585. године. Кепески претпоставља да је овај фортификацијски објекат био део велике одбрамбене мреже војних утврђења која су подигнута у време владавине Јустинијана, у највећој мери због налаза монета из Јустинијановог периода на овом месту.⁹²⁹

Јован Ковачевић је први истраживач који је, углавном на темељу археолошког и нумизматичког материјала који је објавио Кепески у поменутом чланку, предложио идентификацију утврђења код стене под именом Баба код Прилепа са Прокопијевим утврђењем Βάβας.⁹³⁰ Прихватајући као вероватно раније датирање Прокопијевог списка *De aedificiis*, он подизање ове тврђаве смешта у раздобље између 532 и 545 године. Осим тога, Ковачевић је на основу стања у којем се налазе монете пронађене у остави претпоставио да је ово утврђење разрушено крајем VI и почетком VII века.

---

⁹²⁸ Костадин Кепески, „Рановизантиска остава на бронзени монети од местото Баба кај Прилеп“ *Macedoniae Acta Archeologica*, 3, Археолошко друштво на СР Македонија Прилеп 1977, 181-192, 181.

⁹²⁹ Упореди и Κωνσταντακοπουлу, *Ιστορική γεωγραφία τῆς Μακεδονίας*, 235.

⁹³⁰ Ј. Ковачевић, „Βάβας“, *Зборник посветен на Бошко Бабић*, Прилеп, 1986, 119-121, 119. ; Ову идентификацију прихвата као вероватну и К. Ациевски, *Πελαγονија во средниот век (од доаѓањето на Словените до паѓањето под турска власт)*, ИНИ, 1994, 15.

Сматрамо да је идентификација Прокопијевог топонима Βάβας са поменутиим локалитетом *Баба* код Прилепа коју је предложио Ковачевић врло вероватна, пре свега због неспорних материјалних доказа. Истовремено напомињемо да је његово лингвистичко објашњење за ову идентификацију проблематично. Наиме, он у истом чланку излаже своје мишљење да су словенски Верзити, које при том неосновано поистовећује са Брсјацима⁹³¹ који су насељавали троугао Велес-Прилеп-Битола, сасвим сигурно име утврђења *Бабас* (Βάβας) заменили познатим словенским топонимом *Баба*, који је употребљаван за означавање планинских врхова, чука, стена и самих планина.⁹³² Подупирући своје становиште мишљењем Константина Јиречека да су Словени имали обичај да неразумљиве називе географских појмова замењују сличним по звучности словенским називима, поистовећује име Прокопијево тврђаве Βάβας са познатим словенским називом *Баба*.

Према нашем мишљењу идентификација Прокопијевог утврђења Βάβας са именом *Баба* није спорна. Наиме, познати су и други примери да се име *Баба* давало планинама, узвишењима, брдима и сл.⁹³³ У овом случају је нејасна етимологија топонима који се налази у Прокопијевом списку. Владимир Георгиев име овог Прокопијевог утврђења (пored вероватних које такође бележи) наводи као један од *сигурних примера имена словенског порекла код овог аутора* и веже га за корен *bābā*: Βάβας = *VABA*, нбуг. *баба*.⁹³⁴ Сматрамо да је етимологија овог утврђења везана за предсловенску традицију и да је треба тражити у предгрчком супстрату у основи **baba* ‘камен, стена, литица’. Према мишљењу Наде Проеве, Македонија представља посебно ономастичко подручје са становништвом у чијој је етногенези бригијски супстрат играо главну улогу.⁹³⁵ Имамо више разлога да верујемо да је и топоним *Бабас* једно од имена која се могу назвати епихорским. Топоним се према идентификацији на терену налази у Пелагонији, западно од реке Аксиј где су према Тукидидовом сведочанству били настањени Бриги на европском тлу. Лично име војног команданта Βάβας које се такође помиње код Прокопија није епиграфски посведочено у Македонији, а аутор о њему

⁹³¹ Тезу којом се Верзити изједначавају са Брсјацима одбацио је и Б. Конески, „Берзити-Брсјаци“, *Прилози на МАНУ*, Одделение за лингвистички и литературни науки, XIV/1, Скопје, 1989.

⁹³² Ј. Ковачевић, Βάβας, 120.

⁹³³ Упореди и М. Бјелетић, Ј. Влајић-Поповић, М. Вучковић, М. Ђокић, А. Лома, С. Петровић, *Етимолошки речник српског језика 2, Ба-Бд*, под одредницом *Баба*, 27.

⁹³⁴ В. Георгиев, Най-старите славянски имена, 323.

⁹³⁵ Н. Проева, „Епихорски имиња во Горна Македонија“, *Јазичите на почвата во Македонија*, МАНУ, 1996, 93; у даљем тексту: Проева, Епихорски имиња.

каже да је био из Тракије, али ова констатација не значи да је он био етнички Трачанин. Аркрајт каже да тешко може бити сумње да је лично име Βούβας као и Βάβας једно од имена која су заједничка Фрижанима и Трачанима.⁹³⁶ Уважавамо мишљење Фануле Папазоглу да данас лингвисти све већом сигурношћу утврђују да се пеонски и фригијски/бригијски језици морају одвојити од трачког као посебни индоевропски језици, што потврђује и овај пример.⁹³⁷ Милан Будимир у свом веома познатом спису *Са балканских источника* говорећи о проблему бабуна спомиње и култ Бабе, главног божанства плодности код старобалканских и староанадолских Брига,⁹³⁸ Он сматра да је основа Баба веома раширен антропоним теофорског порекла код старих Брига, одакле је прешао и у грчки као назив мушких и женских особа.⁹³⁹ Будимир сматра да реч потиче од култног термина из индоевропске епохе који је гласио *baba. Поред тога, имена као *Babyllos* и *Babylon*, са неспорном основом *Bab-* посведочена су на територији Македоније, у селу Раштани (код Велеса), односно у Еордаји.⁹⁴⁰ Имена са истим кореном су честа и у Фригији, Лакаонији и другим деловима Мале Азије. Осим тога, на територији Јерменије је посведочен неидентификовани топоним *Baba*.⁹⁴¹ Аналогije топонима као и личних имена на територији Македоније са онима у Малој Азији несумњиво доказују да су они по свом пореклу веома стари, односно упућују на њихово заједничко бригијско/ фригијско порекло.⁹⁴²

⁹³⁶ Arkwright, *Lycian and Phrygian names*, 58.

⁹³⁷ Папазоглу, *Етничка структура*, 134. У истом чланку Папазоглу указује на сложеност односа читавог низа епихорских имена у Македонији с трачким именима због традиционалног третирања “трако-фригијског” простора као јединственог језичког подручја.

⁹³⁸ М. Будимир, *Са балканских источника*, СКЗ, Београд, 1969, 144.

⁹³⁹ Овome можемо надовезати и мишљење антрополога Катје Хробат у њеној анализи антропоморфних мегалита и топонима под именом Баба. HROBAT, Katja. „Stones called Baba as a continuous symbol of the female divine principle : folklore, mythology and archaeology“. V: *Abstracts book*. Valletta: University of Malta, 2008, 131. “It is interesting to note that Babas are frequently positioned in the immediate vicinity of archaeological settlements, from prehistory onwards. Despite the fact that the tradition about Babas has a strong presence in the Slavic world, Babas —as anthropomorphic monoliths— are often found at those places which bear traces of even older traditions. Even the very stories about Babas can be linked with pre-Slavic traditions, among others Greek and Egyptian traditions also.”

⁹⁴⁰ Ριζάκης -Τουράτζογλου, *ΕΑΜ*, 136. ; Б. Јосифовска, „Неколку неиздадени грчки и латински натписи од македонија“, *ЖА* III, т. I-II, 1953, 222-244. Види и: Проева, *Епихорски имиња*, 90.

⁹⁴¹ *Barrington Atlas, Map 89 Armenia*, 1282. К. . Miller, *Itineraria Romana*, Stuttgart 1916, 771; L. Dilleman, *Haute Mésopotamie orientale et pays adjacentes. Contribution à la géographie historique de la région, du Ve s. avant l'ère chrétienne au VIe s. de cette ère*, ВАН, Paris 1962, 137, 141.

⁹⁴² Упореди и Проева, *Епихорски имиња*, 89.

Дакле, у конкретном примеру Прокопијевог утврђења ради се о старој, прегрчкој основи (епихорском имену) са наставком -ας, који је уобичајен у каснијем развоју грчког језика у номинативу једнине.

Κρυίανα

Прокопије: Помиње ово утврђење у делу *De aedificiis*, у списку о Македонији.

.....

Βάβας

Κρυίανα

Πέλεκον

.....

Топоним под именом **Κρυίανα** није поменут код других античких аутора. У познатом лексикону личних имена Папе-Бенселера по питању имена овог Прокопијевог утврђења у списку о Македонији упућују нас на једну другу одредницу, а то је **Κυρίανα**, без посебног објашњења.⁹⁴³ Ово име женскога рода потврђено је и на натпису.⁹⁴⁴

Сматрамо да је име овог, према нашем мишљењу, хидрографског апелатива најприродније довести у везу са именицом **κρούνος**, -ου, **ό** са значењем 'извор, фонтана, поплава, (водна) струја', која се и сама јавља као име места у старијим изворима у множинском облику **Κρουνοί**⁹⁴⁵ или у сложеним именима **Ἐννεάκρουνος**,⁹⁴⁶ **Δωδεκάκρουνος**.⁹⁴⁷ Тумачења Хесихијеве глосе: **κρουνοί**· ρεῖθρα, ὄχετοί, ὑδάτων ἐκβολαί 'потоци (корита реке), прокопи, утоке вода (понорнице)'⁹⁴⁸ још више су нас убедили да у основи **κρούνος** тражимо порекло имена Прокопијевог утврђења **Κρυίανα**.

Шантрен сматра да се **κρούνος** може заснивати на ие. **krosno*, док је истовремено врло вероватно **κρήνη** извести из основе **krsna*, иако Лобек предлаже потпуно различито објашњење, које искључује блискост са **κρυνός** и предлаже

⁹⁴³ Папе-Бенселер, *Wörterbuch*, 745.

⁹⁴⁴ Inscr. 8, 4441.

⁹⁴⁵ Stephanus, *Ethnica*, Διονύσου πόλις, ἐν τῷ Πόντῳ, ἢ πρότερον **Κρουνοί**

ἀπὸ τῆς τῶν ὑδάτων καταρροῆς. ; Scymnus Geogr., Pseudo, *Ad Nicomedem regem*, vv. , 760.

⁹⁴⁶ Pseudo - Zonaras Lexicogr. *Lexicon*, "Iohannis Zonarae lexicon ex tribus codicibus manuscriptis, 2 vols. ", Ed. Tittmann, J. A. H. Leipzig: Crusius, 1808, Repr. 1967. Alphabetic letter delta, 588, 8

⁹⁴⁷ Pseudo - Zonaras Lexicogr. *Lexicon*, Alphabetic letter epsilon, page 723, line 1.

⁹⁴⁸ Hesychius, *Lexicon*. , k 4223, 1.

семантичко приближавање основи κάρα, са значењем ‘глава’ позивајући се на Хесихијеву глосу: κρανα· κεφαλή и латински израз *caput fontis*.

Име Прокопијевог утврђења можда се може везати за име топонима Κρήνη (Krini) који је забележен у попису архајских и класичних градова у делу неидентификованих насеља на Халкидику где су пронађени гробови из класичног и покласичног периода.⁹⁴⁹

Πέλεκον

Прокопије: Помиње ово утврђење у делу *De aedificiis*, у списку о Македонији.

.....

Κρυνίανα

Πέλεκον

Λάγης

Утврђење под именом Пелекон је забележено једино код Прокопија у списку о Македонији. Будући да се не помиње у другим античким изворима, бар не под овим именом, веома је тешко утврдити његов положај на терену. Истраживач Керамопулос, на основу археолошких налаза, сматра да се утврђење Пелекон може поистоветити са месташцем Петра (Πέτραι), данашње Πέτρες које се налази на левој обали истоименог језера (Λίμνη Πέτρον) у данашњој Северној Грчкој.⁹⁵⁰ Према мишљењу Керамопулоса на овом месту које има стратешки положај будући да у непосредној близини пролази римски пут Via Egnatia пронађени су остаци одбрамбених бедема, чији је горњи слој, по свему судећи, највероватније из Јустинијановог периода.⁹⁵¹

Поред овог становишта, постоји још једна могућа идентификација топонима на терену. Наиме, постоји мишљење да се можда ради о планинском селу (на висини од 760 м) Пелеканос (чије је старије име Пелка) у дањашној префектури Кожани (47 км северозападно од истоименог главног града префектуре).

Независно од идентификације на терену нашу пажњу свакако привлачи значење/порекло имена утврђења Πέλεκον. Истраживач Колокотронис, који се додуше

---

⁹⁴⁹ Hansen-Nielsen, *An inventory of archaic and classical poleis*, 816.

⁹⁵⁰ Α.Δ. Κεραμοπουλλος, „Ερευναί ἐν Δυτικῇ Μακεδονίᾳ”, *ΠΑΕ*, 1938, 54-60.

⁹⁵¹ Упореди и : TIR s. v. Petrai, 100. ; V. Kravari, *Villes et villages de Macedoine occidentale*, Realites Byzantines, Paris, 1989, s. v. Petra, 314-15.

није детаљније бавио анализом имена, сматра да је новије име Пелка, које се, према његовом мишљењу налази у близини Касторије (данашњег Костура) заправо искварени облик (коруптела) имена Пέλεκον, којег помиње Прокопије у свом списку о Македонији. Поред тога аутор напомиње да ова чињеница и овај пример само доказују да је покушај проналажења словенског порекла речи и код других Прокопијевих утврђења потпуно неприхватљив. На примеру имена овог топонима слажемо се са Колокотронисом. Сматрамо да се порекло имена утврђења треба тражити у догрчкој именици источног порекла πέλεκον, -ου, τὸ или (ος, οῦ, ὀ), са значењем ‘дршка секире’. Ова именица је изведена од основе πέλεκυς, -εως, ὀ, ‘секира, брадва за тесање или убијање жртвених животиња, бојна секира’, која је именица υ-основе из треће деклинације. Дуго је реч била сматрана индоевропском.⁹⁵² Ипак, вероватније је да реч води порекло из неке неиндоевропске основе.⁹⁵³ Именица је повезана са скр. *paraśu*, акк. *pilaku*, сум. *balag*. С обзиром на подударност гр. πέλεκυς са староиндијским *paraśu-*, реч је праиндоевропска, а у праиндоевропском може бити позјмљеница.

Идентификација на терену и поред велике вероватноће да се налази код места Пелка, у близини данашњег Костура, је засад непотврђена.

У Македонији нису непознати топоними који свезани за апелатив всекираг, на пример: *Секирани*, село северозападно од Битоља, *Секирник*, источно од Струмице, *Секирци* северозападно од Прилепа.

Κραταία

Прокопије: Помиње ово утврђење у делу “De aedificiis”, у списку о Македонији.

.....

Λάγης

Κραταία

Φασκία

.....

У Прокопијевом списку о Македонији забележено је утврђење под именом Κραταία. Овај топоним нисмо срели у изворима, иако податак у лексикону Суда

⁹⁵² Frisk, *GEW*, 497.

⁹⁵³ Chantraine, *Dictionnaire*, 875.

потврђује да је варијанта овог имена Кратеија име града,⁹⁵⁴ док се у списковима учесника екуменских сабора налазе и епископи Епифаниј и Аврамиј из Кратије.⁹⁵⁵

По питању порекла имена овог утврђења остаје отворена могућност да оно буде везано за лично име, у датом случају Κρατεύας које је свакако семантички везано за грчку именицу κράτος и придев κραταίος. Према класификацији личних имена Фануле Папазоглу, ово име, иако претставља јасан пример имена грчког порекла, ипак до краја остаје типично за Македонце и Македонију.⁹⁵⁶ Познато је да ово име Κρατεύας носи један од стратега дијадоха Касандра.⁹⁵⁷ Ипак, сматрамо да немамо довољно уверљивих података да је име утврђења везано за ово лично име.

Са друге стране је јасно да се у Прокопијевом списку ради о мањем или већем утврђењу, чије је име сасвим прикладно етимолошки везано за иманицу κράτος, τὸ, ‘снага, сила, моћ, власт’, односно за придев који је изведен од ове именице κραταίος, ἄ, ὄν, ‘чврст, јак, моћан’. Са њима је у вези и глагол κραταίω (ᾠ), са значењем ‘утврђујем, чиним јачим’.

Неспорно је да значење имена произлази из широког и сложеног семантичког поља које обухвата грчка именица κράτος. Прихватајући Бенвенистово разматрање сложене етимологије именице, сматрамо да име нашег утврђења Κραταία, треба везати за вдругу подгрупу која проистиче из физичког појма тврдоћег: κρατύς, κρατύνω, ‘чинити тврдим’,⁹⁵⁸ κραταί, ‘тврдо’. Грчком придеву одговара и готски придев *хардус*, а оба потичу од праиндоевропског корена *кар̥иу-* или **кри̥у-* м. са значењем дчврст, тврде које одражава физичко својство ‘тврдоће’.⁹⁵⁹ Потврду за овакво тумачење налазимо у Хесихијевој глоси *κραταῖᾱς· ἰσχυρᾱς (Sir.46,5) AS. Придев ἰσχυρός, -ά, -όν, са основним значењем ‘снажан, моћан, јак’, и посебно другим значењем дчврст, отпоране који се нарочито односи на карактеристике места/топонима најближе описује

---

⁹⁵⁴ Suda, *Lexicon*: Κράτεια· ὄνομα πόλεως.

⁹⁵⁵ Concilia Oecumenica, Synodus Constantinopolitana et Hierosolymnitana anno 536: “Αβράμιος ἐλέει θεοῦ ἐπίσκοπος τῆς κατὰ **Κρατῖαν** ἀγίας τοῦ θεοῦ ἐκκλησίας ὀρίσας ὑπέγραψα:...”

Concilia Oecumenica, Concilium universale Ephesenum anno 431: “Ἐπιφάνιος ἐπίσκοπος **Κρατίας** ὑπέγραψα ἀποφηνάμενος ἅμα τῇ ἀγίαι συνόδῳ.”

⁹⁵⁶ Папазоглу, Етничка структура, 75.

⁹⁵⁷ Diodorus Siculus, Bibliotheca historica, IXI, 50, 7. 51.

⁹⁵⁸ Овакво значење потврђују употребе код: Thucydides. Hstoriae, I, 69; IV, 2, 4; Plutarchus, Demosthenes. 33; Dion Cassius, Historiae Romanae, 73, 16.

⁹⁵⁹ Опширније види: Е. Бенвенист, *Речник индоевропских установа*, Сремски Карловци Нови Сад 2002, 295-303.

значење имена Прокопијевог утврђења: τὰ ἰσχυρὰ - ‘места која се налазе на снажној позицији, утврђена места, бедеми’.⁹⁶⁰

Φασκίαι

Прокопије: Помиње овај топоним једино у *De aedificiis*, у каталогу утврђења у Македонији.

.....

Κραταία,

Φασκίαι,

Πλακιδιανά,

.....

Насупрот великом броју утврђења чија се имена налазе или у акузативу или у аблативу, Прокопијево Φασκίαι је једно од оних ређих имена места у списковима утврђења која се граматички налазе у номинативу множине α- деклинације. У истом списку утврђења у Македонији у овом падежу налазе се још и имена Λιμνααί и Σίκλαι. И у другим списковима утврђења IV књиге примери са овим падежним завршетком су релативно ретки: у Новом Епиру Πισκιναί, Ἀντίπαυραι, Κιλικάι, у Старом Епиру Χίμαιραι, у области Кавеца: Κοῦναι, Βάλβαι, Ἰουλιόβαλλαι и области Европа: Λυδικαί и Ἐλαῖαι.

Сматрамо да се име Прокопијевог утврђења Φασκίαι може протумачити именицом женског рода φασκία, која је у грчком језику настала под утицајем именице латинског порекла *fascia*, -ae, f. са основним значењем ‘завој, трака’ и осталим значењима ‘појас, као и трака која се веже око главе’, најчешће као ознака власти, т. ј. ‘дијадема’.⁹⁶¹ Сличан обим значења потврђује нам и велики лексикон грчког језика према коме ова реч која је углавном карактеристична за познији развој претставља

---

⁹⁶⁰ Bailly, Dict. , s. v. ἰσχυρός, 985.

⁹⁶¹ Реч *fascia* са основним значењем, ‘трака’ у латинским изворима се јавља са више значења: *трака која се носила око главе као знак краљевског достојанства* (Sueton. Jul. 79); (*fascia pectoralis*), *трака коју су носиле жене преко груди* (Ovid, De Art. Amat. iii. 622; Propert. IV. 10. 49; , Mart. XIV. 134); *трака која се носила око ногу и стопала, већином од жена* (Hor. Sat. II. 3. 255; Val. Max. VI. 2 §7; Grat. Syneg. 338; Cic. de Harusp. Resp. 21).

синоним терминима ζώνη и ταινία.⁹⁶² Иако је заиста тешко пронаћи семантичку мотивацију за именовање Φασκία нарочито кад је у питању једно утврђење, синоним ζώνη је ипак топономастички потврђен у грчким изворима. Херодот га помиње као самотрачки град на обали Егејског мора, у области коју су некад насељавали Киконци.⁹⁶³ Помињу га и други антички извори као што су Скилак,⁹⁶⁴ Хекатај,⁹⁶⁵ Стефан Бизантинац,⁹⁶⁶ Мела.⁹⁶⁷

Према мишљењу Петра Скока, који је помно истраживао балкански латинитет, консонатске групе *ci/ti* се одржавају као позајмљене речи (позајмице) у грчком из латинског. При том он наводи као најтипичнији управо пример грчке речи φασκία, која води порекло од латинског *fascia* и Прокопијев топоним Φασκία.⁹⁶⁸ У једном другом свом чланку Скок помиње ову реч у другом контексту. Наиме, наводи овај пример као сведочанство које потврђује да је грчки језик извршио са своје стране такође велики утицај на развој балканског латинитета из којег су поникли не само румунски и далматоромански, него и латинске позајмљенице у албанском, делимично у византијском и модерном грчком језику, као и у словенском језику на Балкану.⁹⁶⁹ Он указује на то да латински деминутив *fasciola* од *fascia* (која у грчком даје φασκία) се налази у романском: *fașioara*- ‘трака’, путем правилне промене *sci* > *ș*, исто као и у *fascia* > *fașe* ‘пелена’, док је у трансформацији коју је претрпела реч *poculica* ‘женска капа’ и alb. *fk’oie*, консонант *s* који је био део групе *sci* потпуно нестао, како мисли Скок, под утицајем једне друге речи, а то је грчка реч из византијског периода φακίόλιον са значењем ‘турбан’, φακίόλης ‘пешкир’, као и Хесихијева реч φακίόλια.⁹⁷⁰ При том, нестанак консонанта је вероватно последица утицаја грчке речи φάκελος - ‘сноп, свежањ, завеса’, која се одразила у неколико балканских језика. Та појава, која се не може објаснити посредством латинског језика, јасно показује утицај грчког који се из византијског средишта проширио ка северу полуострва тако да је извршио утицај на онај тамошњи варијетет латинског из којег потичу румунска и албанска реч.

⁹⁶² Δημετρακου, *Μεγα λεξικου*, s. v. φασκία, Πολυδ. 2, 166: “τὴν ζώνην ἣν Ῥωμαῖοι φασκίαν καλοῦσι”; Σχόλ. Ἄριστφ. Πλ. 588: “ταῖνία κοινότερον δὲ εἶπεῖν φασκία”

⁹⁶³ Herodotus, *Historiae*, VII, 59, 11.

⁹⁶⁴ Scylax, *Periplus*, 67, 12.

⁹⁶⁵ Hecataeus, *Fragmenta*, 161, 1.

⁹⁶⁶ Stephanus, *Ethnica*, 298, 8.

⁹⁶⁷ Mela, *De Chorographia*, II, 28, 4.

⁹⁶⁸ P Skok, De l’importance des listes toponomastiques, 52.

⁹⁶⁹ P. Skok, Byzance comme centre d’irradiation pour les mots latins des langues Balkaniques, 372.

⁹⁷⁰ Hesychius, *Lexicon*: “σιμικίθια· φακίόλια, ζωνάρια, ὠράρια τῶν ἱερέων”;

Латинска реч *fascia* највероватније се може повезати са индоевропским кореном **bhasko* и сродна је са староирском *basc* ‘огрлица’,⁹⁷¹ као и са Хесихијевом глосом βάσκιος δεσμᾶι φρυγανῶν. У овом контексту везивање уз Хесихијеву глосу би могло бити занимљиво из разлога што би глоса могла по свом пореклу бити старомакедонска (стмак. β = гр. φ, лат. *f*): βάσκιος (*fascēs*) < **bhasko*.

Πλακιδιανᾶ

Прокопије: Помиње овај топоним једино у *De aedificiis*, у каталогу утврђења у Македонији.

.....

Φασκία,

Πλακιδιανᾶ

‘Υγέα,

.....

Према мишљењу Веселина Бешевлиева име овог Прокопијевог утврђења је по свом пореклу латинско. Убраја га у групу имена тврђава која се завршавају карактеристичним латинским завршетком - *iana* односно - *ianon*, а чија је основа придев изведен од личног имена, у овом случају *Placidius*.⁹⁷² Ово име је епиграфски посведочено у Хиспанији.⁹⁷³

Сматрамо да су у основи овог имена утврђења латинска имена *Placidus*, *m.* или *Placidia*, *f.* забележена у периоду познијег развоја римске империје, т. ј. у развијеном латинитету. Везана су за глагол *placeo* ‘допада ми се, пријатно ми је. Придев *placidus* одликује се значењем ‘раван, гладак, мек, нежан, милозлив, пријатан, мирољубив’. И

---

⁹⁷¹ Michiel de Vaan, *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*, Leiden / Boston 2008, 203.

⁹⁷² Beševliev, *Zur Deutung der Kastelnamen*, 49.

⁹⁷³ Late antique Latin, ICERV2, doc. 332/558, A, 5.

мушка и женска варијанта имена је посведочена код античких извора.⁹⁷⁴ Имена су такође посведочена и епиграфски.⁹⁷⁵

Артур Еванс сматра да су бројне тврђаве из IV, V и VI века добиле своје име у знак сећања и поштовања према великим императорима и њиховим супругама: *Constantiana, Ioustiniana, Pulchra Theodora, Placidiana*, па сходно томе и ово утврђење које је поменуто код Прокопија.⁹⁷⁶ Не би могли са великом сигурношћу потврдити по којој особи би ово утврђење било названо. Могуће је да је добило име по Теодосијевој ћерки Гали Плацидији, која је и сама једно време владала као регент и коју Прокопије помиње у свом другом делу *О ратовима*.⁹⁷⁷ Фанула Папазоглу износи мишљење да је одређени број ових кастела подигнут на великим имањима, при чему се позива на мишљење Пача који тврђаве Кандиду, Принијану и Плакидијану убраја међу именима вила италских великопоседника.⁹⁷⁸ Идентификација на терену засад је непозната.

Ὑγέα

Прокопије: Помиње ово утврђење у делу *De aedificiis*, у списку о Македонији.

.....

Πλακιδίανα

Ὑγέα

Λιμνααί

.....

Старији антички извори нису забележили овај топоним. Највероватније се ради о речи грчког порекла, т. ј. о придеву ὑγιής са основним значењем ‘снажан, здрав, жив, пргав, у добром стању’, а поред основног има и значења: ‘цео, неповређен, добар, частан, разуман, лековит’. Од придева је изведена и апстрактна именица чији је

⁹⁷⁴ Ioulius **Placidus**, трибун кохорте у војсци Веспасијана: Tacitus, *Historiae*, III, 85; Cassius, Dio, XV, 20; Suetonius, *Vittel.* 16; **Placidia** (Πλακιδία), ћерка Теодосија I. (390/388?-450): Sozomenus, *Historia ecclesiastica*, ix, 16, 2; Chronicon Paschale, 563, 16; Theophanes, *Chronographia*, 65; Ioannes Malala, *Chronographia*, 356, 16; 366, 7; 368, 3; 374, 8. ; **Placidia**, ћерка Валентијана III, (441/2- после 480)-Malch, frag. 13.

⁹⁷⁵ Late Antique Latin, Diehl, *Inscr. Lat. Chr. Vet. I-II [ILCV]* doc. 19, 2; doc. 20, b, 4; doc. 20, e, 3; doc. 20 e 5; doc. 223, 2; doc. 307, 5; doc. 1792; doc. 1948, b/c, 5; etc.

⁹⁷⁶ A. Evans, Sir Arthur Evans, Bejtulah Destani, *Ancient Illyria: an archeological exploration*, rep. London, 2007, 339.

⁹⁷⁷ Procopius, *De bellis*, III, iii, 4, 10, 16 ect. .

⁹⁷⁸ C. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa* V, 1, Wien 1932, 156.

првобитни облик према *Etymologicum magnum* ὑγεία, а путем скраћивања вокала долази се до облика који је чешће употребљаван у познијем периоду, а то је ὑγεία са значењем ‘здравље (телесно и душевно), оздрављење’.⁹⁷⁹ Контракција $\epsilon\iota > \upsilon > \iota$ је позната и присутна у грчкој којни (ταμεῖον, est). Реч поред тога означава име богиње здравља у грчкој митологији - Хигија (Ἥγεια), а често је забележена и као епитет Атене Паладе. На натписима се среће и као лично име.

Грчки придев ὑγιής води порекло од индоевропског корена *su - g^hie-s Ђ “имати добар живот” са флексијом према s- основама (*su- “потпун, добар” и глагол ζῆν- “живети”). Ова је етимологија привлачна и, може се рећи, генерално прихваћена, али је неки истраживачи као Зилер, ипак сматрају проблематичном.⁹⁸⁰

Нову етимологију у вези са лат. *iugis* „који стално тече, непресушан“ предложио је Мајкл Вајс.⁹⁸¹

Λιμνααῖ

Прокопије: Помиње ово утврђење у делу *De aedificiis*, у списку о Македонији.

.....

Ἥγεία

Λιμνααῖ⁹⁸²

Ὀπτιον

.....

Према мишљењу Анри- Перенове, утврђење под именом Лимнаи које се налази у Прокопијевом списку о Македонији је највероватније идентично са старим местом Лимнаион које се налазило недалеко од ушћа реке Памис у Пенеј, на веома мочварном тлу.⁹⁸³ У старијим изворима овај топоним је поменут само код Ливија, тамо где описује догађаје из времена рата против Антиоха III, у другом веку пре Христа.⁹⁸⁴ Према овом

⁹⁷⁹ *Etym. Magn.* 774, 33: “Ὡσπερ δὲ παρὰ τὸ εὐσεβῆς εὐσέβεια, οὕτω καὶ παρὰ τὸ ὑγιής γίνεται ὑγεία· καὶ κατὰ κράσιν, ὑγεία, ὡσπερ τὰ Ἀπολλωνίεια, τὰ Ἀπολλώνεια.”

⁹⁸⁰ Sihler A. L. , *New comparative Grammar of Greek and Latin*, New York Oxford, Oxford University Press 1995, 162. Зилер нарочито сматра као проблематично то што је υ пре него $\epsilon\iota$ резултат за оне које сматрају да иницијални ларингали постају протетски вокал у грчком језику.

⁹⁸¹ Michael Weiss, *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft* 55/1994, 131–156.

⁹⁸² λιμνααῖ V.

⁹⁸³ Henry -Perrin, *Procopé de de Césarée les Édifices Livre IV*, 185.

⁹⁸⁴ Livius, *Ab urbe condita* , XXXVI, 13, 9: “quibus ille satis ferociter respondit uel Romanis uel Thessalis se crediturum fuisse, in Philippi se potestatem commissurum non esse. postquam apparuit ui agendum, quia

сведочанству, Лимнаион се налазио у близини Пелинаиона, северно од унутрашње тесалске равнице. Тачно место Лимнаиона није потпуно прецизно утврђено, али се према мишљењу истраживача и сведочанствима путописаца из познијих времена највероватније налазио на једном усамљеном стеновитом брду под именом Петромагула (данашње Стронгиловуни), око 2 км. северо-западно од места Кортики (данашње Метаморфосис).⁹⁸⁵ То значи да у овом случају имамо још један пример топонима који Прокопије наводи у списку за Македонију, а који се заправо налазио у Тесалији. Претпоставља се да је то место само повремено служило као збег у време рата или као уточиште од поплава, будући да је околно тло јако мочварно. На терену нису пронађене монете нити натписи. Видљив је двоструки бедем који окружује акропољу, а на северној страни налазе се и кула и један нижи бедем од тесаног камена.⁹⁸⁶ По свему судећи, ово утврђење је у византијском периоду било саставни део једног већег одбрамбеног система тврђава које су штитиле долину реке Пенеј, заједно са другим утврђеним местима: Влохос, Клокотос и Грицанон.⁹⁸⁷ У јужном делу утврђења налазе се остаци византијске цркве.⁹⁸⁸

---

uidebatur et **Limnaeum** eodem tempore oppugnari posse, regem ad **Limnaeum** ire placuit, Baebius restitit ad Pellinaeum oppugnandum. ”

Id. XXXVI, 14, 1:

“Per eos forte dies M'. Acilius consul cum uiginti milibus peditum, duobus milibus equitum, quindecim elephantis mari traiecto pedestris copias Larisam ducere tribunos militum iussit; ipse cum equitatu Limnaeum ad Philippum uenit. ”

⁹⁸⁵ *TIB I*, 193; *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*, ed. by Richard Stillwell, Princeton, 1976; Stählin, *Das hellenische Thessalien*, 83f. ;

⁹⁸⁶ C. D. Edmonds in *BSA* 5, 1898-99 22M према *TIB I, Hellas und Thessalia*;

⁹⁸⁷ Philippson-Kirsten I 293, 61f. ; Упореди и: , Ch. Wordsworth, *Greece*, Oxford, 1853, 286: “Passing along the left bank of the Peneus, and leaving on the right the castle of Tricca and the Cemetery, which contains many ancient columns, now used as tomb-stones, some of each perhaps once adorned the far-famed temple of Aesculapius in that city, we arrive at the small village of Glokoto. On the hill to the east of it are the walls of an Hellenic fortress in good preservation, and of four different eras, presenting specimens of the rough unhewn style of masonry, of the polygonal, the horizontal, and lastly of Roman brick-work. It is an agreeable surprise on mounting to the summit of this hill to find, not merely the ruins of one Greek citadel, but also to descry from them the walls of two others, on two eminences called Kortiki und Bloco, upon the opposite streit of the stream. There existed another ruined fortress at Gritzano, about six miles to the north of our present situation. ” Karl Baedeker, *Handbook for Travellers*, 1909, 212: “. . . . for 1½ hour we come to two isolated rocky heights; on one of them, near the village of Vlocho, lay the Peiresiae of the ancients, and on the other, near Kortiki, the ancient Limnaion (or Titanion?). ” Слично и:

Conrad Bursian, *Geographie von Griechenland, Band I. Das Nordliche Griechenland*, Teubner, Leipzig, 1862, 74. “Ruinen alter Ortschaften finden sich in diesen Theile der Thessalotis and drei Stellen: westlich von dem Dorfe Kortiki auf einer vercinzelten Anhöhe am linken Ufer eines nicht unbedeutenden Flusses, der in zwei Armen vom Pindos berabkommend, die sich in der Ebene vereinigen, diese durchströmt und unmittelbar nebendem Apidanos in den peneios mündet, wohl des alten Onochonos die vielleicht dem von Livius (36, 13, 14) erwähnten Limnaeon angehören; ”

⁹⁸⁸ D. Theochares, *Archaiologikon Deltion*, 21, 1966, B 255.

У речнику личних имена Папе - Бенселера под одредницом Λίμνααί налази се објашњење да се ради о именици у множини, која означава утврђење у Прокопијевом списку о Македонији. Под другом одредницом Λίμναα, f. налазимо као последње објашњење да се ради о градићу у Тесалији који помиње и римски историчар Ливије и да је оно вероватно идентично са акарнанијским градићем, претходно наведеним у истој одредници.⁹⁸⁹

Именица λίμνη, ἡ. ‘устајала вода, бара, море, каљуга’ изводи се од првобитног λειμών, -ώνος, ὁ, са основним значењем ‘влажно место’. Она показује нулски базу у корену и суфиксу и проширење тематским вокалом -α. Лично име Лимнаиос, које је епиграфски потврђено и у Македонији,⁹⁹⁰ Фанула Папазоглу сврстава у групу типично македонских личних имена која имају неспорно грчко порекло.⁹⁹¹ Као топоним, реч се јавља у следећим примерима: (αί) Λίμναι, pl. део Атине (Аристофан, Жабе, 216; Тукидид 2, 15; Исеј, 8, 35), затим и топоним у Спарти (Страбон, 8, 5), као и место у Месенији (Страбон, 8, 4, 9)⁹⁹² и свакако Прокопијево утврђење са графијом Λίμνααί. Име се у Прокопијевом списку, према наставку, налази у номинативу множине. По питању овог имена, свакако, постоје и алтернативна објашњења, напр. да је посредни датив једнине где се поред имена подразумева *(κάστρον ἐν) Λίμνααί, будући да се у Прокопијево доба није писало -α у дативу, него -αι као и у номинативу плурала. Такође, отворен проблем остаје изостављање -ι-, што оставља могућност пермутације при записивању Λίμνααί место *Λίμναία. Претпостављени облик је и топономастички потврђен као Λίμναία. У изворима је описан као стратешко место које се налазило на једној каменој избочини високој стотинак метара и лоциран код данашњег места Каравасарас. У близини места налазила се мочвара по којој је место вероватно добило име.⁹⁹³

---

⁹⁸⁹ Pape-Benseler, *Wörterbuch*, 806. Не знамо зашто су аутори поистоветили место у Акрнанији са оним које помиње Ливије у Тесалији. Место које помиње Ливије није постојано насеље, већ привремени збег у случају рата или поплаве, који се највероватније налазио на стеновитом врху који се издиже изнад мочваре под именом Петромагуло северозападно од места Кортики. Посведочени су двојни бедеми са акропољем у средини и кула на северној страни.

⁹⁹⁰ Rizakis-Touratsoglou, *EAM*, doc. 74, 5; 94 a 1; Macedonia, *SEG*, doc. 38: 679 29.

⁹⁹¹ Папазоглу, Етничка структура, 75. Упореди и: S. Hornblower and E. Mathews, *Greek Personal Names: Their Value as Evidence*, (S. M. Hatzopoulos, ‘L’histoire par les noms’ in Macedonia), 102.

⁹⁹² Δημετράκου, *Μέγα Λεξικόν*, 4344.

⁹⁹³ Под именом Лимнаиа (Λίμναία) Тукидид. помиње необезбеђено зидовима село у Акарнанији (II, 80, 8; III, 106, 2), поменуто и код Стефана (Stephanus, *Ethnica*, 417, 9) и Полибија (V, 5-6, 14).

Примарна образовања λειμών и λιμήν (заједно са λίμνη) која показују стари аблаут како у основи тако и у суфиксу, прилично су изоловани случаји у грчком језику. Даља етимологија је спорна. Полазећи од основног значења ‘влажност, устајала вода’ Бенвенист,⁹⁹⁴ Шмит и Боазак везују ову основу са лат. *limus* ‘муљ, блато’ и глаголом λείβω. Сасвим другачије мишљење имају Валде, Покорни, Фик, који претпостављају значење ‘низина, удубљење, увала’, и везу са лат. *limus* ‘закривљен, кос, стрм’, као и *limen*, ‘праг’.

”Οπτιον

Прокопије: Помиње ово утврђење у делу *De aedificiis*, у списку о Македонији.

.....

Λιμνααί

”Οπτιον

Χάραδρος

.....

За разлику од осталих утврђења која су поменута једино код Прокопија о утврђењу под именом ”Οπτιον у списку о Македонији истраживачи се нису бавили проблемом његове убикације, нити су уопште расправљали о пореклу имена.

Ово име, према нашем мишљењу, се може везати једино са грчком именицом мушкога рода ὀπτίων, -ονος, ὅ, која је еквивалент првобитно латинском термину *optio*, -*onis*, *m.*, (од глагола *opto* ‘бирам’) са основним значењем ‘по слободној вољи изабрани помоћник’, и нарочито секундарним значењем из војничке терминологије ‘ађутант/заменик’, које је веома често потврђено и на натписима.⁹⁹⁵ Наравно у Прокопијевој графiji требамо рачунати на промењени акценат, као и на познату вокалну алтернацију ω/ο.

Независно од промена значења термина у различитим периодима и код различитих аутора, генерално можемо закључити да је ὀπτίων (*optio*), према основном значењу војник у римској армији који је био други у команди центурије у којој је служио. Оптион је био стационаран у задњим редовима да би држао ред у трупама, а *optiones* су биле виталне јединице у римској армији.

⁹⁹⁴ Benveniste, *Origines*, 123. ; Frisk, *GEW II*, 97; Chantraine, *Dictionnaire*. 628.

⁹⁹⁵ A latin dictionary, rev. by Ch. T. Lewis, Oxford, 1980, s. v. *optio*, 1273.

Овај термин је код Прокопија забележен у његовим “Ратовима” и то у два наврата, при чему у оба случаја аутор даје дословну дефиницију истог.⁹⁹⁶ Из обе употребе јасно је да Прокопије дефинише *оптиона* као “официра који је задужен за трошкове хране, одеће и опреме у војсци”. Слично значење термина налазимо и код Константина Порфирогенита.⁹⁹⁷

Према дефиницији у речнику грчког језика, оптион је познији назив латинског порекла са првобитним значењем помоћник, одакле произлази и значење у војној терминологији: “заменик одређен за надгледање или претставик вође или војне јединице или ађутант.”⁹⁹⁸

Насупрот уобичајеној дефиницији у речницима и приручницима да је *optio* личност изабрана (*optatus*) од другог (најчешће надређеног центуриона) да јој буде помоћник и сходно томе је везана за латински глагол *opto* ‘бирам’, сматрамо да именици мушког рода ὀπτικός, највише одговара значење: ‘војни помоћник који је иступио по својој вољи, т. ј. добровољац’.⁹⁹⁹ Ово значење термина ὀπτικός је најпрецизније доловљено/посведочено код Плутарха,¹⁰⁰⁰ код кога се јавља као ‘онај који врши дужност извиђача (уходе)’ можда би било најприкладније за именовање једног борбеног утврђења/осматрачницу код Прокопија, и поред тога што се ово везивање термина за грчки глагол ὀράω (ὄψομαι) сматра погрешним.

Обзиром на чињеницу да се у истом овом Прокопијевом списку о Македонији јавља још један топоним у лику Ὀπτάς, могуће је да су два топонима у међусобној

---

⁹⁹⁶ Procopius, *De bellis*, III, 17, 1 “τῶν δ' ὑπασπιστῶν τριακοσίου ἀπολέξας, ἀνδρας ἀγαθοὺς ἀ πολέμια, Ἰωάννη παρέδωκεν, ὅς οἱ ἐπεμελεῖτο τῆς περὶ τὴν οἰκίαν δαάνης· ὀπτικός τοῦτον καλοῦσι Ῥωμαῖοι. ἀνὴρ δὲ ἦν Ἀρμένιος μὲν γένος, ξυνέσεως

“изабравши од штитоноша тристотину који су били добри у ратним вештинама, предао их је Јовану, који је био међу онима који су се бринули о кућном трошку: њега су Ромеји звали оптион.”

Procopius, *De bellis*, IV, 20, 12: “Γέζων ἦν τις ἐν τοῖς στρατιώταις πεζός, τοῦ καταλόγου ὀπτικός, εἰς ὃν αὐτὸς ἀνεγέγραπτο· οὕτω γὰρ τὸν τῶν συντάξεων χορηγὸν καλοῦσι Ῥωμαῖοι.”

“Био је један пешак Гезон, у војсци, у којој је и сам био у списку забележен као **оптион**: тако су на име Ромеји звали онога (који је био задужен) за трошкове опремања бојних редова.” (благајник)

⁹⁹⁷ Constantinus Porphyrogenitus, *De ceremoniis aulae Byzantinae*, 402, 13; 718, 5; 738, 6.

⁹⁹⁸ Δημητράκου, Μεγα Λεξικόν, s. v. ὀπτικός 5194.

⁹⁹⁹ Упореди и: D. R. Langslow (ed), Jacob Wackernagel, *Lectures on Syntax, with special reference to Greek, Latin and Germanic*, Oxford 2009, 429.

¹⁰⁰⁰ Plutarchus, *Galba*, 24, 1:

“Ἐν δὲ τούτοις Οὐετούριος καὶ Βάρβιος, ὁ μὲν ὀπτικός, ὁ δὲ τεσεράριος· οὕτω γὰρ καλοῦνται οἱ διαγγέλων καὶ διοπτήρων ὑπηρεσίας τελοῦντες.”

“Међу њима Ветуриј и Барбиј, први “оптион”, а други “тесерариј”: тако су били називани они који су вршили службу “известитеља” и “ухода(извиђача)”.

вези тако што би овај био деминутив на -ιον од претходног.¹⁰⁰¹ Нису искључено ни да је исти топоним двапут уписан у двама својим варијантама, што је чест случај код Прокопија, углавном, у оквиру различитих спискова најчешће суседних области¹⁰⁰², али и у оквирима једне исте области.¹⁰⁰³

Χάραδρος

Прокопије: Помиње овај топоним једино у *De aedificiis*, у каталогу утврђења у Македонији.

.....

*Οπτιον,

Χάραδρος,

Κάσσωπες

.....

Да бисмо уопште почели анализу Прокопијевог топонима Харадрос, пре свега треба указати на одличан чланак Михајла Петрушевског¹⁰⁰⁴ у којем је врло убедљиво идентификовао стари македонски топоним *Галадре* с грчком речи χαράδρα, (ή) (јон. χαράδρη), познији облик који срећемо и код Прокопија, је мушка -ο основа χάραδρος (ό) са значењем ‘јаруга, пукотина, увалина, пресека, канал, бујица’. Ту је аутор показао да Γαλαδρα(ι) потиче од (старо)македонског апелатива γαλάδρα (од старијег γαράδρα) који је идентичан са грчким χαράδρα, при чему је нарочито нагласио губљење аспирације код првобитних медија аспирата у страомакедонском. (γα насупрот χα), док λα- у другом слогу објашњава дисимилацијом ликвида од старијег ρα- због наредног δρα-, о чему сведоче и варијанте текста код Ликофрона.¹⁰⁰⁵ Овим закључцима нашег

¹⁰⁰¹ Бешевлиев је указао на склоност вулгарнолатинског језика према деминутивима. Beševliev, *Zur Deutung der Kastelnamen*, 54.

¹⁰⁰² Beševliev, *Zur Deutung der Kastelnamen*, 71. ; G. Downey, „The Composition of Procopius’ De aedificiis“, 174. Примери: Κουσκάβιρι/Κούσκουλις поменути једно после другог у списку Родопе, као и мало измењеном графичком у списку Мизије: Κούσκαυρι/Κούσκουλι.

¹⁰⁰³ То су следећи примери: Βακουστή/Βάκουστα у списку за Нови Епир, као и Βεοσίανα/Βεοσίαινα у списку обновљених утврђења у Дарданији.

¹⁰⁰⁴ М. Д. Петрушевски, „ΓΑΛΑΔΡΑ = ΧΑΡΑΔΡΑ, ΓΑΛΑΔΡΟΣ =ΧΑΡΑΔΡΟΣ (=KA-RA-DO-RO)“, *Živa Antika*, God. XVI, Скопје, 1966.

¹⁰⁰⁵ Lycophron Trag., *Alexandra*, (1342):

“Πάππος δὲ Θρήκης οὐμὸς αἰστῶσας πλάκα χώραν τ' Ἑορδῶν καὶ Γαλαδραίων πέδον ὄρους ἔπηξεν ἀμφὶ Πηνειοῦ ποτοῖς, στερρὰν τραχήλω ζευγλαν ἀμφιθεῖς πέδαις, ἀλκῆ νέανδρος ἐκπρεπέστατος γένους.”

уваженог професора морамо придодати и мишљење Фануле Папазоглу,¹⁰⁰⁶ која прихвата идентификацију Петрушевског, са једном напоменом да, будући да се место налазило највероватније у Пијерији (или Еордаји), а можда и на самој граници ових области, не можемо са сигурношћу тврдити да се ради о македонском топониму и да његово име може потицати од предгрчког становништва (Пеонаца, Пијеријаца, Пелазга). Сматрамо да је и поред овог ограђивања Фануле Папазоглу у погледу порекла, приписивање облика Γαλαδρα(ι) управо стромакедонском добро утемељено.¹⁰⁰⁷

Антички извори, старији Херодијан и Стефан Бизантинац су јасни у опредељивању овог града као македонског.¹⁰⁰⁸

Облик Χάραδρος у коме се јавља топоним код Прокопија је карактеристичан за познији период.¹⁰⁰⁹ Веселин Бешевлиев сматра да се име утврђења, будући да се ради (према његовој класификацији) о речи грчког порекла највероватније налази у номинативу једине.¹⁰¹⁰ То је каснији облик који се развија од облика χαράδρα који се среће код класичних аутора.

Будући да се помиње већи број места под овим именом у разним изворима, убикација Прокопијевог топонима је несигурна, иако нам позната етимологија

(1444)

“ . ἀπ' Αἰακοῦ τε καὶ τοῦ Δαρδάνου γεγώς Θεοσπρωτὸς ἄμφω καὶ Χαλαστραῖος λέων πρηνῆ θ' ὁμαίων πάντα κυπώσας δόμον ἀναγκάση πτήξαντας Ἀργείων πρόμους σᾶναι Γαλάδρας τὸν στρατηλάτην λύκον καὶ σκῆπτρ' ὀρέξει τῆς πάλαι μοναρχίας.”

¹⁰⁰⁶ Папазоглу, Етничка структура, 70.

¹⁰⁰⁷ Извесно је да старомакедонски има на месту праиндоевропских звучних аспирате звучне неаспириране оклузиве, док грчки има безвучне аспирате. Са друге стране и старомакедонском и грчком је заједнички низ речи које немају паралеле у другим ие. језицима.

¹⁰⁰⁸ Stephanus, *Ethnica*:

Γαλάδραι, πόλις Μακεδονίας ἐν Πιερία. Λυκόφρων σῆναι Γαλάδρας τὸν στρατηλάτην λύκον”. ἔστι καὶ ὄρος Γάλαδρος. ἀπὸ Γαλάδρου τοῦ Ἡμαθίου παιδός. οἱ δὲ ὅτι ὁ Γαλάδρας ἔκτισε τὴν πόλιν. ὁ πολίτης Γαλαδραῖος. Λυκόφρων καὶ Γαλαδραῖον πέδον”. τὸ κτητικὸν ἔδει Γαλαδραϊκόν. Πολύβιος δὲ ἐν τῷ ιγ Γαλαδρικόν φησι.

У коментару издања: Λυκόφρων] vs. 1444. ; σῆναι Γαλάδρας M, σιναι γαλάδρος A, σῖναι γαλάδρος PpRV, σιναι γαλαδρος Π, σᾶναι Γαράδρης X, ut legitur apud Lykophronem. cf Tafel. Thessalon. p. 278. ἡναθίου V; ο(ante Γαλάδρας add. PpRV. ; Λυκόφρων] vs. 1342. ubi legitur καὶ Καναστραῖος λέων, libri autem inter **χαλαστραῖος, χαραδραῖος et χαλαδραῖος** fluctuant. ;

ἐν τῷ γ' R, ἐν τῷ Γς ΠV, ἐν τρίτῳ A.; Γαλαδρικόν R, Γαλαδραϊκόν AV.

Види и: Herodianus et Pseudoherodianus Gramm 3, 1, 205; 3, 1, 265; 3, 2, 873.

¹⁰⁰⁹ Hesychius, *Lexicon*:

“**χαράδραι**: αἱ χαράξεις τοῦ ἐδάφους. καὶ οἱ κοῖλοι τόποι ἀπὸ τῶν καταφερομένων ὀμβρίων ὑδάτων”
“ράπται: φάραγγες, **χαράδραι**, γέφυραι”

Suda, *Lexicon*:

“Χαράδραι: αἱ διαίρεσεις, καὶ τὰ σχίσματα, καὶ χειμάρροι γῆς”

¹⁰¹⁰ Beševliev, *Zur Deutung der Kastelnamen*, 45.

у неколико помаже. Мартина Анри- Перен, углавном према сведочанству Скилакса,¹⁰¹¹ сматра да се он налазио на Халкидици, прецизније на источној обали крака Атос, у непосредној близини Ватопедског манастира.¹⁰¹²

Полазећи од чињенице да се старомакедонски град Галадре налазио у Пијерији, или Еордаји, према мишљењу истраживача највероватније у њеном јужном делу,¹⁰¹³ можемо предложити још једну могућу варијанту убикације Харадроса. То је место које је раније било познато под именом Братиништа, а од 1927 године поново добија своје старо име Харадра. Назали се управо у области Пијерији, према новом именовању у административној области Иматија, 10, 5 км од Бeroје.¹⁰¹⁴

Иако редослед топонима у Прокопијевом списку, према нашем искуству, нема увек пресудну улогу, у случају Харадроса који се на листи налази испред топонима Κάσσωπες, који несумњиво пре припада области Епира, него Македонији подстакло нас је да размислимо о још једној могућој идентификацији.¹⁰¹⁵ Свако ко је мало брижљивије истраживао листу Прокопијевих тврђава у Македонији, приметио је да се на овој листи налазе и неки топоними који се заправо не налазе у Македонији, него припадају суседним областима, нарочито Тесалији и Епиру.¹⁰¹⁶ Имајући у виду пре свега Полибијево сведочанство о Харадри, место се налазило највероватније на северној обали Амбракијског залива.¹⁰¹⁷

---

¹⁰¹¹ Scylax, *Periplus*, 66: “Ἄθως ὄρος, Ἀκρόθωοι Ἑλληνίς, **Χαράδροῦς** Ἑλληνίς, Ὀλόφυξος Ἑλληνίς, Ἄκανθος Ἑλληνίς, . . .”

¹⁰¹² Henry -Perrin, *Procope de de Césarée les Édifices Livre IV*, 184. Упореди и: Leake, *Travels in Northern Greece*, 151.

“Charadria and Holophyxis on the northern coast..... Vatopedi is the position of Charadriae.”

W. Smith, *Dictionary of Greek and Roman geography*, London, 1854, 603: “Charadriae (Χαράδρι/αι), a town on the N. coast on the Peninsula of Acte, mentioned by Scylax (p. 26), which Colonel Leake (152) identifies with Vatopedhi (Βατοπε/διον) the most ancient of all the monasteries in Mt. Athos, as it was founded by Constantine the Great. [F. B. J.]”; RE, Band III, 2, 2114.

¹⁰¹³ Leake, *Travels in Northern Greece*, 317: “As Lycophron couples Galadras with the land of the Eordaei, and as Stephanus attributes that town to Pieria 2, it might best be sought for at the southern extremity of Eordaea, towards the Haliacmon and the frontiers of Pieria, its territory having consisted chiefly perhaps of the plains of Budja and Djuma. If Galadrae was in the southern part of the province, and Begorra in the middle, Phiscus was probably to the northward, about Katranitza, towards the mountains of the Bermian range, such a situation being the most likely to have preserved the ancient race.” A. Cramer, (204): “The ruins of Galadra are perhaps those which are pointed out near Cogliana, not far from the Inidje Mauro, or Haliacmon.”

¹⁰¹⁴ Види код: V. Kravari, *Villes et villages de Macedoine occidentale*, Realites Byzantines, Paris 1989, 70.

¹⁰¹⁵ О могућим погрешним набрајањима у провинцијалним листима и потешкоћама у њиховој интерперетацији види и: J. - P. Sodini, „The Transformation of Cities in Late Antiquity within the Provinces of Macedonia and Epirus“, *Proceedings of the British Academy*, 141, The British Academy London, 2007, 315.

¹⁰¹⁶ Слично и Henry -Perrin, *Procope de de Césarée les Édifices Livre IV*, 186.

¹⁰¹⁷ Polybius, *Historiae*, (IV, 63, 4):

“ἀφεῖς δὲ τοὺς φυλάττοντας ὑποσπόνδους, ὄντας εἰς πεντακοσίους Αἰτωλῶν, τὴν μὲν τῶν

Према мишљењу Фриска, (који се по овом питању повео за Бозаком и Швицером) грчка реч *χαράδρα* са значењем: ‘суво корито планинске бујице (вододерине), брзак који лети пресушује, текућом водом издлабљени кланац, клисура, јаруга’, као и облик мушкога рода *χάραδρος* потичу од именице *χέραδος*, са значењем ‘стена, шљунак, нанос’.¹⁰¹⁸ Према Фриску, име нема убедљиву етимологију. Старије мишљење о повезаности са глаголом *χάρασσω* - ‘резати, вајати, урезати’ које су заступали Беквињон и Покорни је напуштено. Према Шантрелу, осим везивања са *χέραδρος*, етимологија речи остаје несигурна.¹⁰¹⁹

Ἡπειρωτῶν ἐπιθυμίαν ἐπλήρωσε, παραδοὺς τὸν Ἄμβρακον, αὐτὸς δ' ἀναλαβὼν τὴν δύναμιν προῆγε παρὰ **Χαράδραν**, σπεύδων διαβῆναι τὸν Ἄμβρακικὸν καλούμενον κόλπον, οὗ στενωτάτον ἐστὶ, κατὰ τὸ τῶν Ἰακαρνάνων ἱερὸν καλούμενον Ἄκτιον. ”

(XXI, 26, 8)

“καὶ οἱ (μὲν ὑπὸ τῶν Αἰτωλῶν) εἰς τὴν Ῥώμην ἀποσταλέντες πρέσβεις, παρατηρηθέντες ὑπὸ Σιβύρτου τοῦ Πετραίου περὶ τὴν Κεφαλληνίαν, κατήχθησαν εἰς **Χάραδρον**. τοῖς δ' Ἡπειρώταις ἔδοξεν τὰς μὲν ἀρχὰς.”

Charadra (Voulista Panayia), S. Epeiros, Greece On the Louros river. A steep, high hill is fortified with a circuit wall ca. 450 m long. The site was inhabited, but its main function was to guard the S end of the gorge which leads into Central Epeiros. It was mentioned by Polybios (4. 63. 4). ;

William Smith, *Dictionary of Greek and Roman Geography*, , 603: “Charadrus, a town in Epeirus, situated on the road from Ambracus to the strait to Actium (Polyb. IV, 63, XXII 9). It is also mentioned in the fragment of Ennius: “Mytilenae est pecten Charadrumque apud Ambraciai. ” It is probably represented by the ruins at Rogus, opposite the village of Kanza, situated upon the river of St. George, a broad and rapid torrent flowing into the Ambracian gulf. There can be little doubt that this torrent was anciently called Charadrus and that it gave its name to the town. (Leake, Northern Greece, Vol I, 258; Vol. IV, 255). ”

Leake, *Travels in Northern Greece*, (255): “The Hellenic remains seem from Polybius to have belonged to a town named Charadra, for he relates that Philip passed by Charadra* in his march from Ambracus to the strait of Actium, that is to say, from Fidhó-kastro in the marshes of Arta to Prévyza, from which line the marshes towards the sea would have caused a divergence to the northward. ”; Hazlitt, (106): s. v. Charadrus: VIII a town of Molossis, Epirus, on Charadru fl. , n. w. of Ambracus. *Rogous*. ; Thomas Smart Huges, *Travels in Sicily, Greece and Albania* , Oxford, 1820 336: Regarding the identity of this fortress I think there can be little doubt but that it was the ancient castle called Charadra or Charadnes*, celebrated in this district as a place of security, and on that account selected for the confinement of the Aetolian ambassadors, instead of Buchetium, by the Epirotic allies of the Roman consul. This place was chosen by Philip King of Macedonia as a rendezvous for his army, which he transported over the Ambracian gulf into Acarnania, after his ill-advised siege and capture of Ambracus. Its distance is three hours from Arta, and nine or ten from Prevesa. ”

Greece: Pictorial, Descriptive, and Historical, Christopher Wordsworth, Michigan, 1844, (243): “The site of the lake and morass on the south-east of the hill of Kastri, confirms the above conclusion. Allowing its correctness, we have little difficulty in ascertaining the ancient name of the city above described, which stood upon the site of Rogus. Philip, after the siege of Ambracus, hastened towards Actium, and passed Charadra in his way, which was therefore in a direct line between these two points. The only site which satisfies this condition, and where there are any remains of an Hellenic age, is Rogus. The name, too, of Charadra, supposes a river in its vicinity, which is there the case. The term Charadrus, by which the river of Charadra was known, indicates a soil broken into ravines and gullies; and, in a similar manner, the word Rogus seems to be derived from the appellation given to abrupt chasms and gorges in the ancient language of Greece. ”

¹⁰¹⁸ Види и: Bailly, *Dictionnaire*. : *χάραδρος*, ου (ογ), с. *χαράδρα*

χαράδρα, ας (ηγ), I lit creuse par un torrent, ravin; II 1. tranchée pour l'écoulement des eaux, rigole 2. precipice d' ou chemin étroit et abrupt, defile 3. quartier de roc, roc;

¹⁰¹⁹ Chantrainne, *Dictionnaire*, 1246.

Obscura

Πασκᾶς, Ὀπτᾶς, Βοῦᾶς

Топоними Πασκᾶς, Ὀπτᾶς, Βοῦᾶς набројани су у Прокопијевом списку о Македонији. Будући да нисмо успели да пронађемо идентична или бар довољно слична имена код других античких аутора, одлучили смо да их разматрамо према морфологији у групи, пре свега захваљујући идентичном наставку - ᾶς.

Бешевлиев у својој исцрпној студији о именима, и то у делу у коме говори о падежним наставцима имена утврђења у Прокопијевим списковима, напомиње да није сасвим сигуран дали се сва утврђења са карактеристичним наставком -ᾶς, Βοῦᾶς, Δορδᾶς и др. налазе у акузативу множине, као што је то у истом поглављу неспорно доказао на примерима са другачијом акцентуацијом као: Πόντιζας = *ad Pontias*, Αὐγύστας = *ad Augustas* и сл.¹⁰²⁰ Наше мишљење по овом питању је да је сумња Бешевлиева сасвим оправдана, јер сматрамо да се у овим примерима имена која имају наставак са дугим вокалом у задњем слогу -ᾶς заправо налазе у номинативу једнине. Имајући у виду да друга имена која разматрамо у овом поделјку нису, како смо већ напоменули, посведочена у старим изворима, једино нам пример имена Βοῦᾶς које смо срели у познијим изворима забележено као лично име/когномен указује на могућност да се и код Прокопија топоним са истом графицијом налази у истом падежу.¹⁰²¹ Овај пример нас је навео на помисао да се код ових имена у Прокопијевом списку која се налазе у номинативу једнине заправо ради о личним именима туђег (латинског, келтског, трачког или неког другог порекла) која су послужила као основа за образовање имена места/утврђења. Ова лична имена су настала додавањем суфиксом -ᾶς који има типично хипокористички карактер. Скраћивање личних имена је забележено и у говорној којни која је основа новозаветних текстова и то како за грчка, тако и за страна имена која су продерела у грчком језику, а већина њих припада

¹⁰²⁰ Beševliev, *Zur Deutung der Kastelnamen*, 46.

¹⁰²¹ Ради се о личном имену/когномену забележеном код неколико античких и средњеveковних аутора: Ἰωάννης ὁ Βοῦᾶς: Cedrenus Georgius, *Chronograph.*, *Compendium historiarum*, Vol. 2, 283, 24; Georgius Monachus Chronogr., *Chronicon breve* (lib. 1-6) (redactio recentior), Vol. 110, 1137, 40; *Chronicon* (lib. 1-4), 879, 14; 882, 5; Scylitzes Continuatus, *Synopsis historiarum*, 7, 5, 3; Zonaras *Lexicogr.*, *Pseudo-Epitome historiarum*, 464, 10; 464, 15; Symeon Hist., *Pseudo-Chronographia*, 722,15; 724,15; Theophanes Continuatus, *Chronographia*, 387, 2; 389, 22.

именима која се завршавају на - ας или -ᾶς.¹⁰²² То су имена као: Ζηνᾶς/Ζηνό-δωρος (Tit.3:13), Ἀμπλιᾶς/Ἀμπλιᾶτος (Ro.16:8), Ἀρτεμᾶς/Ἀρτεμίδωρος (Tit.3:12), Δημᾶς/Δημήτριος/Δήμαρχος (Col. 4:14; Phil.24; 2Тим.4:10), Ἐπιφρᾶς/Ἐπαφρόδιτος (Col.1:7;4:12; Phil.23). Истраживач Солин који се у једном чланку детаљније бави проблематиком међуодноса грчке и римске ономастике износи своје запажање да се на грчком Истоку јављају нова имена образована грчким продуктивним суфиксом -ᾶς који се додаје на чисто латинску основу.¹⁰²³ Ова је појава нарочито забележена у периоду касне антике, и то не само на Истоку, већ и у самом Риму, у чисто латинском језичком окружењу. Псалтес, у својој граматичкој византијских хроника говорећи о бројним именима/когноменима са карактеристичним наставком -ᾶς додаје да ова имена заправо воде порекло од туђих језика околних народа, не ограничавајући тиме основу на коју се додаје наставак на чисто латинску.¹⁰²⁴ Слично становиште налазимо и у речнику личних имена Папе-Бенселера.¹⁰²⁵

Од примера имена која имамо у списку о Македонији, сматрамо да једино Ὀптᾶς, које би се могли извести од претпостављене дуже форме *Optatianus/Optatianos* или *Optatus* (та имена забележена су у латинској просопографији и изворима), са великом вероватноћом можемо сматрати латинским именом.¹⁰²⁶ Остављамо могућност да би овај топоним био везан за име једног Гота под именом Ὀптᾶρις кога помиње Прокопије у својој књизи *О ратовима*.¹⁰²⁷ Друга два примера су, свакако, основе туђег порекла. Име утврђења Πασκᾶς вероватно би могли довести у везу са именом Πασκάσιος које је нарочито потврђено на подручју римске Африке, али и на другим просторима римске владавине. Ово име је у својој основи један календарски цогномен

¹⁰²² A. T. Robertson, *A Grammar of the Greek New Testament*, 172.

¹⁰²³ Heikki Solin, „Ancient onomastics: perspectives and problems: in Roman Onomastics, in the Greek East“. Social and political aspects. *Proceedings of the International Colloquium organized by the Finnish Institute and the Centre for Greek and Roman Antiquity*, Athens 7-9 September 1993, edited by A. Rizakis (Melethemata 21), Athens 1996, 1 - 9. 1996, 8.

¹⁰²⁴ St. Psaltes, *Grammatik der byzantinischen Chroniken*, Göttingen, 1913, 164.

¹⁰²⁵ Pape-Benseler, *Wörterbuch*, , xviii.

¹⁰²⁶ **Optatianon**: Athanasius Theol. , *Apologia contra Arianos sive Apologia secunda* “*Athanasius Werke*, vol. 2. 1”, Ed. Opitz, H. G. Berlin: De Gruyter, 1940. 49, 1, 95; Greece [Chr.], Peloponnesos [various sources] document SEG 11, 810, 4;

¹⁰²⁷ Procopius, *De bellis*, B, 11, 6; 7. **Optatianus**: Latin [other], Acta fratrum Arvalium document 64, 3; 67, 22; 67, 29; 69, 8; 69, 47; **Optatiano**: Late Antique Latin, Diehl, *Inscr. Lat. Chr. Vet.* I-II [ILCV] document 1874, 4; **Optatus**: Plutarchus Biogr. , *Phil.* , *De sollertia animalium* (959a-985c); Passio Perpetuae et Felicitatis 13, 1; Libanius Rhet. , Soph. , *Orationes* 1-64, 42, 33; 34, 8; 39, 2; 43, 6; Joannes Laurentius Lydus Hist. , *De magistratibus populi Romani* 232, 15; Zosimus Hist. , *Historia nova* 2, 40, 2, 5; Late Antique Latin, Diehl, *Inscr. Lat. Chr. Vet.* I-II [ILCV] document 2219, 2; Late Antique Latin, Diehl, *Inscr. Lat. Chr. Vet.* I-II [ILCV] document 3039.

хебрејског порекла који је бар у време раног хришћанства био даван деци која би се родила за време Ускрса. На натписима преовлађује облик са консонатском групом - ок уместо πασχάς < πάσχα.¹⁰²⁸ Поред овог, забележен је и облик имена Πασκαῖνος, као име епископа на листи екуменског сабора у Халкедону и код схоластика Евагрија.¹⁰²⁹

Будући да не можемо сигурним примером поткрепити да је Πασκᾶς топонимизован номинатив личног имена, свакако морамо узети у обзир и могућност да је име утврђења Πασκᾶς исто што и Μασκᾶς, утврђење забележено код Прокопија у дарданском списку. Можда је исто утврђење грешком двапут уписано зато што се налазило негде око границе двеју области, те да је један од облика искварен. Утврђење под именом Μασκᾶς у Дарданији, помиње и Папазоглу у одељку у коме говори о дарданској топономастици где преноси мишљење Дечева који везује име утврђења за место у Moesiae inferior под именом Μασκιοβρία и тумачи га као дачко. Осим тога бележи келтски по пореклу топоним *Masca vicus* (потврђен на једној меровиншкој монети)¹⁰³⁰ и варијанте келтских личних имена *Mascaius*, *Mascarus*, *Mascius* као могућа основа топонима. Није искључено ни тумачење речи грчким посредством, према Хесихијевој глоси: μάσκη· δίκελλα (двозуба секира).

Ἔδανα, Λάγης, Θήστεον

Ова три топонима у Прокопијевом списку о Македонији, поред тога што нису поменути у ниједном од нама познатих старих извора бар не на географском простору који разматрамо, нису досад лингвистички анализирани од истраживача и немају правих паралела.

Једино је у речнику личних имена, по нама потпуно семантички неосновано, утврђење Λάγης које је поменуто у списку о Македонији везано за Хесихијеву глосу: [λαγής· ὁ εἰς τὰ ἀφροδήσια καταφρής].¹⁰³¹

Име утврђења Λάγης можда би смо најближе могли повезати са једним личним именом/ патронимом из хеленистичког периода Λᾶγος (RE Λάαγος), које је и

¹⁰²⁸ Late Antique Latin, Diehl, *Inscr. Lat. Chr. Vet.* I-II [ILCV] 592; 672, i; 1139B; 1407A, b; 1541; 2687B; 2835A, 3; 3061; 3062B, 2; 3280, 4; 3987, B, 4; 4146C, b; Late Antique Latin, Le Blant, *Inscr. chrét. Gaule* [ICG] 483, 5; Late Antique Latin, Descombes, RIG XV, Viennoise du Nord, 189, 4; Late Antique Latin, Gauthier, RIG I, Trèves (Trier) 48(G48*), 2.

¹⁰²⁹ Concilium universale Chalcedonense anno 451, 2, 1, 1, 65, 17; 65, 33; 78, 1; 114, 21 ect. ; Evagrius Scholasticus *Scr. Eccl.*, *Historia ecclesiastica*, 67, 20; 77, 8.

¹⁰³⁰ Holder *Altcelt. Sprach.* II, 450.

¹⁰³¹ Pape-Benseler, *Wörterbuch*, 759.

эпиграфски посведочено.¹⁰³² Име Птолемеја Лага (Πτολεμαῖον δε τοῦ Λάγου) пореклом из македонске области Еордаје или суседне Орестиде¹⁰³³ је забележено и код старијих извора.¹⁰³⁴

Ово име се тумачи као *Λάαγος ‘предводник народа’.¹⁰³⁵ Неконтрахован облик потврђен је епиграфски.¹⁰³⁶

Обзиром да у старомакедонском грчким аспиратама одговарају звучни оклузивни, могућа је веза имена утврђења Λάγης са гр. λαχάινω ‘копати’, при чему би се извело име које одговара значењу ‘јама, ров, јазбина’ или сл. Ово извођење би, свакако, семантички одговарало функцији једног утврђења.

О утврђењу под именом Ἔδανα имамо веома мало података. Ова граfiја која се јавља једино код Прокопија најближа је граfiји са удвојеним денталом Ἔδδανα. Тај град, осниван од феничанског стратега под именом Ἐδανός налази се према сведочанству Прокопијевог савременика Стефана Бизантинца на обалама реке Еуфрат.¹⁰³⁷ Такође могуће је и келтско порекло имена, будући да је у VI веку у Ирској посведочено женско име светице *Edana/Medana*. Могућа се чини и веза са Ἐδεσσα (Воден), што се традиционално изводи од фригијске речи βέδω = *wedu* ‘вода’,¹⁰³⁸ премда се и тај топоним понавља на тлу Месопотамије о чему поред осталих латинскиг, грчких

---

¹⁰³² Macedonia, SEG 1–41 35: 713NB. Makedonia; Amphipolis; Date: c 200p:

κν μνήμης

χάριν.

Διονυσοφάνης ?? Ἀπολλωνίου ?? Λάγου πατήρ

καὶ Φιλού-

δαντος

Macedonia, SEG 1–41 35: 713, left, 4:

καὶ Φιλού-

δαντος

Λάγου folium

μήτηρ

ἑαυτῶν

¹⁰³³ Ово мишљење приозлази из сведочанства Стефана Бизантинца, Stephanus, *Ethnica*, 495, 10.

¹⁰³⁴ Peloponnesos, IG V, 2 [Arkadia] 550, 0, 8 (V) [Ἐπὶ] ἱερεῖ Ἀγησιστράτωι Πανός 308 a?. [θ]εός. Λυκαιονῆκα· συνωρίδι Λάγος Πτολεμαίου Μακεδόν, πολικῶι τεθρίπποι Δαμόλωτος Ἀλεξιμένεος Ἀλείος, ; Agrian: I, 24; II, 12; III, 5, 6 25, 27; IV, 8, 15, 24; V, 13, 24; VI, 9, 22, 28, 30; VII, 4; Curtius, IX, 8; Diodorus, XVII, 61, 99.

¹⁰³⁵ O. Hoffmann, *Die Makedonen: ihre Sprache und ihr Volkstum*, Göttingen 1906, 154.

¹⁰³⁶ Delos, I. Délos 3-5 [ID 1400-2879] document 1769, 7; Rhodes and Rhodian Peraia, IG XII, 1 [Rhodes] document 144, 2; Ionia, Miletos document 244, NB. Milet I 7, 244; Egypt, Sammelbuch 1-18 [SB] (not in SEG) document 5: 8066, I, 26.

¹⁰³⁷ Stephanus, *Ethnica*, 260, 16.

¹⁰³⁸ D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Wien 1957, 165.

и арапских извора сведочи и Прокопије у свим својим делима, као и његов савременик Стефан Бизантинац.¹⁰³⁹

Треће утврђење које се код Прокопија јавља под именом Θήστεον очито је да се налази у акузативу једнине и заједно са осталим примерима грчког акузатива убраја се у групи имена утврђења са наставком -ον, од којих су већина neutra латинског или грчког порекла, као: Ἀδριάνιον, Ἄρζον, Ἄλαρον, Γεντιανόν.¹⁰⁴⁰ Овом грађијом утврђење се јавља једино код Прокопија. Врло је вероватно да се у основи имена утврђења налази име Θέστιος, које је познато као име митског владара Плеурона у Ајтолији,¹⁰⁴¹ као и македонског митског краља,¹⁰⁴² а још и као старо име реке Ἀχελώος.¹⁰⁴³ Топоним који је повезан са овом претпостављеном основом имена нашег утврђења не налази се географски у Македонији. Реч је о топониму Θεστιεῖς који од књижевних извора помиње једино Полибије.¹⁰⁴⁴ Најпоузданији облик имена Θεσσιαί забележен је на листи теородоха.¹⁰⁴⁵ Топоним је локализиран код места Влохос (Εὐλοχός) где се налазе остаци акропоља и градских бедема.¹⁰⁴⁶ И поред чињенице да је ова идентификација географски далеко од територије Македоније, потребно је напоменути да се и друга утврђења у Прокопијевом списку о Македонији заправо налазе у Епиру или Тесалији. Ваљало би напоменути да у грчком постоји ономастичка основа θεστ- од глагола θέσσασθαι ‘молити’,¹⁰⁴⁷ али проблем да се Θήστεον изведе одатле ствара писање са “етом”, а не “епсилоном” у корену.¹⁰⁴⁸ Ову етимологију би могли сматрати вероватном уколико допустимо мешање кратког и дугог вокала код Прокопија, што није немогуће.

---

¹⁰³⁹ Procopius, *De aedificiis*, II, vii, 2; *Historia arcana*, XVIII, 38, 1; *De Bellis*, I, 17, 24; II, 12, 6; II, 12, 19 etc.; Stephanus, *Ethnica*: “Ἐδεσσα, πόλις Συρίας. διὰ τὴν τῶν ὑδάτων ῥύμην οὕτω κληθεῖσα.” ἀπὸ τῆς ἐν Μακεδονίᾳ.”

¹⁰⁴⁰ Beševliev, *Zur Deutung der Kastelnamen*, 47.

¹⁰⁴¹ Strabo, *Geographica*, X, 461, 466; Apollod., I, 7, 7; 8, 2ff; Ovid. *Metam.* VIII, 304ff.

¹⁰⁴² Diodorus, *Bibliotheca Historica*, VII, fr. 17.

¹⁰⁴³ Ps. -Plut. *De Fluviis* XXII, 1.

¹⁰⁴⁴ Polybius, *Historiae*, V, 7, 7.

¹⁰⁴⁵ *BCH* col. IV, 75, 1921.

¹⁰⁴⁶ Woodhouse, *Aetolia*, 85 ff. 189. 173 f.; RE 11 Bd. 06A. 1, 183.

¹⁰⁴⁷ Frisk, *GEW* I, 668.

¹⁰⁴⁸ На примеру утврђења можда можемо рачунати на мешање “епилона” и “ете” код Прокопија.

Обновљена утврђења у Тесалији

Прокопије обновљена утврђења у Тесалији (седам на броју) наводи у посебном каталогу, одмах након оних којих је поменуо у списку о Македонији.

Ἄνευεώθη καὶ ἐπὶ Θεσσαλίας φρούρια τάδε·

Ἄλκων.

Λόσσοнос.

Γεροντική.

Πέρβυλα.

Κερκινέου.

Σκιδρεοῦς.

Φράκελλαν.

Од набројаних утврђења на терену са сигурношћу се могу локализовати једино два о којима налазимо податке и у другим изворима. Преосталих пет утврђења нису идентификована на терену, и то пре свега због уникатне граfiје и вероватне погрешке у писању/преписивању, као и због недостатка паралелних извора или епиграфских података.¹⁰⁴⁹ Када су ова обновљена утврђења у Тесалији у питању, највероватније је реч о веома малим утврђењима - подигнутим каменим кулама у средишту четвороугаоне или кружне површине, опкољене бедемом, која служе као прибежиште становништву из околних насеља у случају великих опасности. Ова утврђења која претстављају део одбрамбеног низа простирала су се од саме обале мора, преко шума и долина, најчешће на стратешким прелазима, све до врхова тесалијских планина, чувајући сваки, па и најмањи употребљиви улаз у Тесалију.¹⁰⁵⁰ Будући да су у посебној листи наведена само обновљена утврђења, можемо закључити да су и она старијег датума, као и топоними из Тесалије набројани у почетку IV књиге.

---

¹⁰⁴⁹ Као неидентификована и поменута једино код Прокопија су ова пет утврђења забележена и у TIB I, Koder-Hilt, *Hellas und Thessalia*, Wien, 1991. ; Слично и Henry-Perrin, *Procopie de de Césarée les Édifices Livre IV*, 188.

¹⁰⁵⁰ Опширније у : E. Gibbon, *The history of the decline and fall of the Roman empire*, Vol. III, B. F. French, 1930, 26.

О имену утврђења Φράκελλαν једино можемо сигурно рећи да се налази у грчком акузативу једнине, као што је већ уочио Бешевлиев.¹⁰⁵¹ У недостатку других података, будући да је реч о имену утврђења, можемо само претпоставити да је име етимолошки везано за грчки глагол φράσσω са значењем: ‘затварам, ограђујем, обзидавам, штитим, чувам, утврђујем, окопавам’. Са овим глаголом је везана још једна реч која је забележена код Прокопија, у истом делу *О грађевинама*, а то је технички термин φράκτην који има значење ‘брана, насип’ и чији је синоним реч ἀρίδα.

Мартина Анри- Перен је у својој докторској тези посвећеној Прокопијевим топонимима изнела мишљење да би било сумњиво доводити у везу Прокопијево утврђење Σκιδρεοῦς са топонимом *Scydra* који помиње римски аутор Плиније.¹⁰⁵² Ипак, сматрамо да ово повезивање није без основе, иако нам није јасно зашто се Перенова задржала само на Плинију, а не и на остале изворе које помињу топониме са варијантама графије у основи Σκιδρ-/Σκυδρ-. Наиме, код самог Прокопија, поред наведеног утврђења, поменуто је и утврђење под именом Σκυδρέον πόλις у листи обновљених утврђења у Епиру. О овом утврђењу Бешевлиев износи мишљење да се ради, у односу на порекло, о грчком имену, с чиме се не бисмо могли у потпуности сложити.¹⁰⁵³ Варијанта имена са ι забележена је и у другим изворима. Код Херодота налазимо Скидрон (Σκίδρον), као колонију Сибарићана у покрајини Луканији на југу Апенинског полуострва.¹⁰⁵⁴ Помиње је и Стефана Бизантинац у VI веку као град у Италији.¹⁰⁵⁵ Град Скидра (Σκύδρα) није поменут само код Плинија, него и код Клаудија Птолемеја (као град у Ематији) и Стефана Бизантинца, који се позива на старијег Теагена, као град у Македонији.¹⁰⁵⁶ Осим тога, епиграфски је посведочен код места

¹⁰⁵¹ Beševliev, *Zur Deutung der Kastelnamen*, 47.

¹⁰⁵² Henry-Perrin, *Procopé de de Césarée les Édifices Livre IV*, 188.

¹⁰⁵³ Beševliev, *Zur Deutung der Kastellnamen*, 48.

¹⁰⁵⁴ Herodotus, *Historiae*, VI, 21, 2:

Παθοῦσι δὲ ταῦτα Μιλησίοισι πρὸς Περσέων οὐκ ἀπέδοσαν τὴν ὁμοίην Συβαρίται, οἱ Λαῶν τε καὶ **Σκίδρον** οἶκεον τῆς πόλιος ἀπεστερημένοι·

¹⁰⁵⁵ Stephanus, *Ethnica*, 575, 1:

Σκίδρος, πόλις Ἰταλίας. τὸ ἔθνικὸν Σκιδρανός, ὡς Λύκος ἐν τῷ περὶ Ἀλεξάνδρου.

¹⁰⁵⁶ Ptolemaius Claudius, *Geographia*, III, 12, 36:

Ἡμαθίας

Εὐρωπὸς μζ γ μ γ

Τύρισσα μζ λθ γ ιβ

Σκύδρα μζ γο μ γ

Μιέζα μη λθ δ

Κύρρος μη ς μ γο

Ἰδομένη μη μ γ

Stephanus, *Ethnica*, 578, 8:

Арсени, где је забележен и етникон.¹⁰⁵⁷ Хамонд са Скидром, као дијалекатску варијанту, везује и Скодру = Скадар (Σκόδρα).¹⁰⁵⁸ Што се тиче Скадра, ту у корену треба претпоставити кратко “у”: *Skǔdr-*.¹⁰⁵⁹ Овде треба поменути још једну варијанту имена која је забележена код Страбона, без иницијалног сибиланта Κύδραι којом је означен бригијски град у Деуриопу.¹⁰⁶⁰ Дериват овог имена је и топоним Кидрара (Κύδραρα) који помиње Херодот као град на граници Фригије и Лидије.¹⁰⁶¹ Мишљење

Σκύδρα, Μακεδονική πόλις, ὡς Θεαγένης ἐν Μακεδονικοῖς. τὸ ἔθνικόν Σκυδραῖος.

¹⁰⁵⁷ M. Delacoulonche, *Memoire sur le berceau de la puissance macedonienne*. Archives de missions scientifiques 8, 1867.

SEG 24, 530:

ἀλλόγραφον ὠνῆς ὄν-
 ὀματος Νίκης τ<ῆ>-
 ς Λύκου **Σκυδ<ρ>αίου** ἐ-
 πρίατο παρὰ Μετοεράσ-
 ου(?) ἀνδρὸς Σκυδραίου
 μετὰ κυρίου Ἰππίου
Σκυδραίου πεδίον ὀ-
 νόματι Νίκην, ᾧ ὠ ῆ<ν>
 <δ>ν<ο>μ<α> ΝΙΚΗΝΩΩΗ|ΝΩΜ Δυοφώνη, Μακε-
 δονικῆς τιμῆς ἀργ-
 υρίου ιε· καὶ ἄν τις κυ-
 ριώτερος φανῆ τοῦ προ-
 γεγραμ<μ>ένου κορασίου
 ἢ μέρους <τ>ινός, τότε τὴν
 τιμὴν διπλῆν ἐπ[λ]-
 ῆρω ΤΟΛσεν(?) ἐπλήρωσεν ΤΙ το<ῦ> Λύκο-
 υ <**Σκυδ>ρ<α>ίου** ΥΔΕΡΟΙΟΥ· ἐγένετο ἐ-
 ν **Σκύδρα**· ᾗ Σ τὸ πρόστιμ-

ον. . .

24, 524:

[-----]υκτου **Σκυδραῖος**, Μένων

¹⁰⁵⁸ Ptolemaius Claudius, *Geographia*, II, 16, 7:

Σκόδρα με μα

Клаудиј Птоlemeј је помиње међу градовима у унутрашњости Далмације. Помиње је и Полибије, (Πολυβίου, *Historiae*, XXVIII, 8, 4), затим Дион Касиј, (Cassius Dio, *Historiae Romanae*, 300, 3), Аријан (Arrianus, *Bellum civile*, V, 7, 65) и Зонара (Zonaras, *Epitome historiarum*, II, 319, 14).

¹⁰⁵⁹ I. Druidanov, *Probleme der Ortsnamenforschung und der historischen Geographie der Balkanländer*, Academie Bulgare des sciences, *Actes du XIe Congrès international des sciences onomastiques*, Софија 1974, 273 - 280, 276.

¹⁰⁶⁰ Strabo, *Geographica*, VII, 7, 9:

Πρότερον μὲν οὖν καὶ πόλεις ἦσαν ἐν τοῖς ἔθνεσι τούτοις· τρίπολις γοῦν ἡ Πελαγονία ἐλέγετο, ἧς καὶ Ἄζωρος ἦν, καὶ ἐπὶ τῷ Ἐρίγωνι πᾶσαι αἱ τῶν Δευριόπων πόλεις ᾤκητο, ὧν τὸ Βρυάνιον καὶ Ἀλαλκομεναὶ καὶ Στύβαρα· **Κύδραι** δὲ Βρύγων, Αἰγίνιον δὲ Τυμφαίων, ὄμορον Αἰθικία καὶ Τρίκκη·
 Stephanus, *Ethnica*, 390, 11:

Κύδραι, πόλις τῶν Δευριόπων. Στράβων ἐβδόμη.

¹⁰⁶¹ Herodotus, *Historiae*, VII, 30, 2:

Ἐκ δὲ Κολοσσέων ὁ στρατὸς ὀρμώμενος ἐπὶ τοὺς οὖρους τῶν Φρυγῶν τε καὶ Λυδῶν ἀπίκετο ἐς **Κύδραρα** πόλιν, ἐνθα στήλη καταπεπηγῆτα, σταθεῖσα δὲ ὑπὸ Κροίσου, καταμηνύει διὰ γραμμάτων τοὺς οὖρους.

Хамонда, у односу на поменута имена, је да су све оне заправо варијанте фригијског имена места.¹⁰⁶² Сматрамо да његовим примерима можемо придодати и примере са варијантом графије Σκιδρ које смо поменули, посведоченим топонимом Скидрон код Херодота који је потврђено малоазијског порекла (Сибарида је колонија Милета у М. Азији), тако да постоји могућност да се и Прокопијево утврђење Σκιδρεοῦς уброји у топониме које имају фригијско/бригијско порекло.

У списку обновљених утврђења у Тесалији још једно загонетно име је име утврђења Γερонτική. У недостатку других писаних сведочанства можемо само претпоставити порекло имена. Име утврђења је највероватније дериват од именице грчког порекла γέρων, οντος ‘стар’, супостантив. ‘старац’ са сачуваном групом -ντ доданој на основи. Придев женског рода γερонτική ‘старачка’ је настао додавањем веома продуктивног придевског суфикса -ικος.¹⁰⁶³ У функцији имена места је у номинативу једнине, а поред себе подразумева изостављено φρούριον.

Λόσσοнос

Топоним који је код Прокопија забележен у лику Λόσσοнос, посведочен је код старијих аутора различитом графијом: Ὀλοοσσόν Ὀλοοσσών, Ὀλοοσσών. У архајским и класичним изворима није забележен као град (πόλις),¹⁰⁶⁴ али претпоставља се да је већ тада имао овај статус, јер је забележено да је у IV веку ковао новац.¹⁰⁶⁵ Хомер му додаје епитет ‘део’, како касније објашњава и Страбон *због светле боје глине која прекрива тло на коме се налази*.¹⁰⁶⁶ Географ Страбон га описује као град у области Перабеија,¹⁰⁶⁷ док га аутор из VI века Стефан Бизантинац бележи као град у Магнезији, вероватно

¹⁰⁶² Hammond, *A History of Macedonia I*, 414.

¹⁰⁶³ Упореди пример Σούρικον (IV, iv, 3), обновљено утврђење у Дарданији.

¹⁰⁶⁴ Homerus, *Ilias*, II, 739: Οἱ δ' Ἄργισσαν ἔχον καὶ Γυρτώνην ἐνέμοντο, Ὀρθην Ἠλώνην τε πόλιν τ' Ὀλοοσσόνα λευκὴν, τῶν αὐθ' ἡγεμόνευε μενεπτόλεμος Πολυποίτης υἱὸς Πειριθόοιο τὸν ἀθάνατος τέκετο Ζεὺς· Lykophron, *Trag.*, Alexandria, 906: ὧν οἱ μὲν Αἰγώνειαν ἄθλιοι πάτραν ποθοῦντες, οἱ δ' Ἐχῖνον, οἱ δὲ Τίταρον Ἴρὸν τε καὶ Τρηχίνα καὶ Περραιβικὴν Γόννον Φάλαννάν τ' ἠδ' Ὀλοοσσόνων γύας καὶ Κασταναίαν, ἀκτέριστον ἐν πέτραις αἰῶνα κωκύσουσιν ἠλοκισμένοι.

¹⁰⁶⁵ E. Babelon, *Traite des monnaies grecques et romaines*, Vol. II, 4, Paris 1885, 327-8.

¹⁰⁶⁶ Упореди и податке које даје Лик у свом путопису: W. M. Leake, *Travels in northern Greece, Vol. III*, Rodwell, London, 1835, 345. Говорећи о положају града даје податак да је град подељен на два дела брзим потоком који пролази на средини. Две јаруге које се могу приметити на терену, као и више мањих бујица, иамју бели састав нанос, због чега је и град од давнина добио епитет “део”.

¹⁰⁶⁷ Strabo, *Geographica*: 9, 5, 19 “Καὶ Ὀλοοσσών δὲ λευκὴ προσαγορευθεῖσα ἀπὸ τοῦ λευκάργυλος εἶναι, καὶ Ἠλώνη Περραιβικαὶ πόλεις, καὶ Γόννος. ἢ δ' Ἠλώνη μετέβαλε τοῦνομα Λειμώνη μετονομασθεῖσα· κατέσκαπται δὲ νῦν· ἄμφω δ' ὑπὸ τῷ Ὀλύμπῳ κεῖνται οὐ πολὺ ἄπωθεν τοῦ Εὐρώπου ποταμοῦ, ὃν ὁ ποιητὴς Τίταρῆσιον καλεῖ”

мешајући га са магнезијским топонимом Олизон (Ὀλιζών), који смешта у Тесалију.¹⁰⁶⁸ У старијим изворима потврђен је стратешки положај насеља које се налази на месту близу раскршћа путева из Западне и Источне Македоније преко прелаза Волустана и Петра, са запада Тесалијске равнице, и из Ларисе, са истока. Измењеном графијом Λόσσονος, највероватније искривљеном верзијом старије, забележен је у периоду касне антике једино код Прокопија, при чему нас аутор обавештава о Јустинијановом обнављању бедема насеља.¹⁰⁶⁹ Прокопијево сведочанство, писање Страбона и Ликофрона, као и откриће миљоказа из претхришћанског периода потврђују постојање насеља пре византијског доба. Ново име града Ἐλασσών први пут је забележено код Јевстатија Солунског и према његовом виђењу *оно претставља облик који је употребљен уместо варварске варијанте Олосон Ὀλοοσσών*.¹⁰⁷⁰ Код византијског писца Кантакузена налазимо податак да је Еласон забележен као φρούριον, заједно са још три утврђења, накратко потпао под власт Јована Епирског.¹⁰⁷¹ У 18 notiцији, из времена Андроника Трећег, забележен је као архиепископија, а исто је потврђено и у 21 notiцији.¹⁰⁷²

Утврђење које описује Прокопије налази се на једном брду северозападно од данашњег града Еласона који се налази на путу од Ларисе према Македонији. Изнад

¹⁰⁶⁸ Stephanus, *Ethnica*, 490, 11:

Ὀλοοσσών, πόλις Μαγνησίας. Ὅμηρος πόλιν τ' Ὀλοοσσώνα λευκήνᾱ. οἱ πολῖται Ὀλοοσσόνιοι καὶ Ὀλοοσσονίηθεν ἐπίρρημα. “

498, 15: Ὀλιζών, πόλις Θεσσαλίας. Ἐκαταῖος Εὐρώπη. κλίνεται

¹⁰⁶⁹ Код осталих извора из VI века С. Бизантинца и Хесихија забележен је јединственом графијом Ὀλοοσσών.

Hesychius, *Lexicon*, 622, 1:

Ὀλοοσσών· πόλις Θεσσαλίας (B 739)

¹⁰⁷⁰ Eustathius, *Commentarii ad Homeri Iliadem*, Vol. 1, 520.

Ἡ δὲ Ὀλοοσσών ἢ καὶ Λευκή προσαγορευθεῖσα, ὡς πρὸ ὀλίγου εἴρηται, διὰ τὸ λευκάργιλος κατὰ τὸν Γεωγράφον εἶναι, Περραιβική, φησί, καὶ αὐτὴ ὡς καὶ ἡ Γόννος, ἧς καὶ Λυκόφρων μέμνηται, πρὸς τῷ Ὀλύμπῳ κειμένη, ὡς καὶ ἡ προρρηθεῖσα Ἠλώνη· ὁ δὲ τοῖς Ἐθνικοῖς ἐνδιατρίψας Μαγνησίας πόλιν λέγει αὐτήν. δοκεῖ δὲ φυλάσσειν καὶ νῦν τὴν κλῆσιν παραφθειρομένη βαρβαρικῶς. ἴσως γὰρ αὕτη ἐστὶν ἡ ἄρτι λεγομένη Ἐλασσών. (v. 741

¹⁰⁷¹ Joannes VI Cantacuzenus, *Historiae*, I, 474, 2: Σταγούς δὲ καὶ Τρίκαλα καὶ Φανάριον καὶ Δαμάσιον καὶ Ἐλασσώνα, ἃ ὑπὸ Γαβριηλόπουλον ἐτέλουν, καὶ ἕτερα φρούρια τινα ὁ τῆς Ἀκαρνανίας ἄρχων ὁ δεσπότης Ἰωάννης ὁ δούξ φθάσας παρεστήσατο ὁμολογῶν. καὶ κατασχών φρουραῖς, ἐπανήλθ- εν εἰς Ἀκαρνανίαν.

¹⁰⁷² Darrouzès, *Notitiae episcopatum*,

18, 158: κς' ἢ Ἐλασσών

21, 82: ε' ἢ Ἐλασσών

старог бедема античког Олосона, распознаје се делимично и бедем који је подигнут у време Јустинијана са циљем да појача одбрамбену способност старог.¹⁰⁷³

Према мишљењу Мартине Анри - Перен, име Прокопијевог утврђења налази се у генитиву.¹⁰⁷⁴ Потврду њеног мишљења налазимо код Херодијана.¹⁰⁷⁵ Очито је да се ради о искривљеном облику, будући да недостаје иницијални вокал који је саставни део имена и у старијој (Ὀλοοσσών) и у новијој графици (Ἐλασσών). Удвојени сибилант је опстао и код Прокопија. Сведочење Јевстатија Солунског да је ново име Ἐλασσών замена за варварску варијанту имена која је била у употреби пре тога представља још једну потврду да се ради о негрчком, по свом пореклу, облику имена. И само помињање код Хомера, заједно са осталим веома старим топонимима, као и локација топонима у Перабији оставља отворену могућност да се ради о старој, предгрчкој основи. Удвојена сигма -σσ која је део имена, као и завршетак на -ων указују на могући утицај фригијског. Промена иницијалног вокала је можда резултат дијалектне варијанте.

Првобитно име Ὀλοοσσών, које би могло (како смо видели) бити како грчког, тако и негрчког порекла нема никакве везе са ἐλαχύς дмањи, незнатнији, слабији лошији. Нови облик Ἐλασσών је очито модификован паретимологијом према компаративу ἐλάσσων. Код Прокопија је забележен облик у коме је изостављен иницијални вокал. Будући да су сви остали извори забележили графици са варијантом о/ε, можемо претпоставити или да је реч о ортографској погрешци, или, што је вероватније, да Прокопијев лик Λόσσονος претпоставља декомпозицију члана: Ὀλοσσών схваћено као ὁ Λοσσών.

Κερκινέου

Прокопијево утврђење под именом Κερκινέου које је забележено међу обновљеним утврђењима у Тесалији локализовано је од истраживача код данашњег места Кастрион на северној обали некадашњег језера Боибе.¹⁰⁷⁶ Насеље под именом Кастри је средњевековно, али истраживач Јанопулос је открио једно до тада непознато

¹⁰⁷³ M. G. Soteriou, „Ἡ πρόμος παλαιολόγειος αναγέννησις εἰς τὰς χώρας καὶ τὰς νήσους τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα (πίν.48/64)“, *Δελτίον τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας*, 1964-1965, 257-276, 271-273.

¹⁰⁷⁴ Henry-Perrin, *Procopé de de Césarée les Édifices Livre IV*, 188, nap. 376.

¹⁰⁷⁵ Aelius Herodianus, st Pseudo-Herodianus, *Partitiones*, 229, 4:

“Τὰ εἰς ὧν λήγοντα ὀξύτονα θηλυκὰ, διὰ τοῦ ο μικροῦ κλίνονται· οἶον· τρυγῶν, τρυγόνος· ἀηδόνας· Γοργόνος· σταγόνος· λαγόνος· σιαγόνος· χιόνος· θηλαμόνος· ἀμαζόνος· Χαλκηδόνος· Χαρκηδόνος· καὶ Ὀλοσσόνος· ἰνδικτιῶνος δὲ μέγα.”

¹⁰⁷⁶ *TIB I*, 184. .

античко насеље са бедемом од великих камених плоча између Кукураве и Каливије на обали језера. Он је сматрао да се ради о утврђењу које под именом Керкинеон помиње Прокопије и које је у познијем периоду познато под именом Кастри.¹⁰⁷⁷ У попису архаичних и класичних градова овај топоним је сврстан у прехеленистичка насеља која нису потврђена као градови (πόλεις) у Тесалији.¹⁰⁷⁸ Топоним је посведочен и код једног римског писца, а то је историчар Тит Ливије, који нас обавештава да је то утврђење, које је обезбеђивало заштиту свих насеља која су се налазила у околини језера Боибе и које он бележи под именом *Cercinium*, око 199 год. пре Христа било освојено и спаљено од Етолаца у улози римских савезника.¹⁰⁷⁹ Иако Ливијев текст не пружа прецизне податке о положају места, разумно је претпоставити да се налазило недалеко од равнице Дотион која се протеже у Источној Тесалији, јужно од планине Оса.¹⁰⁸⁰ Средњевековни градић Кастри је посведочен код византијског писца Кантакузена, где је поменут у вези са освајањем солунског намесника Михајла Мономаха.¹⁰⁸¹ Према његовом сведочењу, у овој операцији у 1332 години је Кастрион освојен заједно са Волосом и Ликостомионом.¹⁰⁸²

Топоним Керкинеон посведочен је и епиграфски.¹⁰⁸³ Утврђење се у Прокопијевом списку налази у генетиву једнине, свакако са изостављеном именицом φρούριον поред себе.¹⁰⁸⁴ Имена од исте основе срећу се и другде. У античким изворима су забележени: Керκίνη, планина у Македонији на граници Синта и Пеонаца коју

¹⁰⁷⁷ A. Philippson, *Die griechischen Landschaften; eine Landeskunde*, Volume I, Frankfurt am Mein, Klostermann, 1950, 235; Gianopoulos N., „Επισκοπικοί κατάλογοι Θεσσαλίας”, *Επετηρίς Παρνασσού* XI (1915), 204.

¹⁰⁷⁸ M. H. Hansen-Nielsen T. H., *An Inventory of archaic and classical poleis*, Oxford University Press, 2004, 689.

¹⁰⁷⁹ T. Livius, *Ab Urbe Condita*, XXXI, 41, 1-4:

“et Amyndro rege Athamanum adiuncto profecti **Cercinium** obsedere. clausurant portas, incertum ui an uoluntate, quia regium habebant praesidium; ceterum intra paucos dies captum est **Cercinium** atque incensum;”

¹⁰⁸⁰ Henry-Perrin, *Procope de de Césarée les Édifices Livre IV*, 188.

¹⁰⁸¹ Joannes VI Cantacuzenus, *Historiae*, I, 473, 21:

καὶ εἶλε τὸν τε Γόλον καὶ **Καστρίν** καὶ Λυκόστομον πόλιστα αὐτῆς.

¹⁰⁸² Б. Ферјанчић, *Тесалија у III и IV веку*, Византолошки институт САНУ, Посебна издања, књига 15, Београд, 1974, 191

¹⁰⁸³ IG IX, 1(2): 1-3 [Aitolia, Akarnania, Lokrida], 1: 188, 10:

“. . . ἐκ τοῦ Ἐλιπέος ἐν τῷ νέμος τὸ ἄγον ἐν τὰν Ἀ[μπε]λον, ἀπὸ τᾶς Ἀμπέλου κατὰ τῶν ἄκρων ἐπὶ τὸ “Υπατον, ἀπὸ ν τοῦ Ὑπάτου ἐν τὸν **Κερκινῆ**, ἀπὸ τοῦ **Κερκινέος**”

Thessaly, IG IX, 2:

[ἀπὸ] Λυκίου τοῦ Ἀρίστονωνος Ἀρίστωνος Ἀθηναῖς

Ταρουσίνου· ἀπὸ **Κερκί[ν]ου** τοῦ Πανπολέμ[ου]

Ἀρμονίχα Στεφάνου· ἀπὸ Ἀθηνάδου τοῦ [— —]

¹⁰⁸⁴ Beševliev, *Zur Deutung der Kastellnamen*, 44.

помиње Тукидид (Hist. II,98,1), Κερκινίτις, језеро у Македонији које помињу Тукидид (Hist. IV, 108,1), Мела (II, 30,6) и Аријан (Alexandri anabasis I,11,3), са истом графицијом је забележена и лука у Скитији од Аријана (Periplus Ponti Euxini, XIX, 5,4), острво Κέρκιννα и мало острво Κερκινίτις је поменуто од Страбона (XVII, 3,16), а велико острво помиње и Клаудиј Птоlemeј (IV, 3,45), Диодор Сицилијски помиње град у Либији Κέρκινα (V, 12,4), а помиње га и Плутарх (Dion, XXV,7,3). Мајер је на примеру имена острва Керкира покушао објаснити основу *kerk асимилацијом илирског *perk^wos > *k^werk^wos (а затим даље асимилирано k^w > κ) до какве је дошло у латинском quercus (храст).¹⁰⁸⁵ Крае с правом сматра ово мишљење несигурним.¹⁰⁸⁶ О овој основи писао је и В. Георгиев, такође доводећи у питање њено илирско порекло.¹⁰⁸⁷

Највероватније порекло имена Прокопијевог утврђења лежи у грч. κέρκος ‘реп’, можда преко неког зоонима (одатле се изводе називи за скакавца, јастреба, петла).¹⁰⁸⁸ Према Шантрону етимологија речи је непоуздана.¹⁰⁸⁹ Фриск, који као и Шантрон сматра да је првобитно значење речи κέρκος вероватно ‘штап, прут’, али да је непознатог порекла. Остале покушаје објашњења треба узети са великом резервом.

Потврда да порекло овог имена требамо тражити у грчком језику је и мишљење Масона који налази да је лично име Κερκῖνος, потврђено у Аполонији и Дирахију, насупрот повезивањем са илирским, грчког порекла, дериват од основе κερκ.¹⁰⁹⁰

¹⁰⁸⁵ A. Mayer, „Zwei Inselnamen in der Adria, I. Kerkyra, II Pharos“, *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen*, Vol. 70/1-2, 1952, нап. 76.

¹⁰⁸⁶ H. Krahe, *Sprache und Vorzeit. Europäische Vorgeschichte nach dem Zeugnis der Sprache*, Heidelberg 1954, 69.

¹⁰⁸⁷ V. Georgiev, Illyr. (?) kerk ‘Waldgebirge’, *Cercetări de lingvistică*, Volume 3, Editura Academiei Române, 1958, supliment (paru en 1962), 187-188.

¹⁰⁸⁸ Frisk, *GEWI*, 830.

¹⁰⁸⁹ Chantrainne, *Dictionnaire*, 519.

¹⁰⁹⁰ O. Masson, „Quelques noms Illyriens in L’Illyrie méridionale et l’Epire dans Antiquité“, P. Cabanes, *Actes du Colloque international de Clermont-Ferrand*, 22-25 octobre 1984, 116.

Закључне напомене

Топономастика је интердисциплинарна, у својој основи неспорно лингвистичка дисциплина, која задире у више језика који су се говорили на одређеној територији и остављале траг у топонимији. Уједно, она је тесно везана са другим научним дисциплинама, међу којима су географија и историја најзначајније, а такође је нераздвајно везана са археологијом, социологијом, историјом религије и другим научним областима које су често кључне за тумачење једног имена. Ове чињенице су се потврдиле и у нашим језичким испитивањима Прокопијевих топонима у Македонији и Терсалији. У оквиру наших истраживања задржали смо се на ограниченим географским просторима Македоније и Тесалије, јер важи мишљење да су групна испитивања, у оквиру једне области, методолошки правилнија. Такође, потрудили смо се да наша лингвистичка истраживања радимо са пуним уважавањем историјске традиције и свих осталих етничких, религиозних, економских, и осталих чинилаца.

Топоними који су били предмет нашег истраживања су, као и у осталим географским подручјима, углавном засновани на истим топономастичким принципима. Већина њих настали су из практичних разлога за ориентацију човека у простору, увек и свуда семантички везани или са физичко - географском средином или са животом и радом људи који живе на одређеном простору. Чињеница да се, нарочито у списку за Македонију, ради о утврђењима која су део већег фортификацијског одбрамбеног система који је био подигнут и пре владавине, а нарочито у време Јустинијана, нашла је свој одраз у именима које смо обрађивали. Градови у Теслији, нарочито они који нису изложени у списку су углавном старијег датума, што је доказано анализом њихових имена.

У групи утврђења која су евидентно добила име према физичко географским карактеристикама терена свакако спадају: Аулон, микротопоним грчког језичког порекла. Овај апелатив који означава *уску долину, клисуру, кланац* налази се као име на више места на грчкој територији, међу којима је и долина којом се језеро Волви излива у Стримонски залив. Други топоним који природно припада овој групи био би *Χάραδρος*, од *χαράδρα/ χάραδρος* са значењем: 'суво корито планинске бујице (вододерине), брзак који лети пресушује, текућом водом издлабљени кланац, клисура, јаруга', који према етимолошким речницима потичу од именице *χέραδος*, са значењем 'стена, шљунак, нанос'. Чини нам се да овде семантички припада и име једног другог

утврђења, код Прокопија у лику Κάλαρος, чији први део имена несумњиво потиче од индоевропске основе **k^wa-l* ‘удубљење, водни канал, прокоп’. У другом делу се вероватно налази предгрчка супстратна основа **arna* која према мишљењу Ван Хервердена има значење *opidum sive arx*.

Прокопијев облик Πλευρόν је неутрум *o*-основе једнак апелативу ‘бок, страна’. Ако узмемо у обзир семантику имена (πλευραί “бокови планине”), према којој оно припада у групи тзв. *природних имена*, а у подгрупи имена којима се изражава изглед места, можемо слободно претпоставити да се оно може наћи и на сасвим другом месту у Македонији и да није везано за топоним у Етолији о коме сведоче други извори. Име веома старог града код Прокопија забележеног у лику Γόμφοι такође је највероватније везано за јединствену конфигурацију терена, тачније, мотивисано је његовим специфичним положајем на брду које се данас зове Епископи. Од понуђених различитих значења сматрамо да би за име нашег утврђења значење *клин* једино одговарало и то у конкретном случају као опис конфигурације терена на коме се налази. Симеонидисова етимологија, према којој Τρίκαλα води порекло од придева Τρίκαρη(α)νον (ὄρος) или Τρίκαρανα (ὄρη), са значењем *гора/ горе са три врха*, које одговара конфигурацији терена, односно представља прикладну ознаку за врхове планине Касије где се налазио град чини се најприхватљивија кад је у питању тумачење имена овог тесалског града. Град се назвао Τρίκαρος πόλις или једноставно Τρίκαρανα, облик се поступно скратио у Τρίκαρα, а онда се путем дисимилације (ρρ>ρλ) дошло до имена Τρίκαλα.

У овој групи имена би можда могло да се помене и име старог тесалског града који је код Прокопија забележен као Φάρσαλος. Порекло његовог имена према нашем мишљењу би најприхватљивије било везати уз значење које наводи Хесихије који за φάρσος, поред објашњења *део, комад, одломак*, уноси и тумачење *шиљак храма или краљевски двор налик на торањ и крајњи горњи део, рт, главица, врх*. Ова тумачења савршено одговарају положају града Фарсала. Наиме, овај град у Тесалији се одликује доминантним утврђењем (стрмим и високо постављеним), са изузетном, стратегијском позицијом над околним тереном и одличним одбрамбеним могућностима. Прокопијев топоним Ἐχινᾶϊος који се налазио у близини обале Малијског залива највероватније се може везати са именицом мушкога рода ἐχῖνος ‘јеж, морски јеж’. Сматрамо да се у овом случају именовање објашњава топономастичком метафором. Будући да се град није

налазио на самој обали, већ у њеној непосредној близини, вероватније је да тако прозвао због конфигурације терена, т. ј. због стрме позиције коју заузима.

Доказ да мочварна/блатна подручја нису реткост у овом делу Балканског Полуострва су неколико имена утврђења која се налазе у списку за Македонију. То је случај са именима Βόλβος, Βόρβωρος, Λιμναί. За утврђење под именом Βόλβος најприхватљивија би била етимологија коју предлаже Дуриданов према којој се име изводи од основе *balva (лит. *balà*, ‘бара, мочвара’, латв. *bala* ‘глинена долина’), *pl. balas* ‘лоше, мокро тло’, са напоменом да би можда било исправније да основу коју он сматра трачком определимо као предгрчку. Име које налазимо код Прокопија у нешто измењеном гласовном лику Βουρβοώδην такође спада у групи имена грчког порекла која означавају структуру терена на коме се налазе. Име се изводи од придева Βορβορώδης, са завршетком -ώδης који речима у којима се налази даје значење “сличан, налик на”, са променом ο > ου извршеном већ у VI веку н. е и са изостављањем другог ρ било путем дисимилације, било омашком при записивању. Овде би се могло сместити име утврђења Λιμναί, које се изводи од грчке именице λίμνη, ή. ‘устајала вода, бара, море, каљуга’ од првобитног λειμών, -ώνος, ό, са основним значењем ‘влажно место’.

И једно наоко сложено име, Λιμνηδήριον би се могло семантички приклонити овој групи. У овом случају би ваљало допустити да су посреди два различита топонима грешком стопљена у један *Λίμνη и Δήριον. Вероватно је због тога овај пример код Бешевлиева поменут међу примерима ‘изузетних случајева’. Идентификација на терену је непозната али на основу значења речи од којих је настало сложено име, али и у случају да се ради о посебним топонимима, можемо закључити да се свакако ради о топониму/утврђењу који је добио име према физичким/географским карактеристикама терена на коме се налази и да је свакакоу вези са неким од језера која су бројна на територији Македоније.

По питању образовања, у Прокопијевој топономастици забележеној на подручју Македоније и Тесалије сасвим природно и неизоставно налазе се и једна веома продуктивна група, а то су имена грчког порекла у чијем се другом делу налази именица πόλις. Ту спада познати и стари град Νεάπολις, чије је име сачињено од придева νέα и именице πόλις. Име другог града Μετρόπολις је сложено, састављено од именице μήτηρ ‘мајка’ и πόλις ‘град’. У антици је ово сложено име широко употребљавано и распрострањено. У позној антици је обично овим термином означаван

главни град епархије, у коме је било и седиште митрополита. Прокопијево утврђење Διοκλητιανούπολις носи сложено име, свакако везано за когномен римског императора Диоклецијана у генитиву једнине уз именицу πόλις - *Диоклецијанов град*. Κενταυροπόλις је још једно име Прокопијевог утврђења у чијем се другом делу налази именица πόλις, поменуто у делу где су описани тесалски топоними. Први део овог сложеног имена је везан за Кентауре (Κένταυροι), дивље становнике планина и шума. Према мишљењу Шантрена и Фриска, етимологија имена је непозната, при чему овај други сматра да је највероватније реч о речи страног порекла.

Код Прокопија налазимо топониме у чијој се основи налазе различита лична имена. Један од њих је Деметријада, град у Тесалији поменут у Прокопијевим *О грађевинама*. Страбоновим сведочанством је потврђено да је добила име према личном имену једног од Александрових дијадоха, Деметрију Полиоркету, који ју је основао. Име града у својој основи садржи лично лине Δημήτριος које је по свом пореклу грчко и према мишљењу Татакија спада у такозвана имена *панхеленске дистрибуције*. Име је теофорно и представља придевски облик изведен од имена богиње Деметре. Δημήτηρ је заправо име грчке богиње плодности и мајке-заштитнице житних поља. Прокопије име града Касандреје пише двојачко: Κασανδρίαν у *De aedificiis* и Κασσάνδρειαν *De bellis*. Код осталих аутора је углавном забележена као Κασάνδρεια, понекад са удвојеним сибилантом. Топоним је изведен од антропонима Κάσ(σ)άνδρος који је мушка варијанта старог женског имена Κασσάνδρα и непознатог је порекла. Друго име утврђења које је забележено код Прокопија је именица средњег рода Ἀρτεμίσιον са значењем *храм или место посвећено богињи Артемиди*. Као и већина теонима, и име Артемиде је веома компликовано за тумачење, понајвише због комплексности функција које божанство врши и мноштва епитета које се током времена придодају њеном имену, као и због потешкоћа да се утврде првобитне функције божанства. Из свих ових разлога, покушаји да се изнађе индоевропска или грчка етимологија овог имена били су мање - више неуспешни. Још један топоним код Прокопија везан је уз лично име владара, а то је сложено име Βασιλικὰ Ἀμύντου. Тумачење значења придева βασιλικὰ у овом имену иде у правцу прихваћања његовог значења 'краљевски двор/палата или краљевски трезор'. Други део сложеног имена је лично име Ἀμύντας, које се налази у генитиву једнине (Ἀμύντου). Будући да је најпознатији од свих власитеља који су носили ово име у македонској династији Аминта III, отац Филипа II, претпостављамо да је Прокопијево утврђење повезано са његовим именом. Један од топонима у својој основи има

когномен *caesar*. Још код старих римских аутора забележена су бројна тумачења овог когномена и то потврђује да се највероватније не ради о именовању латинског порекла, иако је он послужио за означавање римских и касније византијских императора. Најскорије Де Ван склон је да веже *caesar* са *caesaries* ‘дуга коса’. Топоними са овим именом у основи постали су уобичајени у римским провинцијама, после владавине императора Октавијана Августа.

Међу имена на обрађеним подручјима Македоније и Тесалије у Прокопијевом делу налазимо неколико примера на којима се може препознати стара, предгрчка основа. Један од таквих примера је топоним Лариса. Милан Будимир који позивајући се на Страбоново сведочанство да се сви градови који носе ово име у балканско-анадолском региону налазе у равници, предлаже повезивање имена града са Хесихијевом глосом *λωρυμνόν* ‘најдубљи, најнижи’. Географски положај Ларисе у Тесалији у потпуности одговара оваквом тумачењу, а поистовећивање *Λάρυμνα* ή *Λάρισσα* потврђује мишљење професора Будимира. Вредна помена је и новија етимологија овог древног топонима која се чини најмање натегнута: *Λάρισσα* < *Λάρικ-ια, од назива за дрво тису *λάριξ*, *λάρικος* и палеобалканског је порекла. Прокопијев топоним *Κάμινος* је свакако семантички везан за апелатив *κάμινος* са значењем ‘пећ’ и он може бити и предгрчки или позајмљен са Истока или Севера, а његова појава у грчком језику пада у доба које је много раније од Прокопијевог сведочанства. Најједноставније је претпоставити да је, каква год била етимологија апелатива, Прокопијев топоним *Κάμινος* настао у грчкој језичкој средини. Сматрамо да се порекло имена утврђења *Πέλεκον* такође треба тражити у апелативу, догрчкој именици источног порекла *πέλεκκον* са значењем ддршка секирее, која је изведена од основе *πέλεκυς* ‘секира, брадва за тесање или убијање жртвених животиња, бојна секира’. С обзиром на подударност гр. *πέλεκυς* са стариндијским *paraśu-*, реч је праиндоевропска, а у праиндоевропском може бити позјмљеница. Имајући у виду топониме посведочене код Прокопија, Диодора и Плутарха, као и на основу антропонимије, можемо потврдити да се и у случају утврђења *Γουρασσών* највероватније ради о старом, епихорском топониму у списку о Македонији, чија убикација је непозната, али се као највероватније локализације могу навести шира халкидичка област или Мигдонија. Још један веома стар топоним је поменут код Прокопија, а то је *Θήβαι*. И поред тога што етимологија имена остаје непозната, већина истраживача сматра да је ово име пре индоевропског, него семитског или египатског

порекала. Још један веома стар топоним Εὐρυμένη забележен је код Прокопија. За питање порекла имена овог утврђења значајно је да се напомене да се исти топоним бележи и у Епиру. Посведочено лично име Εὐρυμένης, сложено од εὐρύς ‘широк’ и μένος ‘дух’ је оно на које се топоним могао наслонити. Не би требали искључити могућност да је изворни облик имена био онај који бележи Плиније (*Erythrae*), односно *Ερυθραῖ од ἐρυθρός ‘утврђен’. Ова претпоставка је, имајући у виду да се ради о утврђењу поменутом од Прокопија, и семантички најоправданија. Насупрот мишљењима да се ради о имену словенског порекла у Прокопијевом утврђењу Βάβας налазимо да се ради се о старој, прегрчкој основи (епихорском имену) са наставком -ας, који је уобичајен у каснијем развоју грчког језика у номинативу једнине. Сматрамо да је етимологија овог утврђења везана за предсловенску традицију и да је треба тражити у предгрчком супстрату, у основи *baba ‘камен, стена, литица’.

Имена три Прокопијева утврђења су везана за етнониме. Име Прокопијевог утврђења Παρθίων доводимо у везу са именом племена Партини (*Partini, Partheni, Παρθῖνοι, Παρθεῖνᾶται*). Нагласак указује да име највероватније претставља посесивни генетив множине етнонима Παρθίων сц. φρούριον - ‘утврђење Партијаца’. Утврђења под именом Κάσσωπες и Κάσσωπᾶς свакако су у вези са етнонимом Κάσσωπαῖοι. По питању порекла овог етнонима Фик износи мишљење да се највероватније ради о имену негрчког порекла и убраја κάσσ- међу негрчке коренове потврђене и у другим именима. Морфолошки специфично Прокопијево утврђење Βρυγίζης је етимолошки повезано са именом племена Бриги, у античким изворима забележено различитим графикама: Βρύγες/ Βρῦγαί, Βρύγοι/ Βρίγες. Сматрамо да је топоним епихорски, највероватније пореклом из бригијског (едонског) супстрата.

Од списка за Македонију издвајамо утврђење под именом Κύρρου. Име града/утврђења наоко садржи посесивни генитив личног имена Κύρρος, које се због геминанте -ρρ не може поистоветити са староперсијским *Kuru*- ‘Кир’ чија је етимологија непозната. Приметили смо да је овај релативно непознати македонски топоним различито забележен у рукописној традицији античких аутора: Κύρρω, Κύριος, а епиграфски потврђен као Κύρρος. Хацопулово становиште да је Κύριος оригинални облик, будући да у старомакедонском -ρι у хијатусу даје -ρρ, или претпоставка да је -ρρ настало у старомакедонском изговору асимилацијом од -ρν (које бележи Диодор), даје нам за право да помислимо да је ово можда једини сигуран пример имена са старомакедонском осном, поред, евентуално, имена утврђења Λάγης везаног за са гр.

λαχανω ‘копати’, при чему би се извело име које одговара значењу ‘јама, ров, јазбина’, обзиром да у старомакедонском грчким аспиратама одговарају звучни оклузивни.

У односу на порекло, можемо потврдити да одређен број топонима у Прокопијевом списку за Македонију има неспорно грчко порекло. То је свакако случај са утврђењем под именом Ὑγεά, које највероватније има у својој основи реч грчког порекла, т. ј. придев ὑγής са основним значењем ‘снажан, здрав, жив, пргав, у добром стању’, а поред основног има и значења ‘цео, неповређен, добар, частан, разуман, лековит’. Још једно име утврђења има придев грчког порекла у својој основи. Име је заправо супстантивирани облик од грчког придева θερμός са значењем ‘топао’ док облик на -α код Прокопија очито одражава локални изговор. Топоним Νύμφιον који срећемо код Прокопија спада у групу имена утврђења са завршетком на -ον, средњег је рода у акузативу једнине и грчког порекла. Основно значење именице, изведене од грчке основе: женског рода νύμφη је *свето место (храм) посвећен Нимфама, извор*. Овој низи припада и Μουσεῖον. Облик имена код Прокопија са значењем ‘седиште Муза, школа, музеј’ претставља субстантив-изведеницу од основне речи μουσα, са значењем ‘богиња певања и поезије’. Овде можемо поменути још један пример имена утврђења које је ради специфичног наставка сматран словенским, а то је Μελίχιζα. О овом имену понудили смо покушај тумачења порекла имена као изведенице од старе и познате праиндоевропске основе *meli(t)- са значењем ‘мед’ или *melit-ya > μέλισσα (-ττα) са значењем ‘пчела’. Прокопијево утврђење може бити везано и за придев μελίχιος са значењем ‘благ, пријазан, умиљат’, веома познат као епитет врховног бога Зевса. Реч је забележена и у еолском облику μελλίχιος, што би ишло у прилог извођењу имена нашег топонима управо из овог божанског епитета Μελίχιζα < *Μελλίχιδια.

Тумачења Хесихијеве глосе: κρουνοί·ρεῖθρα, ὄχετοί, ὑδάτων ἐκβολαί ‘потоци (корита реке), прокопи, утоке вода (понорнице) још више су нас убедили да у грчком апелативу κρούνος тражимо порекло имена Прокопијевог утврђења Κρυνίανα. По питању порекла имена Κραταιά остаје отворена могућност да оно буде везано за лично име, у датом случају Κρατεύας које је свакако семантички везано за грчку именицу κράτος и придев κραταίος. Неспорно је да значење имена произлази из широког и сложеног семантичког поља које обухвата грчка именица κράτος. Сматрамо да име нашег утврђења Κραταια, треба везати за физички појам тврдоће, κρατύς, κρατύνω, ‘чинити тврдим’. Прво објашњење имена утврђења Κολοβῶνα би ишло у правцу његовог поистовећења са κολοφῶνα као акузативом једнине грчке именице κολοφών,

-ῶνος, ἦ. Наша би претпоставка била да облик *Колобона* заправо представља фонетску варијанту грчког *Κολοφον*. Узимајући у обзир честу и познату промену $ο/ω$ предложили смо и друго могуће објашњење тог имена. Прокопијев облик $Κολοβῶνα$ везали смо са грчким придевом $κολοβός, ἦ, ὄν$, ‘осакаћен, кратак, скраћен, са откинутим врхом’ који представља проширење експресивним суфиксом - $βος$ придева $κόλος$ који има исто значење. Свакако, не треба се ни потуно одбацити и могућност да облик $Κολοβῶνα$ у македонском списку представља искривљену/погрешну варијанту читања имена утврђења $Κολοφῶνία$ које налазимо као последње набројано у спиксу обновљених утврђења у Старом Епиру.

Сасвим природно, једна велика група утврђења, нарочито у списку за Македонију има у својој основи реч латинског порекла. Пре свага желели бисмо да поменемо утврђења која спадају у подгрупи имена која завршавају познатим посесивним латинским суфиксима: - *iana* или *-ianon* и која у основи имају лично име неспорног латинског порекла. То спада утврђење под именом $Πλακιδιανά$. Сматрамо да су у основи овог имена налазе латинска имена *Placidus*, м. или *Placidia*, f. забележена у периоду познијег развоја римске империје, у тзв. *развијеном латинитету*. Могуће је да је добило име по Теодосијевој ћерки Гали Плацидији. Топоним $Πριβίανα$ такође припада овој групи. Топоним није идентификован на терену. Будући да се ради о латинском топониму, изведеног од личног имена Примус са карактеристичним латинским посесивним суфиксом *-iana* забележен у Прокопијевом списку на тлу Македоније, претпостављамо да се највероватније ради о имену имања велепоседника на овим просторима. Обзиром да је и основа имена утврђења (*Primus*), као и суфикс *-iana* латинског порекла, ово иначе непознато утврђење, највероватније требали бисмо тражити на северу од тзв. “Јиречекове линије” која је замишљена линија која пролази кроз Балканско полуострво и дели подручје утицаја латинског језика (на северу) од подручја у којем је доминантни грчки језик (на југу) у античком периоду. Овој групи могли би придодати још једно име $Κομμερκίανα$, са том разликом што је његова основа, према нашем мишљењу не лично име, већ апелатив латинског порекла. У овом случају уствари је реч о основи коју сачињава именица позајмљена у грчком језику у лику $κομμέρκιον$, док је у каснијем периоду развоја грчког језика забележена и варијантом $κομμέρκιον$, а чија је предлошка именица латинског порекла *commercium* со основним значењем дтрговина, трговска веза (саобраћај), право на трговање У нашем

извођењу имена Прокопијевог утврђења латински суфикс *-iana* највероватније преко локатива влат. *-iane* поистовећен са словенским суфиксом етника *-јане*.

Два карактеристична примера имена са истим специфичним латинским суфиксом *-ianon* су Γεντιανόν и Ἀρυκιανόν. Могућности интерпретације имена утврђења Γεντιανόν у Прокопијевом списку су отворене. Закључујемо да по питању овог топонима не можемо са сигурношћу тврдити дали је лично име пореклом од биљке или обратно, или су оба и фитоним и антропоним од исте основе чије значење не знамо. Могуће је чак да и нису у етимолошкој вези. Ипак, остаје неспорна чињеница да дистрибуција личних имена *GENT(H)IUS*, *GENT(H)IANUS* говори у прилог тумачења по којем би име било латинска изведеница на *-ianon* од личног имена *Genthius*. При том основа имена може бити и епихорског порекла, а не нужно латинског порекла, како је и Фанула Папазоглу указала на примерима изведених од личних имена чија припадност аутохтоном елементу је очигледна или бар врло вероватна. До сличног закључка смо дошли по питању порекла имена које се налази у основи имена утврђења Ἀρυκιανόν. Сматрамо да смо довољно убедљивим аргументима доказали да когномен *Argicius* келтског порекла са посесивним наставком *-ianon* лежи у основи имена Прокопијевог утврђења и највероватније претставља име земљишног поседа.

Овде треба поменути једно утврђење које је Бешевлиев грешком уврстио међу имена тврђава која потичу од личног имена (у случају то је име латинског порекла *Hadrianus*), а имају завршетак *-ianon*. У овом случају завршетак *-ianus* припада личном имену од којег је топоним изведен, а то је име цара Хадријана по коме је утврђење и назавано. Суфикс топономастичке творбе је грчко *-ιον* у средњем роду према (претпостављеног уз њега) φρούριον: ‘Хадријаново (утврђење)’.

Још неколико имена утврђења у својој основи имају речи латинског порекла. То је пре свега утврђење Κάνδιδα чија је локализација непозната. У сваком случају можемо потврдити да је име утврђења латинског порекла, супстантивирани облик придева *candidus*, *-a*, *-um* са значењем ‘бео, светао’. Сматрамо да се име Прокопијевог утврђења Φασκία и поред семантичке неубедљивости, може протумачити једино именицом женског рода φασκία, која је у грчком језику настала под утицајем именице латинског порекла *fascia*, *-ae*, *f.* са основним значењем ‘завој, трака’ и осталим значењима ‘појас, као и трака која се веже око главе’, најчешће као ознака власти, т. ј. ‘дијадема’. Још једно утврђење у својој основи има реч латинског порекла из области војничке терминологије. Према дефиницији у речнику грчког језика, оптион је познији

назив латинског порекла са првобитним значењем помоћник, одакле произлази и значење у војној терминологији: ‘заменик одређен за надгледање или претставик вође или војне јединице или ађутант’. Сматрамо да именици мушког рода ὀπτιῶν, највише одговара значење: ‘војни помоћник који је иступио по својој вољи, т. ј. добровољац’. Обзиром на чињеницу да се у истом овом Прокопијевом списку о Македонији јавља још један топоним у лику Ὀπτιᾶς, могуће је да су два топонима у међусобној вези тако што би овај био деминутив на -ιον од претходног. Нису искључено ни да је исти топоним двапут уписан у два својим варијантама, што је чест случај код Прокопија, углавном, у оквиру различитих спискова најчешће суседних области, али и у оквирима једне исте области. Такав је случај и са утврђењем под именом Ἀκρέμβα у списку за Македонију. Сматрамо да се у овом случају највероватније ради о понављању имена утврђења Ἀκρένζα из суседног дарданског списка. Највероватније, главни узрок ових примера понављања појединих топонима у листама и то у погрешном (искривљеном) облику чињеница да су нека од имена за Прокопија била неразумљива и да је он често погрешно преносио облик *њему туђих варварских, углавном, епихорских имена*. Фанула Папазоглу с правом сврштава топоним Акренза међу епихорским (аутохтоним) именима утврђења, за која се не може пронаћи аналогија. Исто важи и за име Акремба - еквивалент у списку о Македонији.

У односу на значење речи/имена утврђења Σίκλαι, будући да у топонимији касноантичког периода не налазимо често имена места које се везују са значењем ‘ведро, крчаг’, сматрамо да се ради о имену које највероватније означава име неке таверне/крчме која се налазила на неком од важнијих путева. Именица *sikla*, ἢ σίκλα у средњевековном грчком језику позната и под синкопираном варијантом σίτλα са значењем ‘ведро, кофа, крчаг’ пореклом од латинске именице *situla* истог значења ‘ведро за црпљење воде’. Поред овог извођења хтели би напоменути да постоји и друго, не мање вероватно тумачење Прокопијевог топонима као синкопирани облик од Σικελαί (као у у списку за Европу Λυδικαί (IV, 11, 20), као и Κιλικαί (IV, iv, 3) у списку обновљених утврђења у Новом Епиру).

Утврђење под именом Βάζινος које се налази у Прокопијевом списку за Македонију је један од примера имена за која се сматрало да имају словенско порекло. Словенска етимологија није могућа пре свега из гласовних разлога. Имајући у виду пре свега Прокопијев језички материјал, а још више и време у које је он забележен - VI век

после Христа (да не помињемо и чињеницу да многи истраживачи сматрају да су спискови утврђења сачињени не само на основу официјалних докумената, него су многи од набројаних топонима преузети из старијих извора), веома је тешко наћи и оправдати словенску етимологију имена, нарочито када је у питању географски део о Македонији, у коме, како смо већ поменули, нису одвојена стара и новоподигнута утврђења како је то већ уобичајено у списковима овог аутора. Једно могуће тумачење порекла имена овог утврђења можда би требали тражити у латинском придеву *bassus*, *a*, *um*, са основним значењем ‘дебео’, а затим и ‘низак’. У овом случају би се могао претпоставити предлогак **Badian(i)a*, ако се допусти даљи романски развој као у румунском *zîna* < *Diana*.

За утврђење под именом Μέτιζος нисмо успели да пронађемо прихватљиву етимологију, али сматрамо да име највише по облику потсећа на фригијско или трачко.

Међу имена које смо насловили као *obscura* набројали смо примере Πασκᾶς, ’Οπτᾶς, Βουᾶς. Помислили смо да се код ових имена у Прокопијевом списку која се налазе у номинативу једине заправо ради о личним именима туђег (латинског, келтског, трачког или неког другог порекла) која су послужила као основа за образовање имена места/утврђења. Ова лична имена су настала додавањем суфиксом -ᾶς који има типично хипокористички карактер. Од примера имена која имамо у списку о Македонији, сматрамо да једино ’Οπτᾶς, које би се могли извести од претпостављене дуже форме *Optatianus/Optatianos* или *Optatus* (та имена забележена су у латинској просопографији и изворима), са великом вероватноћом можемо сматрати латинским именом. Име утврђења Πασκᾶς вероватно би могли довести у везу са именом Πασκάσιος које је нарочито потврђено на подручју римске Африке, али и на другим просторима римске владавине. Будући да не можемо сигурним примером поткрепити да је Πασκᾶς топонимизован номинатив личног имена, свакако морамо узети у обзир и могућност да је име утврђења Πασκᾶς исто што и Μασκᾶς, утврђење забележено код Прокопија у дарданском списку.

У *obscura* спадају и топоними Λάγης, Ἔδανα, Θήστεον у Прокопијевом списку о Македонији, поред тога што нису поменути у ниједном од нама познатих старих извора бар не на географском простору који разматрамо, нису досад лингвистички анализирани од истраживача и немају правих паралела. Обзиром да у старомакедонском грчким аспиратама одговарају звучни оклузивни, могућа је веза

имена утврђења Λάγης са гр. λαχάινω ‘копати’, при чему би се извело име које одговара значењу ‘јама, ров, јазбина’ или сл. Ово извођење би, свакако, семантички одговарало функцији једног утврђења. Код *Εδανα предложили смо и келтско порекло имена, будући да је у VI веку у Ирској посведочено женско име светице *Edana/Medana*. Могућа се чини и веза са *Εδεσσα (Воден), што се традиционално изводи од фригијске речи βέδω = *wedu* ‘вода’, Топоним Θεοτιείς који је повезан са овом претпостављеном основом имена нашег утврђења не налази се географски у Македонији. Ваљало би напоменути да у грчком постоји ономастичка основа θεοτ- од глагола θέσσασθαι ‘молити’ али проблем да се Θεοτεον изведе одатле ствара писање са “етом”, а не “епсилоном” у корену.

Од набројаних обновљених утврђења у Тесалији на терену са сигурношћу се могу локализовати једино два о којима налазимо податке и у другим изворима. Преосталих пет утврђења нису идентификована на терену, и то пре свега због уникатне графије и вероватне погрешке у писању/преписивању, као и због недостатка паралелних извора или епиграфских података.

О имену утврђења Φράκελλαν једино можемо сигурно рећи да се налази у грчком акузативу једнине. У недостатку других података, будући да је реч о имену утврђења, можемо само претпоставити да је име етимолошки везано за грчки глагол φράσσω са значењем дзатварам, ограђујем, обзидавам, штитим, чувам, утврђујем, окопаваме.

Примери са варијантом графије Σκιδρ које смо пронашли, посведочен топоним Скидрон код Херодота који је потврђено малоазијског порекла (Сибарида је колонија Милета у М. Азији) указали су нам да постоји могућност да се и Прокопијево утврђење Σκιδρεοῦς уброји у топониме које имају фригијско/бригијско порекло.

У овом списку обновљених утврђења у Тесалији загонетно име ј утврђења Γερωντική можемо везати са придевом женског рода γερωντική дстарачкае и додавањем веома продуктивног придевског суфикса -ικός. У функцији имена места је у номинативу једнине, а поред себе подразумева изостављено φρούριον. Код Прокопија је забележен облик Λόσσονος у коме је изостављен иницијални вокал од првобитног *Ολοσσών које би могло (како смо видели) бити како грчког, тако и негрчког порекла док је нови облик *Ελασσών је очито модификован паретимологијом према компаративу ἐλάσσων. Највероватније Прокопијев лик Λόσσονος претпоставља декомпозицију члана:

Ὀλοσσῶν схваћено као ὁ Λοσσῶν. Утврђење Κερκινέου се у Прокопијевом списку налази у генетиву једине, свакако са изостављеном именицом φρούριον поред себе. Највероватније порекло имена Прокопијевог утврђења лежи у грч. κέρκος дрепе, можда преко неког зоонима. Фриск, који као и Шантрен сматра да је првобитно значење речи κέρκος вероватно ‘штап, прут’, али да је непознатог порекла.

По питању убикације, генерално можемо закључити да се за веома мали број утврђења може само наслутити шира област у којој би се могли налазити. Једино се са сигурношћу може потврдити убикација старијих топонима/градова у Тесалији, од којих већина и данас носи исто име. У списку за Македонију, понудили смо могућу идентификацију утврђења под именом Κομμαρκίανα са именом данашњег села Комарчане које се налази југозападно од Прилепа, као и идентификација утврђења Βρυγίζης са путном станицом *Brucida*, код данашњег села Буково у близини Битоља. По питању идентификације на терену оних утврђења која имају неспорно латинско порекло основе, као и суфикса највероватније бисмо их требали тражити на северу од тзв. ‘Лиречекове линије’ која је замишљена линија која пролази кроз Балканско полуострво и дели подручје утицаја латинског језика (на северу) од подручја у којем је доминантни грчки језик (на југу) у античком периоду.

Скраћенице:

ABME = Ἀρχεῖον τῶν Βυζαντινῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος

AD = *Archeologicon Deltion*

AE = Ἀρχαιολογική Ἐφημερίς

AEMΘ = Ἀρχαιολογικό Ἔργο στη Μακεδονία και Θράκη

BCH = *Bulletin de correspondance hellénique*

CPh = *Classical Philology*

ΠΑΕ = Πρακτικά τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρίας

TAPA = *Transactions of the American Philological Association*

ЗРВИ = Зборник радова Византолошког института

ŽA = *Živa Antika*

Радна библиографија

Извори и секундарна литература

I Извори

Литерарни извори

- Agathias, *Historiarum Libri Quinque*, (ed) R. Keydell, Berlin 1967.
- Aelius Aristides, *Ars rethorica* (TLG)
- Annae Comnenae, *Alxiadis libri XV*, rec.Ludovicus Schopenus, Vol.I-II, Bonnae,MDCCCXXXIX .
- Anonymi (Scymni, Chii, ut fertur) *Orbis descriptio*, ed. C.Müllerus, GGM I, Parisiis 1882.
- Apollonius Rhodius, *Argonautica*, (Loeb Classical Library, transl. by R.C. Seaton, London 1912.
- Appianus, *Bellum civile* (TLG)
- Aristophanis *Historiae animalium epitome*, subiunctis Aeliani Timothei aliorumque eclogis, Vol.1 Supplementum Aristotelicum, Reimer, Berolini 1885.
- Athanasius Theol., *Apologia contra Arianos sive Apologia secunda* “*Athanasius Werke*, vol. 2.1”, Ed. Opitz, H.G.Berlin: De Gruyter, 1940.
- C. Iulii Caesaris *Commentarii cum A. Hirtii aliorumque supplementis*, ed. B. Kübler. Vol.II *Commentarii de bello civili*, Lipsiae 1923.
- (Caesar) Гај Јулије Цезар, Галски рат, Грађански рат, превод с латинског, предговор и објашњења Др. Ахмет Тузлич, МАТича Српска, Нови Сад, 1980.
- Cassii Dionis Cicceiani *Historiarum Romanarum quae supersunt*, ed.U.Ph. Boissevain, vol.II, Berolini 1898.
- Cecaumeni *Strategicon et incerti scriptoris de officiis regis libellus* ed. B. Wassiliewsky, V. Jernstedt, A.M. Hakkert Amsterdam 1896.
- Chalcocondylae Laonici, *Historiarum*, ed.,I Bekkeri, Bonnae MDCCCXLII.
- Claudii Ptolemaei *Geographia*, ed. C. Müllerus, vol. I, Parisiis 1883.
- Constantino Porphyrogenito (Studi e testi 160) *De thematibus*, ed., A.Pertusi, Cita del Vaticano, Bibliotheca Apostolica Vaticana, 1952.
- Corpus Christianorum Series Latina 2 vols. 148A, Turnholt, 1963.
- Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, editio emendatior et copiosior, cosilio Niebuhrii C.F. institute, Pars I, Excerpta e Malchi *Historia*, Bonnae, ed Weberi, MDCCCXXXIX,
- Diodori Siculi *Bibliotheca historica* a digital text edition from the TLG® Digital Library. ©2000, The Thesaurus Linguae Graecae research center at the University of California, Irvine.
- Diodorus of Sicily, with an english translation by Russel M.Green, PHD, in twelve volumes, IX, Books XVIII and XIX 1-65, Harvard University Press, MCMLXII.
- Euagrius, *The Ecclesiastical History of Evagrius with the scholia*, (ed) J. Bidez and L. Parmentier, London, 1898.

- Eunapius, Olympiorus, Priscus and Malchus, II, ed. R.C.Blockley, Liverpool 1983.
- Eustathius. *Commentarii ad Homeri Iliadem pertinentes ad fidem Codicis Laurentiani Editi.* ed. M. Van Der Valk, Vol. 1-4. Brill, Leiden 1971, 1976, 1979, 1987; 2 ed. 1997.
- Georgii Acropolitae *opera*, recensuit Augustus Heisenberg, Volumen prius, Lipsiae, in aedibus B.G. Teubneri, MCMIII.
- Georgius Cedrenus Ioannis Scylitzae ope ab I. Bekkero suppletus et emendatus, II. Bonnae 1839.
- Gregorius Nazianzenus, *Epistulae*, ed. P. Gallay, Paris 1964-1967.
- Harporation *Lexicon in decem oratores Atticos* (TLG)
- Herodoti *Historiae*, recognovit brevique adnotatione critica instruxit Carolus Hude, Ph. D., Editio Tertia, Oxonii MCMXXVII.
- Херодотова *Историја*, превео са старогрчког Милан Арсенић, Матица Српска, Ноци Сад 1988.
- Hesychii Alexandrini Lexicon (TLG)
- Hieroklis *Synecdemus et Notitiae Graecae episcopatuum*, accedunt Nili Doxapatrii *Notitia patriarchatuum et Locorum nomina immutata* ex recognitione Gustavi Parthey, Verlag Adolf M. Hakkert, Amsterdam, 1967.
- (Homerus) Петрушевски М., Хомер, *Илијада*, Македонска книга, Скопје 1982.
- Ioannis Caminiatae, *De expugnatione Thessalonicae*, Serries Berolinensis ed. H.G.Beck, A.Kambylis, R. Keydell, rec.G.Böhlig, Berolini et Novi Eboraci, MCMLXXIII
- Ioannis Cantacuzeni *eximperatoris historiarum libri IV*, graecae et latine, I-III, rec. Schopeni, L., Bonnae 1828-1832.
- Ioannes Damascenus, *Orationes de imaginibus tres* (TLG)
- Ioannis Malalae *Chronographia*, ed. L. Dindorf, Bonnae 1831
- Ioannis Scylitzae *synopsis historiarum*, ed. I. Thurm, Berolini 1973.
- Ioannis Zonarae *Annales* ex rec. Mauricii Pinderi I-III, Bonnae MDCCCXLIV.
- Iohannis Zonarae *Lexicon*, ed., observationibus illustr. I.A.H. Tittmann, Oxford 1808.
- Iordanis *Romana et Getica*, recenit Th. Mommsen, Berolini apud Weidmannos MDCCCLXXXII, Editio nova lucis ope expressa MCMLXI.
- Itineraria Romana, vol I, *Itineraria Antonini Augusti et Burdigalense*, ed. O. Cuntz, Lipsiae 1929.
- Lemerle P., *Les plus anciens recueils des Miracles de Saint Demetrius* I, Le texte, Paris, 1979; II: Commentaire, Paris 1981.
- Libanii Sophistae *Orationes et Declamationes*, (TLG)
- Livy, with an english translation in fourteen volumes, IX, Books XXXI-XXXIV, Cambridge Massachuetts, Harvard University Press, MCMLXI.
- Malchi Philadelphensis *Byzantina*, ed. C.Muller, FHG IV, Berolini 1885.
- M. Tulli Ciceronis orationis in Verrem (PHI5)
- M. Tulli Ciceronis orationis pro Cluentio (PHI5)
- Monumenta cartographica Jugoslaviae, одабрао и приредио Гавро А. Шкриванић, I Античке карте, Београд 1974; II Средњовековне карте, Београд 1979.

- Nicephori Callisti *ecclesiasticae historiae* libri XVIII.ed.JP Migne, Patrologia Graeca, Paris 1865.
- Nicephori Gregorae, *Byzantina historia I-II*, rec.Schopenus, L., ed. Bonnae 1829-1830, III, rec.Bekkerus, I., ed. Bonnae 1855.
- Nicetae Choniatae *Historia*, ed., J.A.van Dieten, Berolini 1975.
- Notitia dignitatum, accedunt Notitia urbis Constantinopolitanae et Laterculi provinciarum*, ed. O.Seec, Berolini 1876
- Notitiae episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae*, texte critique, introduction et notes par J. Darrouzès, A.A., Paris 1981.
- Novellae Iustiniani*, ed. R.Scholl-Gu. Kroll (Corpus Iuris Civilis, vol.III), Berolini, 1895.
- Palladius, *Historia Lausiaca*, ed. Dom C. Butler, Cambridge 1904.
- Pausaniae *Graeciae descriptio*, ed. Fr. Spiro, Lipsiae 1903.
- Photius, *Bibliotheca*, ed. R. Henry, Paris 1959.
- (Plato) Платон, *Држава*, прев. Вилхар-Павловић, Београд 1983.
- C. Plinii Secundi *Naturalis Historia*, ed. Mayhoff, Lipsiae 1897.
- Plutarchi *Vitae parallelae*, iterum recognovit Carolus Sintenis, Bibliotheca Teubneriana. Lipsiae, in aedibus B. G. Teubneri, MDCCCLXXXIX - MDCCCXCII.
- Plutarch: *Plutarch's Lives*, with an English Translation by. Bernadotte Perrin, Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd., 1914-1916.
- Polybii *Historiae*, editionem a Ludovico Dindorfio, curatam retractavit Th. Büttner-Wobst. vol. II 1924, vol.III 1893, vol.IV, Lipsiae 1904,.
- Полибије *Исџорује* I, II, предговор, превод и коментар Маријана Рицл, Матица Српска, Нови сад 1988.
- Pomponii Melae *De chorographia*, ed. C. Frick, Lipsiae 1880
- Procopii Caesariensis *Opera omnia*, rec. J.Haury I = Vol.I *De bellis* libri I-IV.Lipsiae 1905, Procopii Caesariensis *Opera omnia*, vol.III/1 *Historia quae dicitur Arcana*, ed. J.Haury, Lipsiae 1906
- Procopii Caesariensis *opera omnia, De aedificiis*, vol. II, vol.IV, ed. J.Haury, corr. G. Wirth, Leipzig, 1963, 1964
- Procopius. Buildings, History of the Wars, and Secret History*, ed. by H. B. Dewing und G. Downey, Loeb Classical Library, 7 Books., Cambridge/MA 1914–40.
- Ravennatis Anonymi *Cosmographia* et Guidonis *Geographica*, ed. M.Pinder et G. Parthey, Berolini 1860.
- S. Demetrii Martyris Acta. In PG cxvi: 1081–[1166/1424]. Paris, 1864
- Scriptores historiae Augustae, Aelius Aelii Spartiani
- Scylacis Caryandensis *Periplus*, ed. C.Müllerus, GGM I, Parisiis 1882.
- Stephan von Byzanz *Ethnika* Stephani Byzantii Ethnicorum quae supersunt, rec. A.Meinekii, Graz 1958.
- Stephani Byzantii Ethnica: Einleitung, kritischer Text, Übersetzung und Anmerkungen; Alpha- Gamma*, Margarethe Billerbeck, Jan Felix Gaertner, Beatrice Wyss, Christian Zubler Walter de Gruyter, Berlin 2006.

(Strabon) *The Geography of Strabo*, with an english translation by Horace Leonard Jones, in eight volumes, vol. III, Cambridge Massachusetts, Harvard University Press MCMLXI.

Suidae *Lexicon* ed. A. Adler, Berlin 1928.

Theodoretus, *Epistulae*, ed. Y. Azema, 3 vols. SC XL, XCVIII and CXI, Paris 1955-65.

Theophanes Continuatus, ed I Bekker, Bonn 1838.

Theophanis *Chronographia* I, rec. C. de Boor, Lipsiae 1883-1885.

Theophrasti Eresii, *Opera quae supersunt omnia*, ex. rec. Frederici Wimmer. Tomus primus *Historia plantarum*, Lipsiae MDCCCLIV.

Thucydidis *Historiae*, I - VIII, recensuit Carolus Hude, Bibliotheca Teubneriana. Lipsiae, in aedibus B. G. Teubneri, MCMI.

(Tuk.) *Povijest Peloponeskog rata*, preveo Stjepan Telar, Dereta, Beograd 1991.

(Thuc.) *The History of Thucydides*, by rev S.T. Bloomfield, London, 1829

Titii Livi, *Ab urbe condita libri*, ed. Weissenborn-M. Müller, Lipsiae 1906.

Zosimi comitis et exadvocati fisci *Historia nova*, ed. L. Mendelssohn, Lipsiae 1887.

Εἰιῖραφσκυ ιζυору:

CIG *Corpus Inscriptionum Graecarum*. Berlin, 1825-1877. (4 volumes)

CIL III *Corpus Inscriptiones Latinarum*

ICERV *Inscripciones Christianas de la España Romana y Visigoda*, Barcelona 2a, ed. 1969, con supl.

IG I 3 *Inscriptiones Graecae I,i, Inscriptiones Atticae, Euclidis anno anteriores* 3rd ed., ed. D.M. Lewis, Berlin 1981.

IG II/III 2 Vol. II et III (ed. altera) *Inscriptiones Atticae Euclidis anno posteriores*. Ed. Johannes Kirchner.

IG IV M. FRAENKEL (ed.), *Inscriptiones Graecae IV: Inscriptiones graecae Aeginae, Pityonesi, Cecryphaliae, Argolidis*, Berlin, 1902.

IG V. 2 Fasc. 2. *Inscriptiones Arcadiae*. Ed. Fridericus Hiller de Gaertringen. Accedunt tabulae octo. - XXXIII, 1913.

IG VII Vol. VII *Inscriptiones Megaridis et Boeotiae*. Ed. Guilelmus Dittenberger. - VII, 1892.

IG IX 1(2) Pars I. (ed. altera): *Inscriptiones Phocidis, Locridis, Aetoliae, Acarnaniae, insularum maris Ionii. Inscriptiones Acarnaniae*. Ed. Guentherus Klaffenbach. - XXXI, 5 tab., 1957.

- IG IX, 2 Pars II. *Inscriptiones Thessaliae*. Ed. Otto Kern. Indices composuit Fridericus Hiller de Gaertringen. Inest tabula geographica una. - XXXII, 1908.
- IG X Vol. X *Inscriptiones Epiri, Macedoniae, Thraciae, Scythiae*.
- [IG X 2, 1 s *Supplementum*.]
- IG X 2, 1 Fasc. 1. *Inscriptiones Thessalonicae et viciniae*, ed. Carolus Edson. - XII, 1 tabula geographica, 16 tab.1972.
- IG XI Vol XI *Inscriptiones Deli*. (Consilio et auctoritate Academiae inscriptionum et humaniorum litterarum Francogallicae editae.)
- IG XII 1 Fasc. 1. *Inscriptiones Rhodi Chalces Carpathi cum Saro Casi*. Ed.. Fridericus Hiller de Gaertringen. Accedunt tabulae geographicae tres ab Henrico Kiepertho descriptae. - IV, 1895.
- IG XII. 8 Fasc. 8. *Inscriptiones insularum maris Thracici*. Edid. Carolus Fredrich. - XI, 1909.
- ILCV *Inscriptiones Latinae Christianae veteres*, ed. E. Diehl, 3 vols., Berlin, 1925-31
- RICG *Receuil des inscriptions chrétiennes de la Gaule antérieures à la Renaissance carolingienne*
- SEG *Supplementum Epigraphicum Graecum*, Leiden, 1923-
- CIL III *Inscriptiones Asiae, provinciarum Europae Graecarum, Illyrici Latinae*. Ed. TH. MOMMSEN. 1873 (impr. iter. 1958)
- ICG Le Blant, E. (ed.), *L'épigraphie chrétienne en Gaule et dans l'Afrique romain*, Paris, 1890.
- EAM Ριζάκης, Α. – Τουράτσογλου, Ι., *Επιγραφές Άνω Μακεδονίας*, τομ. Α' (Αθήνα, 1985).
- OGI *Orientis Graecae Inscriptiones Selectae*, ed. W. Dittenberger, Leipzig I 1903, II 1905.

Recueil Macédoine D. Feissel, *Recueil des inscriptions chrétiennes de Macédoine du IIIe au VIe siècle* [= BCH Supplément VIII], Paris 1983

Papazoglou F, Milin M., Riel M, *Inscriptiones Lyncestidis, Heracleae, Pelagoniae, Derriopi, Lychnidi*, De Gruyter, Berlin 1999.

Michael Ventris, John Chadwick, *Documents in Mycenaean Greek three hundred selected tablets from Knossos, Pylos, and Mycenae*, Cambridge, 1956.

II Стручна литература

- Archaeological reports for 2002-2003, published by the Council of the Society for the promotion of Hellenic Studies and the Council of the British School at Athens, 2003.
- Arkwright W. G., „Lycian and Phrygian names“, *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. XXXVIII, 1918, 45-73.
- Avramea A., *Η Βυζαντινή Θεσσαλία μέχρι τοῦ 1204*. Συμβολή εἰς τὴν ἱστορικὴν Γεωγραφία, Athens 1974. [Avramea, *Η Βυζαντινή Θεσσαλία*]
- Ациевски К., *Пелагонија во средниот век (од доаѓањето на Словените до паѓањето под турска власт*, ИНИ, Скопје 1994.
- Babelon E. - Morgan J., *Traité des monnaies grecques et romaines*, Vol. II, 4, 1885.
- Bartonek A., „The Name of Thebes in the Documents of the Mycenaean Era, *Minos* 23, 1988, 39-46.
- Bees N.A., „Zum mazedonischen Bistum Kaisareia“, *Byzantinische-Neugriechisch Jahrbucher* 10, 1934, 346-348.
- Belley Abbé, *Observations sur l'histoire et sur les 121 monuments de la ville Thessalonique*, Memoires de l'Academie des Inscriptions et Belles-lettres, XXXVIII, Paris 1777.
- Бенвенист Е., *Речник индоевропских установа*, Сремски Карловци Нови Сад, 2002.
- Benveniste E., *Origines de la Formation des noms en indo-européen*, Paris 1935. [Benveniste, *Origines*]
- Berman D., „The Double Foundation of Boiotian Thebes“, *Transactions of American Philological Association*, 134, 2004.
- Bequignon M., *Revue Archeologique*, 4, Paris 1934.
- Bequignon Y., *La vallée du Spercheios des origines au IVe siècle. Etudes d'archéologie et de topographie*, Paris 1937.
- Beševliev V.: *Zur Deutung der Kastellnamen in Prokops werk "De aedificiis"*, Verlag Adolf M. Hakkert, Amsterdam 1970. [Beševliev, *Zur Deutung der Kastellnamen*]
- Бешевлиев В.: „Една особеност в образувањето на сложните местни назвања од латински произход в Мизия и Тракија“, *Бџлџарска Академија на Наукиџе*, *Извесџија на Инсџиџиџуџа за бџлџарски език* 1, 1952, 239-245.
- Бешевлиев В., „Латинските местни имена в Мизия и Тракија“, *Известия на Археологическџа институт*, XIX, 1955, 279-303
- _____, „Zur Topographie der Balkanhalbinsel in Prokop's Werk "De aedificiis", *Philologus*, 111, 1967, 267-282.
- _____, „Die lateinische Herkunft der Kastellverzeichnisse bei Prokop“, *Collection Latomus, vol.101, Melanges M. Renard, I*, Bruxelles 18, 1969, 95-6.
- Bobcev St., „Bulgaria under Tzar Simeon-II“, *The Slavonic and East European review*, by Ser Bernard Pares, Robert William Seton-Watson, Harold Williams, University of London, Volume 8, 1929, 99-119.

- Bofinger W., *Lateinische Personennamen in der Romanischen Ortsnamen auf -ianum, -acum, : Versuch einer vergleichenden Toponomastik*, Diss., Tübingen 1938.
- Bühlig G., *Ioannis Caminiatae de Expugnatione Thessalonicae*,. De Gruyter, Berolini 1973.
- Borza E., *In the Shadow of Olympus: The Emergence of Macedon*, Princeton University Press, New Jersey 1990. [Borza, *In the Shadow of Olympus*]
- _____, *Makedonika*, ed. Carol G. Thomas for the Association of Ancient Historians, Claremont, California 1995.
- Bowden W., Lavan, L., Machado, C., *Recent research on the Late Antique Countryside*, Archibald Dunn, *Continuity and Change in the Macedonian Countryside from Galienus to Ioustinian*, (535-586), Brill, Leiden-Boston 2004.
- Bowersock G. W. B., Lamont P. R., Grabar O. (ed), *Late antiquity: a guide to the postclassical world*, Harward University Press, Cambridge, Massachusetts and Oxford 1999.
- Bowman A., Garnsey P., Cameron A. (eds.), *The Cambridge Ancient History² XII: The Crisis of Empire A.D. 193- 337*, Cambridge University Press, Cambridge 2005.
- Brandes W., *Die Städte Kleinasiens im 7. und 8. Jahrhundert*, Volume 56 Berliner byzantinistische Arbeiten , Akademie-Verlag, Berlin 1989.
- Brogiolo Gian Pietro, Gauthier Nancy, Neil Christie (ed.), *Towns and their territories between late antiquity and the early Middle Ages*, Leiden, Boston, Brill 2000.
- Buck-Peterson, *Reverse Index of Greek Nouns and Adjectives*, The University of Chicago Press, Chicago Illinois, rep. 1970.
- Bugh G (ed.), *The Cambridge companion to the Hellenistic world*, Cambridge University Press, Cambridge 2006.
- Budimir M., *Pelasto-Slavica*, Poseban otisak iz 309 knjige Rada Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb 1956.
- _____, *Са балканских источника СКЗ* Београд 1969.
- _____, „Particulae Pelasticae“, *Živa antika* I.1 (1951).
- Bursian C., *Geographie von Griechenland, Band I. Das Nordliche Griechenland*, B. G. Teubner, Leipzig 1862.
- Burry J. B.: *History of the Later Roman Empire²* II, London 1923.
- Cabanès, P., „L’Illyrie méridionale et l’Épire dans l’antiquité III“: *Actes du IIIe colloque international de Chantilly* (16-19 octobre 1996), Paris 1999, 189-203.
- Caland W., „Beiträge zur Kenntnis des Avesta“, *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der Indogermanischen Sprachen* 32.3/4 ,1893, 589-595.
- Cameron A.: *Procopius and the Sixth Century*, London 1985. [Cameron, *Procopius and the sixth century*]
- Chantraine P., *La formation des noms en Grec ancien*, Paris, 1933.
- _____, *Morphologie historique du grec*, Deuxième édition, Paris 1967.
- Cherf W.J., Carbon-14 and Prokopios’ “De aedificiis”, *Eight Annual Byzantine Studies Conference*, Abstracts, Chicago 1982, 44-5.
- Christidēs A. P., Arapopoulou M., Chritē M., *A History of ancient Greek from the beginnings to late antiquity*, Cambridge University Press, Cambridge 2007.
- Čop B., „Etyma: κάλικον βόθρον (Hes.)“, *Živa Antika* IV.2, 1954, 291-302.

- Costas P.S., *An Outline of the history of the Greek language with particular emphasis on the Koine and the subsequent periods*, Ares 1997.
- Cousinéry, E.: *Voyage dans la Macédoine*, Paris 1881.
- Cramer J. A., *A Geographical and Historical Description of Ancient Greece: With a Map, and a plan of Athens*, Clarendon Press, Oxford 1828.
- Curta F., *The Making of the Slavs, History and Archeology of the Lower Danube Region, c. 500-700*, Cambridge University Press, Cambridge 2004.
- Daly, L.W.: „Echinos and Justinian's Fortifications in Greece“, *American Journal of Archeology* 46.4, (1942), 500-508.
- Dahn F., *Prokopius von Casarea, ein Beitrag zur Historiographie der Völkerwanderung und des sinkenden Römertums*, Berlin 1865.
- Делакулонш А., *Лулката на македонската државност од Халиџакмон до Аксиј*, *Historia antiqua macedonica*, книга 6, Охрид 2000.
- Delacoulonche M., *Memoire sur le berceau de la puissance macedonienne*. Archives de missions scientifiques 8, 1867.
- Δήμιτσα Μ., *ΑΡΧΑΙΑ ΓΕΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ, ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ, ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ* 1988. [Δήμιτσα Αρχαία γεογραφία]
- Дечев Д., *Трако- келтски езикови успоредици*. Годишникъ на Софиския Университетъ, Историко-филологически факултетъ, книга XVIII, 4 София 1922.
- Detschew D., *Die Thrakischen Sprachreste*, Wien 1976.
- Desdevises-du-Desert Th., *Géographie ancienne de la Macédoine*, Paris 1862.
- Dewing H.B., „The Secret History of Procopius of Caesarea“, *Transactions of American Philological Association* 62 (1931), 171-183.
- Dilleman, L., *Haute Mésopotamie orientale et pays adjacentes. Contribution à la géographie historique de la region, du Ve s. avant l'ère chrétienne au VIe s. de cette ère*, Bibliothèque archéologique et historique, Paris 1962.
- Doctrina numerorum veterum conscripta a Josepho Eckhel, Joseph Hilarius von Eckhel, Anton von Steinbüchel, Millin de Grandmaison. Aubin Louis, Emerich Thomas Hohler, 1792.
- Downey G., „Procopius on Antioch: A Study of a Method in the "De aedificiis“, *Byzantion* 14 (1939), 361-378.
- Downey G.: „The composition of Procopius, De Aedificiis“, *Transactions of the American Philological Assosiation* 78 (1947), 171-83.
- Downey G.: „Notes on Procopius, De Aedificiis Book I“, *Studies presented to D.M. Robinson II*, Sent Louis 1953, 719-725.
- Дуйчев И., „Балканският Югоизток през първата половина на VI век. Начални славянски навадения“, *беломорски преглед т. I*, София 1942, 229 – 270.
- Duridanov I, Phrygisch, 963 in *Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens*, Wieser Enzyklopädie des europäischen Ostens 10, Okuka M., Klagenfurt 2002.
- Duridanov I., *Die Sprache der Thraker*, Hieronymus verlag, Neuried, 1985.
- Edson C.F., „Notes on the Thracian phoros“, *Classical Philology* 13 (1947), 88-105.

- Evans J. A. S., Bejtulah Destani, *Ancient Illyria: an archeological exploration*, rep. London, 2007.
- Evans J. A. S., „Antiquarian Researches in Illyricum IV“, *Archeologia*, 48, 1884.
- _____, „The dates of the Anecdota and the De Aedificiis of Procopius“, *Classical Philology*, 64, 1969, 18-32.
- _____, „The Dates of Procopius' works: a Recapitulation of the Evidence“, *Greek Roman and Byzantine Studies*, 37, 1996, 301-313.
- Георгиев Вл. „Най- старите славянски местни имена на Балканския полуостров и тяхното значение за нашия език и нашата история“, *Балканско езикознание* VIII, 4-5, 1958, 321-342. [Георгиев Най- старите славянски местни имена]
- _____, *Въпроси на българската етимология*, София 1958.
- _____, *Illyr. (?) kerk 'Waldgebirge'*, *Cercetări de lingvistică*, Volume 3, Editura Academiei Române, 1958, supliment (paru en 1962), 187-188.
- _____, „Die Herkunft der Namen der größten Flüsse der Balkanhalbinsel“, *Balkansko ezikoznanie*, Vol 1, 1959, 5-27.
- _____, *Траките и техният език*, Българска Академия на науките, Институт за български език, София 1977.
- Geyer F., „Makedonia“, in RE XIV, 1928, 638-771 (II Topographie, 647).
- Gianopoulos N., „Ἐπισκοπικὸὶ κατάλογοι Θερραλίας“, *Ἐπετηρὶς Παρνασσοῦ* XI (1915), 204.
- Gibbon E., *The history of the decline and fall of the Roman Empire*, Vol. III.
- Gindin L.A., *Jazyk drejnevnesego naselenija jugobalkanskogo poluoostrova: fragment indoevropskogo onomastiki*, Moskva 1967.
- Гиндин Л. А., „К хронологии и характеру славянизации карпатобалканского пространства (по лингвистическим и филологическим данным) II, Славянские топонимы у Прокопия Кесарийского“. В. *Этногенез народов Балкан и северного Причерноморья*, Москва 1984, 43-47.
- Goldstein I., „Historiografski kriteriji Prokopija iz Cezareje“, *Зборник радова Византолошког института XXIV-XXV*, 1986. [Goldstein Historiografski kriteriji]
- Gomme A.W., *A Historical Commentary on Thucydides*, vol. III, Clarendon Press, Oxford 1956.
- Greatrex G., „The Dates of Procopius' Works“, *Byzantine and Modern Greek Studies* 18 (1994), 101-114.
- Fasolo M., *La via Egnatia I. Da Apollonia e Dyrrachium ad Herakleia Lynkestidos*, Roma, 2003.
- Fels, E., „Die Vielfältigkeit griechischer geographischer namen“, *Byzantinische Zeitschrift*, Vol. 44, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1951, 135-142.
- Ферјанчић Б., *Тесалија у XIII и XIV веку*, Византолошки институт САНУ, Посебна издања, књига 15, Београд 1974.
- Fick A., *Vorgriechische Ortsnamen als Quelle für die Vorgeschichte Griechenlands*, Göttingen 1905.
- Forbes K., Medial Intervocalic -ρσ, -λσ in Greek, *Glotta*, 36, 1958, 253-272..

- Haarmann H., *Early civilization and Literacy in Europe: an inquiry into cultural continuity in the Mediterranean world*, Mouton de Gruyter, Berlin; New York 1995.
- Hahn J.G.v.: *Reise von Belgrad nach Salonik*. Vienna 1861.
- Hahn, J.G.v.: *Reise durch die gebiete des Drin und Wardar*, Vienna 1867.
- Hansen M. – Raaflaub K., *Studies in the ancient Greek polis*, Franc Steiner Verlag, Stuttgart, 1995.
- Hammond N.G.L. „The evidence for the Identity of the Royal Tombs at Vergina“, in W.L. Adams, E.N. Borza (eds.) *Philip II, Alexander the Great and the Macedonian Heritage*, Washington DC 1982, 111-127.
- _____, *A History of Macedonia, Volume I, Historical geography and prehistory*, Oxford 1972.
- _____, „The western frontier of Macedonia in the reign of Philip II“, *Ancient Macedonian Studies in honor of C. F. Edson*, Institute for Balkan Studies 158, Thessaloniki 1981, 199-217.
- Hammond N.G.L., Griffith G.T, *A History of Macedonia II*, Oxford 1979.
- Hatzopoulos M., *Macedonian Institutions under the Kings, A historical and epigraphic Study*, I, Melethemata 22, Athens 1996.
- _____, *Une donation du Roi Lysimaque*, Athens 1988.
- Hatzopoulos M.B., Loukopoulou L.D., *Two Studies in Ancient Macedonia Topography, I Strepsa: A Reconsideration, or New Evidence on the Road System of Lower Macedonia* Melethemata 3, Athens 1987.
- Haury J., *Procopiana*, Programm Augsburg, 1891.
- _____, „Zu Prokops Geheimgeschichte“, *Byzantinische Zeitschrift*, Vol 34, 1 1934, 10-14.
- _____, *Zur Beurteilung der Geschichtsschreibers Prokopios von Casarea*, Munchen, 1896.
- Henning J., *Post-Roman towns, trade and settlement in Europe and Byzantium*, Walter de Gruyter, Berlin, 2007, Chapter IV. Byzantium, Ch. Kirilov, *The reduction of the fortified city area in late antiquity: some reflections on the end of the ‘ancient city’ in the lands of the Eastern Roman Empire*. 3-24
- Hansen M.H. - Nielsen T.H., *An inventory of archaic and classical poleis*, Oxford University Press, Oxford 2004. [Hansen–Nielsen, *An inventory of archaic and classical poleis*]
- Henry-Perrin M., *Procopé de Césarée les Édifices Livre IV*, Traduction et commentaire, fasc. II, Thèse de 3e cycle. Sous la direction de Monsieur Jean Lassus, année 1974 Paris. [Henry-Perrin M., *Procopé de Césarée les Édifices Livre IV*]
- _____, „La place des listes toponimiques dans l'organisation du livre IV des Edifices de Procope“, *Geographica byzantina*, Ed. H. Ahrweiler.P., (= Byzantina Sorbonensia 3), Paris 1981, 93-105.
- _____, „Aulon de Macédoine Euripide et la Via Egnatia: Recherches de Géographie Historique en Macédoine Oriental“, 239-254.
- Heuzey L. - Daumet H., *Mission archéologique de Macédoine*, Paris 1876.
- Holzer G., „Gibt es slavische Kastellnamen in Prokops De aedificiis ?“, *Folia Onomastica Croatica* 7, 1998, 115-129.
- Hornblower S, *A Commentary on Thucydides, vol. II, Books IV-V. 24*, Clarendon Press, Oxford 1996.

- Hornblower S. and Matthews E., *Greek personal names and their value as evidence*, Clarendon Press, Oxford 2000.
- Hoxha Sh., „Gjurma Ilire në toponiminë e sotme të trevës Kukësit“ *Studime filologjike* 3, 1982, 190-168.
- Howard –Johnston, „Education and Expertise of Procopius“, *Aniquite Tardive* 8 (2000).
- Χραιοχόος Μ., „Τὰ μακεδονικά Τέμπη ἤτοι τὰ στενά τῆς Ἀρεθούσης, *Φιλολογικός Σύλλογος Παρνασσώ*, Ἐπετηρίς ἔτος Η', ἐν Ἀθήναις 1904, 35-45.
- Huges Th. S., *Travels in Sicily, Greece and Albania*, Oxford 1920.
- (Идриси) Нетков Б., *България и съседните и земи през XII век според век сѝored “Географията” на Идриси*, София 1960.
- Илиевски П. Хр., „За потеклото на -its- суфиксите во грчкиот“, *Балканолошки лингвистички студии, со посебен осврт кон историскиот развој на македонскиот јазик*, Институт за македонски јазик “Крсте Мисирков”- Скопје 1988, 261-274.
- Илири и Албанци САНУ*, Научни скупови књига XXXIX, Одељење историјских наука књига 10, Београд 1988.
- Jameson M.A., „The Vowing of a“pelanos”, *American Journal of Philology*, LXXVII.1 (1956) 55- 60.
- Jireček, K., *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während Mittelalters* (Denkschriften der keisserliche Akademie der Wissenschaften, Bd. 48-49), Wien, 1902.
- Лиречек К., *Историја Срба, Политичка историја до 1537 год.*, књига I, Београд 1990.
- Jireček K., *Die Heerstrase von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpaese*, Prag 1877.
- Jokl E., *Reallexicon der Vorgeschichte*, hg. von M. Ebert, Berlin 1924-29.
- Jones A. H. M., Martindale J. R., and Morris J., *The Prosopography of the Later Roman Empire*, vol. 1, A.D. 260-395, Cambridge, 1971
- Јосифовска Б., „неколку неиздадени грчки и латински натписиод Македонија“, *Živa Antika* III.1-2 (1953), 222-244.
- Jung J., „Geographisch-historisches bei Procopius von Caesarea“, *Wiener Studien* 5 (1883), 85-115.
- Kanatsoulis D., *Ἀρχέλαος καὶ αἱ μεταρρυθμίσεις τοῦ ἐν Μακεδονία*, Thessalonike 1948.
- Karagiorgou O., *Urbanism and Economy in Late Antique Thessalia (3rd-7th century A.D)*. The archaeological evidence, a thesis in three volumes, Vol. I, Trinity 2001.
- Кънчов, *Избрани произведения*, Том први, Издателство наука и изкуство, София, 1970.
- Karametrou G. - Mentisside, Aiane of Kozani, Archeological Guide, Thessalonika 1989.
- Katicic R. - M. Krizman, *Ancient Languages of the Balkans*, Hague - Paris 1976.
- Кепески К., „Рановизантиска остава на бронзени монети од местото Баба кај Прилеп“, *Macedoniae Acta Archeologica* 3 (1977), 181-192.
- Keramopullos, A.D.: „Wo lag die Καισάρεια des Procopius (De aedificiis IV , 3 ,273, V; 442)“, *Actes du IV Congrès International des Études Byzantines I* [Bulletin de l'institut Archeologique Bulgare IX], Sofia, 1935, 407-413.

- Keramopoulos, A.: „Ορεστικὸν Ἄργος-Διοκλητιανούπολις-Καστοριά“, *Byzantinische-Neugriechische Jahrbuch* IX (1932), 55-63.
- _____, „Ἐρευναι ἐν Δυτικῇ Μακεδονίᾳ“ *Πρακτικά τῆς Αρχαιολογικῆς Ἐταιρίας* (1938), 54-60.
- Kolias G., „Siderokastron“, *Epeteris Etaireias Byzantinon Spoudon* 10 (1933), 80-81.
- Конески Б., Берзити-Брџаци, *Прилози на МАНУ*, Одделение за лингвистички и литературни науки, XIV/1, Скопје, 1989.
- Кондић В - Поповић В. *Царичин Град, Утврђено насеље у византијском Илирику*, Галерија Српске академије наука и уметности, 1977, 165-166.
- Α. Κονσταντακόπουλου, *Ιστορικὴ γεωγραφία τῆς Μακεδονίας (4ος-6ος αἰώνας)*, Διδακτορικὴ διατριβή, Γιάννενα, 1984. [Κονσταντακόπουλου, *Ιστορικὴ γεωγραφία*]
- Костић З., „Осврт на административне поделе Македоније крајем антике“, *Зборник радова Византолошког института* XXXV (1996) 76-93.
- Ковачевић Ј., „Βάβας“, *Зборник посветен на Б. Бабић*, Прилеп 1986, 119-121.
- Krahe M., *Die alten Balkanillyrischen geographischen Namen*, Heidelberg 1925.
- Kravari V., *Villes et villages de Macedoine occidentale*, Realites Byzantines, Paris 1989. [Kravari *Villes et villages*]
- Kretschmer P., „Mythische Namen“, *Glotta*, 10, (1920), 38-62.
- _____, „Die vorgriech Sprach- und Volksschichten ischen“, *Glotta* 28 (1940), 231-278.
- _____, *Einleitung in die Geschichte d. gr. Sprache*, Göttingen, 1896.
- Kuhn A., „Gandharven und Kentauren“, *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der idg. Sprachen*, Berlin, G'tersloh, Göttingen, 1, 1852, 513-542.
- Kuhn, E.: *Die städtische und bürgerliche Verfassung des römischen Reiches bis auf die Zeiten Justinians*, I-II, Leipzig 1864, 1865.
- Langslow D. R. – Wackernagel J. (eds.), *Lectures on Syntax, with special reference to Greek, Latin and Germanic*, Oxford 2009.
- Lazaridès P., „Φθιώτιδες Θῆβαι“, *Αρχαιολογικὴ Ἐφημερίς* (1987), 313-335.
- Leake W. M., *Travels in Northern Greece*, I-III, London 1835-1841.
- Lefort J.: *Villages de Macédoine, I. La Chalcidique occidentale*, Travaux et mémoires, Paris 1982. [Lefort, *Villages*]
- Lemerle P., *Les plus anciens recueils des miracles de Saint Demetrius*, I Le texte, Editions du CNRS, Paris, 1981
- Linder Th., „Griechische (Incl. mykenische) Ortsnamen“, in: *Namenforschung, Name Studies, Les noms propres, Ein Internationales Handbuch zur Onomastik, An International handbook for Onomastics, Manuel international d'onomastique*, I, Ed. E.Eichler, G. Hilty, H. Löfler, Waler de Gruyter, Berlin-New York 1995, 960-705.
- Loma, A., „Neue Substratnamen aus Dacia Mediterranea“. Ortsnamenkundliche Beiträge zur Sprachgeschichte des serbisch-bulgarischen Grenzgebiets, *Linguistique balkanique / Балканско езикознание* XXXVI/3, Софија 1993, [1995], 219–240. [Loma A., *Neue Substratnamen*]
- _____, „Serbisches und kroatisches Sprachgut bei Konstantin Porphyrogennetos“, *Зборник радова Византолошког института* 38, 1999-2000.

- _____, „Киљан-“пободен камен” далматоромански остатак на тлу Црне горе“, *Juznoslovenski filolog*, 65, 2009, 89-99.
- Makaronas Chr., “Ανασκαφαί Πελλάης 1957-1960”, *Archaiologikon Deltion* 16 (1960).
Ancient Macedonia I, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki 1970, 172-183.
- Македонија во делата на странските патописци 1864-1874*, ред. Александар Матковски, тнид Гурѓа, Скопје 2000.
- Македонија во делата на странските патописци 1875-1878*, тнид Гурѓа, Скопје 2001.
- Максимовић Љ., „Северни Илирик у VI веку“, *Зборник радова Византолошког института XIX* (1980) 19-57.
- Mallett C.E., „The Empress Theodora“, *English Historical Review* II (V) (1887), 1-20.
- Mannert K., *Geographie der Griechen und Römer*, Leipzig 1756-1834.
- Mannhardt W., *Antike Wald- und Feldkulte aus nordeuropäischer Überlieferung er-eräutet*, 1877.
- Mansi G.D. et al., eds., *Sacrorum Conciliorum nova et amplis-sima collectio*, vols. 1-31a (Florence and Venice, 1759-98); vols. 31b-53 (Paris-Arnheim-Leipzig, 1901-27)
- Masson, O., „Quelques noms Illyriens in L’Illyrie méridionale et l’Epire dans Antiquité, P. Cabanes, *Actes du Colloque international de Clermont-Ferrand*, 22-25 octobre 1984, 115-117.
- Mayer A., „Zwei Inselnamen in der Adria, I.Kerkyra, II Pharos“, *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen*, Vol. 70/1-2, 1952, 76-105.
- Meletios, *Γεωγραφία παλαιά και νέα*, Venice, 1807.
- Меловски X. – Проева Н., „Македонија во делото De Thematibus на Константин VII порфириогенит“, *Živa Antika* 37 1-2, (1987) 19-37.
- Merousis N., „Settlement Patterns in prehistoric Imathia and Pella, Western Macedonia, Greece“, *Mediterranean Archeology and Archeocountry* IV.1. (2004), 73-82.
- Mihăescu H., *La langue latine dans le Sud-est de l’Europe*, Editura Academiei, Les belles lettres, Paris 1978. [Mihăescu, *La langue latine*]
- _____, *Limba latină in provincile Dunărene ale imperului roman*, București 1960. [Mihăescu, *Limba latină*]
- Микулчић И., *Средновековни градови и тврдини во Македонија*, Макропроект Историја на културата во Македонија, книга 5, Скопје 1996.
- _____, *Spätantike und frühbyzantinische Befestigungen* = Mikulčić, Ivan. – *Spätantike und frühbyzantinische Befestigungen in Nordmakedonien: Städte – Vici – Refugien – Kastelle*. – München : Beck 2002.
- Milojčić V., *Nova iskopavanja u makedonskom glavnom gradu Demetrijadi (Tesalija)*, 1967-1974, Zagreb 1977.
- Мирдита З., „Култ Митре на подручју Дарданије“, *Opuscula Archeologica* 23-24 (1999-2000) 481- 486.
- Мирковић М., *Rimski gradovi u Gornjoj Meziji*, Dissertationes, Tom VI, Beograd, Arheolosko drustvo Jugoslavije, 1968.

- _____, „Villas et domaines dans l' Illyricum central (IV –VI siècle)“, *Зборник радова Византолошког института XXXV* (1996), 57-75.
- Μπακαλάκис Γ., „Νεάπολις-Χριστούπολις-Καβάλα“, *Αρχεολογική Εφημερίς* (1936), 8-23.
- _____, „Το λατομείο της αρχαίας Κύρου“, *Το Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου*, Θεσσαλονίκη 1970.
- Mocsy A., „Municipale gemeinden und ihre territorien in Moesia Superior“, *Godisnjak Centra za balkanoloska ispitivanja*, Knjiga V, Sarajevo 1967, 151-166.
- Moravcsik Gy., „Zur Geschichte des Herrschertitels „Caesar>car“, *Зборник Радова Визанιολοшког инсџиуиуија*, VIII, 1, Βеоград 1963, 229-236.
- Moravcsik Gyula, *Byzantinoturcica*, I, Die Byzantinischen Quellen Der Geschichte Der Turkvolker, Zweite Durchgearbeitete Auflage, Akademie-Verlag-Berlin, 1958. [Moravcsik, Byzantinoturcica I]
- ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, Ν. Κ. „PENTINA ΟΙ ΜΥΓΔΟΝΙΚΕΣ ΠΟΛΕΙΣ ΑΥΛΩΝ, Β ΡΟΜΙΣΚΟΣ, ΑΡΕΘΟΥΣΑ ΚΑΙ Ο ΤΑΦΟΣ ΤΟΥ ΕΥΡΙΠΙΔΗ“, *KENTPO BYZANTINΩN EPΕYNΩN,ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ* 1995.
- Moutsopoulos N., „Esquisse del' histoire des remparts de Kastoria“, *Proceedings of the Eight Scientific reunion of the International Institute on Forts*, Athens 1968, 71-83.
- Myrto H., *Albania Archeologica*, Bibliographia sistematica dei centri antichi, 73, 1988.
- Nazari O., *Spizzico di etimologie latine e greche*, Rivista di Filologia e d' Istruzione Classica Vol. 32/1, Torino 1904, 94-105.
- Niederle L., *Slovanské strožitnosti: Život starých Slovana*, Prague 1916.
- Nilsson M., *Geschichte der griechischen Religion*, München 1955.
- Odorico P., *Thessalonique, Chroniques d'une ville prise (Jean Caminiatès, Eustathe de Thessalonique and Jean Anagnostès)*, Toulouse 2005.
- Orlandos A., „Ψηφιδωτὸν δάπεδον ἐκ Βασιλικῆς τῶν Τρικάλων“, *ΑΒΜΕ (Ἀρχεῖον τῶν Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος)* 8 (1955-6), 117-125.
- O'Sullivan, F., *The Egnatian Way*, Harrisburg 1972.
- Острогорски Г., *Историја Византије*, Βеоград 1969.
- _____, *Geschichte des Byzantinischen Staates*, München 1965.
- _____, *Из византијске историје историографије и просопографије, Периодизација византијске историје*, 15, Просвета, Βеоград 1970.
- Откупщиков Ю. В., *Догреческий субстрат. истоков европейской цивилизации*, Ленинград 1988.
- Paço E., „Breth disa toponimeve të trevave shqiptare që dalin ne vepren a “De aedificiis” te Prokopit te Cezarese“, *Studime filologjike XXXVI* (1982), 143-150.
- Pancenko B., „О Тајној историј Прокопија“, *Vizantiskii vremennik II* (1895), 24-57.
- Παπακωνσταντίνου-Διαμαντούρου Δέσποινα, *Πέλλα, I Ἱστορική ἐπισκόπησις καὶ μαρτυρία*, διδακτορική διατριβή ἐν Ἀθήναις 1971.
- Папазоглу Ф., *Македонски градови у римско доба*, Жива антика, Скопје 1957. [Папазоглу, Македонски градови]

- _____, *Les Villes de Macédoine à l'époque romaine* (BCH. Suppl. 16), Athens 1988.
- [Papazoglou, *Les Villes.*]
- _____, *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba (Tribali, Autarijati, Dardanci, Scordisci i Mezi)*, ANUBIH, Djela, knjiga XXX, Centar za balkanoloska ispitivanja, Sarajevo 1969. [Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena*]
- _____, „L'oeuvre de W. Tomaszek dans le domaine de la géographie historique et la topographie de la Péninsule Balkanique“, *Institut für Thrakologie an der Bulgarischen Akademie der Wissenschaften, Dritter Internationaler Thrakologischer Kongress zu Ehren W. Tomaszeks 2-6 Juni 1980*, Wien, Bd.I, Staatlicher verlag Swjat Sofia, 1984, 36-44.
- _____, „Notes d'epigraphie et de topographie macedoniennes“, *Bulletin de correspondance hellénique* 87 (1963), 517-44.
- _____, „Етничка структура Античке Македоније у светлости новијих ономастичких истраживања“, *Balkanica VIII* (1977), 65-82. [Папазоглу Етничка структура]
- _____, „La Macedoine Salutaire et la Macedoine Seconde“, *Bull.de la Cl. Des Lettres et des sciences morales et politiques*, Acad. royale de Belgique, 42-3 (1956), 115-124.
- _____, „Илирска и дарданска краљевина“, *Илири и Албанци*, САНУ, Научни скупови, књига XXXIX, Одељење историјских наука, књига 10, Београд 1988, 161-208.
- _____, „Quelques aspects de l'histoire de la province de Macedoine“ in: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt: Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung*, Hildegard Temporini, Wolfgang Haase, Walter de Gruyter, Berlin 1980, 302-369.
- _____, *Из историје античког Балкана, Одабране студије*, Equilibrium, Beograd 2007.
- Papazotos Th., „’Ανασκαφή Διοκλητιανουπόλεως. Οι πρώτες εκτιμήσεις“, *Αρχαιολογικό Δελτίο* 43 (1988), 195-218.
- Patsch, C: *Beitrage zur Volkerkunde von Sudosteuropa V, 1. Aus 500 Jahren vorromischer und romischer Geschichte Sudeuropas.Bis zu Festsetzung der Romer in Transdanuvien*, Wien 1932.
- Patsch K, „Илирска carina i megje provincija“, *Glasnik zemaljskog muzeja XVII* (1905), 479-484.
- Petersen W., „Greek Place Names in -(ε)ών , Genitive -(ε)ων ος“, *Classical Philology* , Vol.32, 4 (1937), 305-328.
- Πέτκος Α., „Ανασκαφή παλαιοχριστιανικής βασιλικής Νέας Πέλλας: οι πρώτες εκτιμήσεις“ στο *Γνωριμία με τη Γη του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Πρακτικά Επιστημονικής Διημερίδας* (Θεσσαλονίκη 15/16 Ιουνίου 2002), Θεσσαλονίκη 2003, 63-79.
- _____, „Πρώιμη Βυζαντινή Πέλλα“ στο *Η Πέλλα και η περιοχή τής*, Θεσσαλονίκη 2003, 98-101.
- Петрушевски М.Д., „ГАЛАДРА -ΧΑΡΑΔΡΑ, ΓΑΛΑΔΡΟΣ -ΧΑΡΑΔΡΟΣ (=ΚΑ-RA-DO –RO)“, *Živa Antika XVI* (1966), 310.
- Petsas Ph., *Pella. Alexander the Great's Capital*, Institute for Balkan studies 182, Thessalonique 1978.

- Philippide, A.: *Originea rominilor I*, Iași 1925.
- Philippson A., *Die griechischen Landschaften; eine Landeskunde*, Volume I, V. Klostermann, Frankfurt am Main 1950.
- Pilhofer P., *Katalog der Inschriften von Philippi*, Mohr Siebeck, Tübingen 2009.
- Povjest svjetske knjizevnosti, , knjiga 2, uredio Vladimir Vratovic, napisali Milivoj Sironic...[et al.], Mladost, Zagreb, 1977.
- Поповић И., „Dea Dardanica iz Medijane i srodni spomenici iz balkanskih provincija carstva“, *Зборник радова НУИ и Византија* VI (2008), 31-43.
- Popovic, V.: „Die süddanubischen Provinzen in Spätantike vom Ende des 4. bis zur Mitte des 5 Jahrhunderts“, in *Die Volker Südosteuropas im 6 bis 8. Jahrhundert, Südosteuropa- Jahrbuch 17*, München-Berlin 1987, 123-139.
- _____, „Грчки натпис из Царичиног града и питање убицације Прве Јустинијане“, *Глас САНУ*, Одељење историјских наука, 7, 1990, 79-80.
- Проева Н., *Студији за античките Македонци* (Proeva, N., *Les etudes sur les anciens Macedoniens*, Skorje 1997), Скопје 1997.
- _____, „Enchéléens-Dassarètes-Illyriens, Sources littéraires, épigraphiques et archéologiques, L’Illyrie méridionale et l’Épire dans l’Antiquité-II“, *Actes du IIe COLLOQUE international de Clermont-Ferrand (25-27 Octobre 1990) reunis par Pierre CABANES*, Tire a part, 191-199.
- Проева Н., „Епихорски имиња во Горна Македонија“, *Јазиците на почвата на Македонија*, МАНУ, Скопје 1996, 83-93. [Проева Епихорски имиња]
- Psaltis St., *Grammatik der byzantinischen Chroniken*, Göttingen, 1913.
- Psoma, S.: *Olynthe et les Chalcidiens de Thrace: etudes de numismatique et d’histoire*, Franz Steiner Verlag, GMBH Stuttgart 2001.
- Reinink G. J. - Bernard H. – Stolte , *The Reign of Heraclius (610-641): Crisis and Confrontation*, , Published by Peeters Publishers, Rijksuniversiteit te Groningen 2002.
- Roger J., „L’enceinte basse de Philippes“, *BCH (Bulletin de correspondance hellénique)* 62, 1938, 20-41.
- Roisman J - Worthington I. (eds.), *A Companion to Ancient Macedonia*, Wiley- Blackwell, Chichester 2010.
- Rosser J., „The Justinianic fortifications behind Thermopylae“, *Boston College*, 10(34), *Sixth Annual Byzantine Studies Conference*, 24-26 October, Oberlin Ohio 1980.
- Russu, I.I.: „Die Ortsnamen der Balkanhalbinsel in “De aedificiis“, *Revue de Linguistique*, VIII.1. (1963), 123-132. [Russu, *Die Ortsnamen der Balkanhalbinsel*]
- Safarik, P.J. (nach Lorenz W. Surowiecki), *Über die Abkunft der Slaven*, Ofen 1828.
- Salac, A., „Mesto Pautalia v Procopiove dile Περὶ κτισμάτων“, *Listy filologicke* 58 (1931) 392-395.
- Salac, A., „Mesto Pautalia v Procopiove dile „La ville de Pautalie dans l’oedre de Procope Περὶ κτισμάτων“, *Byzantinoslavica* 4 (1932), 131-134.
- Samsaris D., „Τοπογραφικὰ Προβλήματα τῆς Ἐπικράτειας τῆς ῥωμαικῆς ἀποικίας τῶν Φιλίππων τὰ Πολίσματα Ἀγγίτις καὶ Ἀδριανούπολη“, *Ancient Macedonia IV*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki 1986.

- Sanchez Ruiperez, M., „El nombre de 'Artemis', dorio-ilirio: etimología y expansion“ *Emerita* 15 /1-2, Madrid 1947, 1-70.
- Sanchez Ruiperez, M., *La dea ardo céltica y, la Artemis griega*, Zephyrus II, 1951, 89-95.
- Scheidellan W. - Richard M. - Saller P. (eds.), *The Cambridge Economic History of the Greco-Roman World*, Cambridge University Press, Cambridge 2007.
- Schuler Ch., *Ländliche Siedlungen und Gemeinden im hellenistischen und römischen Kleinasien, Vestigia*, Beiträge zur alten Geschichte Band 50, Verlag C.H. Beck, München 1998.
- Siganidou M., „Ανασκαφή Πέλλας“, *Praktika* (1981), 75-94.
- Sihler A.L., *New comparative Grammar of Greek and Latin*, Oxford University Press, New York Oxford 1995.
- Skok, P., „De l'importance des listes toponomastiques de Procope pour la latinité bakanique“, *Actes du IV Congrès international des Etudes Byzantines*, 1935.
- _____, „De l'importance des listes toponomastiques de Procope pour la connaissance de la latinite balkanique“, *Revue internationale des etudes balkaniques* 3 (1937), 47-58. [Skok, De l'importance des listes toponomastiques]
- _____, „Byzance comme centre d'irradiation pour les mots latins des langues balkaniques“, *Byzantion* 6 (1931), 371-378.
- Sodini J.- P., *The Transformation of Cities in Late Antiquity within the Provinces of Macedonia and Epirus*, Proceedings of the British Academy 141, The British Academy, „*The Transition to Late Antiquity on the danube and Beyond*, ed. A.G. Poulter, Oxford 2008, 311-336.
- Solin H., „Ancient onomastics: perspectives and problems“, 1-9 in Roman Onomastics, in the Greek East. Social and political aspects. Proceedings of the International Colloquium organized by the Finnish Institute and the Centre for Greek and Roman Antiquity, Athens 7-9 September 1993, edited by A. Rizakis (Meletemata 21), Athens 1996.
- Σοτερίου, Μ.Γ., „Η πρώιμος παλαιολόγειος αναγέννησις εις τας χώρας και τας νήσους της Ελλάδος κατά τον 13ον αιώνα (πίν.48/64)“, *Δελτίον τῆς Χριστιανικῆς Αρχιλογικῆς Ἐταιρείας* (1964-1965), 257-276.
- Stählin, F.: *Das hellenische Thessalien. Landeskundliche und geschichtliche Beschreibung Thessaliens in der hellenischen und römischen Zeit*. Stuttgart 1924 (Amsterdam 1967).
- Станковска Љ., *Топонимите со суфиксот –ица во Македонија*, Скопје – Прилеп, 2001.
- E Stein, *Histoire du Bas-Empire*, Paris-Brussels-Amsterdam, 1949.[Stein, *Histoire*]
- Стојановски А. – Ѓоргиев Д., *Населби и население во Македонија - XV и XVI век*, ИНИ, ДАРМ, Дел I, Скопје 2001.
- Стојановски А., *Турски документи за историјата на македонскиот народ, Опишрен пописен дефтер за Скопскиот санџак од 1568-69 година*, Том VI, книга II, Скопје 1988.
- Stokes Whitley, Bezzenberger Adalbert, *Wortschatz der keltischen Spracheinheit*, Vol. II, Auflage 5, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1979 (original ed. 1894).
- Struck, A., *Makedonische Fahrten I. Chalkidike. Zur Kunde der Balkan-Halbinsel*, Heft 4, Wien und Leipzig 1907.

- Συμεωνίδης Χ.Π., „Η προέλευση και η εξάπλωση του γεωγραφικού όρου 'Τρίκαλα'“, *Περιοδικό Τρικαλινά* 3 (1983), 5-18.
- Tafel, Th.L.Fr., *De Thessalonica eiusque agro dissertatio geographica*, Berolini 1839.
- _____, *De via militari Romanorum Egnatia, qua Illyricum, Macedonia et Thracia iungebantur dissertatio geographica*, I. Pars Orientalis, II. Pars Occidentalis, Tübingen 1841, 1842.
- Tataki A. B., *Macedonian Edessa Prosopography and Onomasticon*, ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 18, Athens 1994.
- The Cambridge Ancient History*², Volume II, Part 2, ed. I. E. S. Edwards, C. J. Gadd, N. G. L. Hammond and E. Sollberger, Cambridge University Press, Cambridge 1975.
- The Cambridge Medieval History*, vol.IV, part I, ed. J.M. Hussey, Cambridge at the University press, Cambridge 1966.
- Theocharis D., „Chronika“, *Archaiologikon Deltion*, Vol. 21, 1966.
- Tiverios M.A., „'Οστρακα από το Καραμπουρνάκι“, *ΑΕΜΘ* 1 (1987), 247-260.
- Тодоровиќ, М., „Кάλαρνα· πόλις Μακεδονίας“, *Годишен зборник на Филозофски факултет Скопје* 58 (2005), 271-275.
- Tomaschek W., *Die alten Thraker. Eine ethnologische Untersuchung*, Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1980. [Tomaschek *Die alten Thraker*]
- _____, *Zur Kunde der Hämus-Halbinsel*. Sitzungberichte der. K. Akademie der Wissenschaft, Wien 1882.
- _____, *Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien*, 28 Jarg. 1877.
- Торбатов, С. Б., „Скифские аномалии Прокопија Кесарийского и вопрос о времени составлени его трактата О постройках“, *Византийский временник*, (2000), 49-57.
- Трайков, В., *Населените места в Тракия и Македония под гръчка власт, Стари и нови названия*, София 1946.
- Трифунски Ј. Ф., „Раселени села во битолско-прилепската котлина“, *Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитетот во Скопје*, 11.13 (1958), 140-141.
- Weiss, J., „Historisch-Geographisches von der Balkanhalbinsel IV *Mitteilungen der k.k. Geographischen Gesellschaft in Wien* 51 (1908), 336-337.
- Велков, Б., *Градът в Тракия и Дакия през късната античност*, София 1957.
- Veh O., *Prokop Bauten*, München 1977.
- _____, *Zur Geschichtsschreibung und Weltauffassung des Prokop von Caesarea*, I Teil 1950/1, II Teil, 1951/2, III teil, 1952/3, *Wiss.Beil. zum Jahresbericht des Gymnasiums Bayreuth*.
- Velkov V., *Zur Geschichte der Stadt Serdica(Sofia) vom IV-IX Jhdt.*, Academie Bulgare des Sciences, Institut d' Histoire, Etudes Historiques, T III, 1966. A l'occasion du Congres International des Etudes Balkaniques et Sudest Europeennes-Sofia.
- Vickers M., „Where was Procopius' Therme?“, *The Classical Review* 24 (1974) 10-11.
- Vickers M., „Therme and Thessaloniki“, in H. J. Dell (ed.), *Ancient Macedonian Studies in Honor of C. F. Edson*, Thessalonica 1981, 327-333.

- Вулић Н., „Procopius, De aedificiis IV.17, Неколико питања из античке историје наше земље и римске старине“, *Глас САНУ* 346 (1961), 73-76.
- _____, „Народност Цара Јустинијана“, *Глас Српске краљевске академије*, CLX, Други разред, Београд 1934, 72-81.
- _____, „Justiniana Prima“, *Глас Српске краљевске академије*, CLV, Други разред, Београд 1933, 53-62.
- _____, „Географија Јужне Србије у античко доба“, *Гласник Скопског научног друштва*, 19, (1938), 1-5.
- Удальцова З.В., „Мировоззрение Прокопија Кесарийског“, *Византійский временник* 31(1971), 8-14.
- Walbank F. W., *A Historical Commentary on Polybius, I*, Oxford University Press, 1957.
- West A. B., „Notes on the multiplication of Cities in Ancient Geography“, *Classical philology* 18.1 (1923), 48-67.
- Whitby L.M., „Justinian's Bridge over the Sangarius and the Date of Procopius' De Aedificiis“, *Journal of Hellenic Studies* 105 (1985), 129-148. [Whitby, M., *Justinian's Bridge*]
- Woodhouse W. J., *Aetolia its Geography, Topography, and Antiquities*, Clarendon Press, 1897. [Woodhouse, *Aetolia*]
- Wordsworth C., *Greece: Pictorial, Descriptive, and Historical*, Michigan, 1844.
- Zahrnt M., *Olynth und die Chalkidier: Untersuchungen zur Staatenbildung auf der Chalkidischen Halbinsel im 5. und 4. Jahrhundert v. Chr*, München 1971.
- Zeidler Jürgen, „Research in Interferenzonomastik in Roman Gaul“, *First Round Table on Intercultural Onomastics*, Oxford (Dec. 2003). Published online as NIO-GaRo 2004.1

III Речници и ѓриручници:

- Arrowsmith A., *A Compendium of Ancient and Modern Geography: For the Use of Eton School*, London 1839.
- Bailly A., *Dictionnaire Grec-Français*, Paris 1959.
- Chantraine P., *Dictionnaire étymologique de la langue grecque* 1-2, Paris 1968.
- de Vaan M., *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*, Leiden / Boston 2008.
- Der Kleine Pauly, *Lexicon der Antike* in fünf Bänden, Deutscher Taschenbuch Verlag, München 1979. [Pauly]
- Δημετράκου Δ. Μέγα λεξικόν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, Αθῆναι, 1964.
- Frisk H., *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1973.
- Hazlitt W., *The Classical Gazetteer: A Dictionary of Ancient Geography, Sacred and Profane*, London 1851.
- Krahe M., *Lexicon altillyrischer Personennamen*, Heidelberg, 1929.
- Lexicon linguae palaeoslovenicae*, 4 Vol. Praha 1958-1992.
- A Latin dictionary*, founded of Andrews' edition of Freund's Latin Dictionary, revised, enlarged and in great part rewritten by Charlton T. Lewis, Ph.D., Oxford, at the Clarendon Press, 1980.
- Liddel, H.G.- Scott, R.- Jones, H.S.: *A Greek English Lexicon*, Oxford 1973.
- Murray J., *Handbook for Travellers, describing Constantinople, European Turkey, Asia Minor, Armenia, and Mesopotamia*, London 1854.
- The Oxford Dictionary of Byzantium*, 3 volumes, ed. A.P.Kazdhan, Oxford University Press 1991.
- Dr. W. Pape's, *Handwörterbuch der Griechischen Sprache in vier bänden, dritten band Wörterbuch der Griechischen Eigennamen*, dritte Auflage neu bearbeitet von Dr. G.E. Benseler, Braunschweig 1911. [Pape-Benseler, *Wörterbuch*]
- Pokorny J., *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern - München 1950.
- Schwyzer E., *Griechische Grammatik*, I Band, München, 1939.
- Skok, P., *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I-IV, Zagreb, 1971-1974.
- Sophocles, E.A.: *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods (From B.C.146 to A.D. 1100)* In two volumes, Frederick Ungar Publishing Co. New York 1887.
- Tabula Imperii Byzantini, (TIB) Band 1, *Hellas und Thessalia*, von J.Koder und F.Hild, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1976.
- Tabula Imperii Byzantini (TIB), Band 3, *Nikopolis und Kephallenia*, von P.Soustal und J. Koder, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1981.
- Tabula Imperii Romani (TIR) *Naissus, Dyrrhachion-Scupi-Serdica-Thessalonike*, Ljubljana 1976.
- The Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, Richard J.A. Talbert (ed.), Princeton University Press 2000.
- The Oxford Dictionary of Byzantium*, 3 volumes, ed. A.P.Kazdhan
- The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*, ed. by Richard Stillwell, Princeton 1976.

- Walde, A. – Hofmann, J.B. *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1938.
- Walde A., *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1965.
- Старогръцко-български речник, съставили Мих. Войнов, Д. Дечев, Вл. Георгиев, Ал. Милевъ, Бор. Геровъ, М.Тоневъ, София, 1996.
- Novus thesaurus philologico-criticus: sive, Lexicon in LXX. et reliquos interpretes græcos, ac scriptores apocryphos Veteris Testamenti, Volume 1, Johann Friedrich Schleusner, Johann Christian Biel, Esdras Heinrich Mutzenbecher, curaverunt et excuderunt A. et J. M. Duncan, Londini.1822.
- Smith W., *Dictionary of Greek and Roman geography*, London 1854.

БИОГРАФИЈА

Јасминка Кузмановска је рођена у Скопљу 31.08.1965 године, где је завршила основну и средњу школу. Дипломирала је 1989 године на Одељењу за класичне студије Филозофског факултета у Скопљу, на Универзитету „Св. Кирил и Методиј“ са просечном оценом 9,95 чиме је стекла звање дипломирани класичар. Награђена је као најбољи студент Филозофског факултета у генерацији 1989/90. године. На постдипломске магистарске студије на Одељењу за класичне науке, на Филозофском факултету у Београду уписала се 1990/91 године. Положила је потребне испите просечном оценом 10. Под менторством проф. Др. Љиљане Црепајац 21. 12 1998 године одбранила је магистарску тезу чиме је стекла звање магистра класичне филологије из области историје грчког језика. Од јуна 1994 године запослена је у Институту за националну историју у Скопљу, Република Македонија као стручни сарадник, млађи асистент, а од 2000 године као асистент- истраживач у Одељењу за античку и средњовековну историју. Учествовала је као сарадник у више научно истраживачких пројеката у Институту за националну историју, као и у макропројекту Македонске Академије наука и уметности насловљеном *Македонија и Русија: заемни врски во областа на политичкиот живот, историјата и културата*. Учествовала је на научним скуповима и конференцијама у земљи. Од почетка своје научне каријере објавила је неколико научних и стручних радова у домаћим зборницима и часописима.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а Кузмановска Јасмика
број уписа _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Позитивна Топологија Македоније
и Теселације у Државној Академији Наук и Уметности

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 15. 01. 2013

Ј. Кузмановска

Прилог 2.

**Изјава о истоветности штампане и електронске
верзије докторског рада**

Име и презиме аутора Јасминка Кузмановић

Број уписа _____

Студијски програм Докторске студије Климичких наука

Наслов рада Позиционна топична Материја у Периодичној Арену де Аерификација

Ментор Проф. др. Александар Лома

Потписани Јасминка Кузмановић

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

У Београду, 15.01.2013

Потпис докторанда

Јасминка Кузмановић

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

~~Познаничка Република МАКЕДОНИЈЕ у
ТЕСАНИЈЕ у ПРОВАНЦИЈУ АГАУ DE AEDIFICIIS~~

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

У Београду, 15. 01. 2013

Потпис докторанда

